

ISSN 2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2015, № 3, Том 1

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi national university

Economic sciences

2015, Issue 3, Part 1

Хмельницький 2015

ВІСНИК

Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання

Постановою президії ВАК України від 16.12.2009 № 1-05/6

(http://vak.org.ua/docs//prof_journals/journal_list/whole.pdf)

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2015, № 3, Т. 1 (224)

**Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)**

Включено до наукометричної бази

НБ України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Index Copernicus <http://jml2012.indexcopernicus.com/++++i+p4539,3.html>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

РИНЦ http://elibrary.ru/title_about.asp?id=37652

Головний редактор	Скиба М. Є. , д. т. н., професор, заслужений працівник народної освіти України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, ректор Хмельницького національного університету
Заступник головного редактора	Параска Г. Б. , д. т. н., професор, проректор з наукової роботи Хмельницького національного університету
Голова редакційної колегії серії “Економічні науки”	Войнаренко М. П. , д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи, перший проректор Хмельницького національного університету
Відповідальний секретар	Гуляєва В. О. , завідувач відділом інтелектуальної власності Хмельницького національного університету

Члени редколегії

Альохін О.Б., д.е.н.; Асаул А.М., д.е.н. (Російська Федерація); Благун І.С., д.е.н.; Бондаренко М.І., к.е.н.; Ведерніков М.Д., д.е.н.; Вишківська Зофія, д.е.н. (Польща); Геєць В.М., д.е.н.; Григоруk П.М., д.е.н.; Дудко В.М., д.е.н. (Російська Федерація); Завгородня Т.П., д.е.н.; Йохна М.А., к.т.н.; Ковальчук С.В., д.е.н.; Кругляк Б.С., д.е.н.; Кулинич О.І., д.е.н.; Лук’янова В.В., д.е.н.; Любохинець Л.С., к.е.н.; Мікула Н.А., д.е.н.; Микитенко В.В., д.е.н.; Нижник В.М., д.е.н.; Орлов О.О., д.е.н.; Стадник В.В., д.е.н.; Тельнов А.С., д.е.н.; Ткаченко І.С., д.е.н.; Троціковскі Тадеуш, к.е.н. (Польща); Тюріна Н.М., к.е.н.; Савіна Г.Г., д.е.н.; Семикіна М.В., д.е.н.; Скоробогата Л.В., к.е.н.; Федотов О.В., д.е.н. (Російська Федерація); Філіппова С.В., д.е.н.; Хрущ Н.А., д.е.н.; Церуйова Тетяна, д.е.н. (Словакія); Чорна Л.О., д.е.н.

Технічний редактор д. т. н. Романюк В. В.

Редактор-коректор Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 11 від 27.05.2015

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу “Вісник Хмельницького національного університету”
☎ (03822) 2-51-08
e-mail: visnyk_khnu@rambler.ru
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>
<http://vestnik.ho.com.ua>
http://lib.khnu.km.ua/visnyk_tup.htm

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

С. В. ЛУКАШЕВ, Л. Г. МОЧОНА ОБґРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПІДКОНТРОЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	7
В. П. ХОРОЛЬСЬКИЙ, К. Д. ХОРОЛЬСЬКИЙ, Д. Д. ГАЙДАЙ КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ АКЦІОНЕРНИМИ ТОВАРИСТВАМИ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КЛАСТЕРУ УКРАЇНИ	13
Г. В. ЄФІМОВА МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ СУДНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА	19
А. О. АЗАРОВА, Т. В. ОСТАПЧУК АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	25
Ю. В. БУХУН ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТНОГО ФІНАНСУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ	29
В. В. ГОЛІК ОБґРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО, ЕКОЛОГІЧНО, ЕКОНОМІЧНО ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ГАРМОНІЙНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	34
Л. Е. КАСЬЯН ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ	42
А. Ю. НИЖНИК ЗАГАЛЬНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	46
О. В. НИЖНИК ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: ОЦІНКА, ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ	50
ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ, РОЗВИТОК ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ	
І. В. РОДІОНОВА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЗА УМОВ РОЗВИТКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	54
І. О. ДАВИДОВА РОЛЬ ОСВІТИ В ФОРМУВАННІ ЯКІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК РОБОЧОЇ СИЛИ	58
Л. Б. МАРТИНОВА ПРОГРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	61

Ю. В. МИРОНОВА, Н. В. ЛИСАК, А. Ю. ФРАНЧУК, С. О. ПЕТРОВ ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ	67
---	----

О. В. СТОРОЖУК, Т. А. НЕМЧЕНКО ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОТРЕБАМ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	72
--	----

О. В. ГОВОРКО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	77
---	----

ОБЛІК ТА АУДИТ

Л. Г. КЕМАРСЬКА МОДЕЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ В ЗАКЛАДАХ ПЕРВИННОЇ МЕДИКО-САНИТАРНОЇ ДОПОМОГИ	82
---	----

Н. І. ПЕТРЕНКО СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УКРАЇНІ	89
---	----

Р. В. СКАЛЮК КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕДУР БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	95
--	----

О. В. ІЛЬЧАК ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	103
---	-----

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Т. А. ДЗЮБА ОСНОВНІ ПЕРЕШКОДИ В АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ	108
--	-----

С. А. БОНДАРЕНКО МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ СПРИЙНЯТЛИВОСТІ ТА ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	111
---	-----

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

Т. С. ПАСАЖКО МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ВИКОРИСТАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФІНАНСОВОГО РЕСУРСУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	116
---	-----

К. О. ПАЛЯНИЧКО СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ РЕСУРСІВ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ	120
--	-----

Б. Ю. КИШАКЕВИЧ, О. А. ЮЗЬВ'ЯК МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ ДЛЯ КРЕДИТНОГО ТА РИНКОВОГО РИЗИКІВ	124
---	-----

І. В. БЄЛОВА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНОГО ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ	128
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МАРКЕТИНГУ

У. І. КОВШНИК DISTRIBUTION COSTS OF UKRAINIAN MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISES	133
--	-----

В. В. СТАДНИК КОНЦЕПЦІЯ CRM У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	138
--	-----

С. А. СЕРГІЄНКО ОСОБЛИВОСТІ СЕГМЕНТУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ АВІАПЕРЕВЕЗЕНЬ	143
---	-----

ПРІОРИТЕТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ, АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ РИНКІВ

Г. Г. САВИНА, М. В. ШАРКО, Т. Г. ВОЛЫНЕЦ ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРОДУКТОВ ХЕРСОНЩИНЫ	147
--	-----

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

Т. Г. КАМІНСЬКА ОБЛКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ РИНКАХ	153
--	-----

І. Ю. СЕМЕНЮК ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПІДПРИЄМСТВА»	157
---	-----

Л. М. ХОМЕНКО БЮДЖЕТНЕ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ТЕХНІЧНОГО ВУГЛЕЦЮ	161
---	-----

С. В. ВОЛОСОВИЧ ФІНАНСОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН	167
---	-----

Н. О. ГАВАДЗИН КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ РІВНЯ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГЛЕВОДНІВ	171
--	-----

Н. І. ГАВЛОВСЬКА, Є. М. РУДНІЧЕНКО МИТНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	175
--	-----

І. В. ГВОЗДЕЦЬКА, М. С. ЖИРУК ФРАНЧАЙЗИНГ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	181
--	-----

П. М. ГРИЦЮК, Л. Д. БАЧИШИНА МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ МЕТЕОФАКТОРІВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В РОЗРІЗІ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ	184
О. В. ХОРОЛЬСЬКА ПРОЦЕСНО-ВАРТІСНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ	189
К. В. ДОЛИНСЬКИЙ СУЧАСНІ СВІТОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ СТАТИСТИКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	195
Л. Г. ШЕМАЄВА КРИТЕРІЇ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	200

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 005.935:6581

С. В. ЛУКАШЕВ, Л. Г. МОЧОНА

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПІДКОНТРОЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто логіку формування системи підконтрольних показників для здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства з урахуванням основних принципів. Виокремлено функціональні підсистеми виробничо-господарської діяльності, за якими рекомендується здійснювати її контролінг та акцентовано увагу на ключових підконтрольних показниках в рамках кожної підсистеми. Система показників розглядається як основа для здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: система показників, підсистема підприємства, контролінг, підконтрольні показники, виробничо-господарська діяльність.

S. V. LUKASHEV, L. G. MOCHONA

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SUBSTANTIATION THE SYSTEM OF CONTROLLED INDICATORS OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISE

In the article reviewed the logic of forming the system of controlling indicators for implementation the controlling of production and economic activity of enterprise including the main principles. Also identified functional subsystems of production and economic activity by which recommended doing the controlling and paid attention to key controlled indicators within each subsystem. The system of indicators considered as the basis for implementation of controlling of production and economic activity at enterprise

Keywords: system, subsystem, controlling, controlled indicators, production and economic activity.

Постановка проблеми. Здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства передбачає формування системи показників. Наявність обґрунтованої системи підконтрольних показників є важливою складовою успіху для організації ефективного контролінгу, що дозволить об'єктивно діагностувати поточний стан підприємства та його перспективи у майбутньому, визначати розміри та напрями змін, виявляти фактори зростання, розробляти плани чи прогнози вдосконалення процесів використання та відтворення ресурсів.

У сучасній теорії та практиці управління показники являють собою базис для здійснення аналізу, оцінки, контролю ефективності діяльності підприємства, адже саме на їх основі приймають управлінські рішення. Багатогранність та складність різних характеристик економічного стану підприємства зумовлює наявність великої кількості показників. При цьому, жоден з них не може бути універсальним для контролінгу, розрахувавши який ми б могли однозначно зробити висновок стосовно діяльності підприємства.

Визначення достатньої кількості показників та їх переліку є однією з нагальних проблем здійснення контролінгу діяльності підприємства, адже об'єктивність проведеного аналізу, відповідно і ефективність здійснення контролінгу на його основі можна забезпечити лише за умови правильного, логічного, всеохоплюючого наповнення системи показників, що дасть змогу в комплексі характеризувати діяльність підприємства за кількісними та якісними ознаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьма вченими, що вирішували проблеми економічного аналізу та управління, запропоновано велику кількість показників для проведення контролінгу. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів розробки системи показників для оцінки діяльності підприємства займаються як зарубіжні так вітчизняні вчені, зокрема: О. А. Орчаков [3], Н. Н. Тренев [17], І. О. Григораш [2], О. Г. Парфентьева [10], М. В. Височина [4], О. І. Матюшенко [8], Є. Носова [9], В. Левицький [5], О. Г. Семенюк [14], І. В. Ковальчук [6], Є. П. Кожанова [7], З. Ф. Петряєва [11], О. Г. Шевелюга [16] та ін.

Склад системи показників, що рекомендували кожен з провідних економістів, відрізняється, адже кожен з них має своє бачення стосовно набору підконтрольних показників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування системи показників повинно здійснюватися в рамках принципів, дотримуючись яких управлінці зможуть отримувати достовірну інформацію про діяльність підприємства та вчасно здійснювати корегуючі дії щодо проблемних зон. Натомість досить часто структура системи та зміст показників не відповідають реальним потребам користувачів, оскільки не вказують на наявність проблемних сфер, а відповідно не відбувається своєчасний

пошук шляхів для їх вирішення. Тому необхідно розробити таку систему показників для здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності яка б надавала своєчасну, достовірну інформацію та підлягала змінню та адаптації до нових умов використання.

Мета статті. Метою роботи є дослідження підходів щодо достатньої кількості та змісту системи показників для оцінки діяльності підприємства та її обґрунтування з метою здійснення подальшого контролінгу виробничо-господарської діяльності. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: встановити вимоги до побудови системи показників, виокремити підсистеми виробничо-господарської діяльності, представити логіку формування системи показників для здійснення контролінгу, визначити основні показники у системі для здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Система показників є головним інструментом формування первинної інформації, адже забезпечує аналіз ресурсних можливостей, визначення пріоритетних напрямків розвитку, складання обґрунтованих стратегічних та оперативних планів, прийняття оптимальних управлінських рішень, виявлення існуючих відхилень при реалізації поточних планів, проектів, рішень.

На думку Альошина С. Ю. ключовими критеріями відбору показників до системи є наступні: відповідність цільовим орієнтирам, гнучкість, логічна цілісність, наявність чітко визначених критичних значень, доступність інформаційної бази для розрахунків, мінімізація часових та фінансових витрат на проведення розрахунків, врахування специфічних рис інноваційного процесу (динамічність, безперервність, невизначеність результатів, висока ступінь ризику) [1].

Натомість О. М. Семенюк вважає, що при формуванні системи показників, що розглядаються в якості параметрів для оцінки виробничо-господарської діяльності підприємства слід дотримуватися таких вимог: показники повинні відображати цілі в рамках управлінського завдання; система показників має відображати функціонування ключових підсистем підприємства; придатність системи показників для вимірювання результатів діяльності та здійснення корегуючих заходів; порівнюваність показників у системі; чіткість алгоритму здійснення розрахунків показників [14]. Проте автором не визначено, що показники в системі повинні доповнювати один одного, а не дублювати, характеризуватися високим ступенем аналітичності та забезпечувати прийняття ефективних управлінських рішень у майбутньому.

На думку Є. Носової при формуванні системи показників необхідно керуватися наступними принципами: включення до системи часткових та узагальнюючих показників; адекватність системи показників для конкретно взятого підприємства; взаємодоповнюваність показників, відсутність дублювання, істотність; наявність оптимального співвідношення між абсолютними та відносними показниками; максимальний ступінь аналітичності системи показників [9]. Варто зазначити, що автором не уточнено питання щодо аналітичної бази розрахунку показників, ступеня їх репрезентативності та достовірності, а акцентовано увагу першочергово на оптимальності системи показників.

З огляду на неоднозначність поглядів та узагальнивши підходи провідних фахівців доцільно при формуванні системи показників дотримуватись наступних принципів, що представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Принципи побудови системи показників для контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства

Назва принципу	Зміст принципу
комплексність	всепічна характеристика різних сфер діяльності підприємства
системність	впорядкованість показників, адже підприємство розглядається як система
репрезентативність	достатність набору показників за відсутності дублювання
достовірність	використання надійних джерел інформації
порівнянність	зведення різноспрямованих за дією показників і гармонійне поєднання
інформативність	відображення реального фінансового стану підприємства
оптимальність	дотримання певного співвідношення між абсолютними та відносними показниками
керованість	можливість впливати на структуру системи показників за наявності потреби в подібних діях
адаптивність	здатність легко корегувати структуру системи показників з огляду на зміну напрямку діяльності та цілей підприємства
своєчасність	показники повинні відображати стан підприємства у режимі реального часу для попередження ризикових ситуацій
чітка спрямованість	показники повинні задовольняти потреби конкретної групи споживачів
позитивний ефект	позитивний результат від використання системи показників повинен переважати можливі негативні наслідки та витрати на її функціонування

На основі аналізу існуючих підходів щодо відбору системи показників, а також враховуючи радикальні зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі та сфері управління до основних вимог стосовно відбору показників та формування системи підконтролінгових показників варто віднести наступні:

1. Показники повинні відображати ефективність використання основних ресурсів та функціональних областей діяльності підприємства, оскільки результативність діяльності підприємства залежить від ефективності використання трудових ресурсів, засобів праці, фінансів, інформації. Система показників повинна відображати ефективність функціонування підприємства в цілому.

2. Показники повинні бути максимально простими та не потребувати значних затрат часу і ресурсів для їх підтримки. Ускладнення системи показників вимагає від управлінців більш високої підготовки та модернізації програмного забезпечення. Тому необхідно співставити витрати, необхідні для розробки та функціонування даної системи та її корисність в майбутньому.

3. Кількість основних показників не повинна бути занадто великою, адже розсіюється увага та виникають труднощі стосовно їх представлення. Тобто завдання управлінців не включити в систему всі можливі показники, а відібрати лише ті, які охоплюють всі сфери управління, але інформація не повинна дублюватися, бути надлишковою та неструктурованою, а давати правильну та повну оцінку сфери діяльності підприємства.

4. До кожного показника потрібно зазначити бажану чи рекомендовану величину виміру та послідуєчої оцінки отриманих результатів. Порівняння планових та фактичних значень показників дасть змогу оцінити рівень планування на підприємстві, тоді як бажане значення показника відображає готовність підприємства до змін та його реакцію на зовнішнє середовище.

5. Система показників повинна розраховуватися та представлятися на розгляд керівництву у чітко встановлені строки. Тобто вона повинна працювати свого роду автоматично і бути чітко регламентованою за строками, формою, структурою.

6. Методики розрахунку системи показників не варто змінювати протягом достатньо довгого періоду для забезпечення порівнюваності показників. Адже часта зміна методики розрахунку призводить до ускладнення процесу прийняття ефективних рішень.

7. Кожен показник варто розглядати з двох сторін як плановий та як підконтрольний. При цьому ми здійснюємо порівняння його планових та фактичних значень. Контроль показника дозволяє нам виявити причину та місце виникнення відхилення та прийняти відповідне рішення.

Більшість економістів вважає, що господарська діяльність підприємства є складною системою та являє собою сукупність окремо взятих підсистем, які забезпечують його нормальне функціонування. Аналізуючи різні підходи до виділення підсистем підприємства ми дійшли до висновку, що доцільно виділити наступні підсистеми для здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства: виробничу, фінансову, кадрову, маркетингову, інноваційно-інвестиційну, адже що виконання робіт в межах кожної з них є головною умовою виживання підприємства (табл. 2).

Здійснення виробничо-господарської діяльності підприємством передбачає збалансованість та стійкість всіх підсистем підприємства фінансової, виробничої, маркетингової, кадрової, інноваційно-інвестиційної.

Основною підсистемою підприємства є виробнича підсистема, адже саме вона характеризується високим ступенем впливу на виробничо-господарську діяльність підприємства та відображає ефективність використання основних фондів у процесі створення готової продукції чи надання послуг. Вона відображає граничні обсяги виробництва за максимально в умовах максимального використання наявних ресурсів.

Фінансова підсистема є забезпечувальною та характеризується високим ступенем впливу на діяльність підприємства, оскільки відповідає за рух фінансових ресурсів, що призначені для реалізації функцій та завдань підприємства відповідно до розробленої стратегії. В рамках даної системи регулюються питання щодо наявності власних фінансових ресурсів або можливості залучення зовні [8].

Натомість кадрова підсистема забезпечує управління кадрами, характеризується середнім ступенем впливу на діяльність підприємства, а її функціонування забезпечується методами та засобами, що спрямовані на упорядкування, організування й направлення на досягнення поставленої мети діяльність кадрів. Вплив кадрової підсистеми реалізується в рамках модернізації наявного обладнання та впровадження новітніх технологічних процесів, що вимагає підвищення кваліфікації кадрів, адже якість кадрів має першочергове значення для реалізації різного рівня складності завдань в ході досягнення поставлених цілей [14].

Маркетингова підсистема здійснює вивчення попиту та вимог ринку актуальних на даний момент часу та передбачає здійснення всебічного аналізу отриманої інформації для вдосконалення виробничої, збутової діяльності підприємства з орієнтацією на випуск конкурентоспроможних видів продукції. Маркетингова підсистема відповідає за ділову репутацію підприємства на ринку, формує погляд на нього як з боку споживачів так і конкурентів. Дана підсистема має високий ступінь впливу на діяльність підприємства [4].

Характерно, що інноваційно-інвестиційна підсистема визначає умови реалізації інноваційної діяльності та варіанти її забезпечення з метою отримання інвестиційних ресурсів для покращення ефективності діяльності підприємства. Адже реалізації інноваційно-інвестиційних проектів на підприємстві говорить про відкриття нових перспектив, що неможливо без наявності відповідного рівня фінансування у рамках власних ресурсів. Дана система характеризується високим ступенем впливу на діяльність підприємства, оскільки є свого роду генератором ідей та їх реалізатором безпосередньо.

Перелік підсистем виробничо-господарської діяльності підприємства для здійснення її контролінгу

Назва п-ми	Доцільність використання	Основні завдання	Характер впливу на діяльність підприємства
Виробнича підсистема	відображає якість виробленої продукції, наданих послуг чи виконаних робіт	постачання ресурсів; організація виробничого процесу; контроль за виробництвом продукції; розробка графіків виробництва	удосконалення існуючих основних фондів та використання нових
Фінансова підсистема	відображає ефективність управління грошовими потоками та враховує зміни фінансового ринку	складання бюджетів; пошук джерел фінансування; залучення інвестицій; прогнозування фінансового стану підприємства; здійснення платежів та розрахунків.	використання власних фінансових ресурсів або можливість залучення кредитних коштів
Кадрова підсистема	відображає наявний трудовий потенціал, та визначає рівень гнучкості системи управління	аналіз забезпеченості кадровими ресурсами; формування кадрового резерву; розробка плану підготовки та перепідготовки кадрів всіх рівнів; розробка планів кар'єрного зросту, атестації; впровадження мотиваційної системи.	використання нового обладнання, підвищення кваліфікації кадрів
Маркетингова підсистема	відображає положення підприємства на ринку, рівень задоволення потреб споживачів	аналіз ринку; розробка нових товарів і послуг; аналіз, оцінка і прогнозування стану і розвитку ринків; аналіз діяльності конкурентів; формуванні стратегії ринкової поведінки підприємства; розробка цінової політики; організація збуту продукції і послуг.	підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, розширення ринків збуту, задоволення потреб споживачів
Інноваційно-інвестиційна підсистема	відображає економічну стійкість підприємства, оскільки інновації є необхідною умовою розвитку підприємства	планування та організація наукових досліджень; впровадження інновацій у процес управління;	використання прогресивних інновацій, інвестицій у перспективні проекти

Здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності забезпечується за рахунок взаємозв'язку з функціями управління, оскільки контролінг забезпечує їх інформацією. Схема процесу формування системи підконтрольних показників виробничо-господарської діяльності представлена на рис. 1.

Рис. 1. Схема процесу формування системи показників для контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства

Провівши ґрунтовний аналіз провідних фахівців у сфері економічного аналізу та управління, зокрема за частотою використання окремо взятих показників у рамках кожної з визначених підсистем, нами було встановлено, що здійснювати контролінг виробничо-господарської діяльності варто за наступними частинними показниками (табл. 3).

Таблиця 3

Показники для оцінки підсистем виробничо-господарської діяльності підприємства	
Назва підсистеми	Ключові показники підсистеми
Виробнича підсистема	показники, що відображають ефективність використання ресурсів, ефективність виробництва
Фінансова підсистема	показники ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності, результатів діяльності підприємства на ринку капіталу
Кадрова підсистема:	показники ефективності форм і методів роботи з кадрами, трудової діяльності та управління робочим часом, соціально-психологічної ефективності роботи з кадрами
Маркетингова підсистема	показники ефективності стратегічного управління маркетингом, організації і функціонування служби маркетингу, реалізації тактичних маркетингових програм, функціонування маркетингової інформаційної системи
Інноваційно-інвестиційна підсистема	показники ефективності впровадження інновацій у виробничій та управлінській процеси, виведення на ринок нових товарів або послуг

Дана система показників виробничо-господарської діяльності у розрізі її основних підсистем є достатньо інформативною та відображає всі сторони діяльності підприємства для здійснення ефективного управління з мінімальними затратами ресурсів.

Висновки і пропозиції. Отже, у рамках даної статті, нами було визначено склад виробничо-господарської діяльності як сукупність означених підсистем а саме: виробничої, фінансової, кадрової, маркетингової, інноваційно-інвестиційної. При цьому, формування системи підконтрольних показників передбачає дотримання чіткої схеми побудови з врахуванням принципів, адже система повинна бути достатньо інформативною, але водночас доступною для розуміння користувачам. Сформована система підконтрольних показників виробничо-господарської діяльності є підґрунтям для розроблення аналітичного забезпечення контролінгу та вибору його інструментів.

Література

1. Альошин С. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу інноваційного управління розвитком підприємства на засадах контролінгу / С. Ю. Альошин // Економіка і управління. – 2014. – №1. – С. 101–105.
2. Григораш І. О. Формування та розвиток системи управління підприємством на засадах контролінгу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н. : спец. 08.00.04 / І. О. Григораш. – Київ, 2012. – 21 с.
3. Орчаков О. А. Теория организации / О. А. Орчаков. – М. : МИЭМП, 2006. – 324 с.
4. Височина М. В. Сутність поняття: «Ефективність управління діяльністю підприємства: функціональний підхід» / М. В. Височина // Економіка і управління. – 2009. – №1. – С. 77–81.
5. Левицький В. Формування комплексної системи показників забезпечення економічної стійкості підприємства / В. Левицький // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 2(45). – С. 117–121.
6. Ковальчук І. В. Економіка підприємства : навч. посіб. / Ковальчук І. В. – К. : Знання, 2008. – 679 с.
7. Економічний аналіз : навч. посіб. / Кожанова Є.П., Отенко І.П., Серікова Т.М., Куліков П.М. / Харківський національний економічний університет. – [3-є вид., допрац. і доп.]. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 338 с.
8. Матюшенко О. І. Методичний підхід до визначення фінансово-господарського стану підприємства / О. І. Матюшенко // Бізнесінформ. – 2013. – № 11. – С. 383–389.
9. Носова Є. Система показників оцінки фінансового стану підприємств / Є. Носова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 138. – С. 53–56.
10. Парфентьева О. Г. Основні методи, які використовуються при проведенні економічної діагностики потенціалу розвитку підприємства / О. Г. Парфентьева // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2013. – № 24. – С. 89–92.
11. Петряєва З. Ф. Організація і методика економічного аналізу : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / З. Ф. Петряєва, Г. Г. Хмеленко. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 236 с.
12. Петряєва З. Ф. Розвиток теоритико-методологічних засад обліку, аналізу, контролю і аудиту : монографія / під. заг. ред А.А. Пилипенко та Г.Ф. Азаренкова. – Х. : ФОП Александрова К.М. ; ВД "ІНЖЕК", 2012. – 640 с.
13. Рябова О. В. Принципи функціонування системи моніторингу показників результативності підприємства / О. В. Рябова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні

науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 208–211.

14. Семенюк О. Г. Алгоритм комплексної оцінки рівня сталого розвитку підприємства / О. Г. Семенюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 6. – С. 186–189.

15. Хмурова В. В. Ефективність впровадження контролінгу на підприємствах / В. В. Хмурова // Економіка та управління підприємствами. – 2014. – С. 76–78.

16. Шевелюга О. Г. Вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на техніко-технологічний розвиток промислового підприємства / Е. Г. Шевелюга // Вісник економічного транспорту і промисловості. – 2014. – № 47. – С. 111–116.

17. Тренев Н. Н. Методология стратегического управления предприятия на основе самоорганизации [Электронный ресурс] / Н. Н. Тренев. – Режим доступа : http://www/cfin.ru/press/afa/2001-4/07_03.shtml.

References

1. Aloshyn S. YU. Informatsiino-analitychne zabezpechennia protsesu innovatsiinoho upravlinnia rozvytkom pidpryyemstva na zasadakh controlinhu / S. YU. Aloshyn // *Economika i upravlinnia*. – 2014. – №1. – С. 101-105.

2. Grygorash I. O. Formuvannia ta rozvytok systemy upravlinnia pidpryyemstvom na zasadakh controlingu: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia k. e. n. za specialnistiu 08.00.04. – Kyiv, 2012. – 21 c.

3. Orchakov O. A. Teoriya organizacii. – M.: MIEMP, 2006. – 324 c.

4. Vysochyna M. V. Sutnist ponyattia: «Efektyvnist upravlinnia diyalnistiu pidpryyemstva: funktsionalnyi pidkhid» // *Economika i upravlinnia*. – 2009. – №1. – С. 77-81.

5. Levytskyi V. Formuvannia kompleksnoi systemi pokaznykiv zabezpechennia ekonomichnoi stiykosti pidpryyemstva // *Galytskyi ekonomichnyi visnyk*. – 2014. – №2(45). – С. 117-121.

6. Kovalchuk I. V. *Economika pidpryyemstva: Navch. posib.* – K.: Znannia, 2008. – 679 c.

7. Kozhanova YE. P., Otenko I. P. *Economichnyi analiz: Navch. posib.* / Kharkivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. – [3-e vyd., dooprats. i dopovn.]. – CH. : CHNEU, 2009. – 338 c.

8. Matushchenko O. I. *Metodychni pidhid do vyznachennia finansovo-hospodarskogo stanu pidpryyemstva* // *Biznesinform*. – 2013. – №11. – С. 383-389.

9. Nosova YE. *Systema pokaznykiv otsinky finansovogo stanu pidpryyemstv* // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. – 2012. – №138. – С. 53-56.

10. Parfentyeva O. H. *Osnovni metody, yaki vykorystovuyutsia pry provedenni ekonomichnoi diagnostyky potentsialu rozvytku pidpryyemstva* // *Naukovi zapysky. Serii «Economika»*. – 2013. – №23. – С. 89-92.

11. Petryayeva Z. F. *Orhanizaciia i metodyka ekonomichnoho analizu: Navch.-metod. posib. dlia samost. vyvch. dystsipl.* – CH. : CHNEU, 2009. – 236 c.

12. Petryayeva Z. F. *Rozvytok teoretyko-metodolohichnykh zasad obliku, analizu, kontroliu i audytu: monohrafiia / pid. zah. red. d. e. n., prof. A. A. Pylypenko ta k. e. n., prof. H. F. Azarenkova.* – CH.: FOP Aleksandrova K. M.; VD "INZHEK", 2012. – 640 c.

13. Ryabkova O. V. *Pryntsy py funktsionuvannia systemi monitoryngu pokaznykiv rezultatyvnosti pidpryyemstva* // *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Economichni nauky*. – 2013. – Vip. 2. – С. 208-211.

14. Semeniuk O. H. *Alhorytm kompleksnoi otsinky rivnia staloho rozvytku pidpryyemstva* // *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. – 2013. – №6. – С.186-189.

15. Hmurova V. V. *Efektivnist vprovadzhennia kontrolingu na pidpryyemstvakh* // *Ecomika ta upravlinnia pidpryyemstvamy*. – 2014. – С. 76-78.

16. Shevelyuha O. H. *Vplyv vnutrishnikh ta zovnishnikh faktoriv na tekhniko-tekhnologichnyi rozvytok promyslovoho pidpryyemstva* // *Visnyk ekonomichnoho transportu i promyslovosti*. – 2014. – № 47. – С. 111-116.

17. Trenev N. N. *Metodologiya strategicheskogo upravleniya predpriyatiya na osnove samoorganizacii*. URL: http://www/cfin.ru/press/afa/2001-4/07_03.shtml.

Надійшла 11.05.2015; рецензент: д. е. н. Малярець Л. М.

УДК 334.72:338.25(075.8)

В. П. ХОРОЛЬСЬКИЙ, К. Д. ХОРОЛЬСЬКИЙ, Д. Д. ГАЙДАЙ
Криворізький національний університет**КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ АКЦІОНЕРНИМИ
ТОВАРИСТВАМИ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КЛАСТЕРУ УКРАЇНИ**

У роботі розглянуто способи управління публічним акціонерним товариством гірничо-металургійного комплексу на основі інтелектуальної експертної системи підтримки прийняття управлінських рішень. Адаптація підприємств до складного зовнішнього середовища в умовах нестабільної політичної ситуації, високої інфляції, втрати традиційних східних ринків і виконання портфеля замовлень спонукає топ-менеджерів акціонерних товариств гірничо-металургійного кластеру використовувати інструменти стратегічної діагностики і системи збалансованого керування траєкторією виконання портфеля замовлень. Розроблена методика прийняття управлінських рішень щодо визначення стратегії адаптації інноваційного процесу до господарської діяльності підприємств ГМК у вигляді індикаторів збалансованої системи показників (ситуаційна кімната), суттєво зменшує ступінь невизначеності діяльності топ-менеджерів його підприємств. Розроблена система корпоративного управління публічними акціонерними товариствами, яка включає адаптивну систему підтримки прийняття рішень, карту стратегії розвитку підприємства, збалансовану систему показників та інтелектуальну систему управління.

Ключові слова: управління, адаптація, система, збалансованість, карта стратегій.

V. P. KHOROLSKYI, K. D. KHOROLSKYI, D. D. GAYDAY
National University of Kryvyi Rih, Ukraine**CORPORATE GOVERNANCE OF PUBLIC JOINT STOCK COMPANIES OF MINING
AND METALLURGICAL CLUSTER IN UKRAINE**

The paper deals with how to control a public joint stock mining complex on intellectual expert system to support decision-making. Adapting to complex business environment in a volatile political situation, high inflation, loss of traditional eastern markets and portfolio performance encourages senior managers of joint stock companies mining and metallurgical cluster using strategic tools and diagnostic system performance trajectory of sustainable management portfolio. The method of decision-making to determine adaptation strategy innovation process to business enterprises of MMC as indicators of the Balanced Scorecard (situational room), significantly reduces the degree of certainty no senior managers of its businesses. A system of corporate governance Public Company, which includes adaptive decision support system, map development strategy, balanced system performance and intelligent management.

Keywords: management, adaptation, system balancing, map strategies.

Актуальність дослідження. Сучасна наука корпоративного управління базується на синтезі існуючих концепцій і напрямків, сформованих за достатньо короткий термін існування наукових знань про організацію, особливо про корпоративні структури, а також використовує практичний досвід управління корпораціями і досвід формування і функціонування корпоративних структур. Корпоративне управління будемо розглядати, як систему взаємовідношень між менеджерами публічного акціонерного товариства і їх власниками (акціонерами), а також іншими зацікавленими особами і групами, пов'язаних із забезпеченням ефективності його діяльності. Для вирішення практичних задач управління підприємствами гірничо-металургійного кластеру (ГМК) потрібно дослідити корпоративне управління, як вид господарської діяльності, яка побудована на балансі інтересів окремих категорій інсайдерів і менеджерів, стейкхолдерів і аутсайдерів, і яка використовує сучасні методи стратегічного планування і систему збалансованого адаптивного керування.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Протягом багатьох десятиріч питання корпоративного та стратегічного управління акціонерними товариствами в умовах складного динамічного середовища є актуальними [1, 2].

Нестабільність економічної кон'юнктури, підвищення вимог споживачів до продукції підприємств ГМК, розвиток інформаційних технологій, збільшення ролі людського капіталу, зростання невизначеності приводе до переорієнтування основних понять корпоративного управління до умов сьогодення української економіки. Світовий досвід і практика розвитку національних економік показує, що основним структурним їх ядром є сучасні промислові корпорації [3]. В Україні за рахунок інноваційного розвитку гірничо-металургійного кластеру стало можливим накопичення капіталу для впровадження стратегії сталого розвитку, впровадження інновацій, проведення активної соціальної політики, збільшення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках Європи і Азії [4]. Зі зростанням масштабів ринкових відносин в Україні, все більше значення набуває розробка і реалізація технологій корпоративного управління підприємствами ГМК. У той же час використання в Україні інструментарію корпоративного управління підприємствами Групи «Метінвест» напрацьованого закордонними теоретиками і практиками [5, 6], не принесли бажаних результатів. На нашу думку це пов'язано з недостатнім врахуванням інерційності розвитку, невизначеності, державного регулювання, наявності корупції, територій з техногенним тиском, важкопрогнозованих реакцій на зовнішні впливи, високої інфляції, політичної нестабільності 2013-2014 рр. і

втрати східних ринків [7]. Вищесказане дозволяє сформулювати наукову проблему пов'язану з розробкою науково-методичного інструментарію та сформувати структуру корпоративного управління публічного акціонерного товариства, яке спеціалізується на виробництві конкурентоспроможної на відкритому ринку промислової продукції.

Постановка завдання. У процесі розробки оптимальної моделі корпоративного управління підприємствами Групи «Метінвест» під публічним акціонерним товариством (ПАТ) будемо розуміти корпорацію, сфера діяльності якої виконується в найбільш важливій галузі промисловості національної економіки України, яка ефективно використовує свій науково-технічний, інтелектуальний, виробничий і кадровий потенціал, управління якою побудоване на балансі інтересів окремих категорій стейкхолдерів, акціонерів і менеджерів є сучасною формою управлінської діяльності, яка характеризується наявністю корпоративної стратегії, корпоративного стилю роботи менеджерів усіх рівнів, корпоративної культури, фінансової та інформаційної прозорості і системи захисту прав акціонерів. З урахуванням актуальності наукової проблеми метою статті є розробка і апробація основних типізованих компонент корпоративного управління процесами формування і збалансованого розвитку ПАТ в умовах невизначеності і необхідності створення конкурентоспроможних на відкритому ринку п-бізнесів-концентратів та обкотишів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на складне зовнішнє середовища, політичну нестабільність і високу інфляцію 2014 року, підприємства гірничо-металургійного кластеру України ПАТ «Півн.ГЗК», ПАТ «ЦГЗК», ПАТ «ІнГЗК» (Групи «Метінвест») та ПАТ «Півд.ГЗК» виконали план виробництва товарної продукції та одержали вагомий валютний прибуток. Об'єктом досліджень в роботі виступають інтегровані корпоративні структури типу Групи «Метінвест», які апіорі мають конкурентні переваги як виробників залізорудної сировини для металургійних заводів (високоякісних концентратів та обкотишів). В сучасних умовах ринкової економіки публічне акціонерне товариство (ПАТ) є найбільш розповсюдженою формою власності акціонерів і зацікавлених груп, представляє оптимальну систему організації великомасштабного виробництва продукції і послуг. Дослідження трансформаційних процесів ПАТ в умовах переходу до інноваційної економіки дозволили визначити особливості формування і розвитку підприємства ГМК до 2030 року у велику інтегровану промислову компанію [7]. Промислова корпорація – група юридично або господарюючих самостійно організації, які проводять сумісну діяльність на основі консолідації активів або договірних відношень для досягнення загальних цілей стали лідером серед світових виробників концентрату і обкотишів. Аналіз практики створення і функціонування організаційно-правових форм корпоративних утворень і виявлення відповідних форм, які відповідають технологіям процесно-вартісного управління показав, що найбільш оптимальною формою об'єднання підприємств на території України є асоціація, а на міждержавному рівні – транснаціональна корпорація [3].

Для реалізації стратегії інноваційного розвитку ПАТ нами розроблена адаптивна система підтримки прийняття рішень (АСППР). Адаптивна система дозволяє розробляти нові управлінські й альтернативні сценарії розвитку на основі обґрунтованих критеріїв вибору оптимальних рішень з врахуванням розробленої системи показників оцінки ефективності інноваційної діяльності ПАТ, яка включає стратегічний аналіз, оснований на диференційованому і узгодженому вивченні сукупності показників. Віддзеркалення основних фінансових показників роботи підприємств ГМК виконано за допомогою системи ERP-2005, проектні рішення оцінюються за допомогою теорії нечітких множин і штучних нейронних мереж, прогнозування вихідних показників роботи ПАТ виконано в АСППР за допомогою нечітких регресивних моделей [8].

АСППР може бути використана в системі корпоративного управління підприємствами ГМК для рішення трьох основних задач: ведення звітності, аналізу інформації в реальному часі і інтелектуальний аналіз даних і знань. Основною проблемою при використанні АСППР є адаптація бази знань до змін зовнішнього середовища. Для цього розроблена стратегія навчання проблемних ситуацій і управління виробництвом на базі експертних систем управління (ЕСУ), які входять до складу АСППР. Для підприємств Групи «Метінвест» запропонована модель АСППР, яка складається із двох оперативних рівнів: мета рівня і базового рівня. Базовий рівень включає два навчальні процеси, керованих зворотним зв'язком: один – для можливості адаптації для рішення проблемних ситуацій, інший – для спрощення елементів інтерфейсу. Блок обробки проблемної ситуації включає: базу даних (БД), базу накопичених даних по основній проблемі (БДОП), базу побудови моделі (БПМ), алгоритми навчання і розпізнавання правил – продукції [8]. Функціональні можливості і рівень інтелектуалізації АСППР суттєво розширені за рахунок взаємодії інтелектуальної системи керування (БД → ЕСУ) і спеціалізованими процедурами оптимального вибору і прийняття рішень. В рамках розробленої логіко-динамічної моделі управління підприємством система самостійно приймає рішення, щодо компенсації визначення відхилень від заданої траєкторії виробництва продукції і формує управлінські впливи, які переводять об'єкти в наступні цільові стани. В АСППР використані процедури прийняття стратегічних рішень по Парето в умовах багатокритеріальних задач виробництва продукції зі зверненням до особи що приймає рішення (ОПР). Методика прийняття стратегічних рішень на основі нечітких множин побудована на класичній задачі портфельного управління (модель Марковіца) [9].

Сутність моделі портфельного управління Марковіца полягає в наступному. Нехай портфель інвестицій в n-видів бізнесу описується вектором $x=(x_1, \dots, x_n)$ вартостей x_i і вектором дохідностей

$\partial = (\partial_1, \dots, \partial_n) \in D$ активів виду $i = 1, \dots, n$ за деякий фіксований період часу.

Позначимо $X = \{x \in R^n: \sum_{i=1}^n x_i \leq 1, x_i \geq c_i \geq -\infty\}$ множини допустимих портфельів по кожному із бізнесу з одиничною сумарною початковою вартістю всього портфелю, c_i – обмеження знизу на значення компонент портфеля (обмеження щодо запозичення активів). У визначенні множини X допустимих портфельів використана нерівність виду $\sum_{i=1}^n x_i \leq 1$, яка означає, що невикористані кошти $x_0 = 1 - \sum_{i=1}^n x_i$ мають нульову дохідність. Портфель характеризується сумарною випадковою дохідністю за період T часу

$$f(x, \partial) = \partial' x = \sum_{i=1}^n \partial_i x_i \quad (1)$$

середньою дохідністю $\mu(x) = E_{\partial} f(x, \partial) = \sum_{i=1}^n x_i E_{\partial} \partial_i$ і дисперсією дохідності $\sigma^2(x) = E_{\partial} (f(x, \partial') - f(x, \partial))^2$, де E_{∂} – математичне очікування щодо розподілу випадкової величини ∂ , а ∂' – транспонований в строку вектор-стовпчик ∂ .

Згідно з Г.Марковіцом [9] портфель оптимізується за двома критеріями: середньої дохідності $\mu(x)$ і стандартного відхилення $\sigma(x)$, $(\mu(x), -\sigma(x)) \rightarrow \max x \in X$.

Оптимальний портфель вибирається із ефективної множини, виходячи із оптимізації деякої функції корисності $f(\sigma, \mu)$, визначеної на площині ризик-дохідність (σ, μ) .

Практична реалізація портфельного управління виконана наступним чином. Нехай бізнес-портфель ПАТ Групи «Метінвест» складається із

N -стратегічних бізнес-одиниць по видам продукції, кожна із яких характеризується наступними параметрами:

- початковою ціною C_n створення бізнесу перед внесенням його в портфель;
- числом ринкових сегментів P_i в бізнес-одиницях;
- початковими I_n інвестиціями в даний портфельний сегмент. Тоді:

$$I_n = C_n * P_i \quad (2)$$

При цьому власне портфель характеризується: сумарним об'ємом портфельних інвестицій в момент часу t ; кореляційною матрицею, коефіцієнти якої визначають зв'язок між доходностями бізнес-одиниць; часткою цінкових розподілів бізнесу в портфелі.

Авторами розроблений метод розрахунку основних показників доходності по бізнесу шляхом використання трикутних нечітких чисел [10], моделюючи експертний висновок виду: «Доходність бізнесу R на етапі завершення очікується в розрахунковому діапазоні $[r_1, r_2]$ ». Використання нечітких множин з врахуванням невизначеності відносно доходів по бізнесу необхідно виконувати в середовищі Matlab за допомогою додатків, призначених для обробки даних у вигляді нечітких множин Fuzzy Logic Toolbox [10]. Додатки оперують функціями належності, представленими в дискретній формі, що, однак, чинить незначний вплив на точність обчислень при тих можливостях, які мають сучасні засоби оброблення даних.

Отже, використання нечітких множин при врахуванні вхідної невизначеності відносно доходів по бізнесу – є перспективним напрямком аналізу ефективності бізнесу при розробці технологій корпоративного управління ПАТ. Іншим напрямком використання теорії нечітких множин при управлінні ПАТ є визначення пріоритетних стратегічних напрямків бізнесу для цілей корпоративного управління. Необхідність у стратегічному управлінні ПАТ визвано об'єктивними причинами, які витікають із характеру змін зовнішнього середовища підприємств Групи «Метінвест». Воно включає розробку цілей, розробку стратегій, визначення необхідних ресурсів і підтримки взаємовідношень зі зовнішнім середовищем, які дозволяють Групі «Метінвест» досягти конкурентних переваг. Для забезпечення системного підходу стратегічного управління ПАТ нами розроблений метод взаємозв'язків між трьома рівнями: стратегічним, тактичним і оперативним. Для ПАТ Групи «Метінвест» концепція стратегічного управління побудована на системному, ситуаційному і синергетичному підходах [6]. Це дозволяє зрозуміти структуру процесу планування стратегії, роль і методологію стратегічної сегментації ринку, дослідити інструментарій стратегічного аналізу при виборі стратегічних альтернатив і виборі інноваційної стратегії розвитку ПАТ до 2030 року. Інноваційна модель стратегічного управління ПАТ, яка враховує особливості розвитку української і світової економік, побудована на розробленій системі збалансованих показників (СЗП). Ця модель включена до АСППР для реалізації стратегії, специфіки формування і реалізації інноваційних проектів підприємств ГК у вигляді розробленої нами карти стратегій ПАТ «ЦГЗК» Групи «Метінвест», наведеної в (табл. 1).

В табл. 1 наведена архітектура карти стратегії підприємства ПАТ «ЦГЗК», яке виробляє концентрат з масовою часткою заліза більше 68,3%. Така карта стратегії надає топ-менеджерам сенс розглядати розроблену ними стратегію розвитку комплексним, зв'язаним і систематичним чином. Крім того, карти стратегії забезпечують основу створення системи управління і реалізації стратегії ефективним і

найкоротшим шляхом. Збалансована система показників має значні переваги перед фінансовими методами оцінки результатів діяльності ПАТ Групи «Метінвест», оскільки вона чітко віддзеркалює процес створення доданої вартості і ключову роль в ньому нематеріальних активів.

Таблиця 1

Карта стратегії ПАТ «ЦГЗК»

Пошук постачальників і споживачів		Показники	Ціль	Ініціатива
Фінансова політика публічного акціонерного товариства	Дохідність	Операційний прибуток	20% збільшення	Наглядової Ради
	Збільшення прибутку	Збільшення в двох бізнес-напрямах	22% збільшення	Інтерес до програми акціонерів
Споживча політика		Ціна	Зменшення на 5% за рік	Управління збутом
Якість продукції	Умови купівлі	Лояльність споживачів, постійні замовники		Лояльність споживачів (замовника)
Внутрішня політика		Інноваційна продукція	25% в 2016 році	Стратегія розвитку ПАТ і його бізнес-направків до 2030р.
Інноваційна бізнес-структура	Управління виробництвом продукції	Якість продукції після процесу фільтрації	Мінімізація дисперсії масової частки заліза в концентраті	
Політика в сфері корпоративного навчання персоналу ПАТ		% доступності одержання інноваційних знань	2016 рік – 35%; 2018 рік – 60%; 2020 рік – 85%	План розвитку інноваційних знань
Навички сучасних комунікацій у бізнес-структурах ПАТ	Системи продажу і планування виробництва продукції	Співвідношення стратегічних систем та планів	100% виконання портфеля замовлень металургійних заводів	Створення єдиної системи корпоративного управління виробництвом концентрату

Збалансована система показників, яка наведена в табл. 1 дозволяє конкретизувати методи стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємств ГМК, з метою її активізації, удосконалюючи цей процес на основі інформаційних систем реалізації стратегії ПАТ. На рис. 1 представлена модель корпоративного управління ПАТ Групи «Метінвест». Вхід моделі характеризує вплив зовнішнього середовища на діяльність ПАТ. При цьому входом системи є сформульовані цілі і задачі її діяльності, відповідно до політики ПАТ. Вихід моделі корпоративного управління ПАТ – це результати реалізації інноваційної політики підприємств ГМК Групи «Метінвест». Необхідною умовою ефективного корпоративного управління ПАТ є наявність зворотного зв'язку, який сигналізує топ-менеджерам результати від реалізації інноваційної політики. Модель корпоративного управління тісно взаємодіє з АСППР на основі розробленої системи збалансованих показників з нечіткими методами опису ситуацій, щодо збуту продукції та траєкторії виконання портфеля замовлень [8].

В АСППР виділена управлінська підсистема – орган керування ПАТ, функції управління якої складають: формування інноваційної політики, стратегічний маркетинг, планування, організація процесно-вартісного управління, облік і контроль, мотивація, регулювання і координація.

Отже, розроблені концептуальні положення, щодо забезпечення стратегічного управління ПАТ на основі ЗСП, оцінки ефективності реалізації стратегії, є основою формування збалансованого стратегічного розвитку підприємство Групи «Метінвест» до 2030 року. При цьому АСППР забезпечує перехід ПАТ із одного якісного і кількісного стану в інший заданий інтервал часу виробництва продукції заданої портфелем замовлень, створення в ПАТ об'єктивних умов для якісних змін різних характеристик бізнес-направків і бізнес-процесів [11].

В процесі розробки методики управління корпоративним підприємством зі збагачувальним виробництвом на основі ЗСП виділені ті фінансові клієнтські показники, які дозволяють ефективно з мінімізацією перехідних процесів виробництва концентратів виконати портфель замовлень. На основі ЗСП розроблені програми підвищення конкурентоспроможності ПАТ Групи «Метінвест», а за рахунок підвищення компетенції персоналу і карт стратегії розроблена методика перетворення нематеріальних активів підприємства у матеріальні фінансові результати. Дана методика забезпечує створення синергетичного ефекту, щодо взаємодії накопичених знань, багаточисленних матеріальних і нематеріальних

активів, внутрішньо корпоративних і між корпоративних зв'язків. Головна задача управління підприємствами Групи «Метінвест» на стратегічному періоді до 2030 року пов'язана з упровадженням методів процесно-вартісного управління, інформаційної підтримки реалізації стратегічного управління ПАТ, а також розробки системи управління адаптацією інноваційних процесів до зміни вимог зовнішнього оточення щодо продукції підприємств ГК. При цьому управлінські рішення (корекція стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку) слід визначити ефективними, якщо у відповідності з критерієм ефективності В. Парето показники стратегічної карти (табл. 1) покращені на стратегічному періоді 5–10 років [11]. Таким чином, представлені показники є важливими індикаторами системи оцінки ефективності результатів інноваційної діяльності ПАТ ГК регіону (ситуаційна кімната підприємства), наявність яких суттєво знижує ступінь невизначеності діяльності топ-менеджерів підприємств в умовах кризових явищ, зміни політичної ситуації і високої інфляції.

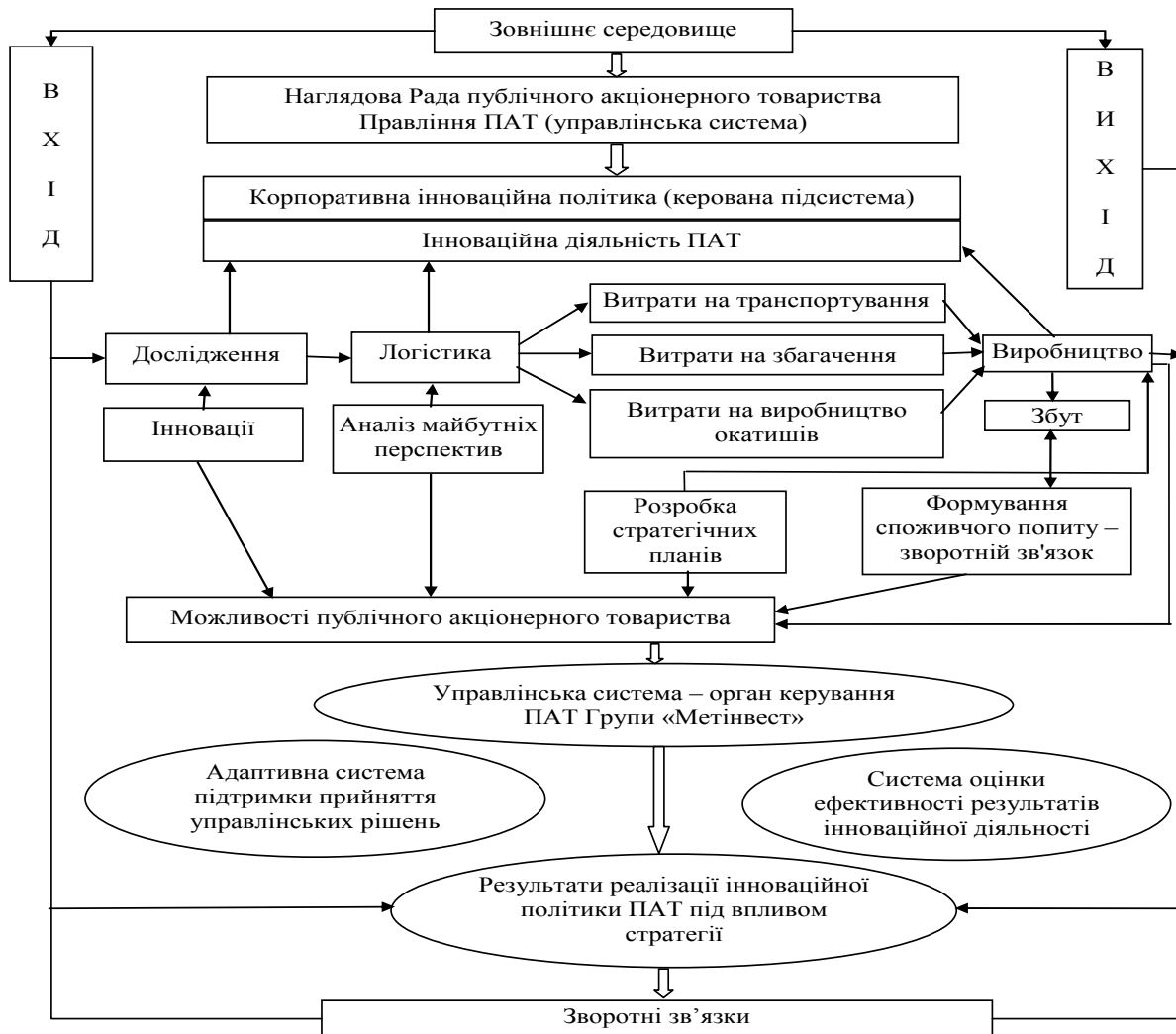

Рис. 1. Модель корпоративного управління ПАТ Групи «Метінвест»

Висновки

У підсумку слід зазначити, що в роботі розроблена методика прийняття управлінських рішень за допомогою АСППР шляхом вибору стратегії адаптації інноваційного процесу до господарської діяльності підприємства в залежності від рівня інноваційного потенціалу. Управління адаптацією інноваційних процесів на підприємствах Групи «Метінвест» – це процес одержання ключових результатів, до яких рухається підприємство у своїй діяльності: 1) орієнтація на постійні зміни як у зовнішньому середовищі, так і внутрішньому середовищі підприємства, 2) позиціонування підприємства, як сучасного, яке постійно розвивається і навчається, 3) недопущення виникнення кризового стану підприємства та його неплатоспроможності (банкрутства), а при його загрозі – як одну із можливих антикризових стратегій, 4) виокремлення в якості основного фактору виробництва інтелектуального потенціалу працівників ПАТ і постійного удосконалення технологій збагачення, огрудкування, випалювання обкотишів їх логістики і збуту, 5) досягнення необхідного сегменту ринку підприємствами Групи «Метінвест», зростання об'ємів бізнесу зі заданими характеристиками портфеля замовлень і якості продукції, 6) в якості інструменту

ефективності стратегічних змін потрібно вибрати збалансовану систему показників ГМК регіону.

Розроблена методика адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо реалізації корпоративного управління публічним акціонерним товариством може бути рекомендованою до використання підприємствами Групи «Метінвест» та іншими підприємницькими структурами для реалізації інноваційної стратегії розвитку, а розроблені концептуальні положення щодо корпоративного управління портфелем бізнесу за допомогою збалансованих показників можуть бути використані у практичній діяльності менеджменту підприємств ГМК для підвищення їх стійкості на відкритих ринках і запобігання виникнення кризових явищ в їх економіці.

Література

1. Козаченко Г.В. Корпоративне управління : підручник для вузів / Г.В. Козаченко, А.Е. Воронкова. – К. : «Лібра», 2004. – 368 с.
2. Євтушевський В.А. Корпоративне управління : підручник / Євтушевський В.А. – К. : «Знання», 2006. – 406 с.
3. Грант Р.М. Современный стратегический анализ / Грант Р.М. ; пер. с англ. / под ред. В.Н. Фунтова. – 5-е изд. – СПб : Питер, 2008. – 560 с.
4. Сборник: технико-экономические показатели горнодобывающих предприятий Украины в 2009 – 2010 гг. – Кривой Рог : ГП «НИГРИ», 2011. – 305 с.
5. Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. ; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЗАО «Олимп – Бизнес», 2006. – 320 с.
6. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.З. Мильнера. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 624 с.
7. Хорольський К.Д. Технологічно-інноваційна стратегія розвитку гірничо-металургійного кластеру регіону / К.Д. Хорольський // Інвестиції: практика та досвід. – 1914. – № 7. – С. 135–143.
8. Інтегроване інтелектуальне управління технологічними процесами в економічних системах корпоративних підприємств гірничо-металургійного комплексу : монографія / під ред. В.П. Хорольського. – Дніпропетровськ : Січ, 2008. – 448 с.
9. Markowitz H. Portfolio selection. The J. of Finance. 1952. № 1. p. 77–91.
10. Дорф Р. Современные системы управления / Р. Дорф, Р. Бишоп ; пер. с англ. Б.И. Капылова. – М. : Лаборатория Базовых Знаний, 2001. – 832 с.
11. Хорольський К.Д. Стратегічне управління розвитком публічних акціонерних товариств Групи «Метінвест» / К.Д. Хорольський, О.С. Шекович, В.П. Хорольський // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. – 2013. – № 8. – С. 81–94.

References

1. Kozachenko H.V. and Voronkova A.E. (2004) Korporatyvne upravlinnya : Pidruchnyk dlya vuziv [Corporate governance: Textbook for universities], Libra, Kyiv, Ukraine.
2. Yevtushevskyy V.A. (2006) Korporatyvne upravlinnya: Pidruchnyk [Corporate governance: Handbook], Znannya, Kyiv, Ukraine.
3. Hrant R.M. (2008) Sovremennyy stratehicheskyy analiz. Contemporary strategic analysis, 5rd ed., Pyter, Russia.
4. Sbornik (2011): tekhniko-ekonomicheskiye pokazateli gornodobyvayushchikh predpriyatiy Ukrainy v 2009 – 2010 g. Collection: technical and economic parameters of mining enterprises of Ukraine in 2009-2010, NIGRI, Krivoy Rog, Ukraine.
5. Kaplan Robert S. and Norton Deyvid P. (2006) Sbalansirovannaya sistema pokazateley. Ot strategii k deystviyu [Balanced Scorecard. From strategy to action] 2nd ed., Olimp – Biznes, Moscov, Russia.
6. Innovatsionnoye razvitiye: ekonomika, intellektual'nyye resursy, upravleniye znaniyami (2010) [Innovative development: the economy, intellectual resources, knowledge management], INFRA, Moscov, Russia.
7. Khorolsky K.D. (2014) “Tekhnolohichno – innovatsiyna stratehiya rozvytku hirnycho-metallurhiynoho klasteru rehionu”, Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol 7. pp. 135-143.
8. Khorolsky V.P. (2008) Intehrovane intelektualne upravlinnya tekhnolohichnyimi protsesamy v ekonomichnykh systemakh korporatyvnykh pidpriyemstv hirnycho-metallurhiynoho kompleksu [Integrated intelligent process control in economic systems of corporate mining and metallurgical complex], Sich, Dnipropetrovsk, Ukraine.
9. Markowitz H. (1952) “Portfolio selection“ The J. of Finance, vol. 1, pp. 77-91.
10. Dorf R.C. (2001) Sovremennyye systemy upravleniyya [Modern control system], Laboratoryya Bazovykh Znanyy, Moscov, Russia.
11. O.S. Shekovych, V.P. Khorolsky and K.D. Khorolsky (2013) “Stratehichne upravlinnya rozvytkom publichnykh aktsionerlykh tovarystv Hrupy Metinvest“, Aktualni problemy ekonomiky. Naukovyy ekonomichnyy zhurnal, vol 8, pp. 81-94.

Надійшла 18.05.2015; рецензент: д. е. н. Варава Л. М.

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ СУДНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Визначено зміст поняття «моніторинг ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства». Розроблено систему моніторингу ефективності реструктуризації та встановлено пріоритетність вимог до інформації в цій системі. Запропоновано алгоритм управління процесом реструктуризації за слабкими сигналами. Визначено порядок дій при слабких сигналах щодо виникнення загроз в системі управління ефективністю реструктуризації суднобудівного підприємства.

Ключові слова: моніторинг, реструктуризація, інформація, слабкі сигнали, ефективність реструктуризації.

G. V. IEFIMOVA

National university of shipbuilding named by admiral Makarov (Mykolaiv)

MONITORING OF THE RESTRUCTURING EFFICIENCY OF SHIPBUILDING ENTERPRISE

The aim of the article is forming a monitoring system of the restructuring efficiency of shipyards, which will be based on weak signals from the environment for emergence of threats, and develop sequences of corrective action as reaction control system for these signals. The meaning of "monitoring the effectiveness of the restructuring of shipyards" was defined. The system of monitoring of the restructuring efficiency has been developed. Priority of information requirements in this system was established. Algorithm of restructuring process management by weak signals was offered. Procedure for dealing with weak signals about threats for system of the restructuring efficiency management of shipyards was determined. Monitoring allows forming the necessary foundation of early detection of threats, resulting in the implementation of restructuring programs of shipyards. Its use will significantly increase the efficiency. The information received from monitoring according to the proposed approach will predict changes in economic and market conditions, to identify problems in the movement of financial flows, to improve the interaction of government with owners and managers of shipyards on specific issues related to implementation of the restructuring.

Keywords: monitoring, restructuring, information, weak signals, restructuring efficiency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здійснення реструктуризації суднобудівного підприємства має на меті не лише підвищення ефективності його діяльності в короткостроковому періоді, але і в створенні умов щодо реалізації економічного суверенітету підприємства, подальшого його розвитку і зростання конкурентоспроможності. Одним із основних факторів забезпечення економічної безпеки процесу реструктуризації суднобудівного підприємства є створення якісної інформаційної системи підтримки прийняття рішень. Зразком такої системи може бути організація моніторингу, який забезпечить управління процесом реструктуризації повною, об'єктивною і актуальною інформацією для компетентного підходу до підготовки і прийняття обгрунтованих рішень.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній економічній науці і практиці моніторингу економічних явищ і процесів приділяється достатня увага. Так, найбільш відомими є роботи М. В. Пугачової [1], А. М. Єріної [2], Т. І. Свідрик [3], І. В. Кривов'язюк [4], у яких обгрунтовані концептуальні його основи, узагальнено та систематизовано основні підходи до застосування моніторингу у наукових дослідженнях. Віддаючи належне науковим напрацюванням цих вчених, зазначимо, що висвітленню питань моніторингу як функції управління економічними системами, не приділяється достатньої уваги. Виключення складають результати наукових досліджень В. К. Галіцина [5, с. 50], які присвячені формуванню і застосуванню моніторингу в економічних системах, алгоритмам і технологіям, що використовуються в них. Проте, незважаючи на значний доробок вітчизняних та зарубіжних вчених з даної проблеми, не у повній мірі розроблено вимоги до інформаційного забезпечення моніторингу, відсутні дослідження щодо особливостей моніторингу процесу реструктуризації, не визначено, як виявляти та реагувати на сигнали зовнішнього середовища.

Постановка завдання. Метою статті є формування системи моніторингу ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства, яка базуватиметься на слабких сигналах з зовнішнього середовища щодо виникнення загроз, та розробка послідовності коригуючих дій як реакції системи управління на ці сигнали.

Виклад основного матеріалу. Досліджувати ефективність процесів реструктуризації підприємств суднобудування найбільш оптимально і послідовно можливо лише за умови проведення моніторингу, який забезпечить аналіз та прогноз доходу новоствореної структури, їх платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності. Взаємодія замовників з суднобудівним підприємством за активної участі банків і представників виконавчої влади у фінансуванні дозволить поліпшити виявлення фінансових і ділових ризиків структурної реорганізації та залучити наявні банківські ресурси в будівництво суден.

Моніторинг ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства – це відстеження

поточних процесів трансформації підприємства в режимі реального часу; контроль за основними показники господарської діяльності та вартістю підприємства за найбільш короткий проміжок часу (день, тиждень, місяць); порівняння цільових результатів з фактично досягнутими.

Організація системи моніторингу ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства націлена на систематизацію таких завдань:

- конкретизація цілей оцінки ефективності та вибір відповідного стандарту вартості підприємства;
- вибір та обґрунтування методів оцінки вартості підприємства;
- визначення, обробка та інтерпретація отриманої інформації;
- регулярне коригування процесу реструктуризації у випадку відхилення ключового показника від запланованого розміру.

Таким чином, дані моніторингу дозволяють приймати поточні рішення щодо управління процесом реструктуризації, в основі яких аналіз та прогноз ключового індикатора ефективності – вартості підприємства. В управлінні процесами реструктуризації в більшості випадків важливим виявляється просто надійно спостерігати за тим, аби подальше просування за відповідними стадіями плану реструктуризації продовжувало збільшувати інвестиційну вартість бізнесу. Якщо подібний моніторинг покаже її зниження в результаті здійснення процесу реструктуризації, то необхідно внести корективи до бізнес-плану реструктуризації.

Результатом моніторингу процесу реструктуризації є опрацювання управлінських рішень щодо його коригування у випадку зафіксованого відхилення від планових показників. Тому найважливішого значення набуває інформація як сукупність відомостей, що зменшують ступінь невизначеності. Тому інформація, яку надає система моніторингу, повинна відповідати таким вимогам:

- достовірність;
- повнота;
- релевантність (істотність);
- корисність (ефект від використання інформації повинен перевищувати витрати на її отримання);
- зрозумілість;
- своєчасність;
- регулярність.

Таким вимогам повинна відповідати будь-яка інформація в системі менеджменту. Проте значущість різних вимог може бути різною: якщо для системи обліку і звітності головною є достовірність інформації, то в системі моніторингу – це її релевантність (наскільки вона істотна для прийнятого управлінського рішення щодо коригування програми реструктуризації). Всі інші вимоги до інформації в рамках моніторингу відіграють підпорядковану роль: несуттєва інформація, навіть якщо вона цілком достовірна, не може допомогти в управлінні; в той же час істотна, але достовірна лише на 95%, - може виявитися ключовою для успішної реалізації програми реструктуризації.

Релевантними можна вважати тільки ті відомості, які безпосередньо пов'язані з процесом реструктуризації і впливають на його ефективність, тобто впливають на вартість підприємства:

- зміни у портфелі замовлень;
- зміна планової кошторисної калькуляції окремого замовлення;
- зміна умов фінансування;
- зміна параметрів зовнішнього середовища функціонування підприємства.

На підставі аналізу таких відомостей роблять висновки про сильні і слабкі сторони підприємства, динаміку їх зміни, а також про сприятливі і несприятливі тенденції розвитку зовнішніх умов, в яких проводиться реструктуризація. Зміна умов зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства тягне за собою перегляд цільових параметрів: необхідно перевірити наскільки оптимальні поставлені цілі в нових умовах, чи зможе підприємство, зважаючи на зміни, які сталися, домогтися поставленої мети реструктуризації. На підставі зміни цільових параметрів, а також прогнозу змін сильних і слабких сторін самого підприємства коригується план реструктуризації, і ці зміни втілюються в життя.

Модель моніторингу ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства представлена на рис. 1.

Моніторинг не тотожний контролю: контроль займається фіксуванням і оцінкою досягнутих фактів у діяльності підприємства, а моніторинг націлений на перспективу. Слід зазначити, що при цьому моніторинг виконує певні контрольні функції (при цьому сама природа контролю зазнає істотних змін). В системі моніторингу виконуються функції поточного контролю:

- моніторинг зовнішнього середовища підприємства з метою виявлення «слабких сигналів»;
- моніторинг внутрішнього середовища з метою раннього виявлення проблем.

Стрижнем системи моніторингу є діагностика поточної діяльності, яка передбачає фіксацію сигналів зовнішнього середовища та оцінку їх впливу на кінцевий показник вартості підприємства. Суть діагностики за слабкими сигналами полягає в тому, щоб своєчасно визначити слабкі сигнали – ранні і неточні ознаки настання кризових ситуацій – і своєчасно відреагувати на них.

В умовах реструктуризації обсяг інформації про загрозу для підприємства зростає поступово:

спочатку з'являються перші ознаки змін у зовнішньому середовищі, потім визначається можливе джерело цих змін і загроза конкретизується (але не настільки, щоб розрахувати, як дана загроза вплине на ефективність реструктуризації). Надалі стає можливим визначити заходи протидії виниклій загрозі, хоча інформації ще не достатньо для розрахунку і аналізу наслідків. Вони можуть бути розраховані і проаналізовані лише тоді, коли розроблені дії щодо попередження впливу загрози.

Рис. 1. Модель моніторингу ефективності реструктуризації суднобудівного підприємства

Можна виділити п'ять рівнів поінформованості:

- відомо, що в зовнішньому середовищі відбулися якісь зміни, але вони ще чітко не визначені;
- проявляються джерела змін і їх спрямованість;
- отримано конкретні дані щодо масштабів, області і характеру змін;
- визначення шляхів розв'язання проблеми, але не можливо провести оцінку наслідків;
- оцінка результатів прийнятих рішень щодо усунення небезпеки і їх впливу на ефективність реструктуризації.

Таким чином, для того щоб своєчасно реагувати на сигнали, що надходять як ззовні, так і з внутрішнього середовища, в рамках системи діагностики за слабкими сигналами повинно бути організоване спостереження за великою кількістю параметрів, що є індикаторами ефективності реструктуризації підприємства. Найбільш доцільним способом для організації такого спостереження є моніторинг – безперервне систематичне спостереження за параметрами зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства, збір та аналіз інформації, що надходить.

Система моніторингу має включати в себе наступні елементи:

- перелік індикаторів для контролю за ефективністю реструктуризації підприємства;
- кількісна та якісна оцінка зовнішніх сигналів;
- кількісна та якісна оцінка внутрішніх сигналів;
- аналіз можливих наслідків виявлених в процесі спостереження вихідних економічних явищ і породжуваних ними ланцюжків змін;
- визначення «контрольних точок» в ланцюжках економічних явищ і спостереження за індикаторами в цих точках;
- економічний аналіз всередині підприємства, узагальнення результатів спостереження, динаміка

індикаторів в «контрольних точках»;

- опрацювання коригуючих рішень на основі результатів спостережень і економічного аналізу.

Порядок робіт за визначеними елементами фактично відображає послідовність проведення комплексу із сканування зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства і опрацювання на цій основі управлінських рішень щодо поточного.

Система моніторингу «відловлює» сильні і слабкі сигнали, які надходять з внутрішнього і зовнішнього середовища. Відразу після отримання сигналу відповідна служба розробляє пропозиції щодо можливої реакції на нього.

В процесі управління процесом реструктуризації існує два варіанти відповіді на зовнішні сигнали:

- реакція, що базується на регулярному плануванні (в організаційно-економічний механізм програми реструктуризації закладені механізми протидії зовнішнім загрозам);
 - ситуаційна реакція на надзвичайні зміни, коли установлений програмою порядок дій скасовується і для прийняття термінових дій виробляються «цільові команди», що змінюють в результаті саму програму реструктуризації.

Послідовність управління процесом реструктуризації суднобудівного підприємства за слабкими сигналами представлена на рис. 2.

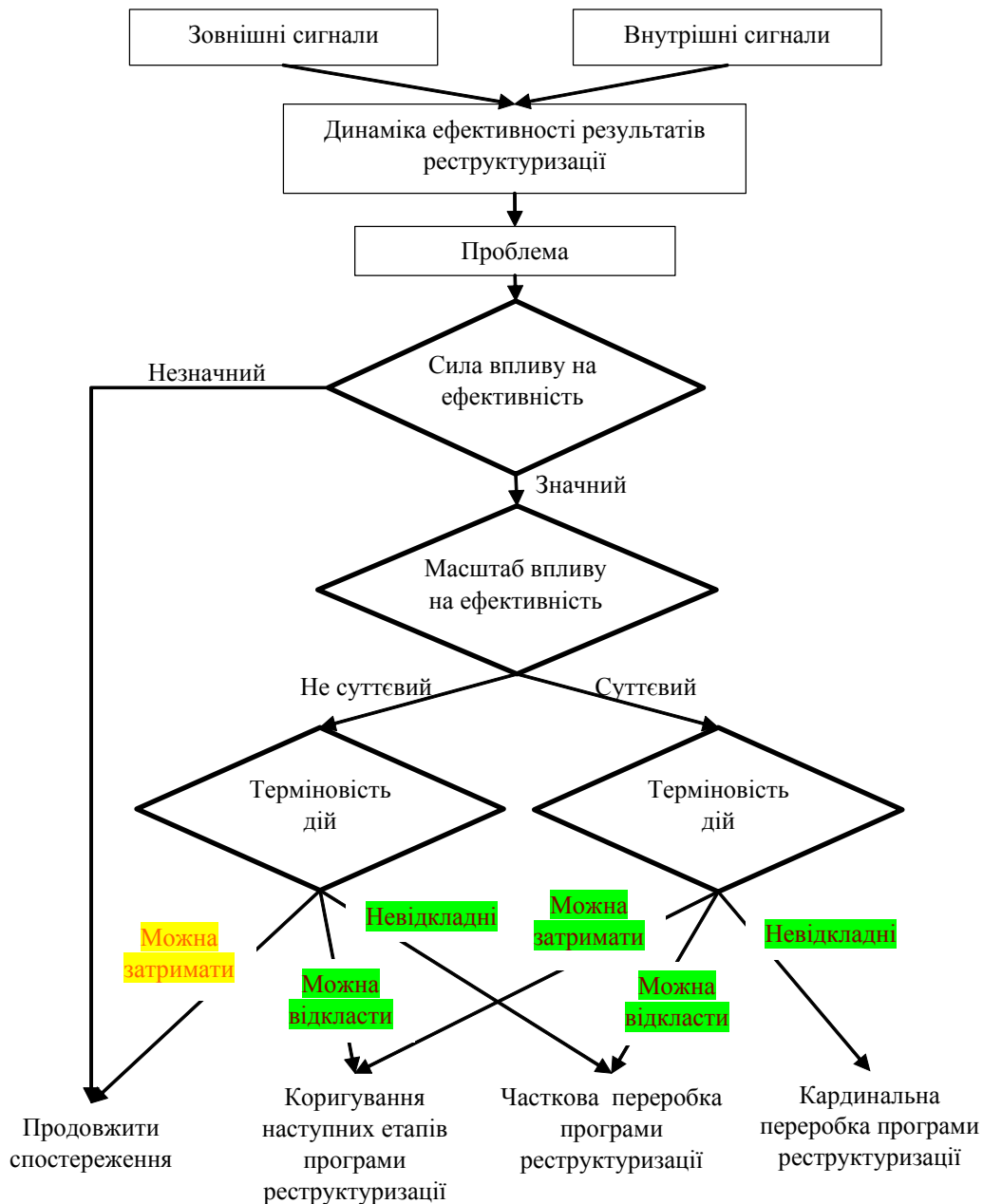
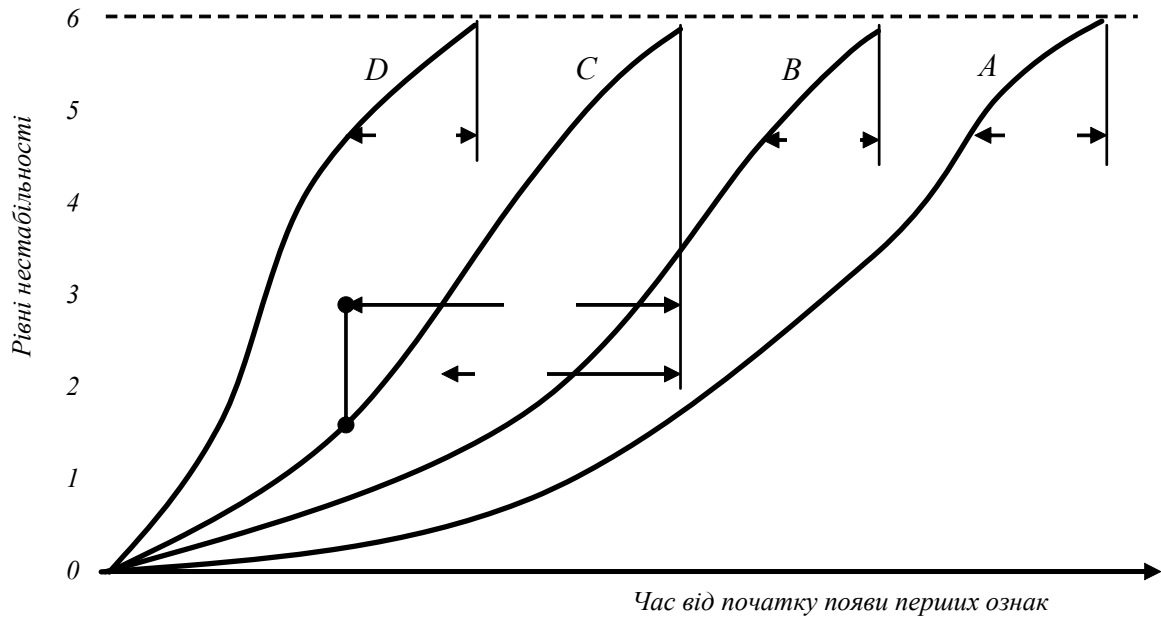

Рис. 2. Алгоритм управління процесом реструктуризації суднобудівного підприємства за слабкими сигналами

Вибір швидкості реагування залежить від швидкості розвитку зовнішніх загроз та від

інформованості суб'єктів управління реструктуризацією. Детально це показано на рис. 3. По осі ординат відкладений рівень обізнаності, по осі абсцис – час.

Отже, при високому рівні нестабільності, коли внутрішня і зовнішня ситуації міняються досить швидко, підприємству не вистачає часу для своєчасного внесення коректив. Відповідно темп наростання загроз набагато вище, ніж реакція суб'єкта управління на ці зміни.

T, T1 – терміни нормального та надзвичайного реагування відповідно;
 A – управління на основі періодичного планування;
 B, C, D – управління в умовах сильних, слабких сигналів і в кризовій ситуації відповідно

Рис. 3. Особливості реагування на загрози при різних умовах управління реструктуризацією

Внаслідок відставання швидкості реакції системи управління від темпів наростання загроз з'являється необхідність готувати корективи при надходженні із зовнішнього середовища слабких сигналів. Порядок дій для такої ситуації представлений в табл. 1.

Таблиця 1

Порядок коригуючих дій при слабких сигналах щодо виникнення загроз

Характер сигналів від зовнішнього середовища	Характер заходів за збільшенням дії					
	Спостереження за зовнішнім середовищем	Визначення відносної сили сигналу	Зниження зовнішньої стратегічної вразливості	Підвищення гнучкості в середині підприємства	Здійснення попередніх заходів	Практичні заходи
Помічена загроза або нова можливість						
Виявлено джерело небезпеки або нової можливості						
Існує можливість оцінити масштаби загрози						
Існує можливість визначити шляхи усунення загрози						
Можна передбачити результати коректив плану реструктуризації						
Область заходів, які провадяться в залежності від характеру сигналів						

Виділена частина таблиці показує, що із збільшенням надходження інформації про загрози або можливості можна прийняти різні за своєю активністю контрзаходи. Даний підхід відповідає завданням

управління реструктуризацією за слабкими сигналами, оскільки суб'єкт управління в умовах слабких сигналів вимагає перш за все, щоб отримана інформація була правильно класифікована і зроблені розрахунки щодо можливого впливу загрози та часу настання небезпеки.

Перевага попереджувальної реакції полягає в тому, що дозволяє прийняти своєчасні кроки щодо ліквідації загрози виникнення кризових явищ. Тому діагностика за слабкими сигналами є незамінним інструментом моніторингу трансформації підприємства і має широко застосовуватися в управлінні реструктуризацією. Інформація моніторингу – це основа для прийняття рішень щодо коригування плану реструктуризації. З огляду на складність та інертність виробничо-економічної системи суднобудівного підприємства моніторинг має стати обов'язковим елементом процесу управління його реструктуризацією.

Висновки. Моніторинг дозволяє сформувати необхідну основу системи раннього виявлення загроз, що виникають при реалізації програм реструктуризації суднобудівних підприємств, використання якої дозволить суттєво підвищити їх ефективність. В умовах ринкового механізму розподілу інвестиційних ресурсів значущість моніторингу ефективності процесів реструктуризації підприємств суднобудування невимірно зростає. Інформація отримана від моніторингу у відповідності до запропонованого підходу, дозволить прогнозувати зміни економічної та ринкової кон'юнктури, визначити проблеми в русі фінансових потоків, покращити взаємодію органів державного управління з власниками та керівниками суднобудівних підприємств з конкретних питань, пов'язаних зі здійсненням процесів реструктуризації.

Література

1. Концептуальні основи статистичного моніторингу : монографія / Д. Д. Айстраханов, М. В. Пугачова, В. С. Степашко та ін. ; за ред. М. В. Пугачової. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2003. – 343 с.
2. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посібник / Єріна А. М. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Свідрик Т. І. Теоретичні засади моніторингу як інформаційно-аналітичної складової прийняття управлінських рішень / Т. І. Свідрик // Науково-теоретичний журнал ХЕУ. – 2007. – № 4 (8). – С. 57–61.
4. Кривов'язюк І. В. Моніторинг, контролінг і діагностика підприємств: систематизація та узагальнення процесів / І. В. Кривов'язюк // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю : матеріали V міжнародної науково-практ. конф. – Черкаси : ЧДТУ, 2008. – С. 212–214.
5. Галіцин В. К. Системи моніторингу : монографія / В. К. Галіцин. – К. : КНЕУ, 2000. – 231 с.

References

1. Kontseptualni osnovy statystychnoho monitorynhu: monohrafiia. Kyiv, IVTs Derzhkomstatu Ukrainy, 2003, 343 p.
2. Yerina A. M. Statystychnе modeliuвання ta prohnozuvannya: navch. posibnyk. Kyiv, KNEU, 2001, 170 p.
3. Svidryk T. I. Teoretychni zasady monitorynhu yak informatsiyno-analitychnoi skladovoi pryiniattia upravlinskykh rishen, Naukovo-tekhnichnyi zhurnal KhEU, 2007, No. 4 (8), pp. 57-61.
4. Kryvoviazziuk I. V. Monitorynh, kontrolinh I diahnostika pidpriemstv: systematyzatsiia ta uzahalnennia protsesiv. Oblik, kontrol I analiz v upravlinni pidpriemnytskoiu diialnistiu: Materialy V mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Cherkasy, ChDTU, 2008, pp. 212-214.
5. Halitsyn V. K. Systemy monitorynhu: monohrafiia. Kyiv, KNEU, 2000, 231 p.

Надійшла 18.05.2015; рецензент: д. е. н. Парсяк В. Н.

АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проаналізовано та узагальнено існуючі в сучасній літературі наукові підходи до визначення дефініцій організаційного капіталу вітчизняними та зарубіжними науковцями, методологічних засад формування його структури. Запропоновано своє трактування цієї складної економічної концепції.

Ключові слова: організаційний капітал, інтелектуальний капітал, дефініції організаційного капіталу, об'єкт купівлі-продажу.

A. O. AZAROVA, T. V. OSTAPCHUK
Vinnytsia National Technical University

ANALYSIS OF DEFINITIONS OF THE ORGANIZATIONAL CAPITAL OF THE ENTERPRISE

In the article the essence of the organizational capital, proceeding from structure of the intellectual capital of the enterprise is investigated. The scientific approaches to definition of definitions of the organizational capital by domestic and foreign scientists existing in modern literature, methodological bases of formation of its structure are analysed and generalized, the role of the organizational capital in modern conditions of business had proved. Shortcomings and advantages of the existing definitions of the organizational capital had investigated, the factors influencing formation and management of the organizational capital at the enterprise had considered. It is offered the own interpretation of this difficult economic concept.

Keywords: organizational capital, intellectual capital, definitions of the organizational capital, object of purchase and sale.

Постановка питання у загальному вигляді. В сучасних кризових умовах економічне зростання все більшою мірою залежить від здатності отримувати і застосовувати нові знання. Загальними тенденціями світового розвитку стає широке впровадження у життя досягнень великомасштабної технологічної революції, яка спричиняє структурні зрушення в економіці на користь наукоємних галузей виробництва. У зв'язку з цим набуває особливого значення організаційний капітал підприємства, що генерує нові знання, які набувають форми інтелектуальної власності та забезпечують формування економіки інноваційного типу. Без поширення організаційного капіталу у всі сфери діяльності підприємства є неможливим становлення економіки знань та інноваційного розвитку, тому багато провідних фінансових компаній зацікавлені більше у розвитку своїх нематеріальних активів, оскільки розуміють що вони становлять основну конкурентну перевагу сьогодення. Проте для того, щоб забезпечити конкурентоспроможність підприємства, необхідно вміти оцінювати такий капітал і ефективно ним управляти.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питань, пов'язаних з організаційним капіталом, присвячені праці багатьох відомих закордонних вчених, зокрема, таких як Т. Стюарт, Г. Беккер, Л. Едвінссон, М. Мелоун та вітчизняних науковців: Возняк Г., Бенювська Л., Білоуса Н. Б., Бояринову К. О., Чухна А. А. та ін. В їх працях головну увагу зосереджено на інтелектуальному капіталі, а поняття організаційного капіталу, його структури та показників оцінювання його вартості розглядаються фрагментарно, висвітлюючи лише окремі аспекти організаційного капіталу, не даючи цілісного уявлення про нього.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. На наш погляд, головною проблемою в управлінні організаційним капіталом й досі залишається неоднозначне трактування сутності та структури організаційного капіталу, проблем формування організаційно-економічного механізму управління і визначення напрямів забезпечення ефективного функціонування даного ресурсу, методів його вимірювання, особливостей залежно від галузевої належності підприємств, а також трансформації ОК у вартісні результати діяльності підприємства.

Отже, спостерігається недостатня розробленість досліджуваної теми як в методологічному, так і в теоретичному аспектах.

Формування цілей статті. Аналіз та узагальнення теоретичних підходів до визначення дефініції організаційного капіталу та методологічних засад формування його структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішній світ розвивається в умовах жорсткої конкуренції на ринку наукоємних технологій, товарів і послуг, переходу провідних країн від індустріальних до постіндустріальних економік, формування локальних спільнот та глобального суспільства.

В українських програмних документах серед пріоритетів економічного розвитку задекларовано побудову конкурентоспроможної, заснованої на знаннях економіки. Зокрема, про це йдеться в Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції», в Універсалі національної єдності, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» [1].

На державному рівні усвідомлено необхідність побудови національної інноваційної системи – нового виміру економічних, соціальних відносин, які базуються на пріоритетному розвитку наукових знань, технологій та їх оперативному використанні.

Організаційний капітал (ОК) як визначальний фактор ефективного економічного розвитку і конкурентоспроможності підприємства, є абсолютно новим напрямом у теорії управління. На відміну від людського капіталу ОК може бути власністю компанії, а відтак і об'єктом купівлі-продажу [2].

У науковій літературі існує багато визначень дефініції «організаційний капітал». У таблиці 1 проаналізовано основні підходи до трактування цього поняття вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Таблиця 1

Концепції організаційного капіталу

Визначення	Автор	Переваги	Недоліки
ОК – це інституційні знання, власником яких є організація, що зберігаються в БД і т. п.	Е. Брукінг [3]	Ототожнює ОК із нематеріальними активами	Не враховує технічне та ПЗ як характеристики ОК
ОК – це організаційні можливості підприємства відповідати на вимоги ринку, оптимально розподіляти та використовувати людський (індивідуальний) капітал. Тобто, він є проявом організаційних здібностей, забезпечує вчасне реагування управлінської ланки на зміни ринку, що створює вигідні умови для розроблення нових цінностей, таких як ПЗ, БД, організаційна структура, патенти, товарні знаки – те, що сприяє зростанню ПП працівників.	Г. Беккер [4]	Містить елемент, який являється єдиною спільною складовою інтелектуальної системи безпеки підприємства. Це може бути капіталу та нематеріальних активів (об'єкти права інтелектуальної власності)	Не враховується така важлива складова ОК як організаційна система безпеки підприємства. Це може призвести до неадекватного оцінювання його рівня і, як наслідок, неефективного управління ним
ОК містить технічне і ПЗ, організаційну структуру, патенти, торговельні марки і те, що дає можливість працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал	Л. Едвінсон, М. Мелуон [5]	Здійснюють поділ ОК на інноваційний капітал і процесний	Автори вважають, що ОК містить відносини, що склалися між компанією та її клієнтами, проте ці елементи є основою складового споживчого капіталу, тому недоцільно їх враховувати під час дослідження ОК, щоб уможливити уникнення корельованості та колінеарності між чинниками впливу на інтелектуальний капітал
ОК – систематизована і формалізована компетентність компанії (поінформованість, обізнаність, авторитетність), а також організаційні можливості та системи, які підсилюють її творчі можливості	Т. Спюарт [6]	ОК найбільше співвідноситься з поняттям нематеріальних активів	Не виділяють ОК як окрему складову інтелектуального капіталу, поєднуючи його з клієнтським капіталом у структурному, а отже не виокремлюють його як об'єкт продажу. Такий підхід не дає можливості в повному обсязі проаналізувати ОК, дослідити його значимість у структурі інтелектуального капіталу.
ОК – технічне і ПЗ, патенти, торговельні марки, зв'язки, тобто те, що дає працівникам можливість продуктивно працювати, незворотно пов'язаний із підприємством	А. Чухно [7]	Стверджує, що саме ОК може бути об'єктом купівлі-продажу	Не виділяє складові ОК
ОК – це та частина інтелектуального капіталу, яка стосується організації в цілому, тобто це організаційні можливості фірми. Він містить технології, системи управління, технічне і ПЗ, патенти, бренди, культуру організації. Є власністю організації і може бути самостійним об'єктом купівлі-продажу	Г. Возняк, Л. Бенюська [8]	Стверджує, що саме ОК може бути об'єктом купівлі-продажу	Не враховується така важлива складова ОК як система безпеки підприємства
ОК – це патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, товарні знаки, промислові зразки, технічне і ПЗ, організаційна структура, корпоративна культура і т.п.	Лляшенко С., [9]	Здійснює поділ ОК на ресурсну і потенційну частини, що дозволяє більш точно аналізувати й оцінювати його рівень, знаходити „вузькі місця”, обгрунтовано розробляти заходи, спрямовані на його розвиток і реалізацію в конкретних ринкових умовах	Не враховується така важлива складова ОК як система безпеки підприємства
ОК – це частина інтелектуального капіталу, яка стосується організації в цілому і визначає її матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які працівники компанії використовують у своїй діяльності	Бояринова К.О. [10]	Розглядає ОК як частину інтелектуального капіталу	Є поділ ОК на дві складові: структурний капітал та об'єкти інтелектуальної власності, проте компетентнісний капітал належить окремим працівникам, а не підприємству взагалі, а отже, не може бути об'єктом продажу, що не є характерним для ОК
ОК – це інституціоналізовані знання та інформація, які можна зберігати за допомогою інформаційних технологій у базах даних, і які мають свого формально визначеного власника	Янишевський В.М. [11]	Стверджує, що найвищою формою розвитку і функціонування інтелектуального капіталу є ОК, оскільки він містить знання та інформацію, що не стосуються конкретних людей, а становлять надбаням підприємства, регіону, країни	Не здійснюється конкретизація складових ОК
ОК – це частина інтелектуального капіталу, яка стосується організації в цілому і визначає її матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які працівники компанії використовують у своїй діяльності; цей капітал здебільшого є власністю компанії і може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу	Балашов Е.Л. [12]	Стверджує, що саме ОК може бути об'єктом купівлі-продажу	Не враховується така важлива складова ОК як система безпеки підприємства
ОК – це частина інтелектуального капіталу, що має відношення до організації в цілому (процедури, технології, системи керування, технічне і ПЗ, організаційна структура, патенти, товарні знаки, культура організації, відносини із клієнтами). ОК – це можливості фірми реагувати на вимоги ринку	Бобрішева Г.О. [13]	Вважає, що ОК відповідає за те, як людський капітал використовується в організаційних системах, перетворює інформацію	Не конкретизує складових ОК
ОК – це вид капіталу, який складається з елементів, що відповідають на питання: що та як мають робити працівники для підвищення прибутку організації. ОК – це здатність фірми керувати організаційною структурою з метою адаптування до кон'юнктури ринку, що постійно змінюється	Непляха Ю.В. [14]	Вказує на те, що даний вид капіталу відповідає за те, як людський капітал перетворюючи інформацію, використовується в організаційних системах	Не вважає технічне та ПЗ характеристиками ОК
ОК містить у собі інформаційну та організаційну структуру підприємства, БД, технічне та ПЗ, наукові підрозділи, систему підготовки та перепідготовки кадрів	Кошутько О.П., Макаван С.В. [15]	Виділяє ОК як окрему складову інтелектуального капіталу	Не вважає, що ОК може бути об'єктом купівлі-продажу
ОК – знання, процедура, технології і інформація, що пов'язані з фірмою і завжди залишаються на ній	Білоус Н.Б. [16]	Включає до складу ОК систему економічної безпеки	Не вважає технічне та ПЗ характеристиками ОК, що спотворює його аналіз у цілому
ОК являє собою не просто набір структурних підрозділів і служб, покликаних забезпечити нормальну виробничу діяльність компанії, а таке поєднання і організацію їх взаємовідносин, які в максимальній мірі сприяють успішній реалізації виробничих процесів, а також створюють комфортні умови для праці і відпочинку всіх співробітників компанії. ОК – це належним чином організоване робоче місце, що забезпечує успішне функціонування компанії в сьогоденні й у майбутньому	Скоп Х.І. [17]	Підтверджує синергетичну здатність ОК до самоорганізації	Не включає до складу ОК таких важливих складових, як ПЗ, інституційні знання та ін.

Висновки. Враховуючи недоліки і переваги існуючих дефініцій організаційного капіталу, автори пропонують своє трактування цієї складної економічної концепції, що уможливило врахування не лише широкого спектру чинників впливу на ОК, але й можливість його подальшого автоматизованого оцінювання на основі побудови відповідної математичної моделі.

Отже, організаційний капітал – об'єкт купівлі-продажу, що містить інституційні знання, програмне забезпечення, систему економічної безпеки, БД, організаційну структуру, патенти, товарні знаки, а також організаційні механізми, що забезпечують продуктивність праці персоналу.

Література

1. Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації : постанова Верховної ради України про Рекомендації парламентських слухань станом на 27.05.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Азарова А. О. Розроблення структурної моделі організаційного капіталу підприємства / А. О. Азарова, К. О. Года // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2012. – № 47. – Т. 2. – С. 13–18.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг ; пер. с англ. ; под. ред. Л. Н. Ковалик. – СПб : Питер, 2001. – 288 с.
4. Шваб О. В. Проблеми формування, використання та оцінки інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Шваб. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/EM/2008_5_2/Zbirmik_EM_08_2_326.pdf.
5. Edvinsson L. and Malone M.S. (1997) Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. N. Y.: Harper Business, 1997.
6. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність [Електронний ресурс] : [підручник] / В. Д. Базилевич. – Режим доступу : <http://xn--e1ageiefbcsr9i8a.xn--p1ai/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82/405/2>
7. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність фірми і закономірність розвитку / А. А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 42–47.
8. Возняк Г. Інтелектуальний підприємств: проблеми ідентифікації та оцінки / Г. Возняк, Л. Бенюська // Вісник Львів. ун-ту. – 2009. – № 41. – Т. 2. – С. 115–123.
9. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 16–26.
10. Бояринова К. О. Інтелектуальний капітал як інструмент інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / К. О. Бояринова, Т. М. Бацалай. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_3/Boyarinova_311.htm.
11. Янишівський В. М. Сутність і складові інтелектуального капіталу в контексті впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіону / В.М. Янишівський // Зайнятість та ринок праці : міжвідомчий науковий збірник НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – К., 2009. – Вип. 21-22. – С. 52–69.
12. Балашов Е.Л. Управление интеллектуальным капиталом организации (на примере консалтинговой компании) [Електронний ресурс]: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук / Е.Л. Балашов ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – Режим доступу : http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/avtoreferat_Balashov.pdf
13. Бобришева Г.О. Управление интеллектуальным капиталом организации [Електронний ресурс] / Г.О. Бобришева. – Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/2011/iem/bobrisheva/diss/indexu.htm>
14. Непляха Ю.В. Сутність та структура інтелектуального капіталу [Електронний ресурс] / Ю.В. Непляха – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/30011.doc.htm
15. Кошулько О.П. Проблеми управління й класифікації складових інтелектуального капіталу компаній / О.П. Кошулько, Є.В. Маказан // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: «Економічні науки». – 2009. – № 6. Т. 2. – С. 79–83.
16. Білоус Н.Б. Структуризація інтелектуального капіталу підприємства / Н.Б. Білоус // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. – 2007. – Вип. 17.8. – С. 178–183.
17. Скоп Х.І. Структуризація інтелектуального капіталу [Електронний ресурс] / Х. І. Скоп. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdu_econ/2011_3/84.pdf

References

1. Postanova Verkhovnoi rady Ukrainy Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Natsionalna innovatsiina systema Ukrainy: problemy formuvannya ta realizatsii»; stanom na 27.05.2007 r. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Azarova A. O., K. O. Hoda, Rozroblennia strukturalnoi modeli orhanizatsiinoho kapitalu pidpriemstva, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna, 2012, No. 47, pp. 13-18.
3. Bruking E. Intellektualnii kapital; per. s angl. ; pod. red. L. N. Kovalik, Piter, Nauka, 2001, 288 p.
4. Shvab O. V., Problemy formuvannya, vykorystannia ta otsinky intelektualnoho kapitalu pidpriemstva (Last date visited 01-04-2015). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/EM/2008_5_2/Zbirmik_EM_08_2_326.pdf.
5. Edvinsson L., Malone M.S. Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. N. Y., Harper Business, 1997, 225 p.

6. Bazylevych V. D., *Intelektualna vlasnist* (Last date visited 01-04-2015). URL: <http://xn--e1ageiefbcsr9i8a.xn--p1ai/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82/405/2>
7. Chukhno A. A. *Intelektualnyi kapital: sutnist firmy i zakonomirnist rozvytku*, *Ekonomika Ukrainy*, 2002, No. 11, pp. 42-47.
8. Vozniak H. *Intelektualnyi pidpriemstv: problemy identyfikatsii ta otsinky*, *Visnyk Lviv. UN-TU*, 2009, No. 41, pp. 115-123.
9. Illiashenko S. *Sutnist, struktura i metodychni osnovy otsinky intelektualnoho kapitalu pidpriemstva*, *Ekonomika Ukrainy*. 2008, No. 11, pp. 16-26
10. Boiarynova K. O., Batsalai T. M., *Intelektualnyi kapital yak instrument innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva*. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_3/Boiarynova_311.htm.
11. Yanyshivskiy V. M. *Sutnist i skladovi intelektualnoho kapitalu v konteksti vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok ta yakist zhyttia naselennia rehionu, Zainiatist ta rynek pratsi: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk NAN Ukrainy i Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy*. Kyiv, 2009, pp. 52-69.
12. Balashov E.L., *Upravlenie intellektualnim kapitalom organizatsii _na primere konsaltingovoi kompanii_ avtoref. dis. kand. ekon. nauk*, MGU im. M. V. Lomonosova, Moscow, 2009, pp. 25-28.
13. Bobrysheva H.O. *Upravlinnia intelektualnym kapitalom orhanizatsii*. URL: <http://masters.donntu.edu.ua/2011/iem/bobrysheva/diss/indexu.htm>
14. Nepliakha Yu. V., *Sutnist ta struktura intelektualnoho kapitalu*. URL: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/30011.doc.htm
15. Koshulko O.P., Makazan Ye.V., *Problemy upravlinnia y klasyfikatsii skladovykh intelektualnoho kapitalu kompanii*, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: «Ekonomichni nauky»*, 2009, No. 6, pp. 79-83.
16. Bilous N. B., *Strukturnyziatsiia intelektualnoho kapitalu pidpriemstva*, *Naukovyi visnyk natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, 2007, No. 17, pp. 178-183.
17. Skop Kh.I., *Strukturnyziatsiia intelektualnoho kapitalu*. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2011_3/84.pdf

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Мороз О. О.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТНОГО ФІНАНСУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

В статті розглянуто питання доцільності впровадження проектного фінансування на підприємствах космічної галузі. Зазначається, що впровадження проектного фінансування в роботу підприємств космічної галузі залежить від параметрів такого типу фінансування, його форм, організації, видів та ризиків, які необхідно врахувати під час проектного способу організації виробництва. На прикладі задач та цілей Загальнодержавної цільової науково-технічної програми України на 2013–2017 роки розглянуто питання доцільності впровадження такого інвестиційного інструменту з метою реалізації завдань, вказаних в Програмі.

Ключові слова: проектне фінансування, космічні проекти, інвестиції в космічну галузь.

Y. BUKHUN

National Technical University of Ukraine «Kiev Polytechnic Institute»

IMPLEMENTATION OF PROJECT FINANCING FOR SPACE INDUSTRY ENTERPRISES

The purpose of the article is to establish the feasibility of using the mechanism of project financing in the space industry. The features, objectives and implications of project financing for space industry and methods for attracting investment using the principles of project financing are reviews in the article. It was considered the question of the feasibility of introducing investment instruments to achieve the objectives set out in the Programme by the example of tasks and goals of the National Target Scientific and Technical Program of Ukraine for 2013-2017 years. Project financing is also perfectly suitable for private investments. This investment project management based usually on the technical support of the project with the expectation of all necessary parameters for its implementation and the formation of infrastructure project management based on mutually beneficial cooperation recipient and investor. As a result, we discovered that investment in production space industry by attracting project financing is the best method of enterprises, especially in the implementation of large-scale and long-term knowledge-intensive projects.

Keywords: project finance, space projects, investment in the space industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Організація управління інвестиційними проектами підприємства носить, як правило, комплексний характер і вимагає впровадження системи управління проектами. У сучасних економічних умовах вітчизняні підприємства космічної галузі віддають перевагу механізмам проектного фінансування. При цьому управління інвестиційними проектами базується, як правило, на технічному супроводі даного проекту з розрахунком всіх необхідних параметрів його реалізації та формування інфраструктури управління проектом, заснованої на взаємовигідній співпраці реципієнта та інвестора.

Актуальність теми дослідження визначена необхідністю створення в Україні умов для структурної перебудови механізмів функціонування підприємств космічної галузі і пошуку ефективних механізмів вливання інвестиційних коштів в реальне інноваційне виробництво. Одним з таких механізмів є використання проектного фінансування як способу здійснення великомасштабних інвестиційних проектів.

Найважливішою проблемою є механізм впровадження ефективного проектного фінансування для підприємств космічної галузі, для чого необхідно визначити його параметри, ознаки та особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти управління інвестиційною діяльністю підприємства були розроблені такими фахівцями, як Л.І. Абалкін, А.І. Анчишкіна, І.Т. Балабанов, Л.П. Гончаренко, А.Ю. Єгоров, Ю.Ю. Катеринославський, Н.І. Лапін, Т.Д. Маслова, М.І. Туган-Барановський, Т.С. Хачатуров та інші.

Розгляд проблеми розвитку інвестування у виробництво підприємств космічної галузі інструментами проектного фінансування неможливий без аналізу більш загальних питань, що впливають на можливість розвитку його використання в українських умовах.

Зокрема, питання дослідження проблем проектних інвестицій вивчені такими авторами, як А. Амосов, Н. Астахов, С. Ільєнкова, Т. Коханова, В. Семенов, Ю. Школярів, М. Ярмолович.

Проблемам, пов'язаним з оцінкою можливостей та перспектив розвитку проектного фінансування, присвячені праці А. Андрєєва, Н. Баранчикова, В. Катасонова, Д. Морозова, Дж. Фіннерті, М. Хайта, Д. Хорна, С. Хоффмана, Ю. Шенаєва, А. Шуркаліна та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В той же час, особливості проектного фінансування підприємств космічної галузі вимагають свого вивчення та створення відповідних рекомендацій з їх здійснення. Для вітчизняних підприємств космічної галузі невирішеним є питання залучення приватних інвестицій, особливо з огляду на втрату значного сегменту їх ринку. В умовах браку відповідного досвіду, формування практичних рекомендацій є нагальною

невирішеною проблемою.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розгляді процесу проектного фінансування та формування ефективної інвестиційної політики на підприємствах космічної галузі на основі залучення проектного фінансування.

Для досягнення зазначеної мети слід виявити сутність проектного фінансування, розглянути процес проектного фінансування, обґрунтувати необхідність вдосконалення інвестиційної діяльності на підприємствах космічної галузі з урахуванням впливу економічних та технологічних змін.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у Загальнодержавній цільовій науково-технічній космічній програмі України на 2013–2017 рр. (надалі – Програма), особливістю космічної діяльності є потреба у витраті значної кількості коштів без швидкого та істотного економічного ефекту. Разом з тим тенденції на світовому ринку космічних послуг засвідчують нагальну потребу у більшій комерціалізації всіх її складових. Підприємства, що успішно вийдуть на внутрішній ринок космічних послуг, надалі матимуть змогу розширити джерела фінансування власної діяльності на міжнародних ринках космічних послуг, а отже, збільшити обсяги відрахувань до бюджету [1].

Проголошення курсу на комерціалізацію галузі разом з розумінням необхідності інвестування значних сум змушують шукати різноманітні варіанти фінансування виробництва для підприємств космічної галузі. Традиційним для державного фінансування є проектний підхід, але його застосування на комерційній основі містить свої яскраво виражені особливості.

Проектне комерційне фінансування надається на розвиток будь-якого проекту, забезпечення і повернення якого здійснюються з активів і прибутку, отриманих від реалізації проекту.

Проектне фінансування здійснюється в різних областях – наприклад, будівництво доріг, проведення трубопроводів, будівництво станцій з виробництва електроенергії, будівництво медичних та освітніх установ і т.д. Особливістю таких проектів є певні ризики, тривалі терміни окупності та, часто, значний обсяг інвестицій. Всі ці характеристики роблять даний інструмент управління інвестиціями доволі актуальним для підприємств космічної галузі. Особливістю проектного фінансування часто також є його композитність, тобто залучення як різних підприємств в рамках одного проекту, так і кількох інвесторів, що пояснюється складністю та багатокомпонентністю виконання проектів, особливо в космічній галузі..

Проектне фінансування має такі основні особливості:

- великий обсяг фінансування. При проектному фінансуванні зазвичай надаються значні кошти;
- залучення різних форм фінансування;
- довгостроковість (зазвичай термін реалізації кожного великого проекту складає приблизно 15–20 років);
- висока вартість проектів. Вартість проектного фінансування однозначно вища, ніж вартість звичайного фінансування;
- обмежений регрес. У проектному фінансуванні дуже часто кредитори мають право тільки на обмежений регрес або взагалі не мають права регресу до спонсорів, у разі якщо проект не був належним чином здійснений або грошові кошти, отримані від реалізації проекту, є недостатніми для погашення фінансування;
- значна кількість учасників. У таких угодах задіяно значну кількість учасників, в тому числі закордонних, і кожен учасник відіграє певну роль. У зв'язку з тим, що цілі учасників різняться, неминуче виникнення конфлікту інтересів, який необхідно успішно вирішувати при проектному фінансуванні;
- розподіл ризиків. У зв'язку з тим що проекти тягнуть за собою безліч ризиків, велике значення має розподіл ризиків, який закріплюється, в тому числі, в договірній документації [2].

У порівнянні зі звичайним фінансуванням організація проектного фінансування потребує значно більшого часу і більшого залучення керівництва компанії в адміністрування такого фінансування.

Існує кілька причин, внаслідок яких компанії вибирають проектне фінансування:

- реалізація великих проектів, які неможливо здійснити вузькому колу осіб;
- компанії хочуть розділити певні ризики проекту з банками та іншими кредиторами;
- відсутність достатнього забезпечення під звичайне фінансування;
- можливість не відображати проект на своєму балансі;
- необхідність отримання політичної підтримки проекту;
- в деяких юрисдикціях є податкові пільги для таких проектів [3].

Одним з перших і важливих питань будь-якого проекту є питання структурування фінансування проекту.

Так, виконання згаданої Програми здійснюється як за рахунок коштів державного бюджету так і за рахунок інших джерел. Приблизні очікувані обсяги фінансування Програми становлять понад 2,5 млрд грн, у т. ч. з держбюджету – 1,12 млрд грн. Забезпечується фінансування Програми з державного бюджету (див. таблицю 1).

Таким чином, більше половини від обсягів запланованих інвестицій в космічну галузь України мають становити недержавні інвестиції. Особливо важливою є динаміка постійного зростання частки приватних інвестицій протягом років виконання Програми. Це змушує підприємства космічної галузі шукати інструменти залучення інвестицій.

Орієнтовний розподіл фінансування за роками, млрд грн.

Джерела фінансування	Разом	За роками				
		2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Державний бюджет	1,120	0,099	0,231	0,335	0,227	0,229
Інші джерела	1,460	0,389	0,207	0,258	0,295	0,311
Усього	2,580	0,488	0,438	0,593	0,522	0,540

Джерело: Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2013–2017 рр.

Особливістю ж виробництва у підприємств вітчизняної космічної галузі є його проектна спрямованість, тобто виконання проектів, які в Програмі окреслюються за направленістю завданнями Програми. Такими завданнями є:

1. Дистанційне зондування Землі.
2. Поліпшення космічних систем навігації та телекомунікації.
3. Здійснення космічної діяльності для задоволення інтересів національної безпеки та оборони.
4. Здійснення наукових досліджень в сфері космосу.
5. Створення нових космічних комплексів.
6. Забезпечення сталого промислово-технологічного розвитку.
7. Поглиблення співпраці на міждержавному рівні.

Для виконання проектів використовуються різні організаційно-управлінські заходи. Спільні підприємства створюються через договірні інструменти, відповідно до яких певне число підприємств буде вести спільну діяльність. Згідно з документами кожна зі сторін у проекті не тільки буде використовувати свій досвід, але й нести відповідальність за фінансування своєї частини проекту – або з власних доходів, або за допомогою залучення коштів із зовнішніх джерел. Проблема, яка виникає у зв'язку зі спільною діяльністю, – це відсутність окремої юридичної особи, яка б набувала активи або наймала персонал, тому дуже часто одного з учасників призначають керівником проекту.

Партнерства також досить легко створювати і керувати ними, проте в деяких юрисдикціях існують додаткові обов'язки для партнерів (наприклад, необмежена відповідальність), яку учасники не хочуть брати на себе в процесі реалізації проекту і яка не може бути виключена договором.

У деяких випадках створюється окрема компанія (іноді називається SPV), яка тримає активи та учасниками якої є всі сторони проекту або деякі з них. При створенні такої компанії вибирається та організаційно-правова форма, яка дозволить максимально обмежити відповідальність учасників / акціонерів компанії [4].

Сторони вибирають зручну для них форму структурування проектною компанії, ґрунтуючись на таких міркуваннях, як необхідність відособленості проекту, розмір відповідальності сторін проекту, облік майна проекту на балансі, корпоративні процедури, процедура створення проектною компанії для ведення проекту, розмір проекту та його фінансування, зручність управління проектом, наявність податкових переваг та ін.

Не існує такого поняття, як стандартна документація по проектах, пов'язаних з проектним фінансуванням. Кожен проект має власний комплект документів, розроблений під конкретні умови.

Ключовими документами при проектному фінансуванні зазвичай є:

- договір акціонерів / договір про співробітництво;
- кредитний договір і забезпечувальні договори;
- проектна документація.

Договір акціонерів / договір про співпрацю.

У проектах, які використовують спеціальну проектну компанію (SPV), засновану декількома акціонерами, відносини регулюються договором між акціонерами. Якщо структурування проекту здійснюється через спільну діяльність, використовується договір про спільну діяльність.

Кредитний договір та забезпечувальні договори.

У більшості випадків кредитне фінансування здійснюється через синдикувані кредити. Кредитні договори містять умови, на яких грошові кошти надаються, цілі, на які може використовуватися фінансування, розмір фінансування, його термін і розмір відсотків і комісій.

Забезпечення відіграє важливу роль в угодах проектного фінансування та поділяється на кілька видів. Зазвичай в якості забезпечення використовується наступне:

- гарантії і поручительства акціонерів позичальника та уряду держави, де реалізується проект;
- забезпечення третіх осіб (банківські гарантії, комфортабельні листи і поручительства, застава і т.д.);
- якщо проект реалізується через спеціально створену компанію, в забезпечення береться все майно такої компанії (нерухоме майно, банківські депозити і рахунки, права за акредитивами та гарантіями, страховими полісами, обтяження інтелектуальної власності, обладнання тощо), а також її акції;
- обтяжуються права за проектними договорами.

Основна проблема при створенні забезпечення – знайти певний баланс між інтересами сторін. У різних країнах забезпечення, яке надається по операціях проектного фінансування, різниться, але найбільш

ефективним вважається забезпечення за англійським правом. Таке забезпечення дуже гнучке і достатньою мірою захищає права кредиторів.

Проектна документація може включати договір концесії, який надає для проектної компанії право експлуатувати, розвивати і міняти, якщо необхідно, концесійні та інші права за проектом, контракти на поставку сировини та ресурсів, які забезпечують безперервність проекту, операційні договори про введення в експлуатацію і використання об'єкта та ін.

У зв'язку з тим, що проектна документація є центральною частиною у розподілі ризиків між сторонами в проектному фінансуванні, кредитори зазвичай приділяють велику увагу її вивченню, щоб упевнитися, що в ній ретельно прописаний оговорений розподіл ризиків.

Основні особливості в проектному фінансуванні підприємств космічної галузі – виділити основні ризики, які тягне реалізація проекту, розділити ці ризики серед учасників і, по можливості, зменшити ці ризики. Таким чином, проектне фінансування – один з найцікавіших, але і трудомістких видів фінансування. Українські банки все ще дуже обережні і рідко беруть участь у такому фінансуванні, проте очікується, що з часом їх активність у цьому напрямку зросте.

Специфіка проектного фінансування передбачає реалізацію проекту на основі принципів суворо відокремленої економічної діяльності, грамотного управління проектом та його можливими ризиками при наявності системи гарантій для учасників, ретельно прорахованої фінансової моделі. Згідно з цими принципами, сторони насамперед оцінюють здатність проекту стабільно приносити прибуток. Гарантією для кредитора виступає економічний ефект від його реалізації.

Комплексний аналіз проекту включає в себе:

- вибір оптимальної правової форми фінансування участі в проекті і оцінка його ефективності;
- визначення властивостей предмета фінансування та специфіки регулювання його повернення;
- правове оформлення у вигляді прийняття комплексу угод і документації, що підтверджує права кредитора;
- при необхідності отримання державних узгоджень, сертифікацію;
- мінімізацію ризиків, пов'язаних з втратою грошових коштів, вкладених у реалізацію проекту;
- ретельну правову експертизу документації, пов'язану з участю у проекті, та підготовку відповідних правових висновків;
- поточний супровід проекту з юридичних та фінансових питань, моніторинг та контроль його реалізації;
- захист прав інвесторів у разі їх порушення [5].

Даний перелік не є вичерпним. У кожному окремо взятому випадку аналіз проекту може включати додаткові параметри, що вимагають оцінки для здійснення максимальної захищеності інтересів кредитора. Їх можна визначити за допомогою віртуального проходження по всіх стадіях проекту в деталях, що дозволяє виявити його приховані слабкі місця. Зазначені заходи можуть здійснюватися і в іншій послідовності або одночасно. Для підприємств космічної галузі найважливішими є питання збереження права на створення інновації, а для держави – забезпечення невикористання інновацій, що застосовуються в ВПК.

При наявності в проекті іноземних учасників необхідний досвід, пов'язаний з урахуванням специфіки їх правового статусу. Кращим способом оцінки можливих ризиків і оптимальним рішенням у даній ситуації є залучення дипломованих фахівців-консультантів країни освіти відповідного іноземного учасника. Їх висновки щодо правових, податкових та деяких інших питань – вагомий критерій для визначення юридичної та економічної розумності участі даних сторін.

У світовій і українській практиці для супроводу проектів нерідко залучаються консалтингові компанії. Вони готові надавати повний спектр послуг, необхідних для успішної реалізації проекту, – від підготовки всіх документів, вибору конкретних кредиторів до супроводу його протягом усього терміну реалізації. Такими консультантами можуть виступати Європейське Космічне Агентство, міжнародні консалтингові агенції тощо.

Механізм проектного фінансування дозволяє кредитору оцінити всі сторони окремого проекту для оцінки можливості своєї участі в його реалізації без встановлення кредитороспроможності самого позичальника та / або надання додаткового забезпечення виконання платіжних зобов'язань, які є істотними умовами класичного кредитування. Привабливість проектного фінансування обумовлена тим, що воно об'єднує в собі відразу кілька взаємопов'язаних угод, здатних у сукупності задовольнити потреби позичальника в отриманні фінансування інвестиційних проектів. Дана послуга неминуче буде розвиватися на українському ринку, оскільки вона є основним способом фінансування інвестиційних проектів в різних бізнес-галузях. Для підприємств космічної галузі це дозволяє уникнути відповідальності власним майном у випадку проблем з реалізацією проекту. На державному рівні пропонуються три підходи до фінансування проектів галузі:

1) збереження бюджетного фінансування в галузі космічної діяльності, що надасть змогу частково задовольнити державні потреби в області дистанційного зондування Землі, навігаційних і телекомунікаційних послуг, що здійснюються через супутниковий зв'язок, а також частково забезпечити присутність нашої держави на міжнародному ринку космічних послуг та участь у виконанні міждержавних

програм, які передбачають здійснення фундаментальних космічних досліджень. Також це дасть змогу виконати окремі наукові роботи щодо створення перспективних зразків ракетної та космічної техніки;

2) збільшення обсягів підтримки державою, що дозволить здійснити масштабне запровадження космічної системи спостереження Землі, а також геофізичного моніторингу «Січ» і реалізацію державних проєктів в галузі науки і телекомунікацій. Також це дасть змогу розширити участь України у проведенні досліджень космосу в мирних цілях (зокрема, взяти участь у космічних експериментах на Місяці), розширенні освітніх програм, створенні новітньої ракетно-космічної техніки, забезпеченні конкурентоспроможності виробничого потенціалу;

3) оптимальний – удосконалення надання державою підтримки, забезпечення привабливості вітчизняної космічної діяльності для інвестицій та залучення коштів позабюджетного фінансування, що надасть змогу створити більш сприятливі умови щодо розвитку космічних технологій, сформувати внутрішній вітчизняний ринок космічних послуг та підвищити експортний потенціал держави.

Таким чином, реалізація механізмів проєктного фінансування дозволить якнайповніше залучати інвестиції усіх рівнів та форм власності на вигідних умовах для реалізації наявних проєктів, тому досвід проєктного фінансування є життєво важливим для застосування.

Висновки. Підприємства космічної галузі внаслідок особливостей виробничих циклів потребують довгострокового фінансування та залучення широкого кола інвестицій. Програмою їх розвитку передбачено, що приватних інвестицій буде залучено значно більше, ніж державних. Все це змушує шукати нові інструменти інвестиційної активності.

Проєктний характер виробництва підприємств космічної галузі диктує додаткові умови для інвестування. Застосування механізму проєктного фінансування дозволяє максимально повно представити інтереси усіх сторін інвестиційного проєкту, оперативно реагувати на можливі ризики та зміни в проєкті, залучати за потреби додаткові ресурси. Саме тому такий інструмент слід широко імплементувати на підприємствах космічної галузі, але врахувати при цьому усю повноту можливостей, що він дає, як і можливі ризики.

Застосування механізму проєктного фінансування потребує подальших наукових розвідок. Особливо гострою є проблема інвестиційної політики підприємств космічної галузі в умовах кризи. З одного боку, проєктне фінансування являє собою гнучкий інструмент з діапазоном допустимих показників щодо реалізації проєкту, з іншого – розробка комплексу дій щодо збереження інвестиційної активності на підприємствах космічної галузі в умовах різкого скорочення ліквідності є невивченим в вітчизняній економічній науці питанням.

Література

1. Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма на 2013–2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalognew.nsf/mainU/69F9BF25A4F7E85FC22579F700527555?OpenDocument&Lang=U>
2. Буркова А. Ю. Проектное финансирование: регулирование и документарная практика / А. Ю. Буркова // Инвестиционный банкинг. – 2009. – № 2. – С. 21–29.
3. Жилин Г. Т. Эффективность стимулирования инвестиций / Г. Т. Жилин // Инновации. – 2009. – № 3. – С. 20–25.
4. Каппельс Томас М. Финансово-ориентированное управление проектами / Томас М. Каппельс ; пер. с англ. – М. : ЗАО "Олимп-Бизнес", 2010. – 538 с.
5. Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2010. – 144 с.

References

1. Zahal'noderzhavna tsil'ova naukovo-tekhnichna kosmichna prohrama na 2013-2017 roky. (Available at April, 27, 2015) URL: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalognew.nsf/mainU/69F9BF25A4F7E85FC22579F700527555?OpenDocument&Lang=U>
2. Burkova A. Yu. Proektnoe fynansyrovanye: rehulyrovanye y dokumentarnaya praktyka, Ynvestytsyonnyy bankynh, 2009. Is. 2, pp. 21-29.
3. Zhylyn H. T. Effektyvnost' stymulyrovanyya ynvestytsyy, Ynnovatsyy, 2009. Is. 3, pp. 20-25.
4. Kappel's, Tomas M. Fynansovo-oryentyrovannoe upravlenye proektamy, trans.from English, M.: ZAO "Olymp-Byznes", 2010, 538 p.
5. Kovalev V. V. Metodu otsenky ynvestytsyonnykh proektov. Moscow, Fynansu y statystyka, 2010, 144 p.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Войтко С. В.

ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО, ЕКОЛОГІЧНО, ЕКОНОМІЧНО ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ГАРМОНІЙНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтовано необхідність забезпечення гармонійного розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах стійкого адаптивно-динамічного саморозвитку. Розкрито зміст гармонійного розвитку підприємства. Запропоновано теоретичну модель соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: гармонійний розвиток підприємства, стійкий розвиток, сільськогосподарське підприємство, система стратегічного управління, продовольча безпека.

V. V. HOLIK

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SUBSTANTIATION OF MODEL OF SOCIALLY, ENVIRONMENTALLY, ECONOMICALLY ORIENTED SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES HARMONIOUS DEVELOPMENT

The aim of the research is to substantiate the model of socially, environmentally, economically oriented system of strategic management of agricultural enterprises harmonious development. A low level of compliance with the rules of rational consumption in the context of increasing problem of food security at the global level, reducing efficiency of agricultural enterprises, increasing negative impact of agricultural production on environment causes objective need to ensure harmonious development of agricultural enterprises on the basis of sustainable adaptive-dynamic self-development. Harmonious development foresees enterprises effective activity on the principles of sustainable development, synergetic interaction between balanced and proportional components of enterprise subsystems and harmonization with conditions of enterprise environment interaction development, which means the most complete account of the requirements, interests, needs and demands of the latter. The proposed model of socially, environmentally, economically oriented system of strategic management of agricultural enterprises harmonious development allows to achieve social, environmental and economic effects, as well as the effect of a harmonious organizational development that determine the harmonious development of society.

Keywords: enterprise harmonious development, sustainable development, agricultural enterprise, strategic management system, food security.

Постановка задачі. Сьогодні одним з найактуальніших завдань розвитку агропромислового комплексу й економіки України в цілому є досягнення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств, забезпечення їх ефективного функціонування на довгострокову перспективу на засадах сталого розвитку, особливо за умов поглиблення світової продовольчої кризи, низької ефективності діяльності підприємств та виникнення гострої необхідності запровадження адаптивної до динамічних змін середовища взаємодії системи стратегічного управління із цільовою спрямованістю на гармонійний розвиток підприємства на довгострокову перспективу. Особливо важлива роль на теперішньому етапі розвитку суспільства відводиться повноцінному задоволенню матеріально-духовних суспільних потреб і бережному ставленню до навколишнього середовища. Саме тому сільськогосподарські підприємства як важлива ланка системи суспільного виробництва та розвитку сільських територій покликані організувати свою діяльність, дотримуючись вказаних соціальних та екологічних принципів. Актуальність дослідження теоретичних, методологічних і прикладних основ гармонійного розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах стійкого адаптивно-динамічного саморозвитку обумовлюється також наявністю проблем, пов'язаних із удосконаленням існуючих та пошуком нових підходів до управління (особливо застосування теоретико-методологічного інструментарію стратегічного управління), спроможних забезпечити збалансований розвиток підприємств на принципах гармонізації взаємовідносин із суспільством і навколишнім середовищем.

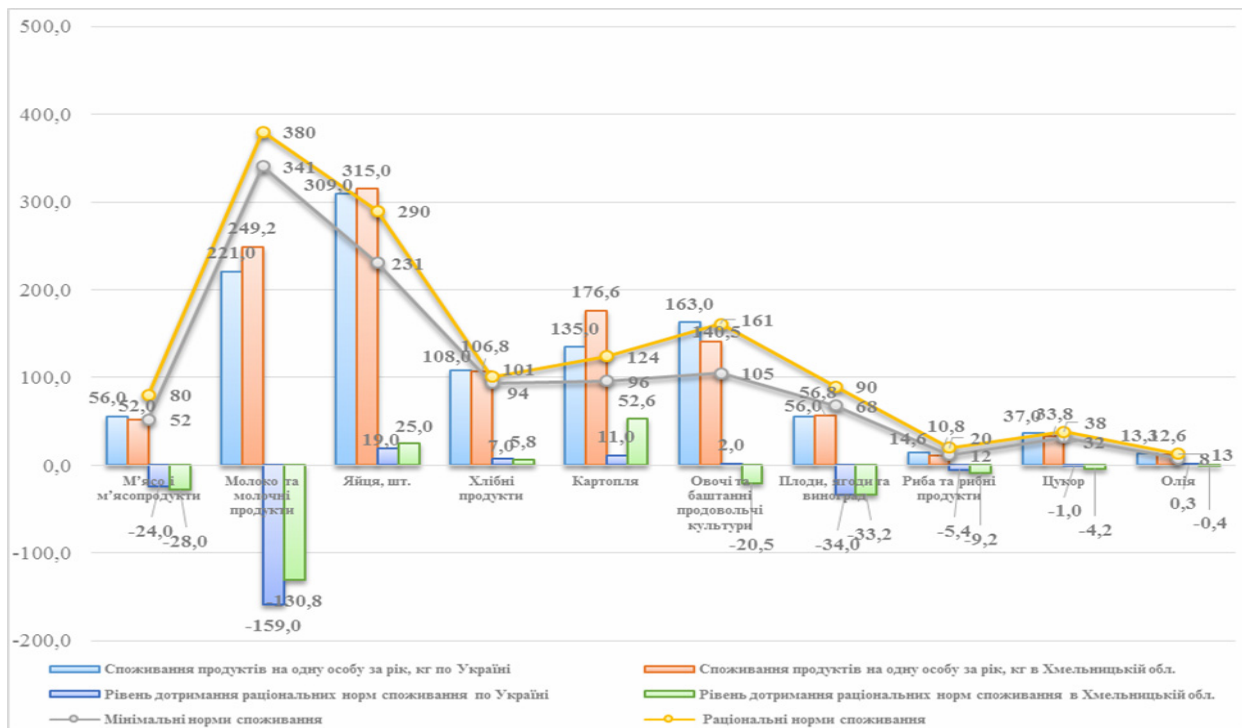
Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних основ стратегічного управління присвятили наукові праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як І. Ансофф, Г. Азоев, Г. Мінцберг, М. Портер, А. Томпсон, А. Дж. Стрікланд, О. С. Віханський, М. М. Мартиненко, З. Є. Шершньова та ін. Проблеми управління сільськогосподарськими підприємствами досліджували О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, М. Й. Малік, Л. А. Євчук, Я. С. Ларіна, О. В. Ульянченко, В. В. Арестенко, Ж. В. Дерій, Т. В. Остапенко, Д. Г. Легеза та ін. Висвітлення актуальних проблем стійкого розвитку знайшло відображення у працях О. С. Мирончука, В. В. Прохорової, О. М. Гончаренко.

Виділення невирішених частин. Динамічність та передбачуваність конкурентного середовища вимагають швидкого й адекватного реагування підприємств на постійну зміну умов його діяльності через ефективну систему стратегічного управління, що обумовлює об'єктивну необхідність постійного розвитку

теорії, методології та практики стратегічного управління відповідно до змін умов діяльності підприємств, зокрема удосконалення потребують наукові підходи до формування системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств.

Формулювання цілей. Метою дослідження є обґрунтування моделі соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств та об'єктивної необхідності її запровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарські підприємства виконують важливу роль як у галузі АПК, так і в економіці країни в цілому: задовольняють потреби населення у продуктах харчування, забезпечують сировиною інші галузі виробництва, а також формують частину експортного потенціалу сільськогосподарської продукції. Проте у 2013 р. спостерігаємо негативні тенденції у структурі споживання продуктів харчування, як видно з рис. 1.

*Згідно з термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки».

**Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 658 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» Джерело: розраховано автором за даними [15]

Рис. 1. Споживання продуктів харчування на одну особу за рік у 2013 р.

Так, населення відповідно по Україні та у Хмельницькій області недоспоживало згідно з раціональними нормами споживання для однієї особи на рік м'яса і м'ясопродуктів (на 24 і 28 кг), молока та молочних продуктів (на 159 і 130,8 кг), плодів, ягід та винограду (на 24 і 28 кг), риби та рибних продуктів (на 5,4 і 9,2 кг), цукру (на 1 і 4,2 кг), крім того у Хмельницькій області також овочів та баштанних продовольчих культур (на 20,5 кг) та олії (на 0,4 кг). Натомість споживання яєць, хлібних продуктів, картоплі перевищувало раціональні норми відповідно по Україні та у Хмельницькій області на 19 і 25; 7 і 5,8 та 11 і 52,6 кг на одну особу. Тобто відбувається заміна таких цінних продуктів, як: м'яса і м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, риби та рибних продуктів, плодів, ягід та винограду – менш цінними та поживними за своїм складом, але більш доступними (яйця, хлібні продукти, картопля).

Щодо фінансових результатів діяльності підприємств галузі сільського господарства (табл. 1), чистий прибуток підприємств у цілому по Україні зменшився із 17177303,8 до 16069957,5 млн грн, або на 7,4 %, але у Хмельницькій області цей показник підвищився на 34,9 % і становив у 2013 р. 793507,3 млн грн. Разом із цим частка підприємств, що отримали прибуток, зросла за період 2010–2013 рр. із 70,5 до 80,5 %, однак при цьому рівень рентабельності усієї діяльності підприємств знизився із 17,2 до 53,5 %, рівень рентабельності операційної діяльності – із 24,7 до 12,5 %. Схожі тенденції прослідковуються і для підприємств Хмельницької області: частка підприємств, що отримали прибуток збільшилася із 69,9 до 82,5 %, а рівень рентабельності усієї діяльності підприємств знизився із 16,5 до 9,3 %, рівень рентабельності операційної діяльності – із 20,3 до 14,7 %.

Фінансові результати діяльності підприємств галузі сільського господарства¹

Показники фінансових результатів діяльності підприємств	2 010 р.	2 011 р.	2 012 р.	2 013 р.	2013 р. у % до 2010 р.
по Україні					
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	17177303,8	25888788,0	26996993,0	16069957,5	93,6
Частка в загальній кількості підприємств, у %					
підприємств, які отримали чистий прибуток	70,5	84,2	79,1	80,5	114,2
підприємств, які отримали чистий збиток	29,5	15,8	20,9	19,5	66,1
Рівень рентабельності (збитковості), %					
усієї діяльності	17,2	19,3	16,5	9,2	53,5
операційної діяльності	24,7	24,7	22,8	12,5	50,6
у Хмельницькій області					
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	588128,2	879598,0	1393928,1	793507,3	134,9
Частка в загальній кількості підприємств, у %					
підприємств, які отримали чистий прибуток	69,9	83,3	85,6	82,5	118,0
підприємств, які отримали чистий збиток	30,1	16,7	14,4	17,5	58,1
Рівень рентабельності (збитковості), %					
усієї діяльності	16,5	16,3	20,1	9,3	56,4
операційної діяльності	20,3	21,6	28,3	14,7	72,4

[1] Без підприємств з основним видом економічної діяльності «Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність» і без урахування зміни підприємствами основного виду економічної діяльності у 2013 році

Джерело: розраховано автором за даними [15]

За різними показниками, на території нашої країни щороку утворюється від 700 до 800 млн т відходів. Їх загальний накопичений обсяг сягає 30 млрд т, з них токсичних – 2,9 млрд т. Більша частина населення України використовує для життєвих потреб неякісну воду, що загрожує здоров'ю. Із загальної площі земельних ресурсів 40% відносяться до забруднених і 30% до дуже забруднених земель. Ускладненню еколого-техногенного стану ґрунтів сприяє ще й те, що розораність агроландшафтів становить близько 35 млн га і є найвищою в Європі. Площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, становить

13,3 млн га. Оцінки еколого-техногенних змін земельних ресурсів свідчать, що в умовах їх територіальної та продуктивної вичерпаності втрати гумусу у ряді регіонів можуть досягнути небезпечно рівня для продовольчої безпеки держави. Результати оцінки вмісту гумусу в ґрунтах України свідчать, що при збереженні сучасного рівня дії головних чинників дегуміфікації (ерозія, підтоплення, глобальні зміни клімату тощо) критичні значення рівня родючості земель можуть бути досягнуті уже 203–2045 рр., а в окремих регіонах і раніше [12, с. 213–214].

Враховуючи те, що на сьогодні в Україні не дотримується раціональна структура споживання продуктів харчування населенням, а загострення світової продовольчої кризи відкриває широкі перспективи перед розвитком виробництва сільськогосподарської продукції з метою гарантування продовольчої безпеки на різних рівнях; відбувається зниження рівня ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та недотримання останніми екологічних вимог у процесі господарювання, зокрема економного та бережного використання природних ресурсів, недопущення забруднення навколишнього середовища, виробництва продукції високої якості у необхідних обсягах та асортименті, виникає гостра необхідність у формуванні та запровадженні соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств

Сільськогосподарське підприємство необхідно розглядати як відкриту соціально-економічну систему, яка органічно взаємодіє із навколишнім середовищем. Зміст та мету діяльності кожного підприємства розкривають три його складові елементи, що перебувають у тісному взаємозв'язку: організаційні цілі (чітко визначений бажаний стан розвитку підприємства за окремими параметрами усіх аспектів стратегічної, тактичної та оперативної діяльності); організаційні цінності (сформована у процесі діяльності підприємства система соціальних норм і духовних цінностей, принципів, правил, традицій, які є

ціннісними орієнтирами поведінки його працівників та визначають зміст і характер взаємовідносин і взаємозв'язку як всередині підприємства, так і з середовищем взаємодії та організаційна структура (упорядкована система управлінських елементів, що відображає характер та особливості їх розташування і підпорядкування та форму взаємозв'язку).

Основна мета кожного сільськогосподарського підприємства полягає у забезпеченні його гармонійного розвитку, який передбачає організацію ефективної діяльності на принципах стійкого розвитку, гармонізації синергічної взаємодії як його складових підсистем, так і з умовами розвитку середовища взаємодії підприємства, що означає якнайповніше врахування вимог, інтересів, потреб і запитів останнього.

У тлумачних словниках гармонійний трактується як «пропорційний; узгоджений; пропорційно складений» [7, с. 193]; «заснований на принципах гармонії» [10, с. 33], відповідно значиться, що

гармонія – це «з древньогрецької зв'язок, співзвучність, пропорційність) чітка пропорційність одного цілого; узгоджене поєднання різних компонентів об'єкта в єдине органічне ціле, у древньогрецькій філософії під гармонією розуміли організованість космосу (протилежне – хаос)» [7, с. 193]; «поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого)» [10, с. 33]. Разом з тим розвиток визначається як «процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [10, с. 33]; з одного боку, систематичне використання науково-технічних знань для задоволення конкретних цілей або вимог, з іншого – процес економічної і соціальної трансформації, яка заснована на складних культурних та екологічних факторах і їх взаємодії [1].

Погоджуємось із Муратовим О.С., який найбільш влучним вважає наступне визначення гармонійного розвитку: «Сталий розвиток (англ. Sustainable development) – гармонійний (правильний, рівномірний, збалансований) розвиток – процес змін, в якому експлуатація природних ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвитку особистості та інституційні зміни пов'язані один з одним і зміцнюють нинішній і майбутній потенціал для задоволення людських потреб і устремлінь» [8]. Автор розкриває зміст гармонійного розвитку через суть поняття «сталий розвиток», що призводить до ототожнення цих понять.

Розглянемо більш детально розуміння поняття «гармонійний розвиток підприємства». Пастухова В. В. відзначає, що провідною ідеєю концепції стратегічного управління є необхідність гармонійного розвитку підприємства, що передбачає орієнтацію на поєднання інтересів суб'єктів господарювання, споживачів і суспільства в цілому на підставі інтегрування економічних, екологічних та соціальних пріоритетів розвитку [9, с. 12], тобто на підставі пріоритетів стійкого розвитку. Гудзинський О. Д., С. М. Судомир, Т. О. Гуренко вважають, що «стійкий розвиток» слід розглядати ... як розвиток, що задовольняє матеріально-духовні потреби сьогодення і створює умови для стійкого економічного розвитку в перспективі з врахуванням майбутніх ціннісних орієнтацій через механізми гармонізації людини з природою та у суспільстві [3, с. 45].

Враховуючи означене, гармонійний розвиток підприємства можна визначити як збалансований, пропорційний, узгоджений розвиток усіх підсистем підприємства на основі синергетичного ефекту їх взаємодії та взаємозв'язку через ефективну систему стратегічного управління, який забезпечує підвищення параметрів функціонування підприємства як відкритої соціально-економічної системи та його поступальний перехід до якісно кращого стану на принципах стійкого розвитку.

Стосовно взаємодії підприємства із середовищем впливу, особливу увагу необхідно звернути на взаємовідносини між конкурентами. З нашої точки зору, поняття «конкурентної боротьби», з огляду на галузеві особливості діяльності сільськогосподарських підприємств та основну мету їх діяльності – гарантування продовольчої безпеки на регіональному, державному і міжнародному рівні в умовах загострення світової продовольчої кризи – необхідно замінити поняттям «конкурентного взаєморозвитку», зміст якого розкривається через синтез таких понять, як: тісна співпраця стосовно окремих аспектів різних стадій виробничого процесу та діяльності підприємств в цілому на основі кооперації та інтеграції; обмін досвідом ведення ефективної господарської діяльності; взаємовигідна координація діяльності з метою гарантування оптимальної збалансованості економічних інтересів усіх діючих підприємств-конкурентів з урахуванням соціальних запитів та екологічних вимог; організація спільних проєктів розвитку. Іншими словами, конкурентний взаєморозвиток – якісно новий підхід до організації діяльності підприємства з метою переходу до якісно та кількісно визначеного його бажаного стану на основі взаємовигідної співпраці із конкурентами на засадах сталого розвитку. Такий підхід дозволить, по-перше, оптимізувати структуру та збільшити обсяги виробництва продукції, у т. ч. органічної; по-друге, знизити собівартість та, відповідно, ціну сільськогосподарської продукції; по-третє, раціоналізувати використання виробничих ресурсів; по-четверте, підвищити ефективність господарської діяльності підприємств; по-п'яте, сприяти сталому розвитку сільських територій та економіки країни в цілому через підтримання (фінансування) різноманітних соціальних програм на регіональному та державному рівнях.

Принципи конкурентного взаєморозвитку повинні ґрунтуватися на принципах підприємницької діяльності та кооперації і передбачати наступне: добровільність конкурентної взаємовигідної співпраці; соціальну справедливість, взаємодопомогу та співробітництво; рівноправну участь у формуванні узгодженої програми діяльності; пріоритетність соціально-екологічних інтересів і вимог суспільства і навколишнього середовища, а також враховувати актуальний та ефективний регіонально-галузевий підхід до управління

сільськогосподарським виробництвом. Арестенко В. В. відзначає особливе значення даного підходу до управління сільськогосподарським виробництвом, який базується на врахуванні ролі чинників регіону: раціональне використання ресурсів; забезпечення населення продукцією сільського господарства; дотримання положень Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [2, с. 130].

Автор зазначає необхідність врахування методологічних засад формування регіонального агропромислового кластерного утворення, які полягають в тому, що:

- 1) визначаються напрями господарської діяльності, які найбільше характерні для даного регіону. Вони є основою для формування агропромислових регіональних кластерів;
- 2) потім здійснюється розробка виробничо-технічної структури кластерного утворення на основі завершених груп виробництв з одержання конкретного продукту;
- 3) на базі виробничо-технологічної структури кластера здійснюється формування структури кластерного утворення;
- 4) до складу кластерного утворення включаються і ті структури, з якими постійно співпрацюють його виробництва [2, с. 130].

Дерій Ж. В., Т. В. Остапенко виділяють наступні переваги кластерної моделі розвитку АПК:

- забезпечення взаємодії й узгодження розрізаних проєктів та окремих видів діяльності, активізація суб'єктів малого й середнього бізнесу;
- суттєва економія витрат на освоєння ринку, налагодження постачально-збутових зв'язків, підготовку кадрів за рахунок інтеграції зусиль усіх учасників кластерного утворення, а також використання спільної інфраструктури;
- стимулювання інновацій та прискорення їх апробації за рахунок синергетичного ефекту від співпраці науково-дослідних, дослідно-конструкторських, освітніх, виробничих та інших структур кластера [4, с. 19].

Об'єктивна необхідність до застосування вищезгаданого підходу за сучасних умов розвитку економіки також зумовлена гострою загальною потребою пошуку методів та способів забезпечення ефективності діяльності малих за розмірами підприємств, що, з одного боку, не в змозі витримувати конкуренцію високоефективних агрохолдингів, корпорацій, наприклад, а з іншого, повністю не використовують наявний потенціал і резерви підвищення ефективності виробництва, що створює так звану «прогалину» у сталому розвитку як підприємства, так і сільської території, економіки та країни в цілому.

Такий підхід сприятиме розвитку органічного виробництва, оптимальний термін впровадження якого та сертифікація органічної продукції у сільськогосподарському виробництві наближений до трьох років, що обумовлює подальше формування органічного руху. Органічне виробництво має розвиватися у господарствах великого розміру, де вартість валової продукції у порівнянних цінах перевищує 10 млн грн, що надасть можливість покрити витрати на розвиток виробництва та сертифікацію. Виробництво повинно бути спрямоване на застосування закритого типу виробничого процесу, а саме розвиток диверсифікаційних процесів [5, с. 142].

Реалізація вищеописаних принципів організації діяльності сільськогосподарських підприємств здійснюється через ефективну систему стратегічного управління підприємства у розрізі застосування системного підходу за типами менеджменту: менеджмент персоналу, організаційний, фінансовий, виробничий (операційний), інноваційний, інвестиційний, екологічний менеджмент, маркетинг-менеджмент, менеджмент якості, інформаційний, антикризовий та ін. Тобто стратегічне управління виступає своєрідною об'єднуючою ланкою, що синтезує різні аспекти управління діяльністю підприємства як цілісної системи у розрізі інтеграції системного, цільового, функціонального та процесного підходів до управління.

У свою чергу, об'єктами стратегічного управління такої системи та джерелами формування конкурентних переваг є наступні підсистеми управління підприємства: соціальна, організаційна, фінансово-економічна, виробнича, технологічна, технічна, ресурсна, маркетингова, якості, інформаційна та ін.

Ефективність системи стратегічного управління гарантує забезпечення поетапного процесу досягнення рівня динамічного самопідтримуючого розвитку підприємства, що передбачає виявлення і формування конкурентних переваг, формування, зміцнення, розвиток і реалізацію стратегічного потенціалу, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності на довгострокову перспективу, досягнення і гарантування динамічної конкурентостійкості та в кінцевому результаті гармонійний розвиток підприємства.

Разом із тим такий рівень розвитку підприємства виявляється у досягненні важливої та необхідної в контексті гармонійного всестороннього суспільного розвитку ефективності соціально-, екологічно-, економічно орієнтованої системи стратегічного управління підприємства, яка поєднує соціальний, екологічний, економічний ефекти та ефект гармонійного організаційного розвитку.

Саме досягнення сільськогосподарським підприємством у процесі діяльності вищезазначених ефектів і визначає його гармонійний розвиток на засадах стійкого адаптивно-динамічного саморозвитку у контексті гармонізації взаємодії із зовнішнім середовищем.

Теоретична модель соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств відображена на рис. 1.

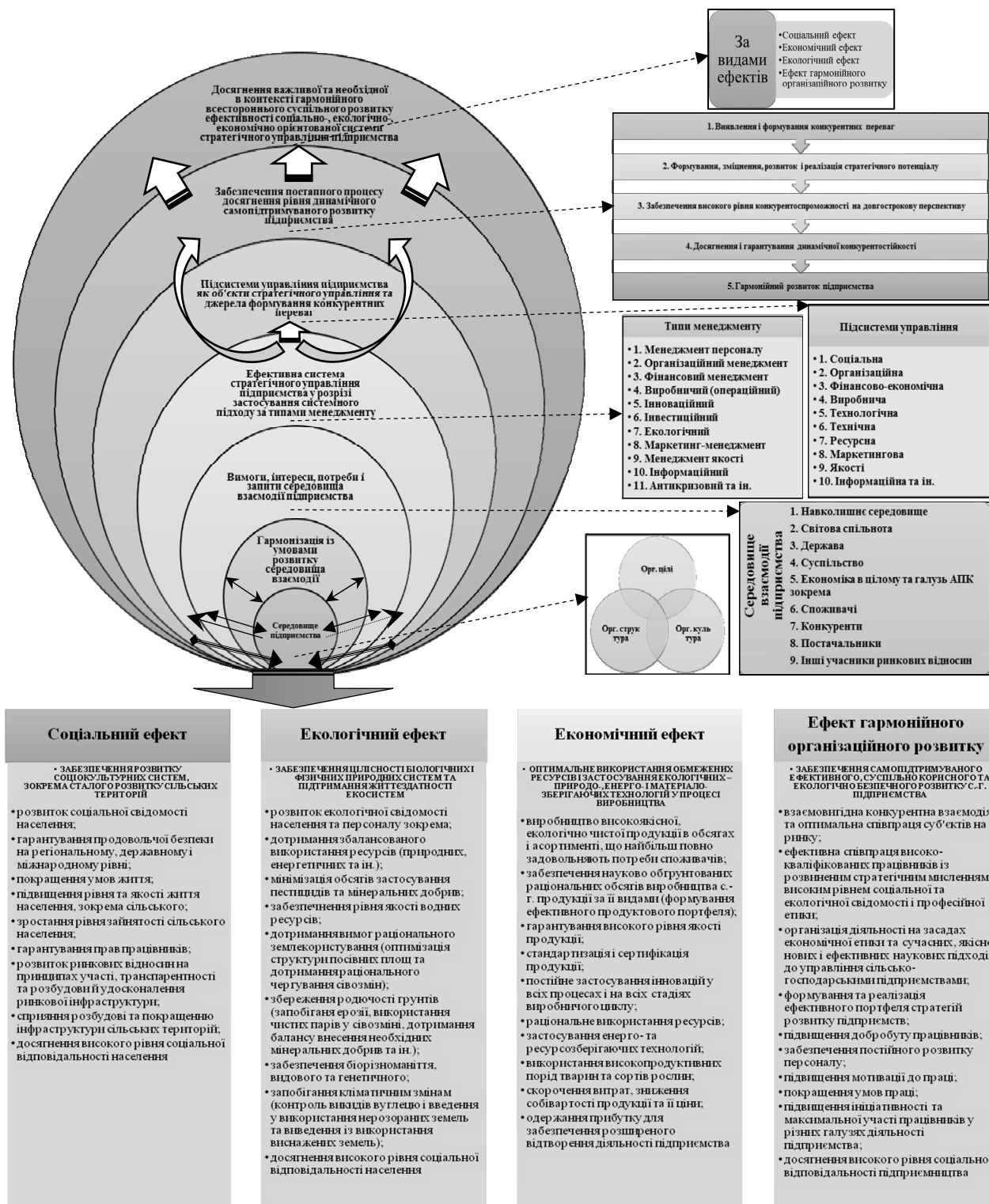

Рис. 2. Теоретична модель соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств

Складові вищеописаної моделі перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку, що виявляється у системній єдності окремих елементів, їх ієрархічній будові (підпорядкованості та взаємоузгодженості) і поступальному розвитку всієї системи в результаті синергічної взаємодії її складових.

Варто зауважити, що визначальною умовою забезпечення гармонійного розвитку сільськогосподарських підприємств за означеною моделлю є глибоке усвідомлення та сприйняття персоналом підприємств важливості й об'єктивної необхідності організації діяльності підприємства на основі пріоритетності принципів стійкого розвитку, гармонізації діяльності із середовищем взаємодії та конкурентної взаємовигідної співпраці, оскільки працівники усіх рівнів беруть безпосередню участь прямо чи опосередковано у формуванні програми розвитку підприємства та механізмів її реалізації на всіх етапах

стратегічного процесу, а, отже, визначають результативність використання запропонованої моделі на практиці.

Висновки

Низький рівень дотримання раціональних норм споживання у контексті загострення проблеми досягнення продовольчої безпеки на світовому рівні, зниження ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, посилення негативного впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище зумовлюють об'єктивну необхідність забезпечення гармонійного розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах стійкого адаптивно-динамічного саморозвитку.

Гармонійний розвиток передбачає організацію ефективної діяльності на принципах стійкого розвитку, синергічність взаємодії збалансованих та пропорційних складових підсистем підприємства, а також гармонізацію з умовами розвитку середовища взаємодії підприємства, що означає якнайповніше врахування вимог, інтересів, потреб і запитів останнього.

Запропонована модель соціально, екологічно, економічно орієнтованої системи стратегічного управління гармонійним розвитком сільськогосподарських підприємств дозволяє досягти соціального, екологічного та економічного ефектів, а також ефекту гармонійного організаційного розвитку, які визначають гармонійний розвиток суспільства.

Література

1. Англійський бізнес-словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessdictionary.com/definition/development.html#ixzz2qdzIRt9b>.
2. Арестенко В. В. Маркетинговий логістичний кооператив як основа регіонального сільськогосподарського кластеру / В. В. Арестенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. Т. 2. – С. 129–133.
3. Гудзинський О. Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект) : монографія / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Т. О. Гуренко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
4. Дерій Ж. В. Розвиток аграрних кластерів як організаційно-економічний базис підвищення рівня потенціалу АПК / Ж. В. Дерій, Т. В. Остапенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 4. Т. 1. – С. 17–21.
5. Легеца Д. Г. Модель органічного виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах / Д. Г. Легеца // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. Т. 2. – С. 139–143.
6. Мартиненко М. М. Стратегічний менеджмент : підручник / М. М. Мартиненко, І. А. Ігнат'єва. – К. : Каравела, 2006. – 319 с.
7. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М. : Современный литератор, 2003. – 976 с.
8. Муратов О. С. От устойчивости к гармоничности развития экономических систем / О. С. Муратов // Управление экономическими системами. – 2013. – № 5 (53). – С. 56–73. – Режим доступу : http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=2130.
9. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством в умовах нестабільності зовнішнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.06.01 / В. В. Пастухова ; Київський національний торговельно-економічний університет. – Київ, 2003. – 36 с.
10. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. Т. 2. – 1971. – С. 33. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
11. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник / Шершньова З. Є. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
12. Шульга О. А. Екологічні проблеми аграрного сектору України у контексті реалізації екологічної політики держави / О. А. Шульга // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3. Т. 2. – С. 213–216.
13. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учеб. для вузов ; / под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
14. Committee On Sustainability Assessment indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thecosa.org/wp-content/uploads/2014/10/COSA-Indicators-201410161.pdf>.
15. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

References

1. Anhliiskyi biznes-slovyk. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/development.html#ixzz2qdzIRt9b>.
2. Arestenko V. V. Marketynhovyi lohystychnyi kooperatyv yak osnova rehionalnoho silskohospodarskoho klasteru, Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vol. 2, No. 5, pp. 129–133.
3. Hudzynskiy O. D., S. M. Sudomyr, T. O. Hurenko. Upravlinnia formuvanniam konkurentospromozhnoho potentsialu pidprijemstv (teoretyko-metodolohichniy aspekt): monohrafiia. Kyiv, IPK DSZU, 2010, 212 p.
4. Derii Zh. V., T. V. Ostapenko. Rozvytok ahrarnykh klasteriv yak orhanizatsiino-ekonomichniy bazys pidvyshchennia rivnia potentsialu APK, Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 2014, Vol. 1, No. 4, pp. 17–21.

5. Leheza D. H. Model orhanichnoho vyrobnytstva produktsii u silskohospodarskykh pidpriemstvakh, Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vol. 2, No. 5, pp. 139–143.
6. Martynenko M. M., I. A. Ihnatieva. Stratehichniy menedzhment: pidruchnyk, Kyiv: Karavela, 2006, 319 p.
7. Noveishyi slovar ynostrannykh slov i vyrazhenii, Moskow: Sovremennyi literator, 2003, 976 p.
8. Muratov O. S. Stability of the harmonious development of economic systems, Management of economic systems, 2013, No. 5 (53), pp. 56–73. URL: http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=2130.
9. Pastukhova V. V. Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom v umovakh nestabilnosti zovnishnoho seredovyshcha: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ekon. nauk: spets. 08.06.01, Kyiv, Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet, 2003, 36 p.
10. Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomakh, Part. 2, 1971, p. 33. URL: <http://sum.in.ua>.
11. Shershnova Z. Ye. Stratehichne upravlinnia: pidruchnyk, Kyiv: KNEU, 2004, 699 p.
12. Shulha O. A. Ekolohichni problemy ahrarnoho sektoru Ukrainy u konteksti realizatsii ekolohichnoi polityky derzhavy, Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 2014, Vol. 2, No. 3, pp. 213–216.
13. Tompson A. A., A. Dzh. Striklend. Strategicheskij menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategii: uchebnyk, Moskow: Banki i birzhi, JuNITI, 1998, 576 p.
14. Committee On Sustainability Assessment indicators. URL: <http://thecosa.org/wp-content/uploads/2014/10/COSA-Indicators-201410161.pdf>.
15. Ofitsiinyi sait derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

Надійшла 11.05.2015; рецензент: д. е. н. Гудзинський О. Д.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті досліджено теоретичні основи економічних категорій ефективності та результативності. Розглянуто трактування та проаналізовано сутність понять «ефективність» та «результативність».

Ключові слова: ефективність, результативність, економічні категорії.

L. E. KASYAN

Kyiv National University of Technologies and Design

CORRELATION OF EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY IN ENTERPRISE MANAGEMENT

The article explored theoretical foundations of economic categories efficiency and effectiveness. It has been studied interpretation and essential investigated the semantic content of the concepts of "efficiency" and "effectiveness" for a separation and differentiation of their performance, which they valued. It has been definite the correlation of "efficiency" and "effectiveness" criteria for determining common and distinctive features for their performance in modern economy. It has been determined the main difference between these economic categories in terms of external and internal environment. It has been definite the general direction of effectiveness's determine.

Keywords: efficiency, effectiveness, economic categories.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення результативності і ефективності діяльності підприємства досить широко розглядається в працях багатьох вчених: М. Альберта, Е. Долана, П. Друкера, М. Мескона, Д. Сінка, Ф. Хедоурі, В.Г. Андрійчука, Л.О. Лігоненко, С.В. Мочерного, В.О. Протопової, Н.В. Савенко, А.М. Турило та інших. Однак, всі дискусії зводяться до того, щоб визначити сутність та вид результативності і економічної ефективності в залежності від того, які характеристики обрано ключовими.

На сьогодні в науковій літературі паралельно розглядаються два поняття: «ефективність» та «результативність». Деякі вчені їх отожднюють, інші вказують на відмінність.

Оцінюючи проведені дослідження, визначимо сутність цих понять. Вони досить часто тлумачаться як рівноцінні. В той же час існують й інші погляди, які слід розглянути з метою остаточного розмежування чи отожднення категорій, що розглядаються.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення тлумачень, дослідження змістового і сутнісного наповнення понять «ефективність» і «результативність», для певного їх розмежування і диференціації показників, якими вони оцінюються; встановлення їх співвідношення, критеріїв визначення, спільних і відмінних ознак для їх характеристики в умовах сучасної економіки.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати сутність понять «ефективність» та «результативність»;
- встановити основну відмінність між даними економічними категоріями в макро- та мікросередовищі;
- виділити загальні напрямки визначення результативності.

Результати дослідження. Традиційно в економічній науці під ефективністю діяльності підприємства здебільшого розуміють внутрішню економічність, хоча параметри категорій, які розкривають успіх сучасного підприємства є набагато об'ємніші. Поняття «ефективність» і «результативність» функціонування економічних систем стали найпоширенішими бізнес-термінами, якими оперують різного роду рейтингові агентства, ринкові інституції, державні органи управління і регулювання економіки. Ці поняття стали ключовими у практичному управлінні економічними системами будь-якого ієрархічного рівня [1].

Термін «ефективність» походить від терміна «ефект». Останній, у свою чергу, від латинського «effectus», що в перекладі означає виконання, результат певної причини або дії. Звідси термін «ефективність» (від лат. «efficientia») можна трактувати як результативність певного процесу, дії. Ефект (результат), якої б величини чи форми вияву він не був, не в змозі повною мірою характеризувати результативність певної дії, бо він не дає відповіді на запитання: якою «ціною» здобуто цей ефект? Тому, на думку В.Г. Андрійчука [2], категорію ефективності можна трактувати як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили. Саме в цьому і полягає сутність даної категорії та багатогранність її вияву.

Наведене трактування ефективності дозволяє зробити висновок про те, що у формалізованому вигляді вона є відносною величиною. Варто зазначити, що на різних рівнях господарської діяльності використовуються різні вимірники ефекту і здійснених витрат.

Відомий вчений П. Друкер обґрунтовує необхідність чіткого вирізнення понять ефективності, дієвості (результативності) та економічності; два останні поняття він позиціонує складовими частинами загального поняття ефективності [3]. Він зазначає, що «результативність» (effectiveness) означає «робити правильні речі», а «ефективність» (efficiency) – «робити речі правильно». Тобто результативність оцінює ступінь досягнення поставлених цілей або реалізації стратегії, а ефективність передбачає досягнення поставлених цілей з мінімально можливими витратами.

Виходячи з різновисхідності у підходах до встановлення результативного та ефективного функціонування сучасних суб'єктів господарювання, загальноновизнаним у сучасних економічних дослідженнях повинно виступати, як стверджує Н.В. Полішук, «використання науково-обґрунтованих основ теорії, методології та практики побудови комплексної системи оцінювання результативності діяльності з погляду її кінцевих наслідків» [4].

Надмірна розбіжність термінологічного і понятійного апарату в теоріях ефективності й результативності спричиняє їх розмитість, і, водночас, як відзначає Н. В. Савенко, доводить «складність предмету дослідження, де поняття «ефективність» має визначення як «результативність», а в зарубіжній практиці як синонім зазвичай використовується термін «продуктивність системи» [5]. Д.О. Лігоненко констатує, що у публікаціях вітчизняних і зарубіжних дослідників термін «ефективності» використовується поряд із терміном «результативність» як синонімічний або такий, що має однаковий зміст», хоча «розмежування цих понять є надзвичайно важливим для оцінки ефективності функціонального менеджменту підприємства» [6].

Проведене дослідження засвідчило, що в економічній літературі достатньо часто ототожнюються поняття «ефективність» та «результативність». В деяких випадках їх представляють у вигляді взаємопов'язаних величин (явищ), що забезпечують успішне функціонування підприємства. Для того щоб бути успішним протягом тривалого періоду, щоб вижити і досягти своїх цілей, підприємство повинно бути як ефективним, так і результативним.

В таблиці 1 наведено і узагальнено думки різних науковців стосовно досліджуваних понять.

Таблиця 1

Співставлення понять «ефективність» та «результативність» [8]

Автор	Трактування поняття	
	«ефективність»	«результативність»
Е. Долан	вибір вірних цілей, на яких фокусується вся енергія підприємства	досягнення поставлених цілей з найменшими витратами і помилками
П. Друкер	наслідок того, що «правильно створюються необхідні речі»	наслідок того, що «створюються необхідні, правильні речі»
Д Хан	вміння правильно робити намічене	вміння правильно намітити, що робити
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	внутрішня ефективність, економічність, яка оцінює найкраще використання ресурсів	зовнішня ефективність, яка оцінює досягнення цілей підприємства, що відображає не лише економічність, але й характеризує взаємовідносини з зовнішнім середовищем
А. Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін	складна категорія, що характеризується результативністю роботи підприємства і рентабельністю його капіталу, ресурсів або продукції	величина, що характеризує ступінь ділової активності підприємства
Ю.В. Перевалов, І.Е. Гімаді, В.В. Добродей	неоднорідне поняття, що слід розглядати в двох аспектах: 1) результативність, 2) економічність	ступінь досягнення основних поставлених цілей, що характеризується кількісними показниками, що відображають цілі, без врахування економічності їх виконання
В.В. Ковальов	відносний показник, що співвідносить отриманий ефект з витратами або ресурсами, використаними для досягнення цього ефекту. один з показників оцінки фінансово-господарської діяльності	величина, що відображає прибутковість, динамічність виконання цілей, ефективність використання економічного потенціалу, положення на ринку цінних паперів

Діаметрально-протилежні думки зарубіжних вчених досить часто пояснюються дуалістичним підходом до перекладу слів, що характеризують поняття результативності і ефективності. Цей факт підтверджується і самими перекладачами.

Серед дослідників розвитку теорії ефективності особливе місце займає Д. Сінк. В його праці [7]

визначено сім критеріїв результативності організаційної системи:

1. Дієвість – ступінь досягнення цілі. Для її виміру порівнюють цільові та фактичні показники діяльності, розраховуючи індекси дієвості, які характеризують ступінь досягнення мети в одному періоді порівняно з іншим.

2. Економічність – ступінь використання ресурсів. Економічність оцінюють шляхом порівняння ресурсів, які передбачається використати для досягнення поставлених цілей, виконання робіт з фактичним обсягом використаних ресурсів.

3. Якість – це відповідність системи вимогам, специфікаціям та очікуванням клієнтів, в тому числі своєчасність і зручність виконання робіт.

4. Прибутковість – співвідношення між валовими доходами та сумарними витратами. Конкретними показниками прибутковості є прибутковість продажу, активів та власного капіталу.

5. Продуктивність – співвідношення кількості продукції до витрат на її випуск.

6. Якість праці – ступінь задоволення потреб та очікувань учасників виробництва в процесі трудової діяльності.

7. Інноваційність – ступінь використання науково-технічного потенціалу підприємства, впровадження виробничих та управлінських новацій.

Д. Сінк не дає чіткого визначення поняття результативності, але зазначає, що результативність характеризує і ефективність, і продуктивність, і прибутковість.

В роботах радянських вчених І.Я. Каца, В.В. Новожилова, А.І. Ноткіна [8], ефективність розглядалась в умовах централізованої економіки, а поняття «результативність» в такому трактуванні не згадувалось. Це пояснюється тим, що планова економіка передбачала постановку завдань для підприємств «зверху», а вся діяльність підприємства була націлена на виконання завдання за мінімальних витрат.

Для усунення протиріч щодо ототожнення понять «результативність» та «ефективність» пропонуємо скористатись визначеннями, наведеними в стандарті 180:9000:2000:

- ефективність (п. 3.2.15) – співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами;

- результативність (п. 3.2.14) – ступінь реалізації запланованої діяльності і досягнення запланованих результатів [9].

Варто погодитись з думкою Л.О. Лігоненко, що розмежування понять «ефективність» та «результативність» є надзвичайно важливим для оцінки ефективності функціонального менеджменту підприємства. Оскільки використання системи показників результативності вирішує проблему ідентифікації витрат на даний вид управління, дозволяє більш широко використовувати не фінансові індикатори, які характеризують наслідки управлінської діяльності [6].

Завдання визначення результативності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення в конкретних умовах передбачає застосування тих чи інших підходів чи методик. Можна виділити такі загальні напрямки, за якими визначається результативність:

1. Оцінювання результативності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління.

2. Оцінювання результативності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування.

3. Оцінювання результативності підприємства на макrorівні з боку держави.

Доцільно розрізняти поняття результативність з точки зору зовнішнього і внутрішнього середовища. З точки зору внутрішнього середовища виробнича діяльність підприємства може вважатися результативною, навіть якщо отримало результат нижчий за галузевий рівень, відповідно до цілей керівництва. З точки зору зовнішнього середовища, виробнича діяльність підприємства вважається не результативною і неефективною, якщо не використовуються організаційні заходи лідерів галузі. За таких критеріїв визначення рівня результативності, підприємства завжди будуть мати недостатній рівень результативності в порівнянні з лідерами галузі, що буде значити наявність конкретних резервів росту як результативності, так і ефективності виробничої системи. Слід зауважити, що лише наявність і використання сучасних систем управління на виробництві, таких як інтегрована система управління, якість у джерел, точно в термін тощо може забезпечити високий рівень результативності виробництва. Це доповнює думку фахівців [10], які серед організаційно-економічних чинників, що істотно впливають на ефективність виробництва, найважливішим вважають запровадження на підприємствах дієвого менеджменту шляхом удосконалення організаційної структури і структури управління, підвищення відповідальності керівників і спеціалістів за виконання їх функцій і прийняття управлінських рішень.

Очевидно, вищим рівнем обґрунтованості потрібно вважати ті дослідження, які у своїх базових засадах дотримуються позиції, що ефективність властива цілеспрямованій взаємодії і відображає насамперед рівень досягнення місії, цілей підприємства, а результативність характеризує економічність поточних (операційних) фінансово-економічних процесів. У критеріях ефективності, як синтетичної характеристики не тільки якісної результативності виробничо-господарської діяльності та системи управління, виражається також стан економіки, тобто фактори впливу загальноекономічних процесів на ефективність функціонування сучасного підприємства.

Висновки

Розглянуті основні підходи до трактування поняття ефективності дозволяють зрозуміти його глибинність і складну економічну природу. Виходячи з умов функціонування економічних суб'єктів постіндустріального типу, принципів оцінювання діяльності сучасних підприємств, зміни в домінуванні й вагомості ключових факторів успіху, у сучасних економічних дослідженнях виникає потреба науково обгрунтованого розмежування понять "ефективність" і "результативність". Ефективність підприємства як відкритої соціально-економічної системи потрібно розглядати поняттям комплексним (багатофакторним), у якому втілюється загальна продуктивність кругообігу капіталу, а результативність фінансово-економічних процесів - її складовою. За своєю суттю показники результативності стосуються операційного, а ефективності – стратегічного менеджменту.

На наш погляд, при формуванні єдиної концепції сутності ефективності і результативності як загальнонаукових суміжних понять варто дотримуватися чіткого положення ефективності, а результативність розглядати як один з основних її критеріїв.

Література

1. Гергега Г. Ф. Співвідношення понять ефективності та результативності функціонування підприємств / Г. Ф. Гергега // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.15. – С. 196–201.
2. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – Вид. 2-е, без змін – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
3. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Друкер ; пер. с англ. – М. : Изд-во «Вильямс», 2003. – 272 с.
4. Поліщук Н. В. Науково-методологічні засади результативності функціонування сучасних економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / Н. В. Поліщук. – Вінниця, 2011. – 36 с.
5. Савенко Н. В. Економічна сутність ефективності виробництва і аналіз підходів до її визначення / Н. В. Савенко // Інноваційна економіка : всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2009. – № 2. – С. 153–162.
6. Лігоненко Л. О. Дискусійні питання щодо трактування сутності та співвідношення понять «ефективність» та «результативність» управління підприємством / Л. О. Лігоненко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10(88). – С. 207–216.
7. Синк Д. Управление производительностью: планирование, измерение, оценка, контроль и повышение / Д. Синк ; пер. с англ. – М., 1989. – 528 с.
8. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятий : монография / Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Догадайло Я. В. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2005. – 144 с.
9. Климаш Н. І. Науково-теоретичні аспекти сутності понять «ефективність» та «результативність» / Н. І. Климаш // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – К., 2009. – № 28. – Р. III. – С. 124–126.
10. Дарміць Р. З. Взаємозв'язок результативності та економічної ефективності в системі менеджменту підприємства / Р. З. Дарміць, Н. О. Вацик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 153–161.

References

1. H. F. Hereha. Spivvidnoshennia poniat efektyvnosti ta rezultatyvnosti funktsionuvannia pidpriemstv. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2013. Issue 23.15. pp. 196-201.
2. V. H. Andriichuk. Efektyvnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz: monohrafiia. Issue 2 bez zmin. Kiev, KNEU, 2006, 292 p.
3. P. Drucker. Zadachy menedzhmenta v XXI veke : per. s anhl. Moscow, Yzd-vo «Vyliaem», 2003, 272 p.
4. N. V. Polishchuk. Naukovo-metodolohichni zasady rezultatyvnosti funktsionuvannia suchasnykh ekonomichnykh system : avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia d-ra ekon. nauk: spets. 08.00.03 - ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. Vinnytskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet. Vinnytsia, 2011, 36 p.
5. N. V. Savenko. Ekonomichna sutnist efektyvnosti vyrobnytstva i analiz pidkhodiv do yii vyznachennia. Innovatsiina ekonomika: Vseukr. nauk.-vyrobn. zhurnal. 2009. Issue 2. pp. 153-162.
6. L. O. Lihonenko. Diskusiini pytannia shchodo traktuvannia sutnosti ta spivvidnoshennia poniat «efektyvnist» ta «rezultatyvnist» upravlinnia pidpriemstvom. Aktualni problemy ekonomiky. Issue 10(88). 2008. pp. 207-216.
7. D. Synk. Upravlenye proyzvoditelnosti: planirovanye, yzmerenye, otsenka, kontrol y povushenye. Per. s anhl. Moscow, 1989, 528 p.
8. A. N. Tyshchenko, N. A. Kyzym, Ya. V. Dohadailo. E'konomicheskaia rezultatyvnost deiatelnosti predpriaty: monohrafiya. Harkiv, YD «YNZhE'K», 2005, 144 p.
9. N. I. Klymash. Naukovo-teoretychni aspekty sutnosti poniat «efektyvnist» ta «rezultatyvnist». Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii. Kiev, 2009, Issue 28, Part III, pp. 124-126.
10. R. Z. Darmits, N. O. Vatsyk. Vzaiemozviazok rezultatyvnosti ta ekonomichnoi efektyvnosti v systemi menedzhmentu pidpriemstva. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2010. Issue 20.12. pp. 153-161.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Денисенко М. П.

ЗАГАЛЬНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті встановлено сутність стратегії формування економічного потенціалу промислових підприємств. Визначено та охарактеризовано основні етапи формування економічного потенціалу промислового підприємства.

Ключові слова: економічний потенціал, підприємство, стратегія, формування економічного потенціалу.

A. Y. NYZHNYK
Khmelnitsky National University

GENERAL STAGES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ECONOMIC POTENTIAL FORMATION

This article founded the economic potential formation strategy of industrial enterprises. Formation of the industrial enterprise economic potential is a difficult, but necessary task to ensure its stable functioning and the opportunities for further development. Detailing of the company stages economic potential formation may be different depending on the specifics of its activities, but their total sequence should follow to allow consideration of all factors forming the economic potential of industrial enterprise.

Keywords: economic potential, enterprise, strategy, economic potential formation.

Актуальність теми. Сучасне середовище функціонування вітчизняних промислових підприємств ставить перед ними нові вимоги до забезпечення стабільної діяльності в кризових умовах. З огляду на це, особливої актуальності на даному етапі набувають питання формування та реалізації економічного потенціалу вітчизняного промислового сектору.

Аналіз останніх досліджень. Питанням визначення сутності, наукової атрибуції поняття «економічний потенціал», проблемам формування й оптимізації економічного потенціалу промислових підприємств, науково-методичним аспектам оцінки та моделювання економічного потенціалу присвячені праці вчених В. Г. Викової [1], Л. С. Головкової [2], Є. В. Лапіна [3], І. О. Максименко [4], Г. О. Христин [5], С. І. Яковенко [6], І. І. Яремко [7].

Метою статті є встановлення основних етапів формування економічного потенціалу промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Стратегія формування економічного потенціалу підприємства – це механізм, завдяки якому відбувається мобілізація внутрішніх ресурсів та можливостей підприємства з метою забезпечення економічного, тривалого розвитку, в основі якого лежить економічна рівновага, фінансова стійкість, можливість забезпечення розширеного відтворення та стійкого економічного зростання.

В основу методологічного підходу визначення стратегії формування економічного потенціалу промислових підприємств покладено такі основні критерії:

- можливість раціонального використання машин і механізмів;
- покращання ефективності використання трудового потенціалу за рахунок підвищення продуктивності праці та зменшення її трудомісткості;
- максимізація прибутку на одну гривню вкладену у виробничі фонди, за рахунок управління фондівіддачею підприємства;
- забезпечення збалансованості між економічним та соціальним ефектом господарювання;
- врегулювання попиту і пропозиції на ринках промислової продукції;
- зростання експортного потенціалу підприємства.

Запропонована базова модель формування промислових підприємств являє собою логічну послідовність певних етапів її впровадження, а саме:

- визначення стратегічних цілей та встановлення тактичних завдань підприємства;
- проведення оцінки власних внутрішніх можливостей (резервів) та «проблемних місць»;
- аналіз діяльності конкурентів з точки зору їх сильних та слабких сторін з метою визначення власної ринкової позиції;
- дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на формування економічного потенціалу промислового підприємства;
- виявлення ключових факторів успіху формування економічного потенціалу підприємства;
- оцінка ефективності розробленої стратегії формування економічного потенціалу підприємства.

Сформулюємо основні напрями підвищення економічного потенціалу промислових підприємств відповідно до етапів його формування:

1 етап. Визначення стратегічних цілей та встановлення тактичних завдань підприємства. На

сучасному етапі господарювання доцільним є використання багатоваріантного підходу до визначення мети діяльності підприємства. Даний підхід передбачає побудову “дерева цілей” з обов’язковим виділенням підцілей та завдань, які детально уточнюються та узгоджуються між собою. Процес побудови “дерева цілей” вимагає визначення основного стратегічного завдання, наприклад, формування економічного потенціалу; в залежності від головної мети відбувається формулювання деяких підзавдань, які зможуть забезпечити досягнення основної мети підприємства (оптимізація використання наявних ресурсів, визначення напрямів та джерел фінансування тощо). Ці підзавдання, в свою чергу, конкретизуються на інші більш дрібніші завдання.

2 етап. Проведення оцінки власних внутрішніх можливостей та «вузьких місць». Даний етап передбачає формування системи показників (елементів економічного потенціалу), що обумовлюють внутрішні перспективи формування економічного потенціалу підприємства. Такий аналіз доцільніше проводити за окремими складовими економічного потенціалу підприємства:

– управління виробничим потенціалом (рівень витрат на виробництво продукції, продуктивність використання ресурсів, можливість нарощення виробничих потужностей, наявність основних засобів, фондоозброєність одного працівника тощо);

– управління фінансовим потенціалом (можливості залучення кредитних ресурсів, ступінь фінансової незалежності підприємства, ефективність управління оборотними активами, інвестиційна привабливість тощо);

– управління трудовим потенціалом (продуктивність одного працівника, рівень середньомісячної оплати праці тощо);

– управління організаційним потенціалом (раціональність організації управління підприємством, планово-економічної роботи, бухгалтерського обліку та контролю за виконанням прийнятих рішень).

3 етапом має стати експертна оцінка можливостей розвитку окремих складових економічного потенціалу підприємства.

4 етап. Аналіз діяльності конкурентів з точки зору їх сильних та слабких сторін з метою визначення власної ринкової позиції та перейняття досвіду більш вдалого ведення бізнесу з метою підвищення економічного потенціалу.

Формування економічного потенціалу передбачає визначення головних конкурентів та дослідження їх сильних та слабких сторін. При цьому увага приділяється фінансово-господарському становищу конкурентів, перевагам та недолікам їх діяльності, аналізу ефективності та визначенню втрачених можливостей. Встановлюються ринкові позиції підприємства, переваги та недоліки його господарювання, аналізуються втрачені можливості порівняно з конкурентами. Результати проведеного дослідження окремих підприємств дають підставу стверджувати, що основним завданням формування економічного потенціалу є не вирішення питань щодо забезпеченості ресурсами, а забезпечення можливості ефективного їх використання.

Встановлено, що більшість підприємств характеризується неефективністю господарських процесів; високим ступенем зношення основних засобів; формуванням активів за рахунок власних фінансових ресурсів; низькими темпами приросту фінансових ресурсів; тривалістю виробничого циклу майже рік тощо. Особливістю даного етапу є розробка системи показників-індикаторів для проведення адекватної оцінки фінансово-економічної діяльності підприємств та отримання уявлення про реальний рівень їх конкурентоспроможності.

5 етап. Дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на формування економічного потенціалу підприємства. Підприємство, як складна, динамічна, відкрита система активно взаємодіє із зовнішнім оточенням, постійно адаптуючись під це оточення і змінюючи його. Тому неможливо розглядати діяльність підприємства відособлено, у відриві від зовнішніх умов його господарювання. Цей етап є одним із головних в процесі розробки стратегії формування економічного потенціалу, оскільки, такий потенціал неможливо оцінити окремо, у відриві від інших підприємств галузі. Таким чином, стратегія формування економічного потенціалу повинна враховувати вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства з урахуванням можливості як позитивних, так і негативних його змін. Дослідивши дію зовнішнього середовища на рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, визначено основні фактори впливу на його формування, а саме: державна політика у даній галузі, якість трудових ресурсів, зміни в попиті на готову продукцію, неможливість залучення фінансових ресурсів, несвоєчасність розрахунків, інфляційні процеси, диспаритет цін між продукцією різних галузей, розмір податкового навантаження, наявність фінансового та господарського ризиків. Вплив усіх цих факторів необхідно враховувати в процесі розробки стратегії формування конкурентоспроможності підприємства.

6 етап. Виявлення ключових факторів успіху формування економічного потенціалу підприємства. Даний етап передбачає виявлення конкурентних переваг діяльності підприємства на основі проведення попередніх досліджень. На основі оцінки власної господарської діяльності та діяльності конкурентів відбувається співставлення потреб у капіталі з джерелами їх залучення, аналізуються причини збитковості підприємства.

В процесі аналізу перше, на що слід звернути увагу – це структура майна підприємства, адже від

цього залежить його ліквідність, здатність до залучення позикових коштів, можливість виживати в умовах конкурентного середовища, недостатність або зношеність основних фондів, що ускладнює виробничі процеси підприємства та негативно впливає на його імідж, а також спричиняє необґрунтоване зростання собівартості готової продукції.

Більшість основних фондів усіх промислових підприємств на сьогоднішній день є морально застарілими та фізично зношеними, що не відповідає умовам конкурентного господарювання. Крім того, вони частково незадіяні у виробничій діяльності, але залишаються й досі на балансі підприємств і на них нараховується амортизація, що, у свою чергу, значно завищує витрати підприємства і негативно впливає на ціну готової продукції.

Як вихід із такої ситуації пропонується підприємствам списувати, консервувати, реалізовувати, здавати в оренду ту частину основних фондів, яка безпосередньо не використовується у виробничому процесі. Ці дії дозволять знизити питому вагу основних фондів в активах підприємства і, як результат, підвищити ліквідність, збільшити оборотні кошти за рахунок надходжень від продажу чи оренди основних засобів, зменшити зношеність всього парку основних засобів та непродуктивних витрат виробництва. Це стане реальною конкурентною перевагою у підвищенні економічного потенціалу підприємства серед інших підприємств галузі.

Наступним питанням, що потребує негайного вирішення для промислових підприємств є оптимізація структури оборотного капіталу, яка певною мірою забезпечує його конкурентоспроможність і підвищує економічний потенціал. Якщо звернути увагу на якісну структуру оборотного капіталу, відмітимо, що незважаючи на специфіку галузі існує висока концентрація фінансових ресурсів у виробничих запасах. За рахунок такої нераціональної структури оборотного капіталу більшість підприємств, потребуючи вільних грошових коштів, втрачають конкурентні позиції. Тому варто уважніше відслідковувати як розміри вкладень, так і обґрунтованість накопичень, а отже необхідно акумулювати обігові кошти у ті статті оборотного капіталу, які реально приносять бажаний ефект. Слід увагу приділяти стану дебіторської заборгованості та умовам її погашення.

Наступною проблемою промислових підприємств є значні обсяги поточних зобов'язань. Проте, проблемою є не стільки обсяги самих зобов'язань, скільки нераціональний розподіл отриманого прибутку підприємствами. Адже конкурентоспроможність підприємства та рівень економічного потенціалу залежить не від обсягів прибутку, а від раціонального його накопичення у власному капіталі, реінвестуванні у новітню техніку та технології, сучасні виробничі потужності, нагромадження оборотного капіталу. В якості резерву формування економічного потенціалу та створення конкурентних переваг пропонується використовувати позиковий капітал як реальне джерело нарощування внутрішнього потенціалу.

На сьогодні гостро постає питання кредитування промислових підприємств. Однак, використання позикових коштів є обґрунтованим для підприємств, які намагаються вистояти в умовах жорсткої конкурентної боротьби, оскільки це дає реальні можливості нарощувати обсяги виробництва, оновлювати матеріально-технічну базу та нарощувати оборотний капітал.

Вітчизняним підприємствам слід звернути увагу на поповнення власного капіталу за рахунок прибутку. Підприємство таким чином стане більш автономним і йому буде простіше залучати кредити банків для власного розвитку. Тобто, на цьому етапі важливим є обґрунтування обсягів, умов, термінів і потенційних джерел залучення позикових ресурсів.

Наступним кроком повинно стати вирішення проблеми зниження постійно зростаючої собівартості продукції, оскільки існує обернена залежність між собівартістю продукції та прибутковістю підприємства. Собівартість є свого роду індикатором ефективності господарювання підприємства, допомагаючи виявляти приховані резерви для підвищення рівня його прибутковості. За рахунок зниження собівартості зростає окупність витрат прибутком і створюються сприятливі умови для прискорення темпів розширеного відтворення та підвищення матеріальної зацікавленості працівників. Тому важливим є проведення розрахунків та обґрунтування економічної доцільності кожної статті витрат підприємства з розробкою заходів щодо їх зниження.

Перспективним напрямом отримання конкурентних переваг та формування економічного потенціалу для промислових підприємств є запровадження інновацій та інноваційних технологій, які в умовах ринкової конкуренції забезпечать оновлення асортименту продукції у відповідності до попиту населення. Розробка стратегії формування економічного потенціалу передбачає проведення заходів щодо виявлення конкурентних переваг, що так чи інакше впливають на формування їх економічного потенціалу.

7 етап. Оцінка ефективності розробленої стратегії формування економічного потенціалу підприємства. Завершальним етапом процесу розробки стратегії формування економічного потенціалу є проведення її діагностики. Завдяки чому можна оцінити позитивні та негативні сторони запропонованої стратегії та зробити висновки щодо відповідності прогнозу перспективним цілям підприємства. У випадку негативних змін, виникає необхідність корегування розробленого прогнозу та винайдення оптимальних шляхів вирішення проблеми та резервів формування економічного потенціалу підприємства.

Головною умовою стратегії є своєчасність внесення доповнень і уточнень у план діяльності та розвитку підприємства з метою формування високого рівня його економічного потенціалу. Розроблена

стратегія формування економічного потенціалу промислових підприємств покликана сприяти всебічному розвитку промислових підприємств та вивести їх на вищий рівень господарювання, максимально використовуючи власні можливості та ресурси на основі встановлення обґрунтованої програми діяльності у поєднанні із перейняттям провідного досвіду найкращих підприємств даної галузі.

Висновки. Формування економічного потенціалу промислового підприємства – складне, однак необхідне завдання для забезпечення його стабільного функціонування, а також можливості подальшого розвитку. Деталізація етапів формування економічного потенціалу підприємства може бути різною в залежності від специфіки його діяльності, однак загальна їх послідовність має дотримуватися для забезпечення можливості врахування всіх чинників формування економічного потенціалу промислового підприємства.

Література

1. Викова В. Г. Оцінка та планування фінансово-економічного потенціалу підприємств загальнодержавного значення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.04.01 / В. Г. Викова. – К., 2006. – 20 с.
2. Головкова Л. С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток : монографія / Л. С. Головкова. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 340 с.
3. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.07.01 / Є. В. Лапін. – Х., 2006. – 432 с.
4. Максименко І. О. Економічний потенціал підприємства: структура та оцінка / І. О. Максименко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 5, т. 3. – С. 163–167.
5. Христич Г. О. Економічний потенціал підприємства як економічна категорія : сутність і основні складові / Г. О. Христич // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 6, т. 1. – С. 173–176.
6. Яковенко С. І. Економічний потенціал і управління інформаційними ресурсами / С. І. Яковенко // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 9. – С. 74–78.
7. Яремко І. І. Економічний потенціал підприємства в контексті ресурсної концепції / І. І. Яремко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 22 (682). – С. 294–298.

References

- 1Vykova V. Otsinka ta planuvannya finansovo-ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstv zahal'noderzhavnoho znachennya. K., 2006, 20 p.
- 2Holovkova L. S. Sukupnyy ekonomichnyy potentsial korporatsiyi: formuvannya ta rozvytok: monohrafiya. Zaporizhzhya, KPU, 2009, 340 p.
- 3Lapin Ye. V. Ekonomichnyy potentsial pidpryyemstv promyslovosti: formuvannya, otsinka, upravlinnya : avtoref. dys. d-ra ekon. nauk. Kh., 2006, 432 p.
- 4Maksymenko I. O. Ekonomichnyy potentsial pidpryyemstva: struktura ta otsinka, Herald of Khmelnytsky National University. Economical sciences, Issue 5, Vol. 3, 2011, pp. 163–167.
- 5Khrystych H. O. Ekonomichnyy potentsial pidpryyemstva yak ekonomichna katehoriya: sutnist' i osnovni skladovi, Herald of Khmelnytsky National University. Economical sciences. Issue 6, Vol. 1, 2010, pp. 173–176.
- 6Yakovenko S. I., Ekonomichnyy potentsial i upravlinnya informatsiyyny resursamy, Aktualni problemy ekonomiky, № 9, 2002, pp. 74–78.
- 7Yaremko I. I. Ekonomichnyy potentsial pidpryyemstva v konteksti resursnoyi kontseptsiyi, Visnyk Natsional'noho universytetu «Lvivska politekhnik», № 22 (682), 2010, pp. 294–298.

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: ОЦІНКА, ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ

Сформовано систему ризиків функціонування промислових підприємств, наведено їх характеристику. Представлено структурологічну схему управління ризиками формування доходів від виробничої діяльності промислових підприємств. Визначено основні причини виникнення ризиків у сфері формування доходів від виробничої діяльності підприємств.

Ключові слова: економічний ризик, управління ризиками, виробнича діяльність.

O. V. NYZHNYK

Khmelnytsky National University

ECONOMIC RISKS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES: EVALUATION, CAUSES OF BEING, MANAGEMENT PROBLEMS

Formed the system of industrial enterprises functioning risks and given their characteristics. Presented the structural scheme of industrial enterprises income formation risks management. Detected the main causes of risks in the area of income from productive activity. Found that to ensure industrial enterprises stable functioning in the current difficult conditions of the domestic economic environment should implement a system of economic risk effective management that will not only determine the causes of the risk function, but also to choose a set of measures to neutralize or minimize their impact.

Keywords: economic risk, risk management, production activities.

Актуальність теми. Сучасне економічне середовище функціонування вітчизняних підприємств виводить на перший план питання забезпечення їм можливості, в першу чергу, стабільної діяльності. Особливо гостро в цьому плані постає питання управління економічними ризиками діяльності суб'єктів господарювання і, зокрема, встановлення основних причин їх виникнення та подолання проблем управління.

Аналіз останніх досліджень. Означена проблема досліджувалась у працях В. І. Векленко, І. М. Зеліско, М. С. Клапків, К. І. Тарасової, О. В. Шишкіної [1–5] та ін. Незважаючи на широкий спектр досліджень питань управління економічними ризиками промислових підприємств, підняті у статті питання не втрачають своєї актуальності і потребують розгляду в новому контексті, особливо з огляду на зміни вітчизняного економічного середовища.

Метою статті є класифікація ризиків функціонування промислових підприємств за ознаками: організаційні, економічні та соціально-політичні; обґрунтування причин їх виникнення; визначення основних проблем управління на оперативному та тактичному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Оцінку і аналіз ризиків здійснення господарської діяльності, формування доходів підприємствами, а також розробку механізмів їх моніторингу і управління необхідно здійснювати з позицій:

- певного задоволення споживчого попиту;
- збільшення платоспроможності і фінансової стійкості підприємств;
- підвищення конкурентоспроможності підприємств;
- ефективного розвитку регіонального ринку, на якому діють промислові підприємства.

Управління процесами формування, акумуляції і цільового використання доходів підприємства має здійснюватися на регіональному та мікрорівнях самих підприємств, а також, певною мірою, посередниками і споживачами асортиментного ряду їх продукції.

Дослідження перспектив підвищення ефективності формування доходів діяльності промислових підприємств і механізмів їх розвитку необхідно здійснювати з погляду можливостей регулювання, з позицій ситуативного менеджменту механізмів господарювання самих підприємств. Система моніторингу і управління ризиками діяльності промислових підприємств за сучасних умов господарювання повинна містити оцінку і аналіз економічних, організаційних, соціально-політичних та інших ризиків (табл. 1).

Механізми моніторингу, оцінки і управління сукупністю даних ризиків формуються на рівні самого підприємства, у сфері розробки його економічної, товарної політики, а також концепції економічної безпеки країни.

Величина сукупного ризику функціонування промислових підприємств і процесу формування їх доходів за останній період зросла у півтора рази. В системі ризиків найбільша питома вага припадає на економічні і соціально-політичні ризики (73%).

Особливо важливими є:

- 1) серед соціально-політичних ризиків – значний розвиток ринку фальсифікованої продукції, зростання тінізації економіки, тарифне і нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності,

неефективність державної підтримки вітчизняних товаровиробників, відсутність дієвих;

Таблиця 1

Система ризиків функціонування промислових підприємств		Питома вага, %
ВИДИ РИЗИКІВ		
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ	1. Недосконалість державного контролю за системою стандартизації і сертифікації промислової продукції	3
	2. Відсутність концепції економічної безпеки держави і регіонів	5
	3. Великомасштабний розвиток ринку фальсифікованої продукції, тінізація економіки	6
	4. Неєфективність державної підтримки вітчизняних товаровиробників	4
	5. Відсутність дієвих механізмів регулювання вітчизняних товарних ринків	3
	6. Падіння платоспроможного попиту населення	5
	7. Зростання бідності, падіння рівня життя населення	5
	8. Трансформація споживчих переваг на товарних ринках	3
	9. Розшарування суспільства, зниження рівня споживання промислових товарів	4
	10. Зниження реальної зарплати майже втричі, неможливість забезпечення прожиткового мінімуму	5
ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ	1. Недосконалість сучасної ринкової інфраструктури	8
	2. Поглиблення фінансової кризи вітчизняної економіки	6
	3. Дисбаланс цін на товари і рівня реальної заробітної плати населення	5
	4. Відсутність обґрунтованої економічної концепції розвитку вітчизняних підприємств	8
	5. Деструктивність механізмів розвитку державної концепції економічної безпеки	6
ОРГАНІЗАЦІЙНІ РИЗИКИ	1. Деструктивний характер податкової політики	5
	2. Зниження конкурентоспроможності мережі торговельних підприємств, втрата частки ринку	5
	3. Монополізм неофіційних структур, що здійснюють контроль над цінами	4
	4. Панування посередників і трейдерів, що диктують свої умови товаровиробникам	5
	5. Відсутність механізмів розвитку вітчизняної сировинної бази	3

2) серед організаційних ризиків – панування посередників і трейдерів, що диктують свої умови товаровиробникам, зниження конкурентоспроможності мережі торговельних підприємств, втрата частки ринку, деструктивний характер податкової політики;

3) серед економічних ризиків – відсутність обґрунтованої економічної концепції розвитку вітчизняних підприємств легкої промисловості, недосконалість сучасної ринкової інфраструктури; деструктивність механізмів розвитку державної концепції продовольчої безпеки, поглиблення фінансової кризи вітчизняної економіки; падіння платоспроможного попиту населення, зниження реальної заробітної плати до рівня, що не забезпечує прожитковий мінімум, розшарування, диференціація суспільства.

Така сукупність ризиків формування доходів від виробничої діяльності має місце для більшості промислових підприємств. Проте, необхідно відзначити наявність специфічних ризиків в розрізі галузевої специфіки підприємств.

Фундаментальні ризики властиві більшості елементам економічної системи і слабо піддаються страхуванню. На відміну від них, специфічні ризики можуть бути пов'язані з окремими підприємствами, сегментами і складовими регіонального ринку, на якому діє промислове підприємство. У якості специфічних ризиків формування доходів від власної діяльності підприємств легкої промисловості, вважаємо за необхідне виділити: законодавчо-правові, економічні, фінансові, політичні, організаційні, соціальні.

Законодавчо-правові ризики можуть торкнутися відміни податкових пільг, необґрунтованого посилення контролю з боку податкових органів, деструктивного державного втручання в механізми функціонування виробничого підприємства.

Негативна дія системи економічних і фінансових ризиків на функціонування промислових підприємств може виражатися в погіршенні податкового та інвестиційного клімату, труднощах і неможливості залучення кредитних ресурсів, непогашенні дебіторської заборгованості й інших чинниках, які перешкоджають ефективному розвитку регіональної торгівлі і вітчизняних товаровиробників.

Організаційні ризики формування доходів від виробничої діяльності підприємств, головним чином, виявляються недосконалістю і неефективністю існуючої ринкової інфраструктури, що дозволяє посередникам і трейдерам нав'язувати торговим структурам і виробникам вітчизняних товарів свої умови і

перешкоджати ефективному розвитку їх реалізаційної політики.

Негативний вплив соціально-політичних ризиків, труднощі в їх відстеженні і управлінні виражаються в прогресуючому розвитку ринку фальсифікованих товарів, зростанні несанкціонованого імпорту низькоякісних виробів і сировини для вітчизняних підприємств, нездатності держави стабілізувати дані процеси. Сукупність даних ризиків робить опосередкований негативний вплив на процеси формування вищезазначених доходів від операційної діяльності промислових підприємств шляхом скорочення споживчого попиту, значних змін в структурі споживання товарів унаслідок падіння купівельної спроможності, погіршення якості і рівня життя більшої частини населення.

Ступінь ефективності управління ризиками формування доходів від діяльності підприємств визначається тим, наскільки успішно вони здійснюють виробничо-збутову діяльність, нарощують обсяги виробництва і реалізації, наповнюють ринок високоякісними і доступними за ціною товарами, які задовольняють широкий спектр потреб й споживчих переваг.

Специфіка сучасних умов господарювання, невизначеність законодавчо-правового поля діяльності примушує суб'єкти господарювання пристосовуватися і до бездіяльності керівників, контролюючих органів, і до засилля перекупників і посередників, що не дають вітчизняним товаровиробникам вільно вийти, функціонувати та зміцнювати свої позиції на ринку. За таких умов, набувають об'єктивного характеру механізми вирішення протиріч між постійним сукупним ризиком підприємницької діяльності і її стійким розвитком. Деякі підприємства, не витримують конкурентної боротьби, банкрутують, а їх ресурси в тій або іншій формі змінюють власника.

Процес управління системою ризиків функціонування промислових підприємств і формуванням доходів від їх діяльності можна представити у вигляді структурно-логічної схеми (рис. 1).

Початковим етапом процесу управління ризиками є розробка загальної стратегії формування і ефективного розвитку промислових підприємств. Далі розробляються загально-стратегічні напрями, здійснюється прогнозування вірогідності настання ризикових ситуацій з урахуванням галузевої специфіки підприємств. Наступним етапом є загальна оцінка рівня сукупного ризику. Далі – розробка конкретних функціональних механізмів управління для кожної складової, або їх сукупності. На завершальних етапах алгоритму знаходиться організація контролю та здійснення функціонального аналізу ефективності управління ризиками.

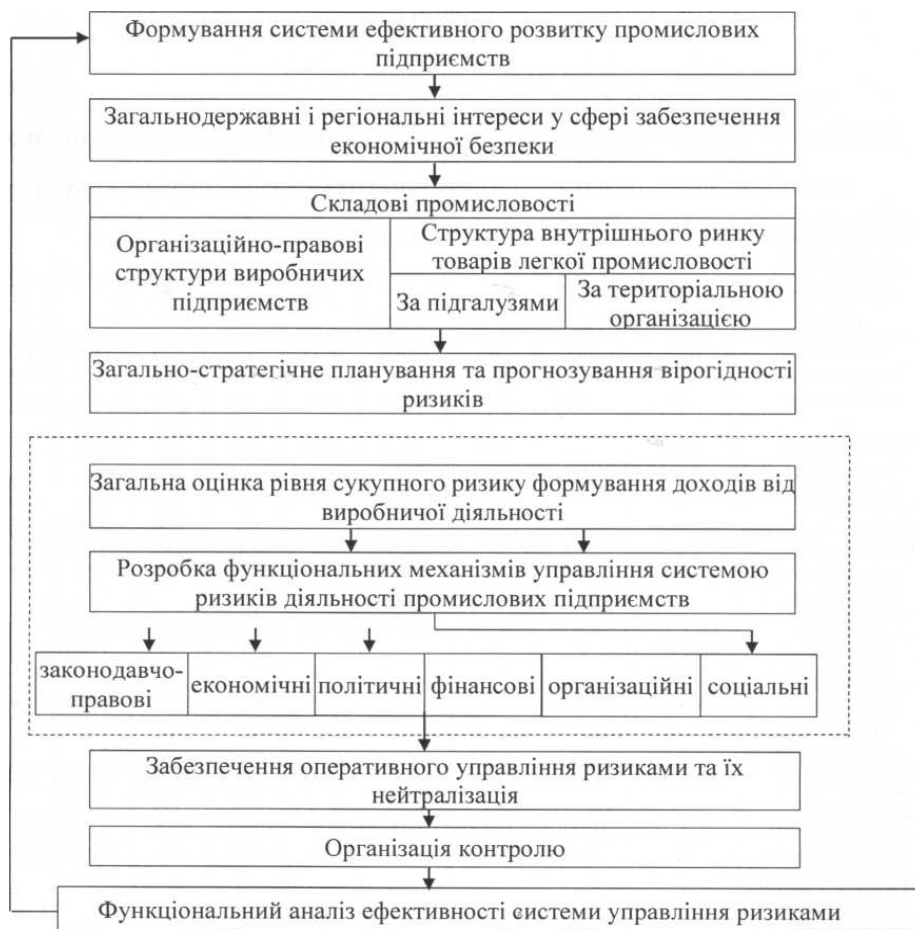

Рис. 1. Схема управління ризиками формування доходів від виробничої діяльності промислових підприємств (джерело: систематизовано автором на основі [1–3])

Серед основних причин виникнення ризиків у сфері формування доходів від виробничої діяльності промислових підприємств слід виділити:

- неефективність маркетингової політики і збутової діяльності підприємств;
- наявність тіньових механізмів у формуванні доходів підприємств;
- низький рівень економічної відповідальності керівництва підприємств у процесі формування, розподілу та цільового використання доходів від виробничої діяльності;
- слабка можливість держави захистити вітчизняних товаровиробників від несанкціонованого імпорту низькоякісної продукції;
- зростання ринку фальсифікованої продукції;
- недостатність розвитку вітчизняного ринку сировини для промислових підприємств;
- відсутність ефективної цінової політики;
- слабка врегульованість кон'юнктурної сезонності коливання цін;
- зниження конкурентоспроможності продукції;
- відсутність рівноправності і гарантій товаровиробника у взаємодії з елементами ринкової інфраструктури;
- необгрунтована кількість посередників у процесі просування продукції від виробника до кінцевого споживача.

Для мінімізації прояву сукупності ризиків необхідне: формування ефективних реалізаційних механізмів в галузі; впровадження прозорих схем обліку витрат і доходів від операційної діяльності підприємств; впровадження ефективних прийомів ціноутворення і форм розрахунків; мінімізація кількості оптовиків і перекупників в ланцюзі просування товару до споживача; формування ефективних механізмів просування вітчизняної продукції на зовнішній ринок.

Політика держави у сфері функціонування промислових підприємств має бути спрямована на те, щоб у міру збільшення виробництва продукції збільшувати обсяги її реалізації, а головне, нарощувати експортний потенціал. Цього результату можна досягти за рахунок ефективного захисту вітчизняних підприємств від іноземних виробників, стимулювання експорту, підтримки вітчизняних товаровиробників, зниження податкового навантаження тощо.

Основним мотивом для регулювання економічних ризиків є недосконалість ринкової економіки, тобто неспроможність конкуренції перехідного періоду, об'єктивні і суб'єктивні чинники зовнішньої дії, тіньові механізми господарювання та економічна відповідальність управління економічним потенціалом промисловості.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, для забезпечення стабільного функціонування в сучасних складних умовах вітчизняного економічного середовища промисловим підприємствам необхідно впроваджувати системи ефективного управління економічними ризиками, що дозволить не лише визначати причини виникнення ризиків функціонування, але і обирати комплекс заходів для нейтралізації або мінімізації їх впливу.

Література

1. Векленко В. И. Риск как экономическая категория / В. Векленко, Э. Своински // Экономические науки. – 2008. – № 9. – С. 82–84.
2. Зеліско І. М. Ризики та загрози в діяльності аграрно-промислових компаній / І. М. Зеліско // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. – С. 36–39.
3. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.
4. Тарасова К. І. Кількісна оцінка ризиків у підприємницькій діяльності / К. І. Тарасова // Наука: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 24 (149). – С. 3–11.
5. Шишкіна О. В. Управління фінансовими ризиками в системі економічної безпеки промислових підприємств / О. В. Шишкіна // Сучасні концепції, передумови та перспективи розвитку підприємств України : колективна монографія / під ред. К. Ф. Ковальчука. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2012. – С. 251–263.

References

1. Veklenko V. Y. Rysk kak ekonomycheskaya katehoriyya, Ekonomycheskye nauky, № 9, 2008, pp. 82–84.
2. Zelisko I. M. Ryzyky ta zahrozy v diyal'nosti ahrarno-promyslovykh kompaniy, Efektyvna ekonomika, № 12, 2014. pp. 36–39.
3. Klapkiv M. S. Pytannya etymolohiyi ekonomichnoho ryzyku, Finansy Ukrayiny, № 4, 2001. pp. 14–20.
4. Tarasova K. I. Kil'kisna otsinka ryzykiv u pidpryyemnytskiy diyalnosti, Nauka: ekonomika, politolohiya, istoriya, № 24, 2011, pp. 3–11.
5. Shyshkina O. V. Upravlinnya finansovymy ryzykamy v systemi ekonomichnoyi bezpeky promyslovykh pidpryyemstv, Suchasni kontseptsiyi, peredumovy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemstv Ukrayiny: kolektyvna monohrafiya, Dnipropetrovsk, IMA-pres, 2012, pp. 251–263.

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

**ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ,
РОЗВИТОК ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ**

УДК 330.142; 331.6

I. В. РОДІОНОВА
Хмельницький національний університет

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЗА
УМОВ РОЗВИТКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

В статті визначено загальні риси та особливості змісту категорій людського потенціалу. Розглянуто актуальну проблему європейської інтеграції України, а також сучасний стан і соціальні перспективи розвитку людського потенціалу. Визначено шляхи підвищення якості людського потенціалу в умовах розвитку євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: людський потенціал, підвищення якості, євроінтеграція, інтеграційні процеси.

I. V. RODIONOVA
Khmelnitskyi National University

**WAYS OF IMPROVING THE QUALITY OF HUMAN POTENTIAL OF UKRAINE
UNDER EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES**

In today's world of global transformational changes Ukrainian awareness as an integral part of modern Europe and the integration process component is a key issue. The task of Ukraine's integration into the European political and economic area, repeatedly proclaimed as a priority vector of joining the world economy, has put the comprehensive cooperation development with the EU on the agenda. In the article the general features and characteristics of the content categories of human potential is determined. Emphasized that the level of Ukraine's development in the future depends on how efficient the process will increase human potential and how to effectively use this potential. The actual problem of Ukraine's European integration, as well as the current state and prospects of social human potential is considered. Basic principles and factors influencing the quality of improving human potential of Ukraine are determined. The main areas of regulation process of improving the quality of human potential, which include the stabilization of the political system, balanced regional reproductive policies, minimizing destabilizing factors and optimization of ways to improve the quality of human potential are determined. Ways of improving the quality of human potential in the development of European integration processes are considered: social-market system revenues, continuing education, health care.

Keywords: human potential, improving quality, integration, integration processes.

Постановка проблеми. На сьогодні в умовах глобальних трансформаційних змін досить актуальним питанням є усвідомлення Україною себе як невід'ємної частини сучасної Європи та складової євроінтеграційних процесів. Інтеграція України в європейський політичний та економічний простір на основі всебічної співпраці є стратегічним вектором входження до світового господарства та однією з основних перспектив розвитку країни. Разом з тим, спрямованість на європейську інтеграцію вимагає від України втілення на практиці стандартів демократичної держави та соціально орієнтованої економіки. Саме тому, одним із ключових завдань наближення нашої держави до економічних і соціальних стандартів Євросоюзу є пошук дієвих шляхів підвищення якості людського потенціалу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням наукового обґрунтування та розробки теоретичних та прикладних проблем підвищення якості людського потенціалу значний внесок зробили зарубіжні вчені: Г. Беккер, А. Печчеї, А. Сен, В. Автономов, С. Валентей, С. Дятлов, С. Кадомцева, К. Колін, Л. Нестеров, Б. Юдін та ін. Дослідженням цієї важливої наукової проблематики в умовах соціальної та економічної трансформації суспільства займаються провідні науковці України: В.С. Васильченко, В.М. Геєць, Т.М. Камінська, В.П. Колесов, Р.В. Яковенко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, С.І. Бандур, Д.П. Богиня, П.П. Борщевський, О.А. Грішнова, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов та ін. Проте залишаються недостатньо розробленими окремі теоретико-методологічні і методичні проблеми пошуку шляхів підвищення якості людського потенціалу в умовах інтеграції вітчизняної економіки до європейської спільноти. Це стосується тих проблем, основним завданням яких є обґрунтування принципів і методів оцінки процесів підвищення людського потенціалу, формування концептуальних засад механізмів його мотивації, виробництва, розподілу та належного використання і визначення шляхів досягнення їх збалансування в умовах поступового нарощування темпів економічного зростання країни у відповідності до вимог європейських стандартів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність пошуку нових шляхів підвищення якості людського потенціалу України в умовах євроінтеграції зумовлена суперечливим і водночас складним характером трансформаційних процесів країни, що визначається загостренням загальнополітичної ситуації, кризовим періодом демографічного відтворення, диспропорціями на ринку праці та падінням рівня життя населення. Virішення цих проблем породжує необхідність розробки нових методів дослідження процесів формування, накопичення, належного використання та підвищення якості

людського потенціалу в контексті перспективних завдань соціально-економічного розвитку регіонів України. Відсутність дієвих шляхів впровадження інтеграційних процесів в країні ускладнює процес стратегічного планування підвищення якості людського потенціалу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є формування науково-практичних рекомендацій щодо пошуку шляхів підвищення якості людського потенціалу України в умовах розвитку процесів євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив інтеграційних процесів є чи не одним з найважливішим факторів, що вирішують визначення стратегічного розвитку вітчизняної економіки та підбір основних інструментів її адаптації до новосформованих ринкових умов. Однією із закономірностей розвитку світової економіки є розгортання інтеграційних процесів, які посилюються на зламі тисячоліть, поєднуючись одночасно з дезінтеграційними тенденціями. Розгортання міжнародних інтеграційних процесів здійснюють значний вплив на функціонування не лише регіональних міжнародних систем і становлення нового міжнародного порядку, а й окремих суспільств та держав, визначення їх внутрішньої політики.

Разом з тим, підвищення якості людського потенціалу як соціально-економічної категорії визначається через ефективне використання якісних фізіологічних, біологічних, духовних, моральних, творчих, соціальних, економічних та інтелектуальних властивостей індивіда, соціальних груп або населення країни. Людський потенціал відноситься до всіх верств населення, спроможних до будь-якої соціально-позитивної діяльності, охоплює такі аспекти, як можливості кількісного та якісного розвитку людської спільноти, економічної та соціальної діяльності, соціальної взаємодії і взаєморозуміння. Категорія «людський потенціал» характеризує відносини стосовно його самореалізації як у трудовому процесі, так і за його межами.

Саме тому, пошук шляхів підвищення якості людського потенціалу повинен базуватися на таких специфічних принципах як: поєднання біологічної та соціальної сторін природи людини, які детерміновані соціально-економічними, природно-ресурсними умовами і психофізичними характеристиками особистості; системності чинників, які враховують відновлення якісних характеристик людського потенціалу відповідно до рівня розвитку суспільних відносин [1, с. 72].

До основних активів людського капіталу належать: первинна освіта; охорона здоров'я; освіта дорослих, що включає навчання та підвищення кваліфікації на виробництві, самовдосконалення, додаткову освіту тощо; виховання гуманітарних складових людського капіталу; посилення мотивації працівників до підвищення якості своєї праці; міграція працівників та їхніх сімей з метою поліпшення умов працевлаштування; пошук економічно важливої інформації; надбання, володіння яким додає успіхів у спілкуванні з людьми [2, с. 163].

Особливість підвищення якості людського потенціалу обумовлюється безперервним процесом біосоціального відновлення якісних характеристик населення, що відбуваються внаслідок соціального руху населення (освіта, здоров'я, працездатність, конкурентоспроможність, духовність, адекватність і т. ін.). Разом з тим, процес підвищення людського потенціалу визначається рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в країні.

Таким чином, процес підвищення якості людського потенціалу України в умовах євроінтеграційних процесів повинен відбуватися під впливом таких факторів як: інституційна система (формує умови життєдіяльності), свідомість людського потенціалу (створює систему мотивацій та стимулів діяльності і поведінки), умови життєдіяльності (обумовлюють характер цілей та інтересів) і форми активності людського потенціалу (визначають форми діяльності і поведінки).

Пошук шляхів підвищення якості людського потенціалу має включати в себе, перш за все, потреби, удосконалення їх структури та можливості їх перетворення у реальне споживання на базі певного рівня свободи вибору. Насамперед, шляхи підвищення якості людського потенціалу проявляються у соціально-економічній природі та якісній характеристиці споживання. Сфера потреб і споживання є важливою сферою становлення людського потенціалу, як і трудова діяльність. Формування, виявлення та задоволення потреб – це ключові опорні точки процесу підвищення якості [3, с. 42].

На сьогодні рівень розвитку України в майбутньому визначається тим, наскільки результативним виявиться процес нарощування людського потенціалу країни і як ефективно цей потенціал використовуватиметься. В нашій державі пріоритетними напрямками розвитку людського потенціалу є формування соціально-ринкової системи доходів, формування моделі безперервної освіти та самоосвіти, забезпечення якісно нового рівня охорони здоров'я.

За умов розвитку євроінтеграційних процесів в Україні збереження та збільшення людського потенціалу можливе лише на основі кардинального поліпшення стану сфери доходів. Як підкреслює К. Губін, порівняльний аналіз умов людського розвитку за різних систем формування доходів свідчить про те, що в інтересах основної частини населення України – розбудова в результаті євроінтеграції соціально-ринкової системи формування доходів [4, с. 319].

В умовах трансформації економіки та інтеграції в європейський економічний простір і з підвищенням ролі новітніх технологій у виробництві безперервна освіта, що відповідає потребам суспільства та ринку праці, є необхідною умовою та основним засобом, по-перше, перетворення людського

потенціалу в якісний людський капітал, по-друге, гуманітарного розвитку, оскільки дозволяють сформувати у кожної людини здатність швидко адаптуватися до сучасних соціально-економічних реалій та забезпечувати собі належну якість життя [5, с. 6]. Безперервна освіта і самоосвіта протягом всього життя є найважливішою умовою і засобом формування, розвитку, реалізації і підвищення якості людського потенціалу економіки знань. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність глибинного реформування національної освітньої системи задля її розпізнавання у європейському просторі.

Забезпечення збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження періоду активного довголіття, тривалості життя людей, орієнтації на здоров'я як соціальну цінність, яка забезпечує громадянину конкурентоспроможність на ринку праці, професійне довголіття, пов'язаний з цим добробут – одна з визначальних складових гуманітарної політики держави, підґрунтя поліпшення якості життя, зміцнення людського потенціалу, збереження генофонду українського народу. Особлива роль у формування і розвитку людського потенціалу належить послугам охорони здоров'я, що є результатом діяльності, спрямованої на якісну зміну стану самого пацієнта, а саме його здоров'я [6, с. 27]. Це професійні дії, результатом яких виступають якісні зміни здоров'я споживача послуг.

Провідною умовою при формуванні шляхів підвищення якості людського потенціалу в період євроінтеграції є врахування таких чинників: незбалансованість ринку праці і галузевої інфраструктури, темпи інституційних перетворень, недосконалість нормативно-правової бази, що регулює процеси на ринку праці. Підвищення якості людського потенціалу стає можливим за умов зростання життєвого рівня населення, а саме: збільшення величини середньої і мінімальної заробітної плати, підвищення прожиткового мінімуму, розмірів пенсій та державної допомоги [7].

Життєвий рівень населення знаходиться у тісному зв'язку з підвищенням якості людського потенціалу; причинами його звуженого відтворення є низький життєвий рівень населення, висока захворюваність та смертність, низька народжуваність, значна трудова та соціальна еміграція трудоактивного населення, невідповідна якість освіти та кваліфікаційно-трудова мобільність. Останнє обумовлюється низькою заробітною платою, її значною територіально-галузевою диференціацією. Разом з тим, недостатнє пенсійне забезпечення та соціальні виплати і високі комунальні тарифи, освітні та медичні послуги, незбалансована цінова політика на товари та послуги негативно впливають на підвищення якості людського потенціалу регіонів України [8].

Величезну роль у процесі підвищення якості людського потенціалу відіграє чітка політична орієнтація органів влади на підтримку, формування й розвиток людського потенціалу. Інституційні засади формування механізму підвищення якості людського потенціалу, які включають інституційну базу суспільства, планування демографічної поведінки населення, ефективний ринок праці, розвинуту соціально-освітню, духовно-культурну та оздоровчу базу підвищення якості людського потенціалу призводять до поліпшення якості робочих місць, підвищення якості робочої сили, досконале регулювання трудової міграції та реформування системи оплати праці [9]. Цим зумовлюється необхідність розробки й реалізації відповідних стратегій і програм розвитку, спрямованих на формування взаємозміцнювальних причинно-наслідкових зв'язків, що сприяють формуванню, розвитку та підвищенню якості людського потенціалу й, відповідно, стійкого соціально-економічного зростання.

До основних напрямів регулювання процесу підвищення якості людського потенціалу відносяться стабілізація політичної системи, збалансованість регіональних відтворювальних політик, мінімізація впливу дестабілізуючих чинників та оптимізація шляхів підвищення якості людського потенціалу.

Таким чином, інтеграція України в європейський простір багато в чому залежатиме від поєднання українського розвитку з європейським. Україна однозначно буде потрібна Європі в якості донора, живлення європейського добробуту. На разі чітко усвідомлено, що Україна об'єктивно поставлена перед вибором пріоритетного напрямку інтеграції. І цей вибір не вичерпується винятково економічними міркуваннями. Насправді – це цивілізаційний вибір України, вибір базових, фундаментальних цінностей її подальшого розвитку, який об'єднує країни Європи на засадах демократії і верховенства права.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сучасному глобалізованому суспільстві найбільші переваги отримують саме ті країни, які об'єднують свої зусилля заради досягнення спільних інтересів та високих показників розвитку. Інтеграція до Європейського союзу є шансом для України остаточно перетворитися на стабільну державу, яка володіє незаперечними перспективами на майбутнє.

Проте європейська економічна спільнота вимагає від України рішучих кроків та розроблення програми дій на кілька років уперед. До однієї із складових такої програми дій варто і віднести людський потенціал України.

Таким чином, основними завданнями щодо пошуку шляхів підвищення якості людського потенціалу України в умовах євроінтеграційних процесів є збалансованість цілей на макро-, мега- та мікрорівнях суспільної системи, які закладені в державній регіональній політиці і спрямовані на підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни.

З метою посилення позитивних тенденцій підвищення якості людського потенціалу можна запропонувати наступне: комплекс заходів щодо збільшення кількості якісних робочих місць, підвищення якості робочої сили, регулювання трудової міграції, реформування системи оплати праці та підвищення

соціального захисту працюючих з обов'язковим урахуванням регіональної диференціації. Необхідним є збалансування інституційних засад та їх структури на регіональних рівнях для підвищення ефективності використання людського потенціалу, навіть за умов галузевої, природо-ресурсної та соціально-економічної диференціації регіонів.

Література

1. Управління трудовим потенціалом : навч. посібник / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.
2. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / [за ред. Е. М. Лібанової] / НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж.; Держ. ком. статистики України. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2006. – 356 с.
3. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : уч. пособ. под общ. ред. В.П. Колесова. – М. : Права человека, 2008. – 636 с.
4. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : [монографія] / [Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.] ; за ред. Л.С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
5. Геєць В.М. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. М. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 4–13.
6. Каминская Т.М. Рынок медицинских услуг: опыт теоретико-институционального анализа : [монография] / Т.М. Каминская. – Х. : ИПП «Контраст», 2006. – 296 с.
7. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2010_9/Segida.pdf
8. Ніколайчук М. В. Демографічні аспекти відтворення людського потенціалу регіонів України / М. В. Ніколайчук, Л. О. Курій // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць. – Л., 2009. – Вип. 6 (80). – С. 377–382.
9. Яковенко Р.В. Трансформаційна економіка України як середовище відтворення людського потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>

References

1. Vasylychenko V. S. Upravlinnya trudovym potentsialom: tutorial / V.S. Vasylychenko, A.M. Hrynenko, O.A. Hrishnova, L.P. Kerb. – K. : KNEU, 2005. – 403 p.
2. Liudskyy rozvytok v Ukraini: mozhlyvosti ta napriamy sotsialnykh investytsii [edited by E.M. Libanova] / NAN Ukrainy; In-t demohrafii ta sots. doslidzh.; Derzh. kom. Statystyky Ukrainy. – K. : In-t demohrafii ta sots. doslidzh. NAN Ukrainy, 2006. – 356 p.
3. Chelovecheskoe razvitie: novoe izmerenie sotsyalno-ekonomicheskogo progressa: tutorial, edited by V.P. Kolesov. – M.: Prava cheloveka, 2008. – 636 p.
4. Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz: [monograph] / [L.S. Shevchenko, O.A. Hrytsenko, T.M. Kaminska et al.]; edited by L.S. Shevchenko. – Kh.: Pravo, 2010. – 448 p.
5. Heiets V.M. Kharakter perekhidnykh protsesiv do ekonomiky znan / V.M. Heiets // Ekonomika Ukrainy. – 2004. – No 5. – pp. 4–13.
6. Kaminskaya T.M. Rynok meditsinskikh uslug: opyt teoretiko-institutsionalnogo analiza: [monograph] / T.M. Kaminskaia. – Kh.: YPP «Kontrast», 2006. – 296 p.
7. Segida K. Peredumovy ta chynnyky demohrafichnoho rozvytku rehional'noyi sotsioheosystemy, available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2010_9/Segida.pdf
8. Nikolaychuk M. V. Demohrafichni aspekty vidtvorennya lyuds'koho potentsialu rehioniv Ukrayiny / M. V. Nikolaychuk, L. O. Kuriy // Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny : scientific collected works. – L'viv, 2009. – Vol. 6 (80). – pp. 377–382.
9. Yakovenko R.V. Transformatsiyna ekonomika Ukrayiny yak seredovyshe vidtvorennya lyuds'koho potentsialu, URL: <http://www.rusnauka.com>

Надійшла 18.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

РОЛЬ ОСВІТИ В ФОРМУВАННІ ЯКІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК РОБОЧОЇ СИЛИ

У статті розглянуто освіту з точки зору її економічної функції підвищення якості робочої сили. На основі аналізу існуючих теорій зроблено висновок про поєднання економічних результатів освіти із соціальними під час визначення характеристик робочої сили; обґрунтовано подвійний характер впливу освіти на економічні результати як через безпосередній вплив на якісні характеристики робочої сили, так і через опосередкований вплив на розвиток людини як особистості.

Ключові слова: освіта, якість робочої сили, економічна ефективність освіти.

ROLE OF EDUCATION IN FORMING QUALITY CHARACTERISTICS OF WORKFORCE

The article deals with education in terms of its economic function improve the quality of labour. Return on investment in education on average higher than the rates of return of capital. Based on analysis of existing theories concluded that the combination of economic results with social education, when determining the characteristics of the labour force; double proved the impact of education on economic results both through a direct effect on the quality characteristics of the labour force, and through indirect effects on the development of human beings. The level and quality determine the feasibility of the necessary activities. The importance of education is determined that modern society imposes demands on its universal character, caused the highest manifestation in case of a generality network effects of education. The foundation of qualitative differences in the processes of formation and use of intellectual capital economy innovative type of education is the ability to directly affect the economic results, development of commercialization of research results.

Key words: education, quality of labour, economic efficiency of education.

Постановка задачі. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в сучасних суспільствах в умовах посилення ролі знання, механізмів його ефективного виробництва, розповсюдження та використання, нові форми організації праці та бізнесу в освітньому секторі обумовлюють необхідність теоретико-методологічного осмислення проблематики визначення впливу освіти на якісні характеристики робочої сили, яке передбачає взаємозв'язок соціального та економічного у своєму аналізі, саме тому тема дослідження є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми якісних змін робочої сили та трудового потенціалу аналізують М. Долішний, Г. Завиновська, М. Кім, Б. Данилишин та О. Гришнова пов'язують розвиток освіти з формуванням інтелектуального капіталу та зростанням ВВП. Окремі аспекти розвитку освіти під впливом економічних, політичних, правових, екологічних, демографічних, культурних, духовно-ідеологічних, етичних, галузевих, інституціональних факторів досліджують О. Карпюк, І. Іванюк.

Формулювання цілей статті. Визначення економічних ефектів освіти через її вплив на якість робочої сили, з врахуванням тенденцій постіндустріальної економіки, використання їх для підвищення ефективного функціонування економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема оцінки внеску інтелектуального потенціалу людини й суспільства та його розвитку через освіту для трансформації в економічні результати привертає увагу дослідників, починаючи з формування економіки як науки. Ще в XVII ст. У. Петті, який стояв біля витоків класичної політекономії, висунув ідею про першорядність цінності трудових навичок населення в національному багатстві країни. Сміт А. розвинув цю ідею, включивши в основний капітал суспільства, поряд з машинами й землею, знання й кваліфікацію [1, с. 490]. Пізніше вона знайшла відбиття в роботах А. Маршалла й інших учених. Безсумнівно, цінним є вислів Д. Рікардо про те, що відставання в економічному розвитку країни в чималому ступені обумовлено недоліками освіти серед усіх верств населення, а також у системі управління [2, с. 89]. Маркс К., у свою чергу, відзначав, що фізичні й розумові творчі здібності людини виступають дійсним багатством, головною продуктивною силою суспільства, а все речовинне, у тому числі машини й заводи, є скороминущим моментом суспільного виробництва. Засновник теорії людського капіталу Г. Беккер розглядає поведінку індивідів при одержанні освіти як раціональну: як підприємець, індивід зіставляє очікувану граничну норму віддачі від вкладень в освіту із прибутковістю альтернативних видів інвестування. Інвестиції ширші ніж витрати на освіту та включають нагромадження професійного досвіду, географічну мобільність, пошук інформації. Ці інвестиції поліпшують кваліфікацію, знання й тому сприяють збільшенню грошових або натуральних доходів. У першу чергу інтереси дослідників були пов'язані лише з оцінкою економічної віддачі від освіти. Беккер Г. першим здійснив статистично коректний підрахунок економічної ефективності освіти. Для визначення доходу, наприклад, від вищої освіти – з

довічних заробітків тих, хто закінчив коледж, віднімалися довічні заробітки тих, хто не пішов далі середньої школи. Витрати на навчання, поряд із прямими витратами (плата за навчання, гуртожиток і т. ін.), як головний елемент містять альтернативні витрати, які складаються з «упущених заробітків», тобто доходу, недоотриманого за роки навчання. Віддача від вкладень у навчання визначена була як відношення доходів до витрат, при розрахунку Г. Беккер одержав цифру в 12–14% річного прибутку [3, с. 212]. На його думку, загальна освіта підвищує в цілому майстерність індивіда, тобто його граничну продуктивність. Однак окремий підприємець оплачує це суспільне благо без гарантій одержання належного результату в конкретній роботі й не зацікавлений в оплаті загальної освіти громадян і працівників. Будь-який підприємець має пряму зацікавленість у спеціальному навчанні працівників, оскільки в підсумку це призводить до зростання продуктивності в конкретному бізнесі. Якщо конкретний індивід здійснює інвестиції у своє навчання, то надалі це приводить до еволюції його можливостей щодо одержання більших доходів.

Освіта має подвійний вплив на економічні результати як через безпосередній вплив на якісні характеристики робочої сили, так і через опосередкований вплив на розвиток людини як особистості. Віддача від вкладень в освіту в середньому вища, ніж показники прибутковості основного капіталу. Але у випадку людського капіталу вона спадає зі зростанням обсягу інвестицій, тоді як у випадку інших активів (нерухомість, цінні папери тощо) незначно зменшується або взагалі не змінюється. Таким чином, на початковому етапі варто інвестувати у людський капітал, так як віддача від нього відносно вища, а потім переорієнтуватися на вкладення в інші активи, для того, щоб наступні покоління змогли використати такі активи для своєї освіти. Беккер Г. уперше проводить диференціацію між загальними й специфічними інвестиціями в людський капітал, що приводить до розрізнення «людського капіталу» взагалі й специфічного «людського капіталу» фірми. Дане розходження лягло в основу розробки нової теорії фірми О. Уільямсоном [4]. Під загальними інвестиціями він розуміє одержання знань і навичок, які індивід потім може використати на будь-якому місці роботи, тому ці вкладення проводить сам індивід. Специфічні ж інвестиції – це, як правило, інвестиції кожної конкретної фірми на навчання працівника тому, що набуті знання використовуються лише в цій фірмі (наприклад, порядок внутрішнього документообороту). Оцінка впливу освіти в рамках концепції «людського капіталу» на основі теорії ринкового відбору, що погіршується, у результаті асиметричного розподілу інформації між економічними суб'єктами одержала потужний імпульс у зв'язку з дослідженнями Дж. Акерлофа. Так, було продемонстровано, що величина «людського капіталу» є тим додатковим ринковим сигналом для роботодавця, що частково усуває асиметричність розподілу інформації між ним і найманим робітником, що виникає при працевлаштуванні останнього у вигляді так званої проблеми «кота в мішку». Інші дослідники в області людського капіталу (Т. Шульц, Е. Денісон, Дж. Кендрік), розглядаючи як капітал кожної людини лише витрати на освіту, зробили кількісну оцінку її внеску в економічне зростання [5–7]. Вихідний для неокласиків принцип оптимізуючої поведінки індивідуумів почав поширюватися на різні сфери позаринкової діяльності людини, для вивчення різноманітних соціальних явищ й інститутів, пов'язаних із фундаментальними проблемами людської поведінки та людського суспільства у роботах І. Бен-Порета, М. Блауга, Е. Лезера, Р. Лейарда, Дж. Мінцера, Дж. Псахаропулоса, Ш. Розена, Ф. Уелча, Б. Чизуїка та інших [8]. Людський капітал здатний підвищувати ефективність діяльності як у ринковому, так і у позаринковому секторі, і дохід від нього може приймати як грошову, так і не грошову форму. Вплив освіти на якісні характеристики робочої сили розглядається як через виробничі, так і через соціальні ефекти освіти. У результаті споживчі ефекти впливу вкладень у людину на якість робочої сили виявляються не менш важливими, ніж виробничі. Зокрема, освітні програми стали розглядатися як ефективний засіб боротьби з бідністю, можливо кращий, ніж прямий перерозподіл доходів. Декілька досліджень (А. Льерас-Мун'є, Д. Блум, Л. Панова, Н. Русінова) засвідчили зв'язок рівня освіти з тривалістю життя. Рівень освіти тісніше пов'язаний з середньою тривалістю життя, ніж величина доходу на одну особу. Під впливом теорії людського капіталу, в якій освіті приділяється роль «великого зрівнювача», відбулася певна переорієнтація й соціальної політики. Механізм цієї залежності полягає в тому, що освіта допомагає розвивати рівень знань стосовно здоров'я та того, як можна пристосувати своє життя в разі порушення здоров'я.

Аналіз зв'язку між освітою та економікою найчастіше здійснюється на основі порівняння базових економічних показників з індикаторами рівня розвитку освіти, серед яких тривалість навчання, обсяг одержаних академічних навичок та знань, результати міжнародних тестів, частка населення з вищою освітою, частка зайнятих із вищою освітою. В якості результуючого об'єкту впливу сфери освіти найчастіше використовується ВВП, але він не враховує усі чинники, які визначають рівень життя. Високий рівень ВВП не обов'язково означає високий рівень споживання, якщо країна багато заощаджує (Китай, Сінгапур). Високий ВВП не передбачає, що люди більше мають вільного часу, частіше буває навпаки, тобто, їх добробут буде нижчим. Рівень та якість освіти визначають можливості здійснення необхідних видів діяльності. Важливість рівня освіти визначається тим, що сучасне суспільство висуває запити на її всезагальний характер, зумовлений максимальним проявом у разі досягнення всезагальності мережних ефектів освіти. Фундаментом якісних відмінностей процесів формування та використання інтелектуального капіталу економіки інноваційного типу є здатність системи освіти безпосередньо впливати на економічні

результати, розвиненість комерціалізації результатів наукових досліджень.

У результаті суперечності між достатньо високим освітнім рівнем та професійно-кваліфікаційним потенціалом населення, з одного боку, і примітивізацією структури господарства з іншого відбувається збільшення розриву між технологічною складністю робіт та фактичним рівнем професіоналізму. Структура професійної освіти деформована на користь частки вищої школи. Проте потреба роботодавців у фахівцях з вищою професійною освітою нижча за пропозицію ринку праці. Порівняння наявних вакансій, кількості безробітних та кількості випускників за окремими професіями свідчить про зростання питомої ваги осіб з вищою освітою у складі робочої сили, як серед зайнятих, так і серед безробітних. У разі працевлаштування результативність використання одержаних знань продовж трудового життя пов'язана з дієвістю безперервного навчання та підвищення кваліфікації.

Висновки. Огляд еволюції економічної думки доводить, що витрати на освіту виступають не як непродуктивне споживання, а як один з видів найбільш ефективних капіталовкладень. Освіта має подвійний вплив на економічні результати як через безпосередній вплив на якісні характеристики робочої сили, так і через опосередкований вплив на розвиток людини як особистості. Вплив освіти на якісні характеристики робочої сили виявляється як через виробничі, так і через соціальні ефекти освіти. У результаті споживчі ефекти впливу вкладень у людину на якість робочої сили виявляються не менш важливими, ніж виробничі. Поліпшення характеристик освіти має бути спрямовано як на показники охоплення освітою населення, так і на підвищення коефіцієнтів випуску та працевлаштування за рівнями освіти.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
2. Рикардо Д. Сочинения : в 2 т. Т. 1 / Рикардо Д. – М. : Госполитиздат, 1955. – 360 с.
3. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер ; пер. с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
4. Williamson O.E. The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting. New York: The Free Press, 1985. 450p.
5. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста / Денисон Э. – М. : Прогресс, 1971. – 640 с.
6. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Кендрик Дж. – М. : Прогресс, 1978. – 275 с.
7. Schultz T. W. Investments in Human Capital. American Economic review. 1961. Vol.51. №1. P. 1–17.
8. Иноземцев В. Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 1997. – № 10. – С. 29–41.

References

1. Smith A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. M.: Sotsekhyz, 1962. 684 p.
2. Ricardo D. Sochineniya: in 2 t. T.1. Moskva: Hospolytyzdat, 1955. 360 p.
3. Becker G.S. Chelovecheskoe behavior: the Economic campaigns. Favourites Proceedings on the theory ekonomicheskoy; Per. s English. Moscow: GU VSHЭ, 2003. 672 p.
4. Williamson O.E. The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting. New York: The Free Press, 1985. 450 p.
5. Denyson, E. Issledovaniye ekonomicheskikh razlychyuy v tempah ekonomicheskogo rosta. Moskva: Progress, 1971. 640 p.
6. Kendryk John. Sovokupnyy capital SSHA I ego formirovanie. Moskva: Progress, 1978. 275 p.
7. Schultz T. W. Investments in Human Capital. American Economic review. 1961. Vol. 51. № 1. P. 1-17.
8. Inozemtsev V.L. Theory postindustrialnoho obshestva kak metodolohicheskaya paradigma rossiyskogo obschestvovedeniya. Voprosy filosofii. 1997. № 10. P. 29-41.

Надійшла 11.05.2015; статтю представляє д. е. н. Давидова І. О.

**ПРОГРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПІДВИЩЕННІ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто програми та інструменти ЄС, спрямовані на розвиток людського потенціалу України. Особливу увагу приділено дослідженню сфер функціонування програми ЄС ЕРАЗМУС+, направленої на підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у сфері освіти, формування освітньо-кваліфікаційного та громадянсько-політичного потенціалу молоді. Визначено перспективи дотримання Україною підходу людського виміру ЄС.

Ключові слова: людський потенціал, євроінтеграція, програми ЄС.

L. B. MARTYNOVA
Khmelnitsky National University**EUROPEAN UNION PROGRAMS IN INCREASING THE HUMAN POTENTIAL
COMPETITIVENESS OF UKRAINE**

The aim of the article is to study programs and instruments of the European Union in promoting human development in Ukraine. According to the Association Agreement in 2014, Ukraine has to make every effort to gradual approximation of its policies to the EU policy, ensure the accordance of law, standards and practice in employment, social affairs and equal opportunities with the same of the EU. In turn, the European Union helps Ukraine to achieve progress in acquiring scientific and technological knowledge that are important for sustainable economic development through the development of research capacity and human potential. According to the basic principles of the European Neighbourhood Policy, the action in this course takes place by Ukraine's participation in certain Community programs and experience exchange. In the article the programs and instruments of the EU aimed at human development in Ukraine are considered.

Keywords: human potential, eurointegration, EU programs.

Постановка проблеми. Імперативом становлення національної конкурентоспроможності України на сьогоднішній день є її участь у процесах європейської інтеграції. Вступ до ЄС вважається основним стимулом та запорукою модернізації економіки та всіх сфер суспільного життя. Комплексний вплив конкуренції на єдиному європейському ринку; вільного доступу до новітніх технологій, капіталу, інформації; підвищення людського потенціалу шляхом реалізації на єдиному ринку за умов вільного руху його носіїв; створення більш сприятливого інвестиційного клімату; зростання взаємообміну в науко- та техноємних галузях здатний забезпечити зростання продуктивності економіки та темпів її технологічної модернізації. У цьому руслі особливої актуальності набуває дослідження механізмів сприяння Європейським Союзом розвитку людського потенціалу України у напрямі інтенсифікації її євроінтеграційного курсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду перебігу та особливостей процесу європейської інтеграції України присвячені праці ряду українських науковців І. Артёмова, Ф. Ващука, І. Гнибіденка, Л. Михайлової, Р. Офіцинського, А. Розказова та інших. Серед зарубіжних праць, що зосереджуються на проблемах розширення ЄС на Схід, заслуговують уваги дослідження експертів міжнародних організацій та структурних підрозділів ЄС, зокрема, Організації економічного співробітництва і розвитку, Європейської комісії, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Ради з міжнародних відносин, Ради європейських досліджень тощо. В той же час, в наукових доробках мало уваги приділяється механізму сприяння Європейським Союзом євроінтеграційним прагненням сусідніх країн, зокрема України, особливо у сфері людського розвитку.

Метою статті є дослідження програм та інструментів Європейського Союзу у стимулюванні розвитку людського потенціалу України.

Основний матеріал дослідження. Згідно з Угодою про асоціацію 2014 року, Україна має докласти максимальних зусиль для побудови функціонуючої ринкової економіки, поступового наближення своєї політики до політики ЄС, забезпечити відповідність праву, стандартам та практиці ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей [1]. В свою чергу, Європейський Союз сприяє Україні у досягненні прогресу в набутті наукових та технологічних знань, важливих для забезпечення сталого економічного розвитку, шляхом розвитку дослідних потужностей та людського потенціалу. В силу основних засад Європейської політики сусідства [2, с. 9-10], це відбувається за рахунок збільшення участі України у певних програмах Співтовариства та обміну досвідом.

Тематичні програми ЄС спрямовані на розвиток внутрішніх політик Співтовариства у соціальній, гуманітарній, торговельно-економічній та інших сферах. Участь у програмах передбачає попереднє укладення рамкової угоди між Україною та ЄС, яка встановлює загальні умови доступу до програм ЄС.

До прикладу, 1 листопада 2011 р. набув чинності Протокол до Угоди про партнерство і

співробітництво про Рамкову угоду між Україною та ЄС про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства (Закон України про ратифікацію від 21 вересня 2011 р. № 3764), що дозволяє Україні стати повноправним учасником більше ніж двадцяти галузевих програм у сферах енергетики, конкурентоздатності та інновацій, комунікації, споживчої політики, охорони здоров'я, культури, освіти та науки, молодіжної політики тощо.

Починаючи з 2014 р., у рамках Бюджету ЄС на 2014–2020 роки Європейською Комісією модифіковано перелік програм, у тому числі за умовами участі у них країн Східного партнерства відповідно до формування пріоритетів розвитку ЄС [3]. Серед них варто виділити програми, спрямовані на підвищення конкурентоздатності людського потенціалу України, головним чином, направлені на розвиток його освітньо-кваліфікаційної та громадянсько-політичної складових (табл. 1).

Таблиця 1

**Програми ЄС, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України
(складено автором на основі [3, 4])**

	Підхід	Напрями діяльності	Цілі	Основні види діяльності за напрямом	
Програма ЕРАЗМУС+	Освіта, навчання та молоді: ландшафт, що змінюється: - глибока економічна криза та високий рівень безробіття серед молоді; - вакансії існують, але так само існує брак навичок і низька здатність випускників до працевлаштування; - зростаючі вимоги до висококваліфікованої праці; - глобальне конкурентне змагання за таланти; інтернаціоналізація освіти; - надзвичайне розширення пропозицій щодо навчання та навчального потенціалу ІКТ; - взаємодоповнюваність між офіційним, інформальним і неформальним навчанням; - потреба в тісніших зв'язках зі світовим ринком праці	Шкільна освіта	Ключовий напрям діяльності – КА1: Мобільність працівників	Розвиток компетентностей працівників шкіл (іноземні мови, ІКТ тощо) Можливості професійного розвитку за кордоном	Професійний розвиток Участь у спеціальних курсах / тренінгах за кордоном Стажування на робочому місці / спостереження за роботою колег за кордоном у партнерській школі / іншій організації в сфері шкільної освіти Викладання (викладацьке відрядження)
			Ключовий напрям діяльності – КА2: Стратегічні партнерства	Школи, місцеві / регіональні органи управління освітою, заклади та факультети підготовки вчителів, інші типи організацій у різних країнах розвивають, поширюють і втілюють інноваційні практики	Міжсекторальна співпраця між школами та іншими організаціями, що веде до розроблення навчальних планів і програм, посилення базових навичок Створення партнерств / консорціумів місцевими / регіональними органами управління освітою та школами, наприклад з метою покращення пропозиції освітніх послуг для молодих людей Обміни групами учнів для навчання / тренінгів в рамках проекту, спрямованого на посилення, наприклад, мовних навичок і міжкультурної обізнаності eTwinning для онлайн-обмінів учителів, проведення онлайн-семинарів, професійного розвитку вчителів, студентів і викладачів педагогічних закладів освіти із залученням учнів
			Ключовий напрям діяльності – КА3: Підтримка реформ	Взаємне колегіальне навчання вищих посадових осіб, відповідальних за вироблення освітньої політики, педагогічних практиків, дослідників, а також організацій-учасників і груп інших стейкхолдерів Розвиток національної політики та європейський діалог	Транснаціональне експериментування щодо заходів інноваційної політики та їх перенесення до інших систем.
		Вища освіта	Ключовий напрям діяльності – КА1: Мобільність студентів у вищій освіті	Надати більше кращих можливостей для розвитку навичок і компетентностей у студентів, залучити найкращі таланти з-за кордону	Кредитна мобільність, включаючи стажування за кордоном: мобільність для студентів відкрита для країн-партнерів в обох напрямках Ступенева мобільність: зразкові спільні магістерські програми, пропонувані університетами Європи та, в деяких випадках, країн-партнерів, що приваблюють найкращих студентів з усього світу Гарантії студентських позик: посилення мобільності студентів магістратури в Європі (тільки для ЄС)
			Ключовий напрям діяльності – КА1: Мобільність працівників у вищій освіті	Надати більше кращих можливостей для підвищення якості викладання та навчання	Викладання (викладацьке відрядження): розроблення інноваційних методів викладання, мобільність відкрита для країн-партнерів в обох напрямках Професійний розвиток: удосконалення навичок і компетентностей у викладацького складу та адміністративного персоналу, відкритий для країн-партнерів в обох напрямках Запрошення працівників підприємств: з метою підвищення актуальності навчальних програм

	Підхід	Напрями діяльності	Цілі	Основні види діяльності за напрямом
Програма ЕРАЗМУС+	Освіта, навчання та молодь: ландшафт, що змінюється: - глибока економічна криза та високий рівень безробіття серед молоді; - вакансії існують, але так само існує брак навичок і низька здатність випускників до працевлаштування; - зростаючі вимоги до висококваліфікованої праці; - глобальне конкурентне змагання за таланти: інтернаціоналізація освіти; - надзвичайне розширення пропозицій щодо навчання та навчального потенціалу ІКТ; - взаємодоповнюваність між офіційним, інформальним і неформальним навчанням; - потреба в тісніших зв'язках зі світовим ринком праці	Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій (Стратегічні партнерства)	Зміцнення співпраці між ВНЗ та ключовими стейкхолдерами (підприємствами, науково-дослідними установами, соціальними партнерами, місцевими / регіональними органами влади, іншими організаціями у галузі освіти, професійної підготовки або молодіжної політики) заради сприяння якості та інноваціям у вищій освіті	Розроблення, тестування, запровадження нових спільних навчальних планів і програм, спільних модулів, інтенсивних програм навчання Розвиток співпраці з підприємствами в рамках проєктів з метою вивчення прикладів з реального життя Використання потенціалу відкритих освітніх ресурсів, спільного (колективного) та персоналізованого навчання Інтеграція різноманітних форм і методів навчання (дистанційного, заочного, модульного)
		Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій (Альянси знань)	Посилити структуровану та довготермінову співпрацю між ВНЗ і підприємствами задля пошуку інноваційних шляхів вироблення і поширення знань у проєктах, націлених на результат, зокрема, у новітніх галузях	Розроблення нових мультидисциплінарних навчальних планів, що відповідають потребам бізнесу Стимулювання розвитку у студентів, викладачів і працівників компаній підприємницького способу мислення Сприяння обміну, поширенню та спільному створенню нових знань за участю ВНЗ і підприємств
		Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій та обміну кращими практиками (Розвиток потенціалу вищої освіти (ex-TEMPUS))	Підтримка напрацювань/розробок ЄС в сфері освітньої політики задля досягнення кращого системного впливу	Спільні проєкти: Нові навчальні плани та програми, методологія викладання та навчання, розвиток (підвищення кваліфікації) персоналу, забезпечення якості, урядування, інструменти Болонського процесу Структурні проєкти: Реформи на національному рівні за участю органів влади в країнах-партнерах (модернізація освітньої політики, заходи із запровадження Болонського процесу, урядування та менеджмент в системі вищої освіти...)
		Ключовий напрям діяльності – КА3: Підтримка реформ	Підтримка	Підтримка Відкритого методу координації, порядок денний з модернізації вищої освіти, Болонський процес Розвиток і запровадження інструментів прозорості ЄС (СКТС) Визнання кваліфікацій (NARIC – Національний інформаційний центр офіційного визнання свідоцтв про освіту) Мережа експертів з реформування вищої освіти у країнах-сусідах та країнах-кандидатах Міжнародний діалог щодо освітньої політики Всесвітня асоціація випускників Міжнародна привабливість і пропагування
		Напрямок Жан Моне	Активізувати євроінтеграційний дискурс, сприяти досконалості євроінтеграційних студій, залучати вищі навчальні заклади до дослідження євроінтеграційних процесів та поширення ідей Об'єднаної Європи	Напрямок діяльності: викладання та дослідження: 1. Модулі – розроблення та викладання курсів, навчальних програм, присвячених ЄС та євроінтеграційній тематиці, обсягом не менше 40 годин, із подальшим включенням до навчальних планів і програм. 2. Кафедри – викладацькі ставки обсягом не менше 90 годин для викладачів, науковців, що спеціалізуються на європейських студіях, розроблення нових та оновлення існуючих курсів євроінтеграційної тематики, наукові розвідки, керівництво дослідницькими проєктами з євроінтеграційної тематики. 3. Центри досконалості – заснування та підтримка діяльності ресурсних центрів, утворених на базі університетів, із залученням асоціацій, мереж, фахових спільнот, з метою заохочення їх до проведення міждисциплінарних досліджень з питань європейської інтеграції та розповсюдження результатів їх діяльності через медіа-ресурси та комунікативно-інформаційні заходи. Напрямок діяльності: дебати та обміни: 1. Мережі – сприяння співробітництву міжнародних дослідницьких колективів (участь мінімум 5 різних країн), стимулювання академічної полеміки та міждисциплінарних досліджень, поширення результатів. 2. Проєкти – активізація євроінтеграційного дискурсу через конференції, семінари, круглі столи, літні школи, опрацювання новітніх підходів і методологій дослідження, створення платформ для обміну знань з метою поширення кращих практик і досвіду; творення нового змісту. Напрямок діяльності: підтримка організацій або асоціацій Підтримка надається: Організаціям: з метою збору, осмислення, аналізу та поширення фактів і знань про Європейський Союз; активізації викладацької та тренінгової діяльності у сферах, що стосуються євроінтеграційних процесів, на рівні магістратури або в рамках підвищення кваліфікації. Асоціаціям: задля організації та здійснення їх статутної діяльності, якщо вона пов'язана із євроінтеграційними студіями, поширенням інформації про Європейський Союз, сприянням активному громадянству.

	Підхід	Напрями діяльності	Цілі	Основні види діяльності за напрямом	
Програма ЕРА3МУС+	Освіта, навчання та молодь: ландшафт, що змінюється: - глибока економічна криза та високий рівень безробіття серед молоді; - вакансії існують, але так само існує брак навичок і низька здатність випускників до працевлаштування; - зростаючі вимоги до висококваліфікованої праці; - глобальне конкурентне змагання за таланти: інтернаціоналізація освіти; - надзвичайне розширення пропозицій щодо навчання та навчального потенціалу ІКТ; - взаємодоповнюваність між офіційним, інформальним і неформальним навчанням; - потреба в тісніших зв'язках зі світовим ринком праці	Професійно-технічна освіта (ПТО)	Ключовий напрям діяльності – КА1: Мобільність ПТО	Збільшення можливостей щодо навчання за кордоном для учнів ПТО заради набуття ними навичок, необхідних для переходу від освіти та підготовки до роботи (професійної діяльності) Покращити / набути практичного досвіду та / або оновити педагогічні навички фахівців ПТО (учителів, тренерів у компаніях, а також адміністративного складу, наприклад, керівників організацій, менеджерів з питань навчання, консультантів з профорієнтації)	Стажування учнів за кордоном на підприємствах, у державних установах, неурядових організаціях тощо або у закладі ПТО з періодами практики у компаніях Стажування фахівців ПТО на підприємстві або у закладі освіти / професійної підготовки Викладання (викладацьке відрядження) у партнерській інституції Стажування в закладі освіти / професійної підготовки
			Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій (Стратегічні партнерства ПТО)	Покращити реагування системи ПТО на специфічні потреби ринку праці, сприяти посиленню економічної конкурентоздатності в різних секторах	Сприяння структурованій та довготерміновій співпраці між закладами ПТО та стейкхолдерами (приватні підприємства, соціальні партнери, місцеві/регіональні органи влади, неурядові організації) Міжгалузєва співпраця з метою «наведення мостів» і поширення знань між формальним, інформальним секторами освіти й підготовки та сектором молодіжної політики
			Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій (Альянси професійної майстерності)		Розроблення та запровадження програм, що відповідають вимогам ринку праці та потребам студентів (учнів, слухачів тощо) у різних секторах економіки Проекти, що сприяють навчанню без відриву від виробництва Проекти, що сприяють визнанню кваліфікацій на рівні ЄС
			Ключовий напрям діяльності – КА3: Підтримка реформ	Підтримка розробок/напрощень ЄС у сфері освітньої політики та відповідь на деякі конкретні цілі системи ПТО	Взаємне колегіальне навчання та спільне навчання у тематичних робочих групах Дослідження з покращення якості та забезпечення учнівських стажувань (Європейський Альянс учнівських стажувань) Підтримка інструментів ЄС (європейська система кваліфікацій ПТО – ECVET, європейська система забезпечення якості ПТО – EQAVET)
		Освіта дорослих	Ключовий напрям діяльності – КА1: Мобільність персоналу	Розвиток і розширення знань, навичок і компетентностей	Участь у структурованих курсах / тренінгах за кордоном Період стажування / спостереження за роботою в сфері освіти дорослих або у відповідній організації іншого сектору за кордоном Викладання (викладацькі відрядження)
			Ключовий напрям діяльності – КА2: Співпраця задля інновацій та обміну кращими практиками	Забезпечити можливості для якісного навчання та викладання для дорослих і покращити пропозиції щодо навчання провайдером освітніх послуг для дорослих (з фокусом на базових навичках, активному громадянстві та ключових компетентностях, пов'язаних із здатністю до працевлаштування)	Міжгалузєва співпраця з метою обміну досвідом і кращими практиками між організаціями Розроблення, тестування та затвердження нових навчальних планів, методів навчання або інноваційних педагогічних підходів Проекти, спрямовані на набуття базових навичок (писати, рахувати та володіти ІКТ), а також надання другого шансу на здобуття освіти або можливості навчатися у дорослому віці Покращення доступу до навчання для дорослих Розвиток стратегічної співпраці між провайдером освіти дорослих та місцевими/регіональними органами влади
			Ключовий напрям діяльності – КА3: Підтримка реформ	Сприяння розвитку національної політики та європейського діалогу щодо розвитку систем і практик освіти дорослих	Підтримка національних реформ (наприклад, побудова національних мереж і коаліцій груп інтересів) Підтримка інформаційних кампаній, що пропагують переваги навчання для окремих осіб, економіки та суспільства Взаємне колегіальне навчання керівників високого рівня, які беруть участь у виробленні політики, практиків, дослідників, а також відповідних організацій і груп стейкхолдерів
		Молодь	Ключовий напрям діяльності – КА1: Молодіжна мобільність	Покращення рівня володіння ключовими компетентностями та навичками у молодих людей, а також сприяння участі у демократичному житті в Європі та на ринку праці, активному громадянству, міжкультурному діалогу, соціальній інклюзії та солідарності Сприяння покращенню якості в роботі з молоддю, зокрема шляхом посилення	Проекти молодіжної мобільності (молоді люди та працівники сфери молодіжної політики) Молодіжні обміни Європейська волонтерська служба Структуровані курси: навчальні курси, заходи з налагодження контактів, навчальні візити за кордон Період стажування або спостереження на робочому місці у молодіжній організації за кордоном (у молодіжних організаціях, закладах освіти та професійної підготовки, компаніях тощо) Проекти мобільності, подані національними/регіональними державними органами та організаціями, активними у сфері Корпоративної соціальної відповідальності Широкомасштабні заходи Європейської волонтерської служби

	Підхід	Напрями діяльності	Цілі	Основні види діяльності за напрямом
		Ключовий напрям діяльності – КА 2: Співпраця задля інновацій та обміну кращими практиками (Розвиток потенціалу)	Сприяння співпраці та обмінам у сфері молодіжної політики між країнами-учасницями програми та країнами-партнерами з різних регіонів світу (Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону, Латинської Америки, Азії, індустріальних країн)	Стратегічна співпраця між молодіжними організаціями з одного боку та органами влади у країнах-партнерах з іншого Співпраця між молодіжними організаціями та організаціями в галузі освіти та професійної підготовки, а також представниками бізнесу, ринку праці та неурядовими організаціями Розвиток потенціалу молодіжних рад, молодіжних платформ та національних, регіональних і місцевих органів влади, що опікуються проблемами молоді, у країнах-партнерах Удосконалення менеджменту, урядування, розвиток інноваційного потенціалу та інтернаціоналізації молодіжних організацій Започаткування, тестування та запровадження кращих практик у роботі з молоддю Здійснення молодіжної мобільності з і до країн-партнерів (молодіжні обміни, Європейська волонтерська служба, мобільність працівників сфери молодіжної політики)
		Ключовий напрям діяльності – КА 3: Підтримка реформ	Співпраці з розвитку молодіжної політики на європейському рівні, пропагування Стратегії ЄС щодо молоді та заохочення Структурованого діалогу	Підтримка Відкритого методу координації (обмін досвідом, збір фактів) Підтримка структурованого діалогу у сфері молодіжної політики (зустрічі між молоддю та політиками, посадовцями, підтримка Національних робочих груп в рамках Структурованого діалогу) Підтримка Європейського молодіжного Форуму та партнерств громадянського суспільства з європейськими молодіжними неурядовими організаціями Запровадження інструментів прозорості та визнання ЄС: Youthpass Європейський тиждень молоді
Програма TAIEХ	Технічна допомога та обмін інформацією	- наближення, імплементація національного законодавства до <i>acquis communautaire</i> ; - сприяння інституційному розвитку органів державної влади; - підвищення кваліфікації державних службовців	Розбудова інституціональної спроможності, наближення та імплементації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (<i>acquis communautaire</i>), а також його подальшого ефективного застосування	Розв'язання конкретних проблем розвитку та інтеграції, самостійного визначення своїх потреб, підготовки і подання заявок: - державними службовцями, що працюють у центральних органах виконавчої влади; - державними службовцями, що працюють в місцевих органах виконавчої влади та асоціаціях місцевих органів влади; - органами юстиції та правоохоронними органами; - членами законодавчих органів та державними службовцями, що працюють у законодавчих органах та органах місцевого самоврядування; - професійними та комерційними асоціаціями, що представляють соціальних партнерів; - представниками профспілок та спілок роботодавців
Програма TWINNING	Співпраця на рівні державних службовців аналогічних органів державної влади країн-членів ЄС та України	Стабільний розвиток, молодь, громадянство, місцеві державні послуги, мистецтво і культура, місцевий економічний розвиток, соціальна інтеграція, взаємна відповідальність	Впровадження елементів державного управління, необхідних для адаптації національного законодавства до норм і стандартів ЄС	Консультування (щодо підготовки законопроектів, з організаційно-інформаційних питань тощо), тренінги, навчально-ознайомлювальні поїздки та стажування

Зокрема, найширшою за цілями та напрямками діяльності є програма ЄС ЕРАЗМУС+ (відкрита для України на період 2014–2020 рр.), спрямована на сприяння мобільності носіїв людського потенціалу у сфері освіти, формування освітньо-кваліфікаційного та громадянсько-політичного потенціалу молоді як вагомого внеску у підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу національної економіки. Основними напрямками діяльності програми є мобільність працівників освіти та студентів, стратегічні партнерства, підтримка реформ, співпраця задля інновацій та обміну кращими практиками у галузях шкільної, професійно-технічної, вищої освіти, освіти дорослих та молодіжної політики.

З 2006 року Україна використовує інструмент надання технічної допомоги та обміну інформацією TAIEХ, що дає можливість прискорити наближення національного законодавства, зокрема, в сферах регулювання розвитку людського потенціалу, до законодавства Європейського Союзу (*acquis communautaire*).

Окремої уваги також заслуговує програма TWINNING (застосовується в Україні з 2007 р.) як інструмент інституційної розбудови, заснований на співпраці державних службовців аналогічних органів державної влади країн-членів ЄС та України, що забезпечує ефективність регулювання окремих сфер розвитку людського потенціалу (табл. 1) на рівні з країнами-членами ЄС.

Зрештою, застосування програм Євросоюзу в Україні є вагомим рушієм формування загальноєвропейського економічного, соціального і правового простору розвитку людського потенціалу. За умов пріоритетності євроінтеграційного курсу, становлення конкурентоспроможності людського потенціалу України відбувається у напрямі орієнтації на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку. Адже, дотримання підходу людського виміру є основоположним аспектом соціально-економічної політики Співтовариства і застосовується як один із трьох вимірів безпеки разом з військово-політичним та економіко-екологічним вимірами [5, с. 423-424].

Висновки. Програми та інструменти ЄС щодо сприяння розвитку людського потенціалу України спрямовані на підвищення даного стратегічного економічного ресурсу до загальноєвропейського рівня. Конкурентоспроможний людський потенціал здатний стимулювати продуктивність національної економіки, стати активатором і прискорювачем євроінтеграційного процесу, що є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>
2. Інструмент європейського сусідства і партнерства – нові можливості для України / під ред. Н. Андрусевич. – Львів, 2008. – 160 с.
3. Програми та агентства ЄС // Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224168756&cat_id=223346217
4. Національний Еразмус+ офіс в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.erasmusplus.org.ua/erasmus.html>
5. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні : навч. посіб. / [І. В. Артёмов та ін.] ; Національна академія держ. управління при Президентові України, Закарпатський держ. ун-т. Навчально-науковий Інститут філософії та євроінтеграційних досліджень. – Ужгород : Ліра, 2009. – 656 с.

References

1. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu z odniyei storony ta Yevropeis'kym Soyuzom ta yoho derzhavamy-chlenamy z inshoi storony. URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>
2. Instrument yevropeis'koho susidstva i partnerstva – novi mozhlyvosti dlia Ukrainy / Pid red. N. Andrussevych. – Lviv, 2008. – 160 p.
3. Prohramy ta ahentstva Yevropeis'koho Soyuzu / Yedynyi web-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224168756&cat_id=223346217
4. Natsionalnyi Erasmus+ ofis v Ukraini. URL: <http://www.erasmusplus.org.ua/erasmus.html>
5. Mekhanizmy rehuliuвання intehratsiynih protsesiv v Ukraini : navch. posib. / I.V. Artiymov [ta in.] ; Natsionalna akademiya derzh. Upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, Zakarpats'kyi derzh. un-t Navchalno-naukovyi Instytut filosofii ta yevrointehratsiynih doslidzhen. Uzhhorod : Lira, 2009. 656 s.

Надійшла 10.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

Ю. В. МІРОНОВА, Н. В. ЛИСАК, А. Ю. ФРАНЧУК
Вінницький національний технічний університет
С. О. ПЕТРОВ
Сумський державний університет

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

В роботі розглянуто сутність оптимального управління ефективністю праці, окреслені засади формування та оцінки ефективності праці. Запропоновано оптимальний підхід до підвищення ефективності праці, що дає можливість забезпечити прибутковість вітчизняних підприємств.

Ключові слова: інформаційна система, ефективність праці, оптимальне управління, прибутковість, персонал, оцінювання ефективності праці.

Y. V. MIRONOVA, N. V. LYSAK, A. Y. FRANCHUK
Vinnytsia National Technical University
S. O. PETROV
Sumy State University

INFORMATION SYSTEM OF OPTIMIZATION PERFORMANCE LABOUR EFFICIENCY COMPANIES MANAGEMENT

The essence of optimum labour efficiency management and the principles of formation and evaluation of work were examined in this paper. In the result of research mathematical model of information system the enterprise by means of mathematical fuzzy logic was developed. An optimum approach to improve work efficiency includes the results of the efficiency labour evaluation, the growth rate of production and net profits. Confirmation the significant role of labour efficiency hypotheses to achieve profitability allows enterprises to assert the validity of the proposed information system management optimization. An optimum approach to improve work efficiency, which enables to ensure the profitability of domestic enterprises, was offered. It is necessary to continue research of evaluating solving problems and improving synergistic effect of management work.

Keywords: information system, labor efficiency, optimum control, profitability, personnel, evaluation efficiency.

Вступ

Проблема ефективності діяльності підприємств, виробничого процесу та їхнього управління завжди посідала одне з головних місць серед важливих проблем економічної теорії та практики. Отримання ефекту та підвищення рівня ефективності діяльності виступають кінцевою метою стратегічних планів розвитку, інвестиційних та інноваційних проектів, економічних і соціальних завдань та управлінських рішень як на макро-, так і на мікрорівні [1, с. 249]. Усвідомлення важливості економічного ефекту та ефективності (рентабельності, результативності) господарського процесу, шляхів та факторів їх підвищення сприяють досягненню поставленої мети, підвищення конкурентних переваг в умовах динамічного ринкового середовища [2, с. 312]. За всієї важливості інших складових, як вважається [3, с. 235], саме ефективність є головним чинником забезпечення конкурентоспроможності продукції, а також формує капітал підприємства і, як результат, його ринкову вартість [4, с. 98]. Отже, важливим є процес оптимального управління ефективністю праці як основи стабільності господарської діяльності підприємств.

Вирішенням поставленої проблеми, зокрема дослідженнями у галузі інформаційних систем оптимального управління ефективністю праці, займалася низка вчених та науковців. Так, питання підвищення ефективності праці висвітлені у наукових публікаціях В. Адамчука, В. Гончарова, В. Вітвіцького, О. Вороніна, В. Данюка, В. Дієсперова, В. Машенкова, О. Пастуха, В. Петюха, Е. Постолова, Б. Сербіновського, Г. Слезінгера, В. Співака, С. Струмліна, В. Харченко та ін. Питання управління персоналом підприємства, та зокрема його продуктивністю, висвітлене у роботах І. Багрової, А. Кібанова, У. Оучі, Н. Подольчака, Є. Ходаківського, П. Цимбалюк та ін. Цими науковцями досліджено поняття та роль ефективності праці на підприємстві, окреслено низку методів та засобів її підвищення.

Також в працях зазначених вчених доведена важливість оптимального управління ефективністю праці для забезпечення високої результативності та конкурентоздатності підприємств. Між тим, деякі теоретичні та практичні питання щодо формування оптимальної інформаційної системи управління ефективністю праці залишаються нерозкритими.

З огляду на вищезазначене, важливим завданням дослідження постає формування оптимального підходу щодо управління ефективністю праці з метою підвищення результативності та конкурентоздатності вітчизняних підприємств. Для реалізації поставленого завдання використано декілька методів, серед яких: діалектичний та абстрактно-логічний (для узагальнення теоретичних і методичних аспектів визначення оптимального управління ефективністю праці як окремої економічної категорії); аналіз та синтез (у дослідженні категорії «ефективність праці»); індукція та дедукція (у дослідженні напрямків підвищення

ефективності праці та її складових) та ін. Використана методика досліджень, яка включає в себе зазначені методи, дозволила отримати описані нижче результати.

Виклад основного матеріалу

Прибутковість та конкурентоздатність підприємства неможливі без ефективності виробничого та управлінського процесу, ефективного використання наявних ресурсів [5, с. 355]. Вважається, що ефективність завжди породжує прибутковість підприємства, що є кінцевою метою господарської діяльності будь-якої організації [6, с. 549]. Відтак, отримані результати досліджень свідчать про високу залежність результатів виробництва від рівня ефективності праці. Також, згідно з авторським методологічним підходом, ефективність праці значно впливає і на прибутковість та рентабельність підприємств. Ця гіпотеза була підтверджена кореляційним аналізом зв'язку ефективності праці з прибутком, рентабельністю продажів та рентабельністю господарської діяльності підприємств. Згідно з даними таблиці, для підприємств — об'єктів досліджень, коефіцієнти кореляції відповідають таким рівням зв'язку. Відтак, різниця між значеннями показників у розрізі досліджуваних показників означає: між прибутком підприємства, рентабельністю господарської діяльності та ефективністю праці спостерігається достатньо щільний зв'язок (див. колонки 2 і 4, табл. 1); ефективність праці лише опосередковано впливає на рентабельність продажів підприємства, на що вказує невисоке значення коефіцієнта кореляції (див. колонка 3, табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційний зв'язок ефективності праці з рентабельністю та прибутковістю підприємств

Підприємства	Кореляційний зв'язок ефективності праці (коефіцієнти кореляції, в од.)		
	з прибутком	з рентабельністю продажів	з рентабельністю господарської діяльності
ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	0,73	0,44	0,81
ПрАТ «Вінницький завод фруктових концентратів і вин»	0,71	0,32	0,72
ПАТ «Могилів-Подільський консервний завод»	0,80	0,68	0,83
ПрАТ «ВІННІФРУТ»	0,90	0,65	0,95
ПрАТ «Ямпільський консервний завод»	0,68	0,40	0,78

Для висвітлення дискусійності ключових моментів стисло надамо трактування низки категорій.

Управління ефективністю праці є багатограним процесом, від успішності виконання якого залежить результат господарської діяльності усього підприємства. Відповідно до запропонованого авторами визначення ефективності праці, управління нею передбачає підвищення реального рівня ефективності праці у вигляді системних показників при забезпеченні робітників основними та оборотними фондами навіть за негативного впливу зовнішнього середовища. Виходячи з розгляду реального рівня ефективності як сукупності трьох рівнів (особовий рівень працівника, рівень підприємства, рівень зовнішнього середовища), управління має здійснюватися з найбільшою концентрацією уваги керівництва саме на тому рівні, де формування ефективності праці залишалось проблематичним [7, с. 37].

В дослідженнях одного з авторів зазначається, що оптимальне управління ефективністю праці здійснюється на основі математичної інтерпретації трирівневої моделі [8, с. 19]. Відтак, модель має

ґрунтуватися на виборі одного з напрямків підвищення ефективності праці, або їх комбінації, керуючись критерієм найкоротшого часу досягнення цілі, реалістичності обсягу необхідних витрат та максимізації їх ефективності. Критерієм оптимальності виступають: максимізація результатів та мінімізація витрат; задоволення потреб та інтересів працівників; цілісність та організаційна оформленість підприємства. Якщо задовольнити усі три складові критерії оптимальності, виникає синергетичний ефект. Складність та багатогранність дії ефективності праці як важливої складової високої результативності фінансово-господарської діяльності підприємства зумовлена наявністю окресленого синергетичного ефекту. Цей ефект пояснюється взаємодією персональних характеристик працівників, їх здатністю взаємодіяти з предметами праці і засобами праці та здатністю приносити підприємству дохід та прибуток, враховуючи загальну мету фінансово-господарської діяльності підприємства.

На основі проведених досліджень розроблено модель (1) для вибору оптимального підходу до підвищення ефективності праці

$$E_i = \begin{cases} \langle \text{II} \rangle, \text{if } \langle H, UpM \rangle \cup \langle PgQ < Pgp \rangle; \\ \langle \text{III} \rangle, \text{if } \langle H, UpM \rangle \cup \langle PgQ > Pgp \rangle; \\ \langle \text{I, II} \rangle, \text{if } \langle M \rangle \cup \langle PgQ < Pgp \rangle; \\ \langle \text{I, III} \rangle, \text{if } \langle Ba, L \rangle \cup \langle PgQ > Pgp \rangle; \\ \langle \text{II, III} \rangle, \text{if } \langle M \rangle \cup \langle PgQ > Pgp \rangle, \langle Ba, L \rangle \cup \langle PgQ < Pgp \rangle. \end{cases} \quad (1)$$

де E_i – оптимальне управління ефективністю праці на підприємстві;

I – підвищення ефективності праці за особовою (персональною) ефективністю праці робітників;

II – підвищення ефективності праці за ефективністю поєднання праці з засобами праці та предметами праці;

III – підвищення ефективності праці за ефективністю (результативністю) виконаної праці робітниками у контексті головної мети господарської діяльності підприємства;

H – високий рівень ефективності праці;

UpM – рівень ефективності праці, вищий за середній;

M – середній рівень ефективності праці;

Ba – рівень ефективності праці, нижчий за середній;

L – низький рівень ефективності праці;

PgQ – темп приросту обсягів виробництва продукції на підприємстві;

Pgp – темп приросту чистого прибутку (збитку) на підприємстві.

Відповідно до запропонованої моделі управління підвищенням ефективності праці за особовою (персональною) ефективністю передбачається зосередження управлінської уваги на: 1) формуванні особистості робітника за рівнем освіти та кваліфікацією, які відповідають займаній посаді; 2) підвищенні мотивації працівника, відданого своїй роботі та підприємству, зацікавленого у найкращих результатах своєї роботи як значного вкладу у загальну ефективність виробничої діяльності підприємства, задоволеного оплатою своєї праці та умовами роботи. Підвищення ефективності праці за ефективністю поєднання праці із засобами та предметами праці передбачає першочергову увагу керівництва підприємства на нарощенні обсягів виробництва — як результат підвищення продуктивності праці, виробітку та трудомісткості. Також необхідним є забезпечення робітників оптимальною структурою оборотних та основних фондів, а також достатньою якістю та відповідністю до сучасних вимог НТП останніх. Підвищення ефективності праці за ефективністю (результативністю) виконаної роботи працівниками у контексті головної мети господарської діяльності підприємства передбачає зосередження уваги адміністрації саме на ефективності витрат на персонал та збільшення прибутковості робітників.

Оскільки оптимізація управління ефективністю праці на основі математичної інтерпретації трирівневої моделі ефективності передбачає вибір одного з трьох шляхів оптимального підходу до управління, передбачається виникнення імовірнісної неузгодженості політики апарату управління щодо працівників (робітників) підприємства під час реалізації моделі оптимального управління ефективністю праці. Подолання неузгодженостей такого роду стає можливим на основі виконання завдань апарату управління за наявності умов, яка була названа умовністю виконання (рис. 1).

Ця неузгодженість проявляється у такому. Під час вибору підприємством моделі управління ефективністю за особовою (персональною) ефективністю праці робітника апарат управління концентрує значну частину своєї уваги на забезпеченні розвитку персоналу, його відданості своїй справі та підприємству в цілому, залученості до проблем виробництва і прибутковості підприємства, забезпечення задовільного рівня оплати праці та стійкого високого рівня дисципліни [9, с. 110]. Така спрямованість забезпечує ефективність праці головним чином за рахунок критеріїв цілісності та організаційної оформленості підприємства, а також задоволеності потреб та інтересів працівників. Проблема постає у тому, що за таких умов критеріїв максимізації результатів та мінімізації витрат може бути недосягнутим через іншу функціональну спрямованість апарату управління.

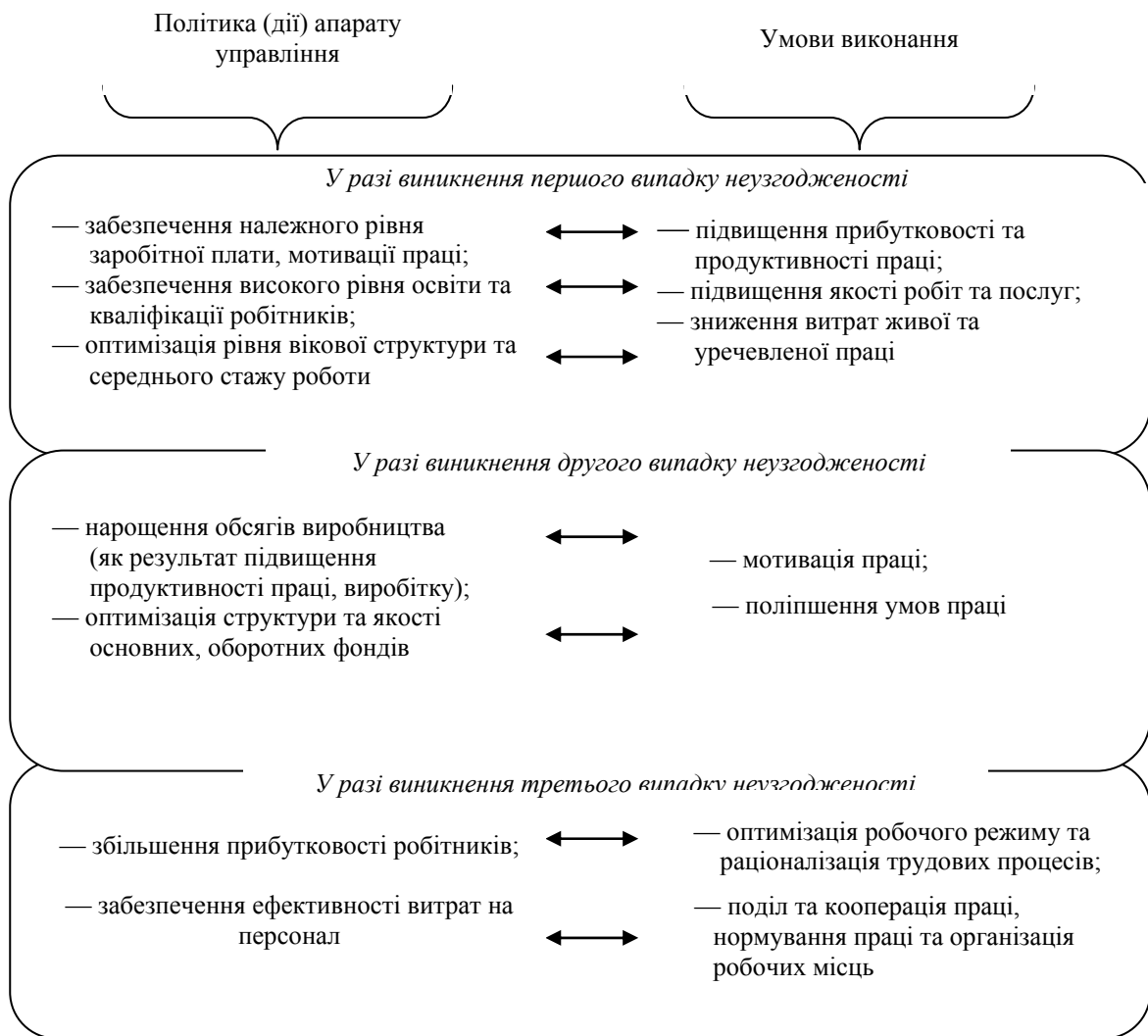

Рис. 1. Шляхи подолання неузгодженості при реалізації моделі оптимального управління ефективністю праці на підприємствах

Вибір другої моделі оптимального управління ефективністю праці зумовлений проблемністю ефективного поєднання праці із засобами виробництва на підприємстві, тобто незадовільними обсягами виробництва, фондоозброєності, матеріалоозброєності робітників і, як результат, низьким рівнем продуктивності. За таких умов підприємство зосереджує усі функції апарату управління на покращення ефективності праці шляхом збільшення виробничих потужностей, автоматизації та механізації праці, збалансованості озброєності робітників основними та оборотними фондами та ін. Все це дає змогу значно підвищити рівень ефективності праці, проте залишається невиконаним критерій задоволеності потреб та інтересів працівників, що неминуче призводить до падіння ефективності.

Якщо ж підприємство для підвищення рівня ефективності праці має дотримуватись моделі оптимального управління ефективністю, що передбачає підвищення за ефективністю виконаної праці робітниками у контексті головної мети господарської діяльності підприємства, то виникає загроза невідповідності двом критеріям ефективності, а саме цілісності та організаційної оформленості підприємства та задоволеності потреб та інтересів працівників. Така ситуація виникає через можливість надмірного зосередження апарату управління на збільшенні прибутковості робітників за рахунок оптимізації витрат на останніх.

Створена на основі запропонованої моделі інформаційна система дозволяє керівництву підприємства динамічно відстежувати виконання співвідношення моделі (1) і вчасно реагувати на їх порушення.

Це означає, що здійснення кожного конкретного завдання щодо управління ефективністю праці має свою умову виконання, яка стосується інших за видом груп ефективності праці по відношенню до цього завдання (економічні завдання, соціальні завдання, організаційні завдання).

Висновки

Обґрунтовано можливість управління ефективністю праці на основі розробленої авторами моделі інформаційної системи.

Оптимальний підхід до підвищення ефективності праці включає результати оцінювання рівня

ефективності праці, темпів приросту виробництва продукції та чистого прибутку підприємства. Розроблено шляхи подолання потенційних дисфункцій за різних сценаріїв управління підприємством, які дають змогу подолати неузгодженість політики апарату управління щодо працівників підприємства за реалізації моделі оптимального управління ефективністю праці.

Підтвердження гіпотези про значну роль рівня ефективності праці для досягнення прибутковості підприємств дозволяє твердити про дієвість запропонованої інформаційної системи оптимізації управління та необхідність у подальших дослідженнях розв'язання задач оцінювання та підвищення синергетичного ефекту в управлінні ефективністю праці.

Література

1. Михалевский Б. Н. Производственные функции народного хозяйства СССР за 1955—1963 гг. / Б. Н. Михалевский, Ю. П. Соловьев // Экономика и математические методы. — 1966. — Т. 20, № 2. — С. 248—259.
2. Харченко В. А. Економічна сутність ефекту і ефективності виробництва / В. А. Харченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. пр. — Маріуполь : Вега-Принт, 2009. — С. 312—315.
3. Поліщук О. О. Резерви підвищення економічної ефективності овочів / О. О. Поліщук // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. — Умань, 2009. — Ч. 2, № 72. — С. 235—239.
4. Сиявец Т. Роль системы управления персоналом в увеличении рыночной стоимости компании / Т. Сиявец // Проблемы теории и практики управления. — 2008. — № 12. — С. 92—101.
5. Грیشнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина : підруч. / О. А. Грیشнова. — К. : Знання, 2004. — 535 с.
6. Міронова Ю. В. Деякі теоретичні аспекти ефективності праці на промислових підприємствах / Ю. В. Міронова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. — Т. 3, № 243. — С. 549—553.
7. Мороз О. В. Ефективність праці у моделях розвитку підприємств : моногр. / О. В. Мороз, Ю. В. Міронова, Б. Є. Грабовецький. — Вінниця : ВНТУ, 2013. — 192 с.
8. Міронова Ю. В. Напрями підвищення ефективності праці на підприємствах / Ю. В. Міронова // Формування конкурентоспроможної економіки України: сучасні проблеми та перспективи : зб. наук.-метод. праць, (22—23 листопада 2012 р.) — Херсон : Вид-во ХДУ, 2012. — С. 17—19.
9. Подольчак Н. Ю. Оцінювання рівня соціально-економічної ефективності систем менеджменту підприємств шляхом застосування локальних показників / Н. Ю. Подольчак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку». — Львів : НУ «Львівська політехніка». — 2010. — № 682. — С. 106—115.

References

1. Mixalevskij B. N. Proizvodstvennye funkcii narodnogo chozyajstva SSSR za 1955—1963gg. / B. N. Mixalevskij, Yu. P. Solov'ev // Ekonomika i matematicheskie metody. — 1966. — T. 20, № 2. — S. 248—259.
2. Xarchenko V. A. Ekonomichna sutnist' efektu i efektyvnosti virobnytva / V. A. Xarchenko // Teoretichni i praktichni aspekti ekonomiki ta intelektualnoї vlasnosti : zb. nauk. pr. — Mariupol : Vega-Print, 2009. — S. 312—315.
3. Polishhuk O. O. Rezervi pidvishhennya ekonomichnoї efektyvnosti ovochiv / O. O. Polishhuk // Zbirnik naukovix prac Umanskogo derzhavnogo agrarnogo universitetu. — Uman, 2009. — Ch. 2 : Ekonomika, № 72. — S. 235—239.
4. Sinyavec T. Rol sistemy upravleniya personalom v uvelichenii rynochnoj stoimosti kompanii / T. Sinyavec // Problemy teorii i praktiki upravleniya. — 2008. — № 12. — S. 92—101.
5. Grishnova O. A. Ekonomika praci ta socialno-trudovi vidnosini : pidruch. / O. A. Grishnova. — K. : Znannya, 2004. — 535 s.
6. Mironova Yu. V. Deyaki teoretichni aspekti efektyvnosti praci na promislovix pidpriemstvax / Yu. V. Mironova // Ekonomika : problemi teorii ta praktiki : zb. nauk. pr. — Dnipropetrovs'k : DNU, 2008. — T. 3, № 243. — S. 549—553.
7. Moroz O. V. Efektivnist' praci u modelyax rozvitku pidpriemstv : monogr. / O. V. Moroz, Yu. V. Mironova, B. E. Graboveckij. — Vinnicya : VNTU, 2013. — 192 s.
8. Mironova Yu. V. Napryami pidvishhennya efektyvnosti praci na pidpriemstvax / Yu. V. Mironova // Formuvannya konkurentospromozhnoї ekonomiki Ukraїni: suchasni problemi ta perspektivi : zb. nauk.-metod. prac, (22—23 listopada 2012 r.) — Xerson : vid-vo XDU, 2012. — S. 17—19.
9. Podolchak N. Yu. Ocinyuvannya rivnya social'no-ekonomichnoї efektyvnosti sistem menedzhmentu pidpriemstv shlyaxom zastosuvannya lokal'nix pokaznikov / N. Yu. Podolchak // Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politexnika». Seriya «Menedzhment ta pidpriemnictvo v Ukraїni: etapi stanovlennya ta problemi rozvitku». — Lviv : NU «Lvivska politexnika». — 2010. — № 682. — С. 106—115.

Надійшла 18.05.2015; статтю представляє к. т. н. Карпинець В. В.

ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОТРЕБАМ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Проаналізовано сучасний стан розвитку людського потенціалу Кіровоградської області та проведена оцінка відповідності наявного людського потенціалу потребам соціально-економічного розвитку регіону. Запропоновано підходи до розробки механізму управління людським потенціалом в області.

Ключові слова: людський потенціал, регіон, інвестиції.

O. V. STOROZHUK, T. A. NEMCHENKO

Kirovohrad national technical university, Kirovohrad, Ukraine

THE ESTIMATION OF ACCORDANCE OF A HUMAN POTENTIAL TO THE NECESSITIES OF DEVELOPMENT OF A REGION

The goal of the article is a research of accordance of human potential to the necessities of development of the Kirovohrad region and development of approaches in relation by the improvement of management development of human potential of region as a key factor of him economic development. In the article detected the importance of development of human potential for the successful functioning of economy. The analysis of modern level of development of human potential of the Kirovohrad region shown that the general quantity of permanent population of region goes down in the last years; diminishes a quantity of economic active population; the part of population which is capable motivated to work is grows short. The above trends do not meet the current needs of socio-economic development, which requires a large number of highly motivated active employment of workers. The paper proposed approaches to developing human potential management mechanism in the region. A special feature of the mechanism is logically interrelated stages of its formation and application of universal criteria for evaluating investment in human potential of the region.

Keywords: human potential, region, investments

Постановка проблеми

У сучасній економіці знань людський потенціал країни є її головною конкурентною перевагою. Він дає можливість здійснювати інновації, адаптуватися до умов глобалізації світової економіки, досягати високої конкурентоспроможності. Якісний людський потенціал є важливою умовою соціально-економічного розвитку країни, визначаючи, зрештою, його рівень. При цьому, саме на рівні регіонів стає можливим створення максимально сприятливих умов для перетворення людського потенціалу, що відображає сформовані можливості індивіда, на людський капітал, який є джерелом доходу індивіда та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Людський потенціал українськими вченими розглядається переважно на рівні держави (О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, Е.М. Лібанова, О.В. Стефанишин та ін. [1, 2, 5, 7]), а в масштабах регіону частіше використовують категорію «трудоий потенціал» (О.А. Грішнова, Н.С. Краснокутська, О.М. Левченко, М.В. Семикіна), зокрема досліджуючи її в контексті загального потенціалу регіону. Також значна частина наукових праць присвячена тематиці інтелектуального капіталу та інтелектуального потенціалу. Недостатність теоретичних розробок щодо управління розвитком людського потенціалу на регіональному рівні, висока їх практична значущість обумовили вибір теми статті та її мету.

Мета статті

Метою статті є дослідження відповідності людського потенціалу потребам розвитку Кіровоградської області та розробка підходів щодо удосконалення управління розвитком людського потенціалу регіону як ключового фактора його економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку суспільства світ переходить до економіки знань. Відповідні зміни відбуваються у світовій економіці – знання стають ключовим ресурсом розвитку країн, при цьому носіями знань, їх генераторами і споживачами є люди [1]. У зв'язку із цим можна констатувати, що людський потенціал стає головним чинником ефективного функціонування соціально-економічних систем світу, країни, регіону, підприємства.

Аналіз стану людського потенціалу України дозволяє констатувати, що існування низки чинників, зокрема таких, як низька якість життя, недостатнє фінансування людського розвитку, втрата позицій у розвитку людського потенціалу країни (у 2013 р. порівняно із 2005 р. Україна перемістилася з 70-го на 83-є місце за розвитком людського потенціалу згідно “Звіту ООН про людський розвиток – 2013”) призводить до негативних соціально-економічних наслідків в Україні в цілому та її регіонах зокрема [3].

Відповідність людського потенціалу регіону, тобто наявних людських можливостей, потребам Кіровоградської області доцільно досліджувати через призму показників зайнятості.

Статистичні дані свідчать, що загальна чисельність зайнятого населення в Кіровоградській області скорочується. Так, за період 2005–2013 рр. чисельність зайнятих в офіційному секторі скоротилася на 23,5 тис. осіб і на початку 2014 р. становила 434 тис. осіб. Аналіз розподілу економічно активного населення за основними віковими групами у 2013 р. свідчить про те, що найчисельнішою є вікова група 40–49 років (25% серед зайнятих осіб). На другому місці – вікова група 50–59 років (19% в загальній чисельності зайнятих). Водночас, молодь у віці 25–29 роки складає лише 13% серед економічно активного населення Кіровоградської області.

Значною мірою така ситуація зумовлена падінням рівня промислового виробництва у регіоні, що призвело до істотного згортання попиту на послуги праці з боку офіційної економіки. Так, аналіз динаміки та структури попиту на робочу силу свідчить, що суттєва його частка припадала на вакансії робітників – 72% у 2006 р. (табл. 1). Економічна криза внесла суттєві корективи у формування попиту на робочу силу, різко зменшила потребу у кадрах, змінила структуру попиту, обумовила скорочення частки потреби у робітниках (до 52% у 2012 р.) та зростання частки потреби у висококваліфікованих кадрах на посади службовців (менеджерів, спеціалістів), адже кадри саме цього рівня можуть забезпечити реорганізацію економічної діяльності та сприяти подоланню кризових процесів. На початку 2013 р. частка потреби у службовцях зросла до 48% у загальному попиті на робочу силу, однак спостерігалось загальне зниження попиту на робочу силу за всіма видами професійних груп, що негативно характеризує процеси формування кадрового потенціалу Кіровоградської області. Загалом за весь період з 2006 по 2012 р. питома вага працівників без професій в загальній пропозиції робочої сили становила більше 20%.

Аналіз структури зайнятості за секторами економіки Кіровоградської області свідчить про те, що найбільші масштаби зайнятості спостерігають у секторі послуг (55,4%), причому надвисока концентрація робочої сили спостерігається у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльності готелів та ресторанів (33,5% від загальної чисельності зайнятих у секторі послуг). Високою є також частка зайнятих у сфері освіти (15,3% від усіх зайнятих в секторі послуг) і на транспорті (13,9%). В аграрному секторі економіки області працює 27,5% зайнятих; у промислово-будівельному секторі – 17,1%.

Таким чином, на даному етапі найбільш значущими для розвитку економіки регіону є переробна промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок, торгівля і комерційна діяльність. Ці галузі забезпечують 73% від обсягу валового регіонального продукту, 68% зайнятих. При цьому підприємства промисловості та сільськогосподарські підприємства володіють значним виробничим потенціалом. Аналіз структури капітальних інвестицій також підтверджує, що ці підприємства розвиваються випереджаючими темпами, що відповідає потребам соціально-економічного розвитку регіону.

З нашої точки зору, розвиток людського потенціалу регіону неможливий без врахування інвестиційних процесів. Процес інвестицій в людський потенціал регіону з соціально-економічної точки зору – це інвестиції в робочу силу на ринку праці регіону.

Показник інвестицій у людський потенціал регіону (ІЛПР) доцільно розраховувати наступним чином:

$$ІЛПР = \frac{ЧЗ_{ОЗ} + ЧЗ_{Осв} + ЧЗ_{МС}}{ЧН}, \quad (1)$$

ЧЗ_{ОЗ} – чисельність зайнятих у сфері охорони здоров'я в регіоні;

ЧЗ_{Осв} – чисельність зайнятих у сфері освіти в регіоні;

ЧЗ_{МС} – чисельність зайнятих у сфері мистецтва і спорту в регіоні;

ЧН – загальна чисельність населення в регіоні.

Розрахунок показника ІЛПР відображає рівень інвестицій в людський потенціал регіону з соціально-економічної точки зору. На наш погляд, показник ІЛПР дозволяє побачити становище регіону серед інших регіонів і відображає не лише економічну, а й соціальну сторони його розвитку.

Для проведення аналізу регіональних відмінностей у стані інвестицій в людський потенціал використаємо формулу (1). Проведені розрахунки показують, що за показником ІЛПР у 2013 р. в Україні лідерами є м. Севастополь, Волинська, Тернопільська, Київська, Львівська, Рівненська області (рис. 1). Мінімальні значення показника ІЛПР спостерігаються у Донецькій (0,0597), Луганській (0,0601), Дніпропетровській (0,0647) та Запорізькій (0,0664) областях.

Щодо Кіровоградської області, тут потрібно відмітити, що вона займає 13-е місце серед регіонів України за показником ІЛПР, який становить 0,0702 і є дещо вищим за цей показник в середньому по Україні (0,0719).

Таким чином, потрібно зробити висновок, що в регіонах з низькими показниками інвестицій в людський потенціал необхідним є прийняття управлінських рішень з боку регіональних органів влади стосовно удосконалення механізму управління людським потенціалом.

Отже, аналіз сучасного рівня розвитку людського потенціалу Кіровоградської області показав, що в останні роки спостерігаються такі тенденції: – знижується загальна чисельність постійного населення регіону; – зменшується чисельність економічно активного населення; – скорочується частка населення працездатного віку; – соціальне самопочуття населення залишається досить низьким. Отже, названі

тенденції не відповідають сучасним потребам соціально-економічного розвитку регіону, який вимагає значної кількості висококваліфікованих, мотивованих до активної трудової діяльності працівників.

Таблиця 1

Співвідношення попиту і пропозиції робочої сили у Кіровоградській області за професійними групами, осіб

Професійні групи	Пропозиції (кількість незайнятих працівників)			Попит підприємств відповідних працівниках (потреба у)			Відхилення пропозиції від попиту, +, -		
	2006	2011	2012	2006	2011	2012	2006	2011	2012
Усього	29207	18506	19588	3786	736	625	25421	17770	18963
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	1619	1211	1356	291	72	66	1328	1139	1290
Професіонали	1440	1222	1122	633	137	156	807	1085	966
Фахівці	2341	1335	1438	387	72	61	1954	1263	1377
Технічні службовці	1608	1010	1001	113	30	17	1495	980	984
Працівники сфери торгівлі та послуг	4100	2513	2760	336	116	127	3764	2397	2633
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	1269	594	623	33	2	3	1236	592	620
Кваліфіковані робітники з інструментом	2852	1814	1904	875	120	78	1977	1694	1826
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	5590	4399	5001	788	97	47	4802	4302	4954
Найпростіші професії	8388	4408	4383	330	90	70	8058	4318	4313

Джерело: [5].

Рис. 1. Показник інвестицій у людський потенціал регіонів України у 2013 р.

Для зламу негативних тенденцій у розвитку людського потенціалу сучасна соціально-економічна політика України та її регіонів повинна мати антикризовий характер, формуватися на власній ресурсно-економічній, соціальній та духовно-ментальній основі, найбільшою мірою відповідати сформованому соціально-культурному середовищу. Вона має бути спрямована на збереження та розвиток людського потенціалу, формування людського і соціального капіталів та забезпечення їх ефективного використання в економіці інноваційного типу, суспільну консолідацію та суспільну самоорганізацію населення.

Забезпечення всебічного розвитку людського потенціалу регіону вимагає вироблення системи заходів для їхнього розвитку. Серед цих заходів, з нашої точки зору, мають бути удосконалення порядку розроблення соціальних програм, спрямованих на вирішення найгостріших проблем регіону: 1) забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць; 2) оптимізація розподілу людського капіталу за сферами та секторами економічної діяльності, відродження престижу науковців та працівників інтелектуальної сфери, культури, мистецтва, освіти тощо; 3) формування та реалізація державної політики у сфері регулювання внутрішньорегіональної та міжрегіональної трудової міграції; 4) приведення у відповідність професійно-кваліфікаційного потенціалу працівників з потребами виробництва, створення системи оперативної підготовки та перепідготовки кадрів, відродження наукомістких та високотехнологічних виробництв з участю національних кадрів та широкою співпрацею із зарубіжними фахівцями; 5) запровадження нових механізмів розвитку регіональної соціальної інфраструктури на основі залучення коштів держави, регіонів і бізнесу.

Пріоритетними напрямками розвитку людського потенціалу підприємств Кіровоградської області, на наш погляд, є: підвищення гнучкості системи розвитку людського потенціалу та її орієнтація на кінцеві результати виробництва; рух від фрагментарного підвищення кваліфікації до інтегрованого, цілісного розвитку людини; перехід від стандартних програм навчання до гнучких, проблемно-орієнтованих програм розвитку, які замінюють знання на рівні доктрини на справжні знання, що забезпечуватиме професійну мобільність працівника.

Результати аналізу людського потенціалу Кіровоградської області показали, що його доцільно розглядати в межах сфери зайнятості регіону, тобто через систему «індивід – підприємство (організація) – регіон». Виходячи з цього, можна виділити послідовні етапи формування людського потенціалу як об'єкта управління на рівні регіону.

При формуванні людського потенціалу індивіда на першому етапі головну роль відіграє інститут сім'ї. Так, у процесі виховання в сім'ї індивід отримує набір знань, умінь, навичок, звичок, цінностей. На цьому етапі формується сприйняття і картина навколишнього світу. Надалі при отриманні індивідом дошкільної, початкової, середньої спеціальної та вищої освіти формуються додаткові можливості його людського потенціалу.

На другому етапі відбувається реалізація здібностей індивіда на ринку праці регіону, які залежать від якості соціального життя та існуючих в регіоні економічних умов реалізації людського потенціалу. Людський потенціал індивіда реалізується на ринку праці за допомогою підприємства (організації), надалі в моделі формується політична, соціальна та психологічна середовища життєдіяльності індивіда.

На третьому етапі відбувається формування механізму управління людським потенціалом регіону, який складається з об'єкта управління, суб'єкта управління та інструментів, за допомогою яких здійснюються управлінські впливи суб'єкт на об'єкт. Об'єктом управління в даному механізмі буде людський потенціал регіону, в якості суб'єкта управління виступають регіональні органи державної влади.

Для оцінки розвитку людського потенціалу регіону доцільно використовувати показник ІЛПР (інвестиції в людський потенціал регіону). При застосуванні показника ІЛПР можна встановити, в якій мірі в регіоні створені умови для реалізації людського потенціалу, а також, чи в правильному напрямку приймаються управлінські рішення органу державної влади регіону для забезпечення і підтримки на високому рівні темпів його соціально-економічного розвитку.

Висновки

Таким чином, аналіз сучасного рівня розвитку людського потенціалу Кіровоградської області показав, що в останні роки спостерігаються такі тенденції: знижується загальна чисельність постійного населення регіону; зменшується чисельність економічно активного населення; скорочується частка населення працездатного віку; соціальне самопочуття населення залишається досить низьким. Отже, названі тенденції не відповідають сучасним потребам соціально-економічного розвитку регіону, яке вимагає значної кількості висококваліфікованих, мотивованих до активної трудової діяльності працівників. В роботі запропоновані підходи до розробки механізму управління людським потенціалом в регіоні, особливими рисами якого є логічно взаємопов'язані етапи його формування та застосування універсального критерію оцінки інвестицій в людський потенціал регіону. Подальші дослідження авторів полягатимуть у продовженні більш глибокого дослідження даної тематики та розробці ефективного механізму управління людським потенціалом на прикладі Кіровоградського регіону.

Література

1. Zayarnyuk O. Essential problems of the development of labour and educational services markets in

modern conditions. Oxford Journal of Scientific Research. 2015. No. 1 (9) (January-June). Volume III. "Oxford University Press", 2015. 889 p.

2. Лозовський О. М. Моделі управління трудовими ресурсами в умовах глобалізації / О. М. Лозовський, К. І. Майборода // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 84–88.

3. Стефанишин О.В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації / О.В. Стефанишин // Наукові записки : науково-технічний збірник. – 2011. – № 3. – С. 7–11.

4. Близнюк В. В. Людський потенціал: особливості формування для модернізації / В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 106–116.

5. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2013 р. / за ред. Дівель Л.Б. – Головне управління статистики і Кіровоградській області, 2014. – 502 с.

6. Новікова О. Ф. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 2. – С. 50.

7. Лібанова, Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136.

8. Левченко О.М. Управління якістю трудового потенціалу регіону : монографія / О.М. Левченко. – Кіровоград : «КОД», 2002. – 136 с.

References

1. Zayarnyuk O. Essential problems of the development of labour and educational services markets in modern conditions. Oxford Journal of Scientific Research. 2015. No. 1 (9) (January-June). Volume III. "Oxford University Press", 2015. 889 p.

2. Lozovskyi O. M., Maiboroda K. I. Modeli upravlinnia trudovymy resursamy v umovakh hlobalizatsii. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2015. № 1. S. 84-88.

3. Stefanyshyn O.V. Liudskiyi potentsial i finansove stymuliuvannya yoho rozvytku v umovakh hlobalizatsii. Naukovi zapysky: naukovo-tekhnichnyi zbirnyk. 2011. № 3. S.7-11.

4. Blyzniuk V. V. Liudskiyi potentsial: osoblyvosti formuvannya dlia modernizatsii. Ekonomika i prohnozuvannya. 2011. № 4. S. 106-116.

5. Statystychnyi shchorichnyk Kirovohradskoi oblasti za 2013 r. Za red. Divel L.B. Holovne upravlinnia statystyky i Kirovohradskii oblasti. 2014. 502 s.

6. Novikova O. F., Amosha O. I., Antoniuk V. P. Liudskiyi potentsial: mekhanizmy zberezhenia ta rozvytku. Ukraina: aspekty pratsi. 2009. № 2. S. 50.

7. Libanova, E. Tsinnisni oriientatsii ta sotsialni realii ukrainskoho suspilstva. Ekonomika Ukrainy. 2008. № 10. S. 120-136.

8. Levchenko O.M. Upravlinnia yakistiu trudovoho potentsialu rehionu. Monohrafiia. Kirovohrad: «KOD», 2002 r. 136 s.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Шалімова Н. С.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

В статті розглядаються моделі, які відповідають напрямкам розвитку охорони здоров'я, що впливають з очікувань суспільства, і враховують фактори, що визначають і забезпечують розвиток на довгострокову перспективу. Розглянуто підходи до здійснення сценарного планування, більшість з яких виділяють такі основні етапи: аналіз зовнішнього оточення, розробка і формулювання сценаріїв, розробка стратегії у відповідності зі сценаріями, оцінка ефективності кожної з можливих стратегій у випадку здійснення того чи іншого розглянутого сценарію. Аналізується можливість переходу від стратегії внутрішньовідомчих трансформацій економічного характеру до розвитку галузі на основі зростання інвестиційного потенціалу та технологічного вдосконалення. Виділено основні сценарії розвитку охорони здоров'я: інерційний, інвестиційний (ресурсний), інноваційний, кожен з яких має як очевидні переваги, так і недоліки, вимагає певних умов, різною мірою зачіпає інтереси основних учасників.

Ключові слова: здоров'я населення, охорона здоров'я, потенціал кадрових ресурсів, людський капітал

O. V. GOVORKO

Khmelnitsky National University

PERSPECTIVES OF HEALTH CARE DEVELOPMENT WITHIN THE SYSTEM OF DEMOGRAPHIC POTENTIAL GROWTH

The models, concerning the directions of health care development, which effect the population's expectations, including factors identifying and supporting the development of long-term perspective have been analyzed in the article. The approaches of standard scenario planning have been studied, the majority of which display the following basic steps: external surrounding analysis, scenarios development and formation, strategy development and scenario's correspondence, the evaluation of every possible strategy efficiency in the case of the definite scenario's realization. The possibility of transferring from the internal body's strategy of economic development to the branch development on the basis of investment potential growth and technical improvement have been examined. Principal scenarios of health care development have been underlined: intentional, investment (resources-based), innovative; every of which has definite obvious merits as well as drawbacks, requiring definite conditions and relates to the main participants' interests.

Key words: population health, health care, human resources potential, human capital.

Постановка проблеми. Сьогодні існують незаперечні докази, що здоров'я населення є одним із найважливіших (навіть більш важливим, ніж освіта) факторів розвитку економіки будь-якої країни та добробуту населення (Світовий банк, 1993; Комісія ВООЗ з макроекономіки та здоров'я, 2008). За останні півстоліття здатність системи охорони здоров'я впливати на здоров'я населення збільшилася в декілька разів. За визначенням ВООЗ, сучасна система охорони здоров'я повинна забезпечувати доступність медичних послуг для тих, хто їх найбільше потребує, характеризуватися їх високою якістю й безпечністю та забезпечувати максимально можливі результати для здоров'я на популяційному рівні.

Поточний стан системи охорони здоров'я України (далі СОЗ) характеризується високими показниками захворюваності, смертності та інвалідності, особливо від неінфекційних захворювань (НІЗ), таких як рак, серцево-судинні та церебро-васкулярні захворювання, хвороби обміну речовин. У поєднанні з міграцією це сприяло формуванню глибокої демографічної кризи в Україні, в результаті чого населення скоротилося на 7 мільйонів (з 52 до 45,3 млн осіб) протягом двох десятиліть.

Тривожні цифри показують, що переважна більшість українців:

- перебувають під впливом серйозних факторів ризику, таких як паління, надмірне вживання алкоголю, неправильне харчування, відсутність фізичної активності, забруднення повітря та води.
- не отримують ефективною та якісної допомоги на рівні цивілізованих країн.

Крім того, наші громадяни залишаються незахищеними від фінансового зубожіння у разі хвороби, незважаючи на те, що Україна витрачає значну кількість свого бюджету на медицину.

Основними визначальними причинами такої ситуації є суттєві недоліки, що накопичувалися в національній СОЗ в результаті тривалої відсутності модернізації, нівелювання потреб населення і сучасних міжнародних тенденцій щодо зміцнення систем охорони здоров'я, економічної неефективності та високого рівня корупції.

Для вирішення цих проблем було запропоновано розробити Національну стратегію реформування охорони здоров'я, яка стане частиною національного плану реформ, оголошеного Урядом України.

Стратегія повинна стати основою для розробки політики і визначення порядку прийняття рішень у галузі охорони здоров'я, в тому числі рішення про наповнення та розподіл бюджетних коштів для охорони здоров'я. Мета Стратегії полягає не в тому, щоб розробити довгезелений перелік заходів, які будуть реалізовані для досягнення цілей і завдань в кожному сегменті охорони здоров'я. Загалом Стратегія

базується на трьох основоположних принципах, які Міністерство та Уряд розглядають як фундаментальні. Ці принципи мають бути застосовані в рамках усієї галузі та повинні бути відображені у подальших документах, а саме:

- у центрі уваги та інтересу системи повинна перебувати людина (пацієнт);
- СОЗ має бути зорієнтована на результат;
- зосередженість на впровадженні поставлених цілей [1].

Модернізація ресурсної бази, вдосконалення традиційних механізмів фінансування та управління охорони здоров'я не привели до інтенсивності технологічного розвитку, здатного змінити ситуацію в галузі та підвищити її вплив на досягнення загальнодержавних соціально-економічних цілей. Вибір стратегій розвитку визначається пріоритетами, спрямованими не стільки на вирішенні наявних галузевих проблем, скільки на пошук і використання технологій (підходів, методів, засобів тощо), які поліпшують базові соціальні показники, в першу чергу такі, як захворюваність, тривалість життя і працездатність населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічного державного регулювання системи охорони здоров'я та питання її фінансового забезпечення досліджувались в працях М. Вовк, Ю. Вороненка, О. Віноградова, О. Галацана, О. Голяченка, М. Жданової, В. Євсєєва, В. Лехан, А. Немченко, В. Рудого, Н. Солоненко, О. Черниш, М. Шутова та ін.

Ціль і задачі дослідження. Проаналізувати можливість переходу від стратегії внутрішньовідомчих трансформацій економічного характеру до розвитку галузі на основі зростання інвестиційного потенціалу та технологічного вдосконалення. Виділити основні сценарії розвитку галузі.

Результати дослідження. Система охорони здоров'я — це сукупність усіх організацій, інститутів і ресурсів, головною метою яких є зміцнення, підтримка або відновлення здоров'я. Основними цілями системи охорони здоров'я є поліпшення здоров'я усього населення, відповідність запитам і потребам людей, забезпечення справедливості в розподілі фінансових ресурсів, доступності усіх до наявних ресурсів. Умовою для успішного функціонування СОЗ є нормативно-правова база, що визначає спосіб розподілу ресурсів, таких як фінансові, кадрові, матеріально-технічні, управління та керівництво, технології тощо. Прогрес у досягненні основних цілей безпосередньо залежить від ефективного виконання ключових функцій: задоволення потреб споживачів медичних послуг шляхом ефективного управління наявними ресурсами та ресурсним потенціалом галузі [2].

Останнім часом усе актуальнішою стає потреба реформування галузі охорони здоров'я України. Проте перед здійсненням конкретних кроків важливо дослідити «слабкі місця» галузі.

Значне підвищення рівня здоров'я населення в економічно розвинених країнах спостерігалось тоді, коли відбувався значний ріст ВВП (в два-три рази) при одночасному рості бюджету охорони здоров'я в п'ять-шість разів. Якщо порівнювати різноманітні підходи з позиції впливу на кінцеві результати, то підраховано, що підвищення якості медичної допомоги відіграє позитивну роль в піднятті рівня здоров'я, однак не таке істотне, як здавалося б. Підвищення якості медичної допомоги в Україні до рівня Великобританії дозволить збільшити очікувану тривалість життя чоловіків на 1,7, жінок – на 1,5 роки.

Разом з тим доведено сильний вплив на кінцеві результати популяційних і міжгалузевих програм, заходів з корекції поведінкових факторів, що часто зачіпають корпоративні інтереси виробників (наприклад, тютюнових виробів, алкоголю тощо) і в результаті, не здійснюються у необхідному обсязі.

Серед організаційно-управлінських дій встановлено вплив тільки розвитку первинної медичної допомоги. Для 10 розвинених країн (США, Канада, Австралія і 7 держав Європи) виявлена пряма залежність між рівнем первинної медичної допомоги і загальним станом здоров'я населення, а також таким показником, як задоволеність медичною допомогою, у відношенні до рівня затрат на одну людину. За ступенем впливу лікувально-діагностичного процесу на кінцеві результати, лідирує ефективно проведене лікування, яке найбільш слабо представлене в амбулаторно-поліклінічній ланці охорони здоров'я України.

Внутрішньо-системні перетворення в області фінансово-економічного регулювання, які поставлені на чолі здійснюваних модернізацій, не отримали переконливого доказу впливу на рівень здоров'я. Експертами ВОЗ встановлено, що страхові принципи, що застосовуються в організації надання суспільних благ, можуть поліпшити якість останніх тільки в країнах з дуже високим рівнем економічного розвитку. В країнах з середнім рівнем ситуація може бути з точністю до навпаки. В той же час всім відомо, що величезний вплив на результати діяльності охорони здоров'я надає масштабне впровадження нових медичних технологій.

Якщо розглядати галузь охорони здоров'я як стратегічну галузь країни, яка є контрольована державою, то певні її властивості відповідають властивостям організації. У цьому випадку ключовим є аналіз відповідності завдань галузі (проектів, програм тощо) поставленим цілям та відповідності поставлених цілей потребам галузі та основній місії [3].

Таким чином, для формування сценаріїв розвитку охорони здоров'я перш за все необхідно чітко представляти ті перспективні моделі, які найбільшою мірою відповідають напрямам її розвитку, що впливають з очікувань суспільства, і враховують фактори, що визначають і забезпечують розвиток на довгострокову перспективу. Всі моделі, що розглядалися носять локальний характер і спрямовані на системне вирішення поточних проблем розвитку галузі.

З опорою на досвід західних країн стратегії розвитку охорони здоров'я формувались на основі положення про те, що реформи потребують значних витрат, на покриття яких в Україні коштів не очікувалось, тому в основу були поставлені фінансово-економічний компонент і внутрішньо-системні зміни, що відповідають західним підходам. В результаті було визнано, що перебудова охорони здоров'я повинна включати три обов'язкові компоненти:

- фінансові реформи;
- орієнтацію на науково доказову медицину;
- особлива увага до ролі самого хворого в системі медичної допомоги.

Останнім часом, внаслідок розчарування в проведених реформах, все більшої уваги приділяють технологічному розвитку охорони здоров'я. Цьому сприяли додаткові фінансові кошти, які прийшли в охорону здоров'я в рамках національного проекту, фактично спрямованого на формування умов для подальшого розвитку галузі. Разом з тим його вплив, не є визначальним. Переважне оновлення матеріально-технічної бази та організації роботи закладів на основі техніки і технологій без створення відповідної інноваційної інфраструктури не дає очікуваного ефекту і не відображається на ефективності та результатах роботи галузі.

З урахуванням масштабних завдань, що стоять перед галуззю на перспективу, необхідністю адекватного розвитку охорони здоров'я у відповідності зі стратегіями соціально-економічного розвитку країни, досвіду формування сценарних варіантів доцільно:

- визначитися з цілями перетворень в охороні здоров'я, виділити серед них пріоритетні на заплановану перспективу, встановити характер змін (модернізація, інтенсивний ріст, сталий розвиток);
- сформулювати сценарії розвитку охорони здоров'я, відповідні інтересам суспільства і змогу галузі.

У питанні інтенсивності і темпів перетворень необхідно визначити, що потрібно охороні здоров'я в сучасних умовах і на перспективу:

- продовжувати багаторічну модернізацію переважно громадського фінансово-економічного спрямування, на тлі якої погіршувалось здоров'я населення і зберігались високі втрати людських ресурсів;
- цілеспрямовано підвищувати ресурсне забезпечення галузі на основі переважного користування сталих стратегій в рамках розширення національного проекту;
- переходити на глибинні перетворення системного характеру, засновані на виборі інноваційного шляху розвитку, які забезпечують стійке зростання технологічного потенціалу лікувально-діагностичного та організаційно-управлінського процесів, що вимагає підвищення якості та ефективного використання потенціалу кадрових ресурсів, розвитку наукових досліджень, формування інноваційного середовища тощо.

Виходячи з викладеного підходу, в якості основних сценаріїв розвитку охорони здоров'я доцільно виділити: 1) інерційний, 2) інвестиційний (ресурсний), 3) інноваційний, кожен з яких має як очевидні переваги, так і недоліки, вимагає певних умов, різною мірою зачіпає інтереси основних учасників. Два перших сценарії найбільш звичні для сприйняття і мають переваги в розробці механізмів реалізації, третій виходить за межі звичних уявлень, порушує встановлені підходи, несе в собі незрозумілі небезпеки, вимагає професійної готовності, інтенсивності роботи і зацікавленого ставлення.

Вибір моделей і стратегій розвитку визнається насамперед тими цілями, які передбачається досягти, і стосуються вони кінцевих результатів діяльності системи або ж переважно її внутрішньогалузевих перетворень. Але які б витрати не вимагались на розвиток охорони здоров'я, вони ніколи не зможуть перевищити ту вигоду, яку приносить країні збережений людський капітал (для охорони здоров'я це життя і працездатність громадян). Ось чому основним критерієм розвитку охорони здоров'я має стати соціальна ефективність галузі, а відбір стратегій повинен здійснюватися на основі критерію впливу їх на рівень здоров'я громадян [4].

Інерційний характер реформ надає планування від досягнутого. Зберігається нерациональна мережа медичних установ, деградація сільської охорони здоров'я, проблеми кадрової забезпеченості галузі негативно позначаються на ефективності діяльності всієї системи охорони здоров'я.

Соціальна сфера залишається непривабливою для інвестиційних вкладень з боку бізнес-структур, відзначаються лише окремі благодійні акції, місцеві органи влади не вживають повноцінної участі в соціальній політиці регіонів на довгостроковій і взаємовигідній основі. У разі інерційного сценарію розвитку охорони здоров'я зберігається декларативність державних гарантій надання безкоштовної медичної допомоги, триває неконтрольований процес заміщення безкоштовної допомоги платними послугами. Зберігаються високі темпи зростання витрат на платні послуги та лікарські засоби. Зростання особистих витрат відносно державних відбувається випереджаючими темпами. Розширюється сфера неформальних платежів, зростає їх обсяг. Частка особистих витрат може скласти до 50–55%.

Основні ризики розвитку за інерційним сценарієм:

- поставлені цілі підвищення якості та доступності для всіх медичної допомоги в умовах, що склалися не реалізуються;
- економічно неефективна система надання медичної допомоги потребує для своєї підтримки все більше коштів;
- на тлі зростання витратності охорони здоров'я не відбуваються якісні зрушення в здоров'ї населення;

- зберігається безвідповідальне в цілому ставлення до людського потенціалу;
- зниження смертності від керованих причин не відбувається.

Таким чином, інерційний сценарій розвитку охорони здоров'я не тільки не відповідає світовим тенденціям, але і несе в собі загрозу руйнівного впливу на фундаментальні основи галузі.

Суть інвестиційної моделі полягає в збереженні еволюційного підходу до розвитку охорони здоров'я на основі зростання фінансових вкладень і фактичного продовження здійснюваної протягом останніх років державної політики в галузі охорони здоров'я та модернізації системи охорони здоров'я.

На перший погляд поставлені Міністерством охорони здоров'я України цілі і завдання вселяють надію на прийдешні грандіозні зміни: «У прогностичному періоді передбачається створити сучасну високоефективну модель охорони здоров'я, яка дозволить гарантувати доступність якісної медичної допомоги для всіх верств населення, що призведе до покращення показників здоров'я, збільшення тривалості життя і зниження смертності». Таким чином, інвестиційна модель покликана закріпити і продовжити розпочаті перетворення.

Основні проблеми в галузі управління охорони здоров'я розглядаються в наступному:

- невиконання державою соціальних гарантій медичного забезпечення громадян;
- переважно оперативної спрямованості системи управління галуззю;
- слабкості державного регулювання розвитку охорони здоров'я;
- відсутність чіткої державної політики щодо перспектив розвитку галузі;
- пріоритеті державного підходу (забезпечення внутрішньогалузевої ефективності) до реформування галузі над соціальним, низькою соціальною ефективністю проведених заходів;
- відставанні у розробках наукових аспектів управління, практичному застосуванні концепцій, методів і механізмів сучасного менеджменту;
- недостатності інформаційно-технічної озброєності управління, низьку якість статистично забезпечення;
- низькому якісному рівні управлінських і медичних кадрів.

Про дисгармонію в організації управління охороною здоров'я свідчить розбіжність між підвищеною увагою до економічних підходів і забезпеченням соціального ефекту охорони здоров'я, а також висока незадоволеність населення не тільки якістю, а й фінансовою недоступністю медичної та лікарської допомоги.

Іншими словами, інвестиційна стратегія передбачає ті напрямки модернізації охорони здоров'я, які добре забезпечать розв'язання гострих, в крайньому випадку середньострокових, проблем, а не мають на меті системного розвитку галузі.

Головною метою інноваційної політики є - приведення всіх інститутів суспільства у відповідність з новими соціально-економічними реаліями, що визначають його розвиток в майбутньому, на основі пріоритету формування нових інституційних форм, що сприяють розвитку науки, прискореному впровадженню її результатів в економіці і стимулюючих підвищення технологічного та життєвого рівня суспільства. У відповідності з теорією інноваційного менеджменту, в цілісну систему інноваційної діяльності входять такі складові, як наука, технологія, економіка і освіта. Відсутність будь-якого з компонентів призводить до порушення системності вирішення проблеми, а недостатня увага до розвитку хоча б одного з них знизить результативність інноваційної діяльності [4].

Суть інноваційного сценарію розвитку охорони здоров'я полягає у формуванні та реалізації інноваційно-стратегічної моделі. Технологія інноваційно-стратегічного управління галуззю через систему нозологічних (пов'язаних з окремими захворюваннями або групами захворювань) пріоритетів пов'яже у єдине управління науковим потенціалом медицини і суміжних галузей, систему освіти і практичну охорону здоров'я, управління розвитком і оперативне регулювання діяльності, різні рівні управління, види і форми власності. Формуючи динамічну систему ключових пріоритетів і критичних технологій, вона концентрує зусилля і ресурси на послідовному і повному вирішенні найбільш значущих національних проблем в галузі здоров'я населення.

Реалізація інноваційного сценарію розвитку охорони здоров'я дозволить за відносно короткий час наблизити рівень медичної допомоги до загальносвітових стандартів, переорієнтувати систему управління на досягнення суспільно значущих результатів діяльності, ввести ринкові механізми в межах, необхідних для ефективної роботи і забезпечення інтенсивного розвитку галузі, стимулювати розвиток науки і виробництва, орієнтованих на медицину, розвивати фінансово-економічні та організаційно-управлінські технології, найбільшою мірою відповідні технологічному розвитку галузі.

Висновки. Разом з тим вибір інноваційної моделі розвитку охорони здоров'я зачіпає багато сутнісних аспектів функціонування охорони здоров'я та її реалізація вимагатиме формування відповідного інноваційного середовища, яке представляє собою сукупність функціонуючих інститутів – економічного (система стратегічного планування, власність, ціноутворення, конкуренція тощо), соціального (особливості взаємодії влади та суспільства, начальника і підлеглого, ставлення до праці, особливості управління, неформальних відносин тощо) і духовного оточення (особливості національного характеру, моральність, духовність, патріотизм тощо), а також розвиток спеціальної інфраструктури, необхідної для здійснення інноваційної діяльності.

Література

1. Національна стратегія побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Proekt-Strategiyi-reformi_OZ.pdf
2. Мишанич Г.І. Принципи організації оптимальної моделі системи охорони здоров'я / Г.І. Мишанич, Н.В. Нетяженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mif-ua.com/archive/article/3618>
3. Овсянецька О.Я. Управлінські підходи до оцінки системи ресурсозабезпечення галузі охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11971/1/120.pdf>
4. Карамишев Д.В. Перетворення в системі охорони здоров'я з позиції управлінця і громадянина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.privatmed.in.ua/viewtopic.php?t=125&highlight=&sid=c5f7df6a758a8e792c066648b1cf3109>
5. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент : навч. посібник / Краснокутська Н. В. – К. : КНЕУ, 2003. – 504 с.

References

1. Natsionalna stratehiia pobudovy novoi systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini na period 2015 – 2025. URL: http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Proekt-Strategiyi-reformi_OZ.pdf
2. Myshanych H.I., Netiazhenko N.V. Pryntsypp orhanizatsii optymalnoi modeli systemy okhorony zdorov'ia. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/3618>
3. Ovsianetska O.Ia. Upravlinski pidkhody do otsinky systemy resursozabezpechennia haluzi okhorony zdorov'ia Ukrainy. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11971/1/120.pdf>
4. Karamyshev D.V. Peretvorennia v systemi okhorony zdorovia z pozytsii upravlintsia i hromadianyna. URL: <http://www.privatmed.in.ua/viewtopic.php?t=125&highlight=&sid=c5f7df6a758a8e792c066648b1cf3109>
5. Krasnokutska N. V. Innovatsiinyi menedzhment: Navch. posibnyk. K.: KNEU, 2003. 504 s.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

ОБЛІК ТА АУДИТ

УДК 331.2.614.2:519.87

Л. Г. КЕМАРСЬКА

Дніпродзержинський державний технічний університет

МОДЕЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ В ЗАКЛАДАХ ПЕРВИННОЇ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

У статті запропоновано алгоритм обґрунтування видатків на оплату праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги та розроблено систему моделей визначення видатків на оплату праці, яка включає моделі визначення окладів з підвищеннями, доплат і надбавок.

Ключові слова: модель, оплата праці, законодавство, надбавка, медичний заклад, заклад первинної медико-санітарної допомоги.

L. G. KEMARSKA

Dniprodzerzhinsk state technical university, Ukraine

MODELLING COSTS ON THE REMUNERATION OF LABOUR IN ESTABLISHMENTS OF PRIMARY MEDICARE

Development of the improved algorithm and system of models of determination of costs on the remuneration of labour in establishments of primary medicare. The features of calculation of charges and raises to the medical personnel are represented in an algorithm of determination of costs on the remuneration of labour in establishments of primary medicare. The use of algorithm will allow to define the sequence of calculation of increases, additional charges and raises to the staff of establishment and define a base for their extra charge. On the basis of the algorithm over the system of models of determination of costs on the remuneration of labour is offered. Use of the offered system of models will allow to count costs on the remuneration of labour in establishments of primary medicare and get the economic ground of their sum. Thus, the use of the offered algorithm and system of models allows to define the sums of charges and raises after their kinds and on every employees separately, to expect influence any to the parameter on the sum of costs on the remuneration of labour in establishments of primary medicare.

Keywords: model, remuneration of labour, legislation, raise, medical establishment, establishment of primary medicare.

Вступ

Охорона здоров'я є однією з найважливіших галузей соціальної сфери України, що нараховує тисячі медичних установ. Праця медичних працівників безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційного права людини і громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування. Ефективна організація праці медичних працівників та достойна її оплата є одним з основних факторів, що забезпечують суспільне та особисте здоров'я і, як наслідок, обумовлює соціальну стабільність у суспільстві.

Бюджетна політика у сфері видатків повністю залежна від того, наскільки ефективно вдається реалізувати стратегічну лінію на здійснення фінансової стабілізації. А це можливо лише при чітко налагодженій системі обліку і контролю за витрачанням коштів бюджетними установами. Видатки на оплату праці є захищеними статтями та в загальних видатках установи займають понад 50%.

В системі бухгалтерського обліку в бюджетних установах найбільш складним напрямком є облік розрахунків з оплати праці. Складність нарахування заробітної плати працівникам медичних закладів обумовлюється численними законодавчими та підзаконними актами, що регламентують розрахунок підвищень, надбавок та доплат медичним працівникам. До того ж ситуація ускладнюється постійними змінами в законодавстві, а також реформою в медичній галузі, що має відбиток і на розрахунок зарплати.

Проблеми оплати праці, мотивації праці та визначення видатків на оплату праці є предметом постійних досліджень останніх років. Зокрема, окрема увага приділяється формуванню видатків на оплату праці в бюджетних установах та контролю [1–3]. Проблеми мотивації медичних працівників пілотних регіонів реформування галузі стали предметом дослідження Шевченко М.В. [4]. Ряд моделей оплати праці було запропоновано Ляшенко О.М. [5], Черкашиною Т.С. [6], Джерелюк Ю.О. [7].

Але попри численні дослідження через реформування медичної галузі та зміни в законодавстві щодо оплати праці ряд питань залишається недостатньо розкритими, зокрема, потребує удосконалення алгоритм обґрунтування видатків на оплату праці в медичних закладах та розробка нових моделей видатків на оплату праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги, які б врахували внесені зміни в систему оплати праці в таких закладах.

Метою написання статті є розробка удосконаленого алгоритму обґрунтування видатків на оплату праці та розробка системи моделей визначення видатків на оплату праці в медичних закладах первинної медико-санітарної допомоги. Це і обумовлює особливу актуальність статті.

Експериментальна частина

Засади нарахування підвищень, доплат і надбавок медичним працівникам регламентуються такими нормативними актами:

1) Постанова КМУ № 1418 «Про затвердження Порядку виплати надбавки за вислугу років медичним та фармацевтичним працівникам державних та комунальних закладів охорони здоров'я» [8];

2) Постанова КМУ № 977 «Деякі питання оплати праці медичних працівників, що надають первинну медичну допомогу» [9];

3) Наказ Мінпраці України, МОЗ України № 308/519 «Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення» [10].

Враховуючи особливості нарахування заробітної плати працівникам медичних закладів первинної медико-санітарної допомоги [11] отримано удосконалений алгоритм нарахування заробітної плати та обґрунтування видатків на оплату праці на прикладі Комунального закладу «Дніпропетровський центр первинної медико-санітарної допомоги № 6» (далі – КЗ «ДЦПМСД №6»), зображений на рис. 1.

Рис. 1. Алгоритм обґрунтування видатків на оплату праці КЗ «ДЦПМСД №6»

Для моделювання обґрунтування видатків на оплату праці було обрано економіко-математичне моделювання підтримки прийняття рішень. Періодом моделювання є календарний місяць, що обумовлено періодом нарахування заробітної плати в бюджетних установах. Суму видатків за календарний рік можна розрахувати шляхом додавання визначеної суми видатків по кожному місяцю року.

Модель може застосовуватись для обґрунтування суми видатків на оплату праці закладу первинної медико-санітарної допомоги. Модель складена із використанням матеріалів КЗ «ДЦПМСД №6» (м. Дніпропетровськ). Запропонована система моделей враховує особливості нарахування заробітної плати в конкретній установі, зокрема, в даній установі не нараховується ряд доплат і надбавок, наприклад, доплата за роботу в нічний час, доплата за оперативне втручання та інші. Перелік доплат і надбавок в інших установах первинної медико-санітарної допомоги може відрізнитись від КЗ «ДЦПМСД №6», тоді для обґрунтування видатків на оплату праці в таких установах запропонована система моделей може бути використана після внесення необхідних коригувань.

Для розробки моделі необхідно визначитись із відомими, невідомими та некерованими параметрами, а також встановити взаємозв'язки між ними та описати обмеження за моделлю.

Відомі величини:

m – кількість працівників установи;

i – порядковий номер окремого виду працівника установи ($i=1;m$);

n – кількість видів посад згідно з штатним розписом;

j – порядковий номер окремого виду посади ($j=1;n$);

S_{ij} – частина окладу (ставки) i -го працівника по j -й посаді;

Невідомі величини:

V^{on} – видатки на оплату праці установи за календарний місяць;

OP – загальна сума нарахованих окладів і підвищень по установі за календарний місяць;

OP_i – загальна сума нарахованого окладу і підвищень для i -го працівника за календарний місяць;

D – загальна сума нарахованих доплат по установі за календарний місяць;

H – загальна сума нарахованих надбавок по установі за календарний місяць;

OK_i – посадовий оклад з урахуванням підвищень за кваліфікаційну категорію за календарний місяць i -го працівника;

P_i^{KK} – сума підвищення за кваліфікаційну категорію i -го працівника за календарний місяць;

$P_i^{\partial 6}$ – сума підвищення за диплом з відзнакою i -го працівника за календарний місяць;

P_i^{∂} – сума підвищення за огляд та надання медичної допомоги тим, хто постраждав у зв'язку з аварією на ЧАЕС i -го працівника за календарний місяць;

D_i^{nc} – сума доплати за науковий ступінь i -го працівника за календарний місяць;

$D_i^{\partial 3}$ – сума доплати за використання у роботі дезінфекційних засобів та прибирання туалетів i -го працівника за календарний місяць;

H_i^{6p} – сума надбавки за вислугу років i -го працівника за календарний місяць;

H_i^o – сума надбавки за обсяг виконаної роботи i -го працівника за календарний місяць;

H_i^{∂} – сума надбавки за якість виконаної роботи i -го працівника за календарний місяць;

H_i^{nn} – сума надбавки за напружену працю, високі досягнення, виконання особливо важливої роботи i -го працівника за календарний місяць;

$H_i^{\partial p}$ – сума надбавки за тривалість безперервної роботи i -го працівника за календарний місяць;

H_i^{n3} – сума надбавки за почесні звання i -го працівника за календарний місяць.

Некеровані параметри:

C – загальна кількість ставок по установі згідно затвердженого штатного розпису;

C_j – кількість ставок по посаді виду j згідно штатного розпису;

O^1 – тарифна ставка працівника 1-го тарифного розряду;

O_j – тарифна ставка (посадовий оклад) за тарифними розрядами для посади j згідно штатного розпису (в розрахунку на 1,0 ставки);

N_i^{KK} – ставка підвищення за кваліфікаційну характеристику, що застосовується для i -го

працівника, %;

$N_i^{\partial 6}$ – ставка підвищення за диплом з відзнакою, що застосовується для i -го працівника, %;

N_j^u – ставка підвищення за огляд та надання медичної допомоги тим, хто постраждав у зв'язку з аварією на ЧАЕС, для посади j , %;

N_1^{nc} – ставка доплати за науковий ступінь для i -го працівника, %;

$N_j^{\partial 3}$ – ставка доплати за використання у роботі дезінфекційних засобів та прибирання туалетів для посади j , %;

N_i^{ep} – ставка надбавки за вислугу років для i -го працівника, %;

N_1^{nn} – ставка надбавки за напружену працю, високі досягнення, виконання особливо важливої роботи для i -го працівника, %;

$N_i^{\partial p}$ – ставка надбавки за безперервну роботу для i -го працівника, %;

N_1^{n3} – ставка надбавки за почесні звання для i -го працівника, %.

$\sum K_{i1-10}$ – сума балів, які визначені на основі оцінки кожного з показників якості для i -го працівника.

Визначені залежності між відомими, невідомими і некерованими параметрами.

Встановлюються додаткові вимоги до значень параметрів m, n, i, j – цілі числа.

Встановлюється обмеження щодо максимальної частини ставки (окладу) одного працівника:

$$\sum_{j=1}^n S_{ij} \leq 1,5. \quad (1)$$

Кількість ставок по установі згідно штатного розпису відповідає сумарним ставкам працівників:

$$C = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n S_{ij}. \quad (2)$$

Враховуючи запропоновану схему нарахування заробітної плати для працівників закладів первинної медико-санітарної допомоги [11], видатки на оплату праці за календарний місяць в КЗ «ДЦПМСД №6» можна представити у вигляді:

$$B^{on} = ОП + Д + Н. \quad (3)$$

Загальна сума нарахованих окладів і підвищень по установі за календарний місяць залежить від переліку посад та кількості посадових одиниць, розміру установи, розташування та наявних категорій у працівників. Порядок визначення тарифних розрядів та розрахунку підвищень регулює [10]. Зокрема, в КЗ «ДЦПМСД №6» загальна сума нарахованих окладів і підвищень складається із посадових окладів з урахуванням підвищень за кваліфікаційну категорію, підвищень за диплом з відзнакою та у зв'язку зі шкідливими та важкими умовами праці, зокрема за огляд та надання медичної допомоги тим, хто постраждав у зв'язку з аварією на ЧАЕС. Загальна сума нарахованих окладів і підвищень за календарний місяць розраховується:

$$ОП = \sum_{i=1}^m (OK_i + \Pi_i^{\partial 6} + \Pi_i^u). \quad (4)$$

Підвищення за кваліфікаційну категорію за календарний місяць працівника розраховується за формулою:

$$\Pi_i^{kk} = O^1 * N_i^{kk} / 100\%. \quad (5)$$

Посадовий оклад з урахуванням підвищень за кваліфікаційну категорію за календарний місяць i -го працівника визначається за формулою:

$$OK_i = \sum_{j=1}^n (O_j * S_{ij}) + \Pi_i^{kk}. \quad (6)$$

Підвищення за диплом з відзнакою нараховується лікарям усіх спеціальностей (крім інтернів) протягом 5 років в розмірі 5%. Таким чином, для моделювання ставка підвищення за диплом з відзнакою може дорівнювати 0% (підвищення працівнику не нараховується) або 5%. Розрахунок суми підвищень за диплом з відзнакою для працівника здійснюється за формулою:

$$P_i^{\partial 6} = \sum_{j=1}^n (O_j * S_{ij}) * N_i^{\partial 6} / 100\%. \quad (7)$$

Медичним працівникам, зайнятим постійним оглядом та наданням допомоги тим, хто постраждав у зв'язку з аварією на ЧАЕС, нараховується підвищення в розмірі 25%. Для посад, робота на яких не надає право на нарахування підвищення, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%. Суму такого підвищення можна визначити за наступною формулою:

$$P_i^u = \sum_{j=1}^n (O_j * S_{ij} * (N_i^{\partial 6} * 0,01 + 1) * N_j^u * 0,01) + P_i^{KK} * N_j^u / 100\%. \quad (8)$$

Загальна сума нарахованих доплат по установі КЗ «ДЦПМСД №6» за календарний місяць визначається як сума доплат за:

- сумісництво професій (посад);
- виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників;
- розширення зони обслуговування;
- науковий ступінь;
- використання у роботі дезінфекційних засобів та прибирання туалетів.

При моделюванні обґрунтування видатків на оплату праці перші три види доплат враховано при розрахунку окладів з підвищеннями (1–4). Порядок визначення доплат регулює [10]. Сума інших доплат визначається:

$$D = \sum_{i=1}^m (D_i^{HC} + D_i^{\partial 3}). \quad (9)$$

Доплата за науковий ступінь здійснюється кандидатам (граничний розмір 15%) і докторам наук (граничний розмір 25%), якщо їх діяльність за профілем збігається з науковим ступенем. Для працівників, які не мають право на доплату за науковий ступінь, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%. Розрахунок суми доплати за науковий ступінь для працівника здійснюється за формулою:

$$D_i^{HC} = OP_i * N_i^{HC} / 100\%. \quad (10)$$

Доплата за використання у роботі дезінфекційних засобів та прибирання туалетів здійснюється в розмірі 10%. Для посад, робота на яких не надає право на нарахування такої доплати, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%. Суму такої доплати і-му працівнику можна визначити за наступною формулою:

$$D_i^{\partial 3} = \sum_{j=1}^n (O_j * S_{ij} * (N_i^{\partial 6} * 0,01 + N_j^u * 0,01 + 1) * N_j^{\partial 3} * 0,01) + P_i^{KK} * N_j^{\partial 3} / 100\%. \quad (11)$$

Загальна сума нарахованих надбавок по установі КЗ «ДЦПМСД №6» за календарний місяць визначається як сума надбавок за:

- вислугу років;
- обсяг виконаної роботи;
- якість виконаної роботи;
- напружену працю, високі досягнення, виконання особливо важливої роботи;
- тривалість безперервної роботи;
- почесні звання.

Загальна сума нарахованих надбавок по установі за календарний місяць розраховується за формулою:

$$H = \sum_{i=1}^m (H_i^{6p} + H_i^o + H_i^y + H_i^{mn} + H_i^{6p} + H_i^{n3}). \quad (12)$$

Нарахування і виплата надбавки за вислугу років здійснюється на підставі [8]. Ставка надбавки залежить від посади, яку займає працівник та стажу роботи (10, 20 або 30%), для посад, робота на яких не надає право на нарахування такої доплати, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%. Розрахунок суми надбавки за вислугу років для працівника здійснюється за формулою:

$$H_i^{6p} = \sum_{j=1}^n (O_j * S_{ij} * (N_i^{\partial 6} * 0,01 + N_j^u * 0,01 + 1) * N_i^{6p} * 0,01) + P_i^{KK} * N_i^{6p} / 100\%. \quad (13)$$

Нарахування і виплата надбавок за обсяг і якість виконаної роботи медичним працівникам, що надають первинну медичну допомогу, здійснюється на підставі Постанови № 977 [9]. В Постанові наведений детальний механізм і формули розрахунку надбавок за обсяг і якість.

Для розрахунку видатків на оплату праці в частині надбавки за обсяг запропоновано

використовувати наступну формулу:

$$H_i^o = \frac{OP_{ij}^1}{HH_{ij}^o} * K_i^{ecc} * \Phi \chi_i^c, \quad (14)$$

де OP_{ij}^1 – оклад з підвищеннями i -го працівника по j -й посаді виходячи з 1,0 ставки і нормативу чисельності прикріпленого населення, для посад, робота на яких не дає право на отримання надбавки за обсяг роботи, для цілей моделювання показник прирівнюється до 0;

HH_{ij}^o – норма навантаження для i -го працівника на посаді j відповідно до Постанови № 977;

K_i^{ecc} – коефіцієнт віково-статевої структури, розрахований згідно п. 4 Постанови № 977;

$\Phi \chi_i^c$ – скоригована фактична чисельність прикріпленого населення i -го працівника, розрахована згідно п. 2 Постанови № 977.

Надбавка за якість виконаної роботи здійснюється з урахуванням показників якості, наведених в Постанові № 977 та визначених на підставі статистичної інформації за попередній квартал. Таким чином, в точній сумі спланувати виплати надбавки за якість виконаної роботи неможливо. Але видатки на оплату праці в частині надбавки за якість виконаної роботи можна визначити за формулою:

$$H_i^q = OP_i * \sum K_{1-10}. \quad (15)$$

Постановою 308/519 [10] встановлено перелік інших надбавок, які нараховуються та виплачуються в КЗ «ДЦПМСД №6».

Працівникам можуть встановлюватись надбавки в розмірі до 50 відсотків посадового окладу (тарифної ставки) за напружену працю, високі досягнення, виконання особливо важливої роботи. В КЗ «ДЦПМСД №6» здійснюється нарахування і виплата таких надбавок. Для працівників, які не мають право на такі надбавки, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%. Їх суму для i -го працівника можна визначити за формулою:

$$H_i^{mn} = OP_i * N_i^{mn} / 100\%. \quad (16)$$

Суму надбавки за тривалість безперервної роботи i -му працівнику визначають за формулою:

$$H_i^{bp} = OK_i * N_i^{bp} / 100\%. \quad (17)$$

Для працівників, які не мають право на надбавку, для цілей моделювання ставка дорівнює 0%.

Якщо працівники мають почесні звання та вони збігаються за профілем з їх діяльністю, то таким працівникам нараховується надбавка за почесні звання. Для інших працівників з метою моделювання ставка такої надбавки прирівнена до 0. Сума надбавки за почесні звання розраховується за формулою:

$$H_i^{n3} = OP_i * N_i^{n3} / 100\%. \quad (18)$$

В КЗ «ДЦПМСД №6» надбавки за почесні звання не нараховуються.

До недоліків запропонованої системи моделей варто віднести те, що модель не враховує нарахування компенсації втрат доходів громадян у зв'язку з інфляцією.

Висновки

Запропонований у статті алгоритм визначення видатків на оплату праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги враховує особливості нарахування підвищень, надбавок і доплат медичному персоналу закладу та було розроблено за матеріалами КЗ «ДЦПМСД №6». Використання запропонованого алгоритму дозволить визначити послідовність розрахунку підвищень, доплат і надбавок працівникам установи та визначити базу для їх нарахування. На підставі наведеного удосконаленого алгоритму розроблено систему моделей визначення видатків на оплату праці. Удосконалений алгоритм і запропонована система моделей враховують зміни в нормативно-правовій базі з питань оплати праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги. Використання запропонованої системи моделей закладами первинної медико-санітарної допомоги дозволить розрахувати планову величину видатків на оплату праці установи та отримати економічне обґрунтування їх суми. Крім того, використання запропонованої системи моделей дозволяє визначити суми підвищень, нарахувань і доплат в розрізі їх видів та по кожному працівнику окремо, розрахувати вплив будь-якого параметру на суму видатків на оплату праці по установі, що є особливо актуальним у період жорсткої економії бюджетних коштів та порядку виплати надбавок і доплат у 2015 р. виходячи із наявних фінансових ресурсів бюджету.

Література

1. Труфен А. О. Організація облікового процесу формування видатків на оплату праці ВНЗ / А.О. Труфен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 2. –

С. 323–327.

2. Клименко С. О. Аудит розрахунків з оплати праці в бюджетних установах / С. О. Клименко, Л. В. Мікрюкова // Інноваційна економіка. – 2013. – № 8. – С. 313–316.

3. Тищенко В.Б. Особливості організації обліку розрахунків з оплати праці в бюджетних установах / В. Б. Тищенко // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 73–75.

4. Шевченко М.В. Заохочувальні виплати медичним працівникам первинної ланки в пілотних проєктах, виходячи з обсягу та якості виконаної роботи: переваги та недоліки / М.В. Шевченко, О.О. Дорошенко, Л.А. Карамзіна // Україна. Здоров'я нації. – 2012. – № 4. – С. 153–157.

5. Ляшенко О.М. Базові компоненти математичної моделі управління мотивацією персоналу / О.М. Ляшенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 4. – том 1. – С. 269–271.

6. Черкашина Т. С. Сучасні моделі оплати праці управлінського персоналу промислових підприємств / Т. С. Черкашина // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер.: Економічні науки. – 2012. – Т. 15, № 2. – С. 94–99.

7. Джерелюк Ю.О. Мотиваційна модель розрахунку рівня мотивації праці / Ю.О. Джерелюк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2007. – № 3. Т. 1. – С. 160–163.

8. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виплати надбавки за вислугу років медичним та фармацевтичним працівникам державних та комунальних закладів охорони здоров'я» від 29.12.2009 № 1418 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1418>.

9. Постанова КМУ «Деякі питання оплати праці медичних працівників, що надають первинну медичну допомогу» від 30.12.2013 № 977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2013-%D0%BF/paran10#n10>.

10. Наказ МОЗ України «Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту» від 05.10.2005 № 308/519 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-519>.

11. Кемарська Л.Г. Особливості оплати праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги / Л.Г. Кемарська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2015. – № 1. – С. 116–122.

12. Заячківська О.В. Облік і контроль доходів і видатків бюджетних медичних закладів : монографія / Заячківська О.В. – Рівне : НУВГП, 2012. – 224 с.

References

1. A.O. Trufen Orhanizatsiia oblikovoho protsesu formuvannia vydatkiv na oplatu pratsi VNZ. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky. 2013. Issue 2. Pp. 323-327.

2. S. O. Klymenko, L.V. Mikriukova Audyt rozrakhunkiv z oplaty pratsi v biudzhetykh ustanovakh. Innovatsiina ekonomika. 2013. Issue 8. pp. 313-316.

3. V.B. Tyshchenko Osoblyvosti orhanizatsii obliku rozrakhunkiv z oplaty pratsi v biudzhetykh ustanovakh. Upravlinnia rozvytkom. 2013. Issue 12. pp. 73-75.

4. M.V. Shevchenko, O.O. Doroshenko, L.A. Karamzina. Zaokhochuvalni vyplaty medychnym pratsivnykam pervynnoi lanky v pilotnykh proektakh, vykhodiachy z obciahu ta yakosti vykonanoi roboty: perevahy ta nedoliky. Ukraina. Zdorovia natsii. 2012. Issue 4. pp. 153-157.

5. O.M. Liashenko. Bazovi komponenty matematychnoi modeli upravlinnia motyvatsiieiu personal. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. Economical science. Khmelnytsky. 2012. Issue 4. Volume 1. pp. 269-271.

6. T.S. Cherkashyna Suchasni modeli oplaty pratsi upravlinskooho personalu promyslovykh pidpriemstv. Visnyk Mizhnarodnogo slovianskoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2012. Issue 15, 2. pp. S. 94-99.

7. Yu.O. Dzhereliuk Motyvatsiina model rozrakhunku rivnia motyvatsii pratsi. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. Economical science. Khmelnytsky. 2007. Issue 3. Volume 1. pp. 160-163.

8. Postanova KMU "Pro zatverdzhennia poriadku vyplaty nadbavky za vyslugu rokiv medychnym ta farmatsevtichnym pratsivnykam derzhavnykh ta komunalnykh zakladiv okhorony zdorovia" vid 29.12.2009 № 1418/ Web Resource. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1418>.

9. Postanova KMU "Deiaki pytannia oplaty pratsi medychnykh pratsivnykiv, shcho nadaiut pervynnu medychnu dopomohu" vid 30.12.2013 № 977. Web Resource. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2013-%D0%BF/paran10#n10>.

10. Nakaz MOZ Ukrainy "Pro vporiadkuvannia umov oplaty pratsi pratsivnykiv zakladiv okhorony zdorozia ta ustanov sotsialnogo zakhystu" vid 05.10.2005 № 308/519. Web Resource. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-519>.

11. L. Kemarska Osoblyvosti oplaty pratsi v zakladakh pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. Economical science. Khmelnytsky. 2015. Issue 1. pp. 116-122.

12. O.V. Zaiachkivska Oblik i kontrol dokhodiv i vydatkiv biudzhetykh medychnykh zakladiv: monohrafiia. Rivne: NUVHP. 2012. 224p.

Надійшла 10.05.2015; статтю представляє к. е. н. Будько О. В.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УКРАЇНІ

На підставі вивчення науково-практичної літератури та статистичних даних виявлено проблему сучасного аудитора та довіри до нього, чисельність сертифікованих аудиторів та аудиторських фірм в регіонах України. Пропонується для прозорості сертифікації аудиторів розробити чіткий перелік ситуацій та тестів для сертифікації, а для збільшення кількості аудиторів у регіонах не допускати на ринку аудиту олігополій. Задля удосконалення вітчизняної системи контролю якості аудиту, комп'ютеризації процесу аудиту на аудиторських фірмах у регіонах та страхування ризиків аудиторської діяльності пропонується використовувати досвід європейських країн. Проблемою також визначено низьку підготовку фахівців за спеціальністю «Облік і аудит», що може бути вирішена за допомогою навчання студентів за міжнародними стандартами аудиту, викладачами, сертифікованими аудиторами.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, контроль, міжнародні стандарти аудиту, аудитор.

N. I. PETRENKO

Separate subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhansky Agrotechnical Institute"

CURRENT ISSUES IN AUDITING IN UKRAINE

Based on the scientific literature and statistic data the idea of a modern auditor has been portrayed, public trust to their job has been shown as well as the number of certified auditors and audit firms in the regions of Ukraine has been outlined. The research suggests that a clear list of situations and tests has to be developed for transparency of auditors' certification. Audit oligopolies have to be prevented so that the number of auditors across the regions would increase. The experience of European countries has to be used in order to improve the national system of quality control for auditing, computerization of the audit process in the audit firms across the regions as well as the risk insurance of auditing activities. Another striking problem that must be faced is poor training of students majoring in "Accounting and Auditing", which can be solved by implementing international auditing standards and conducting lectures by certified auditors.

Keywords: audit, auditing, control, international auditing standards, auditor.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аудит має глибоке історичне коріння, проте як наука є досить молодим. Але незважаючи на це аудит має свій предмет, об'єкти, суб'єкти, методологію, методи, інструменти та інші атрибути досліджень стану обліку фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва. У зв'язку з тим що ринкові відносини постійно розвиваються, а аудит є галуззю економічних знань, то знання в аудиті не можуть бути сталими. Вони постійно змінюються, удосконалюються, поглиблюються. Тому постійно актуальною є проблема вивчення досвіду і визначення перспектив розвитку аудиту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історії становлення та розвитку аудиту приділено багато уваги в спеціалізованій літературі [1–5, 9, 14, 17, 18, 20, 24, 25], що спричинено актуальністю вивчення теорії і практики аудиту. Грунтуючись на історіографічних джерелах, можна стверджувати, що виникнення аудиту пов'язане з розвитком суспільних відносин, які сформували потребу у незалежному економічному контролі. Для того, щоб дослідити проблеми виникнення і розвитку в Україні аудиту проаналізовано праці Р. Адамса, А.А. Терехова, Ф.Ф. Бутинця, В.С. Рудницького, Н.І. Дорош, В.Я. Савченко, Б.Ф. Усача та інших. Багато з них зазначають, що аудит як наука, вже себе затвердив і за цією наукою буде майбутнє.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значний доробок науковців, окремі проблемні аспекти аудиту є недостатньо висвітленими, зокрема: підвищення рівня професійної компетентності аудиторів, організація контролю якості аудиторських робіт та послуг, розвиток правового поля аудиту в підприємстві, забезпечення реальної професійної незалежності аудитора та інше.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення на підставі науково-практичної літератури та статистичних даних аудиторської діяльності проблем та напрямів удосконалення аудиту в Україні.

Виклад основного матеріалу. На території України державний контроль існував уже в першій половині XIX ст., однак незалежний аудит поширення не набув. У Радянському Союзі існували такі види контролю як: народний, державний і партійний контроль. Розвитку і започаткування аудиту сприяли внутрішні та зовнішні чинники. Зовнішніми чинниками, були інтенсивне влиття іноземного капіталу на територію України, а під впливом внутрішніх чинників почала формуватись його законодавча база та практичне застосування. Швидкі темпи розвитку аудиту в Україні призвели до ряду сучасних його проблем (табл. 1).

Отже, варто виділити такі проблемні питання, що стосуються розвитку аудиту в Україні:
– значний негативний вплив "тіньового" бізнесу;

- недостатній досвід аудиторської діяльності порівняно з іншими європейськими країнами;
- негативний вплив дослівного перекладу закордонних стандартів та концепцій без врахування особливостей економічного розвитку нашої країни;
- недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів, що зумовлено перш за все невідповідністю підготовки українських бухгалтерів та аудиторів сучасним вимогам практики;
- відсутність типових форм документів з аудиту;
- відсутність методичних рекомендацій з питань комп'ютеризації аудиту;
- громадські професійні організації обліковців не є масовими, тому це стримує процес обговорення та вирішення проблемних питань практики обліку та аудиту;
- відсутність єдиної, загальноприйнятої, економічно обгрунтованої методики розрахунку цін за аудиторські послуги.

Таблиця 1

Проблемні питання, що піднімаються в періодичних виданнях

№ з/п	Джерело	Проблемні питання, що піднімаються
1	Шевчук О. Д., Здирко Н.Г. [26, с. 530]	Відсутність чіткого та однозначного термінологічного апарату, який є базою для розуміння сутності аудиту, його місця, завдань та ролі в системі господарського контролю; доопрацювання Кодексу професійної етики аудитора, особливо в частині відповідальності аудиторських фірм та аудиторів
2	Сподарик В.М., Дейч Г.Ю., Журавкова А.П. [21, с. 503]	Проблема розвитку внутрішнього аудиту в Україні полягає у виробленні комплексного, системного підходу і пов'язаних з ним методичних рішень, які б забезпечили практичні умови для створення та ефективного функціонування служб внутрішнього аудиту на підприємствах України. Відсутність чіткої бази регламентування організації та розвитку внутрішнього аудиту будь-якого українського підприємства
3	Здирко Н.Г., Самоєнко А.К. [10]	Не повне розкриття у відповідних нормативних актах мети аудиту
4	Соболев В.М., Слюніна Т.Л., Розіт В. [19]	Суперечність положень Міжнародних стандартів аудиту українським принципам обліку
5	Кудирко О.М. [13]	Недостатнє нормативне та методологічне забезпечення; відсутність внутрішніх розробок щодо організації та методики внутрішнього аудиту на підприємстві
6	Стемковська І. [22]	Недостатня кількість методичних розробок з аудиторського контролю; неефективність діючої нормативно-правової бази в питанні внутрішнього аудиту; брак достатнього досвіду аудиторської діяльності; недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів; відсутність типових форм документів з аудиту в цілому та внутрішнього аудиту зокрема; відсутність методичних рекомендацій з питань автоматизації внутрішнього аудиту
7	Дмитренко І.Н. [8]	Проблема сучасного аудитора та довіри до нього; якість роботи більшості українських аудиторських фірм
8	Касьяненко Е.А., Закалинская Е.А. [11]	Недосконала система сертифікації; недовіра незалежним українським аудиторам
9	Василькова Т. [6]	Проблеми нормативно-правового регулювання і технології проведення аудиту
10	Ковальчук І.О., Даценко Г.В. [12]	Відсутній достатній законодавчий фундамент і досвід судового розгляду позовів щодо аудиторів (аудиторських фірм), немає методики оцінки розмірів збитку користувачів від неякісного аудиту
11	Редько О.Ю. [15]	Недостатній контроль за якістю вітчизняного аудиту
12	Головченко А.В. [7]	Проблемні питання контролю якості аудиту

Головною проблемою, яка існує на даному етапі розвитку аудиторської діяльності є проблема сучасного аудитора та довіри до нього. Ця проблема аудиторського ринку України пов'язана з недосконалою і не прозорою системою сертифікації, яка не може гарантувати якісної підготовки аудитора. Всім відомо, що сертифікація аудиторів відбувається в два тури. Перший тур – це тестування, другий тур – вирішення претендентами ситуацій. Відмітимо, що ні переліку тестів ні переліку ситуацій які можуть бути на сертифікації затверджених Аудиторською палатою України не має. На сайті Аудиторської палати можемо побачити лише ті ситуації та тести, які були в попередні періоди сертифікації.

Відмітимо, що під час сертифікації претендентам заборонено користуватися довідковою літературою: Міжнародними стандартами аудиту, законодавчими актами та інструкціями. Але існує прислів'я: розумна людина не та, яка все знає, а та яка знає де знайти інформацію. Від осіб, які бажають стати аудиторами вимагається під час виконання тестів або ситуацій вимагається чітке, деталізоване цитування і Міжнародних стандартів аудиту, і законодавчих і підзаконних актів. А на сьогодні в Україні налічується близько 10 тис. законних і підзаконних актів, що регулюють діяльність господарюючих суб'єктів і будь-який з них може стати наступним для виконання тесту або ситуації.

У зв'язку з вищеперерахованим, для досягнення більшої прозорості сертифікації аудиторів, пропонуємо на рівні Аудиторської палати розробити переліки ситуацій та тестів, їх перелік може сягати 2000 найменувань. Але у такому випадку особи, які бажатимуть стати аудиторами матимуть змогу готуватися до сертифікації і розуміти, чи всі ситуації та тести вони можуть виконати.

Наступною проблемою є наявна чисельність сертифікованих аудиторів, яка не відповідає потенційним потребам ринку аудиторських послуг в регіонах. Адже таку інформацію мало хто аналізує і ставить запитання, чому виникає така ситуація. Непрозора система сертифікації аудиторів заважає припливу кадрів в аудиторський бізнес, впливає на витіснення аудиторів регіонів з ринку професійних послуг, завоювання вітчизняного аудиторського ринку іноземними компаніями.

На прикладі розвитку аудиту в Житомирській області простежимо таку тенденцію. Стан аудиторської діяльності в Житомирській області з кожним роком погіршується, так як аудиторські фірми зникають з ринку аудиту з кожним роком. Суттєвий рівень зменшення зареєстрованих фірм в Житомирській області, представлено на рис. 1.

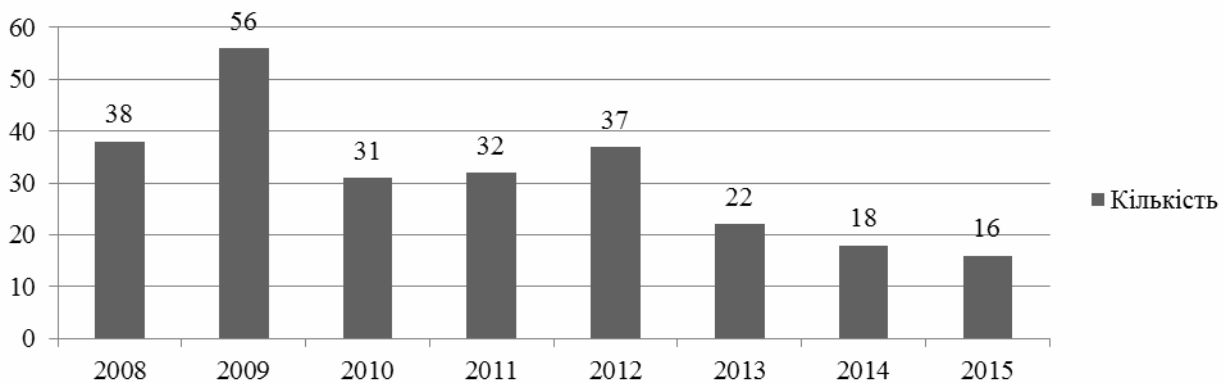

Рис. 1. Кількість зареєстрованих фірм та аудиторів в Житомирській області в 2008-2015 роках (сформовано на основі [16])

З даного рисунку, бачимо представлено динаміку кількості зареєстрованих аудиторських фірм де видно, що з кожним роком аудиторські фірми зникають з ринку аудиту в Житомирській області. Порівнюючи дану динаміку, ми бачимо, що самий великий ринок аудиторських фірм становив в 2009 р, а найменший в 2015 р., так як зареєстрованих фірм на теперішній час 16 фірми. З чого, ми можемо зробити висновок, що аудиторська діяльність Житомирської області занепадає. Така причина зумовлена появою на вітчизняному ринку великих іноземних гравців бізнесу.

За останні кілька років ринок аудиторських послуг в Україні суттєво розширився та диференціювався за напрямками діяльності, інтересами замовників – клієнтів, а також в розрізі окремих регіонів. Статистичні дані свідчать, що в Україні значно різняться основні показники аудиторської діяльності за регіонами. Для прикладу пропонуємо проаналізувати показники по Житомирській області табл. 2. Показники введені за період 2008–2012 року, без 2013, 2014, 2015 років, тому що на сайті АПУ така інформація ще не оприлюднена.

Таблиця 2

Обсяг наданих послуг суб'єктами аудиторської діяльності Житомирської області за 2008–2012 рр.*

Рік	Обсяг наданих послуг, тис. грн.	Середній дохід на одного суб'єкта аудиторської діяльності без ПДВ, тис. грн.
2008	5 626,3	170,49
2009	5 020,8	167,36
2010	4 584,5	163,7
2011	4 217,7	162,2
2012	5245,6	218,57

* Джерело: сформовано на основі [23]

Незважаючи на тенденцію до зменшення кількості суб'єктів аудиторської діяльності в Україні, обсяг наданих послуг суб'єктами аудиторської діяльності в цілому по Житомирській області зріс порівняно з 2011 р. Так, обсяг доходу від наданих послуг суб'єктами аудиторської діяльності у 2011 р. становив 162,2 тис. грн, а у 2012 р. – 218,57 тис. грн. Тенденція до зростання цін на послуги аудиторських фірм скоріше викликана інфляцією, оскільки розглядаючи кількість наданих послуг, то саме кількість практично є сталою.

Система контролю якості аудиту в Україні знаходиться тільки на стадії розвитку. Хоча Аудиторською палатою України проводиться значна, вагома робота у цьому напрямку. Щорічно багато аудиторських фірм України проходять зовнішні перевірки контролю якості, але до сих пір є аудиторські фірми у яких він не проходив, або самі аудиторські фірми уникають таких перевірок. Низька якість аудиторських послуг зумовлена, зокрема, наступним: відсутність єдиної, загальноприйнятої, обґрунтованої економічно методика розрахунку цін за аудиторські послуги; відсутність типових форм документів з аудиту; відсутність методичних рекомендацій з питань комп'ютеризації аудиту; недостатній досвід контролю якості аудиторської діяльності порівняно з іншими європейськими країнами, негативний вплив дослівного перекладу закордонних стандартів та концепцій без врахування особливостей економічного розвитку нашої країни.

Наступною проблемою аудиторської діяльності є організація та методика надання аудиторських послуг притаманних національній економіці нашої держави. В Міжнародних стандартах аудиту є ряд

стандартів, присвячених іншим видам послуг аудиторських фірм, відмінних від аудиту. Але вони не є адаптованими до потреб вітчизняних аудиторських фірм, що вимагає додаткових коментарів та вітчизняних рекомендацій науковців, аудиторів, Аудиторської палати України. Отже, вітчизняним аудиторам необхідно удосконалити та розвинути спектр консультативних послуг, що обумовлено зростанням попиту на них серед вітчизняних підприємств, а також, здійснюючи пошук нових джерел доходу, проводити політику співпраці з підприємствами середнього та малого бізнесу, що, в свою чергу, забезпечить позитивну тенденцію стабільності діяльності в майбутньому.

Недоліком сучасної аудиторської діяльності в Житомирській області є низький рівень використання комп'ютерної техніки та комп'ютерних програм в організації і проведенні аудиту і наданні аудиторських послуг. Використання розроблених комп'ютерних програм з методиками аудиторських перевірок дозволить швидко і якісно виконати роботу, ефективно використовуючи як висококваліфікований персонал, так і асистентів. Тому комп'ютеризація аудиторської діяльності повинна передбачати розробку та впровадження в аудиторську практику таких програмних продуктів, які б забезпечували автоматизацію виконання завдань з надання впевненості щодо різних предметів перевірки та супутніх послуг, а також включали в собі можливості експертних систем.

Недостатній досвід страхування ризиків аудиторської діяльності та механізму формування відповідних страхових резервів аудиторськими фірмами.

Удосконалення навчальних планів підготовки спеціалістів за фахом «Облік і аудит». Оскільки програми навчання в частині аудиту не відповідають дійсності, не відповідають вимогам Аудиторської палати України щодо сертифікації аудиторів та діяльності аудиторських фірм. Наприклад, курс «Аудиту» слід обов'язково адаптувати до використовуваних на практиці Міжнародних стандартів аудиту та Міжнародних стандартів фінансової звітності. На практичних заняттях студенти повинні виконувати тести і ситуації, які були раніше використані для сертифікації аудиторів. Це надасть можливість студентам буди конкурентоспроможними на ринку праці.

Крім того, всі дисципліни пов'язані з аудитом в ВУЗах повинні викладати сертифіковані аудиторів з практичним досвідом роботи. Інші викладачі не спроможні донести саму актуальну інформацію у сфері аудиту студентам та навчити їх організовувати, проводити аудит, писати аудиторські висновки.

Перспективами розвитку аудиторської діяльності в Україні є:

- вивчення міжнародного досвіду аудиторських фірм, задля розробки типових методик аудиторської перевірки фінансової звітності підприємств у розрізі галузей їх діяльності;
- на основі вивчення міжнародного досвіду розробка механізму ціноутворення на аудит та аудиторські послуги;
- співпраця професійних аудиторських організацій України з міжнародними та європейськими професійними організаціями бухгалтерів і аудиторів;
- недопущення закордонних олігополій на ринку аудиторських послуг, оскільки внаслідок їх формування витісняється дрібний і середній бізнес з вітчизняного ринку аудиту, у вітчизняних аудиторів зменшуються доходи від аудиту, зникає конкуренція і як наслідок можливі високі ціни на аудит, відтік капіталу за кордон, неякісне виконання аудиторських послуг, залежність суб'єктів економіки у сфері аудиту, тіньовий бізнес. Як наслідок, у вітчизняних аудиторів відсутні стимули працювати на ринку аудиторських послуг.

Більш глибоке дослідження цих проблем може стати основою для визначення пріоритетних напрямків вдосконалення аудиторської діяльності з огляду на перспективи розвитку ринкової економіки і відносин власності в Україні, а їх розв'язання сприятиме подальшому впровадженню аудиторської професії в господарську практику і формуванню у громадськості впевненості у високій професійній майстерності аудиторів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Україна має порівняно невеликий досвід функціонування аудиторської діяльності, хоча існує низка проблемних питань, які потребують якнайшвидшого вирішення, проте наша країна має потужний потенціал та перспективи розвитку незалежного аудиту.

Виникнення аудиту в Україні обумовлене змінами в економіці країни, переходом до ринкових відносин. Як і в кожній країні, вітчизняному аудиту притаманні свої особливості. В літературних джерелах теоретичні положення аудиту трансформуються з положень викладених у літературі з контролю й ревізії, а також враховується понятійний апарат, висвітлений у зарубіжній літературі.

Проаналізувавши наукову періодику, нами виділено ряд проблемних питань, що стосуються розвитку аудиту в Україні. Для їх вирішення ми навели деякі шляхи їх подолання, а саме: детінізація економіки України, відповідно зі зменшенням обсягів тіньового бізнесу значення аудиту зростатиме; розробка механізму ціноутворення на аудит та аудиторські послуги шляхом вивчення міжнародного досвіду з цього питання; підвищення престижу аудиторської професії, надання впевненості у відповідності ціни якості роботи аудитора; розробка внутрішньо-фірмових методик аудиту, робочої документації; розробка типових методик аудиторської перевірки у розрізі галузей їх функціонування; скасування штучно вмонтованих елементів закордонної теорії та практики, які не тільки не мають обґрунтованого змісту, але й

суперечать реальним потребам обліковців-практиків; удосконалення навчальних планів підготовки обліковців у вищих навчальних закладах, адаптувати їх знання до потреб практики реального життя.

Більш глибоке дослідження цих проблем може стати основою для визначення пріоритетних напрямків вдосконалення аудиторської діяльності з огляду на перспективи розвитку ринкової економіки і відносин власності в Україні, а їх розв'язання сприятиме подальшому впровадженню аудиторської професії в господарську практику і формуванню у громадськості впевненості у високій професійній майстерності аудиторів.

Проблемою, яка існує на даному етапі розвитку аудиторської діяльності є проблема сучасного аудитора та довіри до нього. Важливою проблемою аудиторського ринку України є недосконала система сертифікації, яка не може гарантувати якісної підготовки аудитора. Також важливою є проблема впровадження системи зовнішнього контролю якості аудиту та аудиторської діяльності при адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Література

1. Алборов Р.А. Основы аудита : [учебное пособие] / Р.А. Алборов, Л.И. Хоружий, С.М. Концевая. – Издательство “Дело и Сервис”, 2001. – 224 с.
2. Андреев Д.М. Аудит издержек: учет и анализ косвенных затрат / Д.М. Андреев // Аудиторские ведомости. – 2003. – № 4.
3. Арнс А. Аудит / Арнс А., Лоб бек Дж. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
4. Білуха М.Т. Курс аудиту : [підручник] / М.Т. Білуха. – 2-е вид., переробл. – К. : Вища школа: Тов-во “Знання”, КОО, 1999. – 574 с.
5. Бутинець Ф.Ф. Аудит : [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець. – 2-е вид., перероб. та доп. – Житомир : ПП “Рута”, 2002. – 672 с.
6. Василькова Т. МСА як принципи формування нормативно-правової бази вітчизняного аудиту / Т. Василькова // Аудитор України. – 2004. – № 13. – С. 10–11.
7. Головченко А. В. Проблемні питання контролю якості аудиту в Україні
8. Дмитренко І.Н. Правове і регламентне забезпечення незалежності аудиторів: проблеми і рішення // Аудитор України. – 2007. – № 8. – С. 12–16.
9. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош. – К. : Тов-во “Знання”, КОО, 2001. – 402 с.
10. Зdirko Н.Г. Недоліки та переваги здійснення аудиту в Україні [Електронний ресурс] / Н.Г. Зdirko, А.К. Самоєнко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Economics/7_81591.doc.htm
11. Касьяненко Е.А. Проблемы и перспективы развития рынка аудита в Украине [Електронний ресурс] / Е.А. Касьяненко, Е.А. Закалинская // Международный экономический форум. – 2012. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>
12. Ковальчук І.О. Європеїзація аудиту в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / І.О. Ковальчук, Г.В. Даценко. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kovalchuk-io-datsenko-gv-evropeyzatsiya-audit-u-v-ukrayini-problemi-ta-perspektivi/>
13. Кудирко О.М. Внутрішній аудит в Україні: сутність, проблеми розвитку та шляхи їх усунення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mev-hnu.at.ua>.
14. Петрик О.А. Концептуальні основи внутрішнього аудиту на підприємствах України / О.А. Петрик // Регіональні перспективи. – 2001. – № 2-3. – С. 197.
15. Редько О. Ю. Якість аудиторських послуг: філософія та міфологія / О. Ю. Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 1. – С. 46–54.
16. Реєстр аудиторських фірм та аудиторів Аудиторської палати України (станом на 03.04.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apu.com.ua/reestr-auditorskikh-firm-ta-auditoriv>
17. Робертсон Дж. К. Аудит / Дж. Робертсон. – М. : KRMG и Контакт, 1993. – 496 с.
18. Рудницький В. Внутрішній аудит: методологія, організація / В. Рудницький. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 104 с.
19. Соболев В.М. Основні проблеми та перспективи розвитку аудиту в Україні [Електронний ресурс] / В.М. Соболев, Т.Л. Слюніна, Т.В. Розіт. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2013/11_0/324_328.pdf
20. Соколов Я.В. Очерки развития аудита / Я.В. Соколов, А.А. Терехов. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – 376 с.
21. Сподарик В.М. Внутрішній аудит: проблеми, методика та організація / В.М. Сподарик, Г.Ю. Дейч, А.П. Журавкова // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 503–505.
22. Стемковська І. Внутрішній аудит в Україні: проблеми становлення і перспективи розвитку / І. Стемковська. – С. 266–268.
23. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apu.com.ua/informatsiya-pro-stan-auditorskoji-diyalnosti-v-ukrajini>

24. Усач Б.Ф. Аудит у сучасному бізнесі / Б.Ф. Усач // Вісник Львівської комерційної академії. – 2004. – № 16. – С. 91–94.

25. Шаркий Д.М. Актуальні проблеми функціонування внутрішнього аудиту на підприємстві / Д.М. Шаркий // Збірник тез та текстів виступів на науковій міжнародній конференції [“Розвиток науки про бухгалтерський облік”] / Д.М. Шаркий. – Житомир : ЖІТІ, 2000. – Частина III. – 196 с.

26. Шевчук О.А. Аудит в Україні – проблеми та перспективи розвитку / О.А. Шевчук, Н.Г. Здырко // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 6. – С. 530–531.

References

1. Alborov R.A. Fundamentals of auditing: [textbook] / R.A. Alborov, L.I. Khoruzhy, S.M. Kontsevaya. – Publishing house “Business and Service”, 2001. – 224 p.
2. Andreev D.M. Cost auditing: accounting and analysis of indirect costs / D.M. Andreev // Auditing statements. – 2003. – № 4.
3. A. Ahrens, J. Lobbek. Auditing / Ahrens A., J. Lobbek. – М.: Finance and Statistics, 1995. – 560 p.
4. Bilukha M.T. Auditing course: [textbook. 2-d edition] / M.T. Bilukha. – К.: High school: PLC “Knowledge”, 1999. – 574 p.
5. Butynets F.F. Auditing: [Textbook for students majoring in “Accounting and auditing” of higher educational institutions, 2-d edition] / F.F. Butynets. – Zhytomyr: PLC “Ruta”, 2002. – 672 p.
6. Vasylykova T. ISA as the principles of forming the legal framework of national auditing / T. Vasylykova // Auditor of Ukraine. – 2004. – № 13. – pp. 10-11.
7. Holovchenko A.V. Issues of quality control of audits in Ukraine
8. Dmytrenko I.N. Legal and procedural support of auditor’s independence: problems and solutions // Auditor of Ukraine. 2007. – №8. – pp. 12-16
9. Dorosh N.I. Auditing: methodology and organization / N.I. Dorosh. – К.: PH Knowledge, 2001. – 402 p.
10. Zdyrko N.G. Disadvantages and advantages of auditing in Ukraine / N.G. Zdyrko, A.K. Samoyenko. Electronic resource // Access: http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Economics/7_81591.doc.htm
11. Kasyanenko E.A. Problems and prospects of development of the audit market in Ukraine / E.A. Kasyanenko, E.A. Zakalinskaya // International Economic Forum. – 2012 – Electronic resource // Access: <http://www.rusnauka.com>
12. Kovalchuk I.O., Datsenko G.V. Europeanization of auditing in Ukraine: problems and prospects. Electronic resource // Access: <http://intkonf.org/kovalchuk-io-datsenko-gv-evropeyzatsiya-audituv-ukrayini-problemi-ta-perspektivi/>
13. Kudyрко O.M. Internal auditing in Ukraine: essence, problems and ways of their elimination. [Electronic resource]: <http://mev-hnu.at.ua>.
14. Petryk O.A. Conceptual fundamentals of internal auditing in Ukraine / O.A. Petryk // Regional prospects – 2001. – № 2-3. – p. 197
15. Redko O. Quality of auditing services: philosophy and mythology / O. Redko // Accounting and Auditing – 2009. – № 1. – pp. 46–54.
16. Register of auditing firms and auditors of the Auditing Chamber of Ukraine (as of 04/03/2015) // Electronic Resource // Access: <http://www.apu.com.ua/reestr-auditorskikh-firm-ta-auditoriv>
17. Robertson J. K. Auditing / J. Roberston. – М.: KRMG and Contact, 1993. – 496
18. Rudnytsky V. Internal Auditing: Methodology, organization / V. Rudnytsky. – Ternopil: Economic thought, 2000 – 104 p.
19. Sobolev V.M. The main problems and prospects of auditing development in Ukraine / V.M. Sobolev, T.L. Slyunina, T.V. Rosit Electronic resource // Access: http://www.business-inform.net/pdf/2013/11_0/324_328.pdf
20. Sokolov Y.V. Sketches of auditing development / Y.V. Sokolov, A.A. Terekhov. – М.: Publishing House FBK – Press, 2004. – 376 p.
21. Spodaryk V.M. Internal auditing: problems, methods and organization / V.M. Spodaryk, G.Yu. Deitch, A.P. Zhuravkova // Economic Analysis. – 2010 – Vol. 6. – pp. 503-505
22. Stemkovska I. Internal auditing in Ukraine: problems and prospects of development / I. Stemkovska. – pp. 266-268
23. Summarized information on the state of the auditing profession in Ukraine // Electronic resource // Access: <http://www.apu.com.ua/informatsiya-pro-stan-auditorskoji-diyalnosti-v-ukrajini>
24. Usach B.F. Auditing in modern business / B.F. Usach // Collection of scientific papers of Lviv Commercial Academy. – 2004. – pp. 91-94
25. Sharky D.M. Burning problems of internal audits in organizations: Abstracts and speeches at scientific international conference. Part III. [“The development of the accounting science”] / D.M. Sharky. – Zhytomyr : ZITI, 2000. – 196 p.
26. Shevchuk O.A. Auditing in Ukraine – problems and prospects [Text] / O.A. Shevchuk, N.G. Zdyrko // Collection of scientific papers of the Department of Economic Analysis of Ternopil National Economic University. – 2010. – №6. – pp. 530-531

Надійшла 10.05.2015; рецензент: д. е. н. Бутинець Ф. Ф.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕДУР
БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

Досліджено особливості класифікаційної характеристики програмного забезпечення для автоматизації системи бухгалтерського обліку вітчизняних підприємств, а також систематизовано основні вимоги для забезпечення раціонального вибору даного програмного забезпечення з урахуванням особливостей діяльності конкретного підприємства. Проведено порівняльний аналіз основних програмних продуктів для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах. Представлено характеристику особливостей використання різних програмних продуктів автоматизації бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах різних галузей економіки. Розкрито ряд основних переваг від здійснення ефективного процесу автоматизації процедур бухгалтерського обліку для забезпечення підвищення прибутковості та економічного зростання підприємств України.

Ключові слова: програмний продукт, програмне забезпечення, автоматизація системи бухгалтерського обліку, вимоги до програмних продуктів, фірма-розробник, ефективність, прибутковість, економічне зростання.

R. V. SKALYUK
Khmelnitsky National University**ENSURING EFFECTIVE AUTOMATION OF ACCOUNTING PROCEDURES AT
DOMESTIC ENTERPRISES**

Is substantiation of basic elements to create an integrated approach to ensure effective process automation accounting procedures of domestic enterprises, which contributes to the profitability and growth of enterprises in Ukraine in modern conditions of instability and unpredictability of the business environment. The features of the classification of the software to automate the accounting of domestic enterprises and systematized the basic requirements for a rational choice of software with the peculiarities of a particular company. A comparative analysis of key software for automating accounting procedures in domestic enterprises. Submitted characteristic features of the use of different software products automate accounting in domestic enterprises of various industries. Revealed a number of key benefits of the implementation of an effective process of automating accounting procedures for improving the profitability and growth of enterprises in Ukraine. The effective process automation of accounting system of enterprises in Ukraine is a priority increase efficiency and economic growth of enterprises.

Key words: software, automation of accounting system, requirements for software, firm-developer of software, efficiency, profitability, economic growth.

Постановка проблеми. Сучасна економічна ситуація, що склалася в Україні, ставить нові виклики та завдання, які вимагають від вітчизняних підприємств своєчасного, оперативного і обґрунтованого прийняття ефективних управлінських рішень, що повинні базуватися на своєчасній, достовірній, належним чином обробленій та підготовленій за даними бухгалтерського обліку інформації. За даних умов, забезпечення ефективного процесу автоматизації системи бухгалтерського обліку суб'єктів господарської діяльності набуває принципово важливого значення у світлі високої динаміки змін та стрімкого розвитку нових інформаційних технологій для автоматизації процедур бухгалтерського обліку підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку зі швидкими темпами науково-технічного і технологічного прогресу, перманентної еволюції інформаційних технологій, питання автоматизації бухгалтерського обліку підприємств є досить актуальними про що свідчить наявність великої кількості публікацій, присвячених даній проблемі, серед вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: А.М. Береза, С.А. Гаркуша, С.М. Деньга, А.П. Дикий, В.М. Гужва, В.П. Завгородний, С.В. Івахненко, Ю.А. Кузьмінський, С.І. Травінська, Е.А. Умнова, В.Г. Швець та ряду інших вчених. Слід зазначити, що фірми-розробники програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку підприємства також частково розкривають дані питання, однак, переважно, з позицій функціональних можливостей та основних переваг конкретних програмних продуктів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімкий рівень розвитку інформаційних технологій і програмного забезпечення автоматизації облікових процедур, що супроводжується процесами трансформації та гармонізації національної системи бухгалтерського обліку відповідно до стандартів міжнародної облікової практики, у своїй сукупності обумовлюють формування нових горизонтів проведення досліджень, серед яких обґрунтування комплексного підходу для забезпечення ефективного процесу автоматизації бухгалтерського обліку підприємств з метою підвищення рентабельності та розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання у системі національної економіки.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні основних елементів для формування комплексного підходу до забезпечення ефективного процесу автоматизації процедур бухгалтерського обліку вітчизняних підприємств, який сприяє підвищенню прибутковості та економічному зростанню підприємств України в сучасних умовах нестабільності і непередбачуваності бізнес середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З розвитком новітніх інформаційних технологій зростає роль автоматизації як одного з основних факторів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Так, реалізація облікових процедур в умовах раціонально автоматизованого облікового середовища суттєво впливає на процес бухгалтерського обліку, який забезпечує повноту задоволення інформаційних потреб користувачів та ефективність управлінських рішень в системі досягнення економічного розвитку вітчизняних підприємств.

Зауважимо, що суб'єкт господарської діяльності, менеджмент якого вирішив перейти від ручного способу обробки облікової інформації до автоматизованого, може здійснити такий перехід одним із трьох можливих способів: 1) створити програмне забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку самостійно; 2) замовити проект у спеціалізованій фірмі; 3) придбати універсальне програмне забезпечення.

Вважаємо за доцільне розглянути базову характеристику зазначених основних варіантів створення програмного забезпечення для автоматизації процедур бухгалтерського обліку підприємства. Так, варіант номер один, тобто розробка програмного забезпечення для автоматизації облікових процедур самостійно, обирають лише дуже великі підприємства зі специфічними видами діяльності та організаційною структурою. Однак, негативним моментом даного підходу є те, що штатні програмісти підприємства не завжди дотримуються стандартів створення баз даних і тому, часто такі програми не дають змоги переносити інформацію до інших програм, тобто можливість інтегрування інформаційних даних бухгалтерського обліку підприємства фактично є відсутньою.

Другий варіант, який передбачає створення програми для автоматизації бухгалтерського обліку на замовлення в спеціалізованій фірмі, є найдорожчим з усіх можливих трьох основних варіантів. Однак, даний шлях доцільно обирати великим підприємствам зі специфічними видами діяльності та організаційною структурою. Так, за умови реалізації саме такого підходу, успішність впровадження програмного продукту для автоматизації облікових процедур підприємства буде залежати від фірми-розробника, її компетентності, авторитетності, порядності, надійності тощо.

Застосування на підприємстві третього варіанту передбачає придбання універсальної бухгалтерської програми, розробленої для масового продажу, яка потребує лише незначної модифікації для врахування потреб конкретного підприємства. Слід зазначити, що такий програмний продукт для автоматизації бухгалтерського обліку є менш пристосованим до специфіки діяльності підприємства, однак коштує він значно дешевше, ніж написання програми на замовлення спеціалізованою фірмою. Найбільш позитивною характеристикою даного варіанту є те, що розроблене програмне забезпечення для автоматизації облікових процедур вже пройшло апробування на практиці. Адже, програмні продукти такого виду, як правило, супроводжуються і постійно удосконалюються, поки існує фірма-розробник. Так, яскравими прикладами даного виду програмних продуктів є програми таких фірм-розробників, як: «ІС:Підприємство», «Парус», «Галактика» тощо [2].

Слід відмітити, що на підставі аналізу літературних джерел, інформації з конкурсів програмних продуктів [7, 8] і тестування програм для автоматизації процедур бухгалтерського обліку, можна зробити цілком обґрунтований висновок, що жодний програмний продукт, який створений на конкретному підприємстві його власними програмістами, не може бути ідеальним, оскільки такий продукт був створений лише на одному підприємстві і відповідно він не пройшов апробування і тестування на кількох підприємствах.

На наш погляд, найбільш раціональним є варіант придбання (купівлі) підприємством-замовником готового програмного продукту для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємстві, який супроводжується отриманням усього комплексу відповідних послуг щодо налагодження і впровадження даної програми у практичну діяльність підприємства.

Таким чином, у даному контексті, вважаємо за доцільне більш детально дослідити особливості класифікаційних характеристик програмних продуктів для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах з метою забезпечення раціонального вибору бухгалтерської програми. Так, С.В. Івахненко [5, с. 249; 6, с. 144] пропонує класифікаційну систему, яка передбачає чітке групування програмного забезпечення автоматизації системи бухгалтерського обліку підприємства за певними ознаками (табл. 1).

Так, однією із найбільш важливих ознак, представленої класифікаційної характеристики програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку підприємств, є об'єкти обліку. Оскільки, майбутнім користувачам програмного забезпечення для автоматизації облікових процедур на підприємстві необхідно чітко розуміти, що програми різних класів призначені для підприємств різного розміру, що детально представлено на рис. 1.

Варто зазначити, що належне врахування розміру підприємства відіграє ключове значення для забезпечення раціонального вибору адекватного програмного забезпечення автоматизації бухгалтерського обліку. Так, вибір програмного продукту для автоматизації системи бухгалтерського обліку, яке реально не відповідає розмірам підприємства, призведе до невиправданих фінансових витрат, і можливо, буде мати негативні психологічні наслідки для працівника (працівників) бухгалтерії.

Класифікаційна характеристика програмного забезпечення для автоматизації процедур бухгалтерського обліку вітчизняних підприємств

Ознака класифікації програмного забезпечення	Основні види програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємстві
1. За способом створення	Написання штатним програмістом
	Створення на замовлення спеціалізованою фірмою-розробником
	Універсальний програмний продукт
2. За об'єктами обліку	Домашня бухгалтерія
	Малі підприємства
	Середні підприємства
	Великі підприємства
	Багатогалузеві корпорації
3. За способом реалізації в програмах бухгалтерських функцій	Програми, у яких перевага надається ручному введенню операцій
	Програми, у яких перевага надається введенню операцій за шаблонами
4. За комплексністю виконуваних функцій	Інтегровані програми зведеного обліку
	Окремі автоматизовані робочі місця (АРМ)
	Комплекси пов'язаних АРМ
5. За призначенням	Програми для ведення бухгалтерського обліку
	Фінансово-аналітичні системи
	Програми для автоматизації управлінської діяльності, що містять модуль бухгалтерського обліку
	Правові бази даних

Джерело: побудовано на підставі [4, с. 362; 6, с. 144].

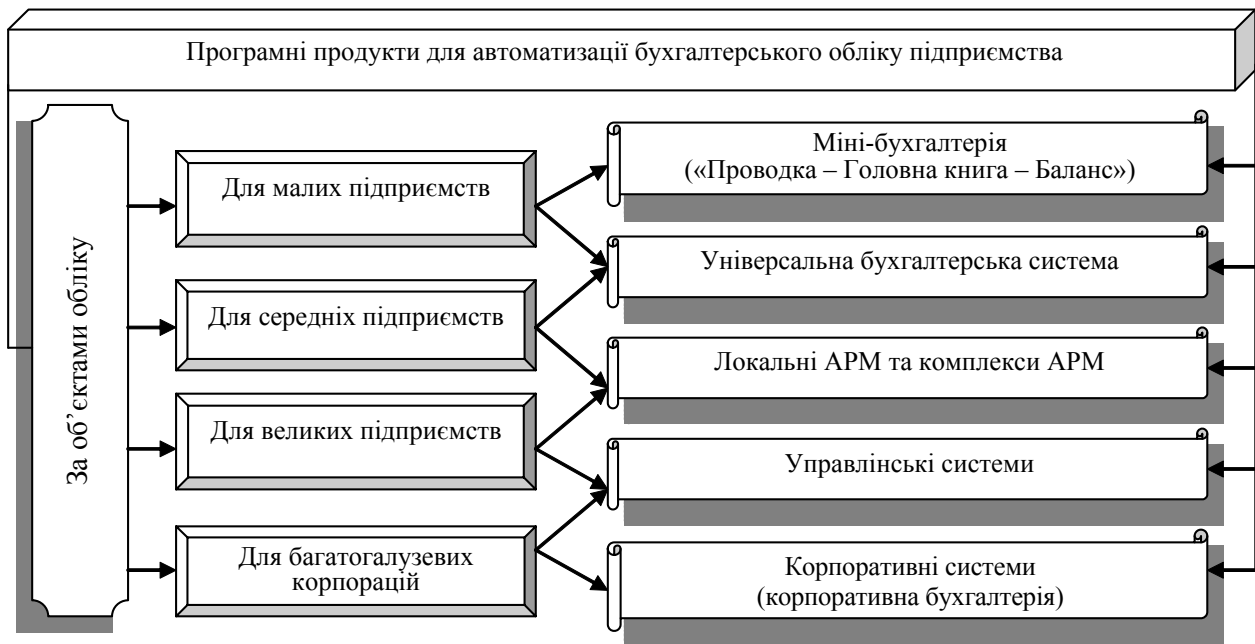

Рис. 1. Основні види програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку залежно від розміру підприємств
Джерело: побудовано на підставі [3, с. 163; 6, с. 145]

Важливе значення для забезпечення раціонального вибору програмного забезпечення автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємстві відіграє врахування набору ключових вимог до даного програмного забезпечення. Слід зазначити, що вимоги до програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку підприємств формують три різні категорії користувачів, а саме: 1) бухгалтери, як безпосередні користувачі автоматизованої системи бухгалтерського обліку; 2) спеціалісти з комп'ютерних систем – програмісти і техніки; 3) керівництво (менеджмент) підприємства. Отже, перелік вимог до програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку необхідно розглядати, як складний, взаємопов'язаний комплекс функціональних, технічних, комерційних та ергономічних вимог, системне і належне врахування яких дає змогу забезпечити базові передумови для ефективного процесу автоматизації облікових процедур на підприємстві (табл. 2).

Сучасний ринок бухгалтерського програмного забезпечення наповнений універсальними програмами для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах різноманітних галузей, які уже

апробовані на практиці і максимально враховують специфіку діяльності підприємства різних галузей національної економіки. Відмітимо, що на ринку України найбільша кількість програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку розроблена саме для підприємств торгівлі такими найбільш відомими фірмами-розробниками, як: «1С:Підприємство», «Парус», «Дебет Плюс», «Банкомзв'язок», «Інтелект-Сервіс», «Марка», «Протока», «Система», «К-Trade», «GrossBee», «ITOGO», «Альоша», «Інтальов», «Інфополіс», «КомінТех» тощо.

Таблиця 2

Комплекс основних вимог до програмних продуктів для автоматизації процедур бухгалтерського обліку вітчизняних підприємств

Група вимог	Вимоги	Характеристика вимог до програмного продукту для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємстві
Функціональні вимоги	Ведення журналу операцій	Здатність вводити та накопичувати всі господарські операції, які відображають господарську діяльність підприємства
	Достовірне відображення сальдо облікових рахунків	Можливість розраховувати підсумки по рахунках бухгалтерського обліку (обороти, залишки) на будь-який момент часу при довільній кількості введених господарських операцій
	Аналітичний облік	Можливість вести аналітичний облік в таких розрізах і з таким рівнем деталізації, як цього вимагають потреби управління
	Кількісний облік	Можливість ведення обліку в натуральному вимірнику
	Валютний облік	Облік у валютах, що відрізняються від базової (основної валюти)
	Гнучкість	Можливість налагодити програму під особливості діяльності конкретного підприємства та зміни в законодавстві
Технічні вимоги	Невибагливість до апаратного забезпечення	Можливість ефективно працювати на комп'ютерах з середніми технічними характеристиками
	Редактор документів	Вбудовані в програму засоби створення і коригування форм первинних документів, розрахунків та звітів
	«Експорт-імпорт» даних	Можливість обмінюватися даними з іншими програмами та пристроями (касовими апаратами, технологічними датчиками,
	Робота в мережах	Здатність працювати на кількох комп'ютерах з поєднанням даних за допомогою комп'ютерної мережі
	Захист інформації	Забезпечення кодування інформації та обмеження доступу за допомогою системних паролів
	Архів документів	Вбудовані засоби архівації даних з можливістю швидкого відновлення інформації
Комерційні вимоги	Ціна	Прийнятна для підприємства ціна програмного забезпечення та його супроводу
	Супровід	Послуги з навчання користувачів, оперативні консультації, оновлення програмного забезпечення
	Документація	Якісна детальна друкована документація до програм
Ергономічні вимоги	Інтерфейс користувача	Зручні та нешкідливі для здоров'я користувача засоби забезпечення діалогу «людина-комп'ютер»
	Програмна допомога	Розвинена система програмної допомоги, яка дозволяє отримати «підказку» щодо будь-якої функції або дії в програмі

Джерело: побудовано на підставі [2; 6, с. 146-147]

Для забезпечення автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємствах громадського харчування компанія «АБІ Україна» (www.abuu.ua) розробила проект «1С-Парус: Ресторан+Бар+Кафе Українська версія». Конфігурація даного програмного продукту розроблена на основі базових об'єктів системи «1С: Підприємство» і є готовим рішенням для автоматизації процесів роздрібного продажу на підприємствах громадського харчування з використанням торговельного обладнання. Дане рішення дозволяє створити спеціалізовані персональні робочі місця для таких працівників підприємства, як: адміністратор автоматизованої системи управління торговельним процесом, менеджер зміни, касир, офіціант, бармен [2].

Лабораторія Форт (www.1c.kiev.ua) розробила комплексне рішення для автоматизації системи бухгалтерського обліку в ресторані під назвою «Управління ресторанним бізнесом». Так, даний проект було впроваджено у ТОВ «Імпреза-АРТ» (ресторан мережі «Козирна карта»). Система складається із двох взаємопов'язаних контурів: «Форт: УРБ Front Office» і «Форт: УРБ Back Office». Підсистема «Форт: УРБ Front Office» призначена для автоматизації таких робочих місць: адміністратора ресторану, офіціанта, касира, бармена, бухгалтера. Підсистема «Форт: УРБ Back Office» призначена для автоматизації

бухгалтерського та податкового обліку підприємств громадського харчування і включає робочі місця бухгалтера, комірника.

Свої рішення для автоматизації процесу бухгалтерського обліку на підприємствах паливно-енергетичного комплексу представили фірми «OXС Україна» (www.oxs.com.ua), «АТЛАС», «Галактика», «Техноінфосервіс ЛТД» (www.tic.com.ua), «ЕнТехЕко» (www.entecheco.com.ua).

Компанія «Інформконтракт» (www.alfasystem.ru) розробила і впровадила на підприємстві хімічної промисловості ОАТ «Сільвініт» ERP-систему «Аlfa». Так, засобами цієї системи забезпечується реалізація основних бізнес-процесів, повністю автоматизовані процедури управлінського, бухгалтерського і податкового обліку, кадровий облік та розрахунок заробітної плати на підприємстві.

Для підприємств будівельного комплексу розроблено: 1) комплексну систему обліку і планування компанією Apple Consulting (www.applecons.com.ua), яка впроваджена у великій будівельній компанії м. Києва; 2) систему управління будівельними компаніями фірми «АТЛАС» (www.atlas.ua), яка була впроваджена у практику діяльності КПМПК-2 та ЄвразіяТранзитГруп; 3) ERP-система для управління корпоративним бізнесом «Галактика» (www.galaktika.ua), реалізована у багатопрофільному холдингу «ENSOgroup». Зазначимо, що дані системи дозволяють в різній мірі автоматизувати управлінський і фінансовий облік, процедури формування звітності, бюджетування, планування та аналізу на підприємствах будівельної галузі.

З метою автоматизації процедур бухгалтерського обліку на транспортних підприємствах своє рішення запропонувала фірма «АБІ Україна», якою було розроблено систему «Альфа-Авто 4.0», що призначена для автоматизації бізнес-процесів, управління та оперативного обліку на підприємствах автомобільного бізнесу. Ця система є конфігурацією для програми «1С: Підприємство 8.0», і призначена для автоматизації системи бухгалтерського обліку автосалонів, авторемонтних майстерень, автосервісів і підприємств торгівлі автозапчастинами, шинами і супутніми товарами.

Фірмою «ComArch SA» (www.comarch.com) для банківської сфери було запропоновано комплексне рішення підтримки процесів продажу кредитів «Augum Credit Care». Так, дана система була успішно впроваджена в ряді іноземних банків. Фірмою «Terrasoft» (www.terrasoft.com.ua) було розроблено CRM-систему для банківських установ, тоді як фірмою «ФОСС-Он-Лайн» (www.foss.kharkov.ua) була представлена корпоративна пошта FossMail [2].

Зазначимо, що у сучасних умовах наповнення ринку досить різноманітними програмними продуктами для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах, завдання забезпечення раціонального вибору для конкретного підприємства програмного забезпечення набуває принципової важливості. На наш погляд, для забезпечення правильного вибору адекватного для конкретного підприємства програмного забезпечення для автоматизації облікових процедур, необхідно обов'язково враховувати результати порівняльного аналізу переваг та недоліків практичного використання і результатів апробації бухгалтерських програмних продуктів, які представлені на ринку (табл. 3). Зауважимо, що програмне забезпечення повинно повністю відповідати діючій на підприємстві системи бухгалтерського обліку, задовольняти сучасні вимоги методології бухгалтерської обліку та забезпечувати отримання необхідної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на підприємстві.

Результати проведеного порівняльного аналізу програмного забезпечення для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємствах України (табл. 3) свідчать про наявність значного ряду переваг використання програмного продукту «1С: Бухгалтерія 8.0», який дає змогу забезпечити вирішення переважно усіх задач, що стоять перед бухгалтерською службою підприємства. Так, дане програмне забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку відповідає комерційним вимогам щодо вартості програмного продукту, його впровадження та супроводу. Важливою перевагою програмного продукту «1С: Бухгалтерія 8.0» є можливість одночасного ведення бухгалтерського обліку для декількох організацій в єдиній інформаційній базі, а також налаштування типових операцій — засоби групового введення часто використовуваних бухгалтерських проведень. Програму «1С: Бухгалтерія 8.0» бухгалтер, як користувач може налаштувати самостійно з урахуванням особливостей господарської діяльності конкретного підприємства. Позитивною характеристикою програмного забезпечення «1С: Бухгалтерія 8.0» є можливість здійснення автоматизованих розрахунків з контрагентами (постачальниками, замовниками), підзвітними особами, а також нарахування заробітної плати працівникам, здійснення різних взаєморозрахунків з працівниками, перерахування заробітної плати на особові рахунки працівників та депонування заробітної плати. У програмі «1С: Бухгалтерія 8.0» підтримується облік діяльності індивідуальних підприємців, які використовують спрощену систему оподаткування [9, с. 62].

Отже, здійснення ефективного процесу автоматизації процедур бухгалтерського обліку підприємств України є пріоритетним напрямом підвищення прибутковості діяльності та забезпечення економічного зростання вітчизняних суб'єктів господарювання, що дає змогу реалізувати комплекс таких важливих переваг:

- 1) скорочення паперового документообігу та зменшення витрат часу на створення і пошук документів;
- 2) посилення контролю за виконанням доручень за рахунок наявності повної інформації щодо

виданих кожному виконавцеві завдань з урахуванням термінів виконання та результатів виконання робіт і, як наслідок, підвищення виконавчої дисципліни;

Таблиця 3

Порівняльний аналіз програмного забезпечення для автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємствах України (побудовано на підставі [9, с. 63])

Комп'ютерні програми	Напрями порівняльного аналізу		
	Призначення	Група споживачів	Облікові автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємстві
«Парус»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах різних видів діяльності	Бухгалтерія, яка розподілена на відповідні функції працівників	Введення операцій за відповідними шаблонами. Основні можливості системи: облік основних засобів, матеріалів і МШП; облік фінансово-розрахункових операцій; нарахування заробітної плати; звіти; введений новий механізм, який дозволяє користувачеві самостійно налаштувати форми усіх документів щодо реалізації, додавати в систему документи, розроблені користувачем
«Бухком-плекс»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах різних видів діяльності	Невелика кількість працівників бухгалтерії, для користувачів-	Одночасність оформлення документа і господарської операції. Можливість використовувати генератор аналітичних звітів, в якому самостійно можна визначити рівень необхідної аналітики. Відсутність у програмі модуля «Фінансовий аналіз»
«Інфо-бухгалтер»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах різних видів діяльності	Невелика кількість працівників бухгалтерії	Ручне введення господарських операцій та за допомогою документів. Програма здійснює такі операції: формування балансу, оборотної відомості, Головної книги, відомостей аналітичного обліку по рахунках, журналів-ордерів і відомостей до них, шахового балансу, різноманітних відомостей і довідок; аналіз фінансової діяльності з можливістю побудови графіків і діаграм
«Кіп Expert 4.1»	Для ведення обліку на великих підприємствах з великими обсягами	Бухгалтерія розподілена на	Вихідними даними для програми є господарські операції, що вносяться до Журналу господарських операцій
«1С: Бухгалтерія 7.7»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах різних видів діяльності	Невелика кількість працівників бухгалтерії	Універсальна бухгалтерська програма, яка призначена для ведення синтетичного та аналітичного бухгалтерського обліку. Дозволяє вводити господарські операції декількома способами: ручне введення господарських операцій; використання типових операцій; використання режиму «Документи і розрахунки»
«1С: Бухгалтерія 8.0»	Для ведення обліку в організаціях, що здійснюють будь-які види комерційної діяльності	Невелика кількість працівників бухгалтерії	Автоматизовані процедури бухгалтерського обліку забезпечують одночасну реєстрацію кожного запису господарської операції, як на рахунках бухгалтерського обліку, так і в необхідних розрізах аналітичного обліку, кількісного і валютного обліку. Користувачі можуть самостійно управляти деякими методичними параметрами системи бухгалтерського обліку в рамках налаштування облікової політики, створювати нові субрахунки в розрізі аналітичного обліку
«Офіс 2000 PRO 2.3»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах	Невелика кількість працівників бухгалтерії	До складу професійної версії входить: модуль «Бухгалтерія 2000», набір інструментарію для ведення маркетингової діяльності та організації довідкової інформації, організації документообігу, підтримуються багатомовність, наявність декількох складів. Програма включає також щоденник для аналізу інформації про розклади і плани, довідник для обліку контактів працівників підприємства, дозволяє створити базу даних усіх документів підприємства, що прискорює їх пошук і роботу з ними
«SoNet Бухгалтерський облік»	Для ведення обліку торговельних, виробничих, будівельних підприємств	Робота великого колективу бухгалтерів, менеджерів, економістів, фінансових	Дозволяє автоматизувати такі сфери бухгалтерського обліку на підприємстві: гуртова і роздрібна торгівля, склад, виробництво, калькуляція собівартості, будівництво. Можливості програми: отримання інформації про будь-який елемент аналітичного обліку у реальному режимі часу, формування звітів у довільній формі за різними об'єктами обліку і з різним рівнем деталізації, усі документи формуються і зберігаються у форматі Microsoft Excel
«Office Tools, 400»	Для ведення обліку та аналізу різних видів діяльності малих та середніх підприємств (у т.ч. корпоративних)	Невелика кількість працівників бухгалтерії	Система складається з декількох програм, кожна з яких може працювати незалежно, але використовує спільні дані. Можливості програми: складський облік, облік фінансових потоків, бухгалтерський облік для торговельних підприємств, наявність додатка «Аналізатор» (звіти з використанням функцій прогнозування і статистики, графіки, діаграми)
«ІНФІН-Бухгалтерія»	Орієнтована на середні та великі підприємства зі складним обліком і не вимагає впровадження та навчання	Велика кількість працівників бухгалтерії	Забезпечується автоматизований процес ведення балансового та позабалансового обліку. Можлива робота з декількома підприємствами на одному робочому місці. Робота можлива в будь-якому періоді, що корисно для оперативного введення первинних документів. Програма «Бухгалтерія» розроблена у таких варіантах: «Міні», «Максі», «Супер» та «Пліт», які відрізняються за функціональними можливостями та за вартістю
«ABACUS Professional»	Призначена для ведення бухгалтерії, фінансового планування та управління на середніх підприємствах	Чисельність працівників бухгалтерії і планово-фінансових служб до 50-60 чоловік	Повний комплекс бухгалтерського обліку, обробка проведень з детальною аналітичною інформацією; облік витрат на виробництво і калькулювання собівартості продукції у т.ч. формування відповідних записів у Головної книзі; елементи фінансовою аналізу; автоматичне нарахування відсотків і відрахування податків; мультивалютні операції, генератор звітних форм; система апаратного та програмно захищеної інформації; зручний інтерфейс
«Турбо-бухгалтер»	Призначена для торговельних, виробничих, фінансових, аудиторських, страхових, бюджетних підприємств та організацій	Велика кількість працівників бухгалтерії	Можливості програми: набір стандартних бухгалтерських проведень; функціонування програми за принципами «від проведень» та «від первинного документа»; контроль кореспонденції рахунків; швидке і ефективне відновлення бухгалтерського обліку; автоматичний перерахунок залишків при внесенні змін «заднім числом»; поділ бухгалтерії на ділянки обліку; ведення декількох бухгалтерій; висока швидкість побудови звітів; банківські та касові операції; облік основних засобів, нематеріальні активи, МНМА; облік собівартості і складський облік; розрахунок зарплати; діловодство; облік в натуральному і грошовому вираженні; облік у будь-якій кількості валют; багатовимірний і багаторівневий аналітичний облік; фінансовий аналіз діяльності підприємства; зведений облік в групі підприємств
«Банкомзв'язок ERP»	Для ведення бухгалтерського обліку на малих і середніх підприємствах різних видів діяльності	Невелика кількість працівників бухгалтерії	Програма автоматизує бюджетне та виробниче планування, управлінський та бухгалтерський облік, логістичні операції. На підставі введених господарських операцій програма формує бухгалтерські документи та звітність за даними синтетичного обліку

3) забезпечення раціонального розподілу навантаження на співробітників і прозорості їх роботи за рахунок аналізу виданих завдань та своєчасного їх виконання;

4) прискорення документообігу шляхом автоматичного переміщення документів між співробітниками, відсутності необхідності фізичного розмноження і переміщення паперових копій документів, можливості паралельної розсилки документів;

5) скорочення витрат документів за рахунок їх зберігання в єдиному електронному архіві, ведення реєстраційних карток на існуючі паперові документи і зменшення руху паперових документів;

6) забезпечення безпеки документів за рахунок виключення несанкціонованого доступу;

7) зниження матеріальних витрат на папір і оргтехніку за рахунок скорочення паперового документообігу та зниження тимчасових витрат на обробку документів;

8) накопичення корпоративних знань (зберігання історії листування, обґрунтування прийнятих рішень та інших документів), що дає можливість швидко навчати нових працівників підприємства, приймати ефективні управлінські рішення, які ґрунтуються на досвіді та уникнути повторення помилок [1, с. 84].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Забезпечення раціонального вибору адекватного для конкретного підприємства програмного продукту для автоматизації процедур бухгалтерського обліку та ефективне його використання у процесі обробки облікових даних дозволяє забезпечити підприємству: оперативне введення; обробку та формування вихідного інформаційного масиву даних бухгалтерського обліку; забезпечення внутрішнього контролю інформації; зменшення ручної праці; підвищення якості та ефективності роботи бухгалтерів; вдосконалення процесу організації бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності підприємства, що у сукупності сприяє удосконаленню системи менеджменту, підвищенню рентабельності та економічному зростанню підприємства.

На наш погляд, перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є оцінка економічної ефективності процесу автоматизації процедур бухгалтерського обліку на підприємстві, що представляє, як наукову, так і прикладну цінність.

Література

1. Гаркуша С. А. Теоретичні основи визначення ефекту від впровадження автоматизованих інформаційних систем обліку, аналізу та аудиту [Електронний ресурс] / С. А. Гаркуша. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.2/81.pdf>

2. Деньга Світлана. Комп'ютеризація обліку на підприємствах різних масштабів та галузей [Електронний ресурс] / Світлана Деньга. – Режим доступу : <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/974/1/Світлана%20Деньга1.doc>

3. Дикий А. П. Особливості вибору програмного забезпечення для комп'ютеризації бухгалтерського обліку великих підприємств / А. П. Дикий, Ю. Д. Довгаль // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2008. – № 4 (46). – С. 61–70.

4. Завгородний В. П. Автоматизация бухгалтерського учета, контроля, анализа и аудита : монографія / В. П. Завгородний. — К. : А.С.К., 1998. — 768 с.

5. Івахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту : навч. посіб. / С. В. Івахненко. — К. : Знання-Прес, 2003. – 349 с.

6. Івахненко С. В. Організація бухгалтерського обліку в умовах застосування комп'ютерної техніки : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит» / С. В. Івахненко. – Житомир, 1998. – 225 с.

7. Настольная книга бухгалтера-профессионала / общая редакция И. С. Кумок. – М. : АОЗТ «Московское Финансовое объединение», 1995. – 304 с.

8. Наука управлять: з історії менеджменту. Хрестоматія : навч. посібник / упоряд. І. О. Слепов. – К. : Либідь, 1993. – 304 с.

9. Травінська С. І. Облік і контроль поточних зобов'язань в умовах застосування комп'ютерних технологій [Електронний ресурс] / С. І. Травінська. – Режим доступу : <http://www.libr.dp.ua/uploads/files/ст.Травінська%20С,.pdf>

References

1. Harkusha S. A. Teoretychni osnovy vyznachennia efektu vid vprovadzhennia avtomatyzovanykh informatsiinykh system obliku, analizu ta audytu. URL : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.2/81.pdf>

2. Denha Svitlana. Kompiuteryzatsiia obliku na pidpriemstvakh riznykh mashtabiv ta haluzei. URL : <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/974/1/Svitlana%20Denha1.doc>

3. Dykyi A. P., Dovhal Yu. D. Osoblyvosti vyboru prohramnoho zabezpechennia dlia kompiuteryzatsii bukhgalterskoho obliku velykykh pidpriemstv. Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky. 2008. № 4 (46). S. 61-70.

4. Zavhorodnyi V. P. Avtomatyzatsiia bukhgalterskoho ucheta, kontroliia, analiza y audyta : monohrafiia. K.: A.S.K., 1998. 768 s.

5. Ivakhnenkov S. V. Informatsiini tekhnolohii v orhanizatsii bukhgalterskoho obliku ta audytu: navch. posib. K.: Znannia-Pris, 2003. 349 s.

6. Ivakhnenkov S. V. Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku v umovakh zastosuvannia kompiuternoï tekhniki : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : spets. 08.06.04 «Bukhhalterskyi oblik, analiz i audyt». Zhytomyr, 1998. 225 s.
7. Nastolnaia knyha bukhhaltera-professyionala; obshchaia redaktsiia Y. S. Kumok. M.: AOZT «Moskovskoe Fynansovoe ob'edyneniye», 1995. 304 s.
8. Nauka upravliaty: z istorii menedzhmentu. Khrestomatiia : navch. posibnyk; uporiad. I. O. Sliopov. K.: Lybid, 1993. 304 s.
9. Travinska S. I. Oblik i kontrol potochnykh zoboviazan v umovakh zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii. URL : <http://www.lib.dp.ua/uploads/files/st.Travynska%20S,.pdf>

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Войнаренко М. П.

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Стаття присвячена основним проблемам і питанням інформаційного забезпечення інтеграційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні, його оновлення та переоснащення відповідно до вимог передових технологій з метою забезпечення зростаючого світового попиту на продукти харчування та розвитку кормової бази тваринництва і вирішення світової проблеми голоду й недоїдання. Під час аналізу попередніх досліджень і публікацій за цією тематикою виявлено, що науковці недостатньо уваги приділяють інноваційним технологічним перетворенням в сільському господарстві, інтеграційним процесам, які ведуть до виникнення агрохолдингів, а також розвитку інфраструктури сільськогосподарського землекористування. Тому була здійснена спроба розкрити і висвітлити саме ці питання у даному дослідженні. Виявлено, що наявність та широке використання систем обробки інформації позитивно впливають на модернізацію та впровадження новітніх технологій у сільськогосподарському землекористуванні. Визначені основні проблеми сільськогосподарського землекористування в Україні і світі та визначені можливості облікової інформаційної системи для їх вирішення.

Ключові слова: сільськогосподарське землекористування, бухгалтерський облік, інформаційна система, інновації, агрохолдинги, модернізація.

O. V. ILCHAK

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ACCOUNTING PROVIDING OF AGRICULTURAL LAND USE MODERNIZATION

The article is devoted to the main problems and issues of information providing of integration processes in agricultural land use updating and retooling its compliance with the requirements of advanced technologies to meet the growing global demand for food and livestock fodder development and salvation of global problems of hunger and malnutrition. In the analysis of previous studies and publications on this topic there is found that scientists are paying enough attention to innovative technological transformation in agriculture, the integration process, leading to the emergence of agricultural holdings and infrastructure development agricultural land. Therefore, there was an attempt to reveal and highlight these issues in this research. It is revealed that the availability and widespread use of information processing systems positively affect modernization and implementing of new technologies in agricultural land use. The basic problems of agricultural land in Ukraine and in the world are defined and the possibility of accounting information system to solve them.

Keywords: agricultural land use, accounting, informational system, innovation, agricultural holdings, modernization.

Постановка проблеми. За даними земельного обліку загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2014 р. становила 41,5 млн га (69% території України, з урахуванням території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), з яких 32,5 млн га – площа ріллі. Виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 53 тис. підприємств, якими використовувалося близько 22 млн га сільськогосподарських угідь. Орендовані землі фермерських господарств склали 78,4% загальної площі землі в їх користуванні [6; 7]. Наведені дані свідчать про значний потенціал сільськогосподарських земель України та стратегічне значення галузі. За таких умов модернізація і розвиток сільськогосподарського землекористування є першочерговим завданням країни для досягнення економічного розвитку. Однак, виконання даного завдання є неможливим без адекватного обліково-інформаційного забезпечення. Саме дослідженню його проблем та перспектив розвитку присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові проблеми облікового забезпечення землекористування досліджували у своїх працях В. М. Жук, Т. Г. Камінська, Г. Г. Кірейцев, С. М. Остапчук, І. І. Тарасова та багато інших. Із часом інтерес до цієї теми лише зростає.

Кірейцев Г.Г. вважав землю специфічним біологічним активом та визначав її об'єктом бухгалтерського обліку. У своїх працях він заклав методологічну основу обліку сільськогосподарських земель [4].

Як зазначено вище, 78% земель сільськогосподарського призначення використовуються підприємствами на правах оренди. Згідно досліджень С. М. Остапчука «більшість приватних аграрних підприємств не ведуть позабалансового обліку орендованих земель, які складають понад 95 % в структурі їх земельного фонду, а бухгалтери не вбачають доцільності в постановці прав оренди на бухгалтерський баланс. Крім цього, обґрунтовані науковцями переваги постановки прав оренди на баланси аграрних підприємств поки що не мають свого практичного вираження (відсутній ринок прав оренди, не діють механізми їх застави)» [5]. Таким чином, значна частина сільськогосподарських земель залишається поза системою бухгалтерського обліку що створює значні перепони для управління нею, її моніторингу, аналізу та контролю за добросовісністю використання.

Т. Г. Камінська вважає, що основою модернізації землекористування має бути капіталізація сільськогосподарських земель, яка полягає зокрема у розвитку машинобудування, впровадженні передових технологій, розширенні інфраструктури, наявності місць зберігання та підприємств переробки [3].

Недостатній розвиток названих складових стоїть на заваді модернізації сільськогосподарського землекористування.

І. І. Тарасова однією з головних перешкод розвитку сільського господарства в Україні вважає часті і необґрунтовані зміни в законодавчій базі, які значно підвищують ризики діяльності та погіршують інвестиційний клімат [8].

Мета статті полягає у виявленні впливу облікового забезпечення на модернізацію землекористування в сільському господарстві, визначення його параметрів, необхідних для впровадження новітніх технологій у сільськогосподарському землекористуванні.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи практику сільськогосподарського землекористування в Україні можна помітити, що найбільше різняться в ньому господарства, які знаходяться під контролем агрохолдингів і незалежні підприємства. Як правило, перші мають потужну інвестиційну та фінансову підтримку материнської компанії, широко впроваджують інноваційні технології, використовують новітню техніку та технології, вкладають кошти в підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників для чого часто співпрацюють із вищими навчальними закладами. Незалежні підприємства, які, в переважній більшості, сформувалися на базі колишніх колективних господарств після розпаювання та приватизації майна, зіштовхуються з проблемами нестачі фінансування, необхідністю оновлення техніки, впровадження новітніх технологій, пошуку високоякісних кадрів. В останнє десятиліття набув значного поширення процес зосередження земель сільського господарства під контролем агрохолдингів. Він триває і досі, хоча в останні два роки дещо уповільнився. Під контролем агрохолдингів нині перебуває третина сільськогосподарських площ, які знаходяться в розпорядженні сільськогосподарських підприємств. Для виявлення відмінностей у землекористуванні між наведеними двома категоріями підприємств та оцінки стану використання сільськогосподарських земель в Україні проведемо аналіз основних його показників протягом останніх років (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння середніх значень основних характеристик землекористування в Україні у 2008 – 2014 рр.

Показник	Середнє	
	Незалежні господарства	Господарства агрохолдингів
Загальні витрати підприємства на 1 га, тис. грн.	3,080	4,056
Матеріальні та капітальні витрати у рослинництві на 1 га земель, тис. грн.	1,857	2,646
Амортизація на 1 га ріллі, тис. грн.	0,157	0,122
Витрати на послуги в рослинництві на 1 га ріллі, тис. грн.	0,323	0,721
Кількість зайнятих у рослинництві на 1 га ріллі, осіб	0,023	0,020
Орендна плата за 1 га землі	0,310	0,387
Прибуток на 1 га землі, тис. грн.	0,855	0,830
Додана вартість на 1 га, тис. грн.	1,509	1,451
Витрати на оренду 1 га землі, тис. грн.	0,310	0,387
Витрати на оплату праці 1 га землі, тис. грн.	0,344	0,334

Побудовано за даними джерел [1; 6; 7]

Як свідчать дані табл. 1 загалом, показники землекористування господарств, які знаходяться під контролем агрохолдингів дещо кращі, ніж аналогічні показники в незалежних господарствах. Для більш детальної оцінки, проаналізуємо динаміку основних показників землекористування у даних категоріях господарств протягом 2008–2014 рр. (рис. 2 і 3).

Як свідчать дані рис. 1 і 2 підприємства агрохолдингів розвиваються більш гармонійно, їх розвиток збалансованіший і менше піддається коливанням, тоді як незалежні підприємства більш чутливо реагують на зміни в економічному середовищі господарювання. В основному, це пов'язано із тим, що підприємства агрохолдингів мають потужну фінансову, матеріальну та кадрову підтримку материнської компанії.

Важливим показником, що впливає на землекористування, є ціна землі. В Україні досі діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, однак, для цілей оподаткування, залучення інвестицій, ведення земельного обліку, визначення вартості оренди оцінка землі проводиться. У табл. 2 здійснено порівняння вартості землі в Україні та країнах світу, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

Можна помітити, що в Україні вартість сільськогосподарської землі одна з найнижчих у світі у той час, як якість земель і кліматичні умови надзвичайно сприятливі для ведення сільського господарства та вирощування більшості сільськогосподарських культур. Така ситуація пов'язана із відсутністю активного

ринку землі та її низькою капіталізацією, необхідністю розвитку сільськогосподарської інфраструктури, підприємств переробки сільськогосподарської продукції [3].

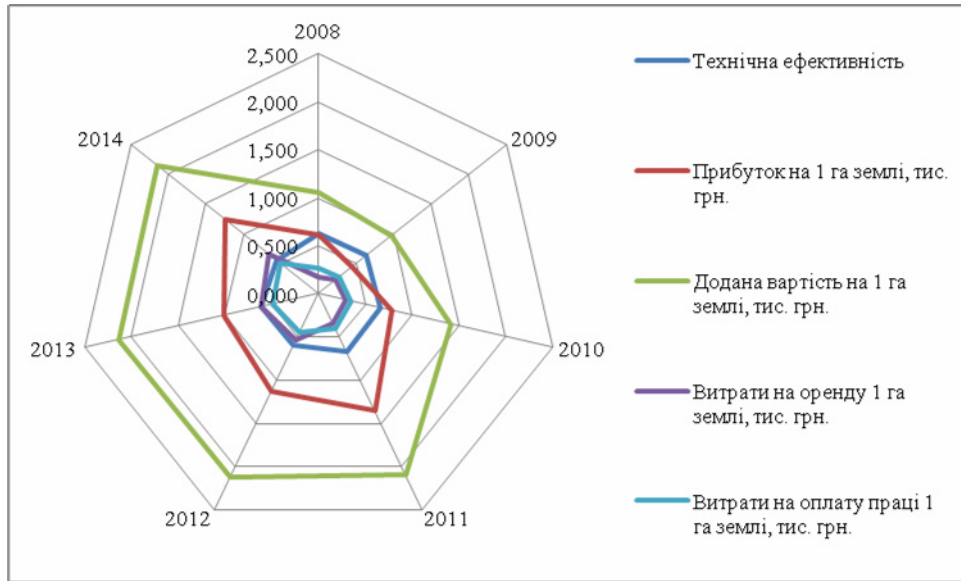

Рис. 1. Динаміка основних показників землекористування у незалежних господарствах протягом 2008–2014 рр. (джерело: побудовано за даними [1; 6; 7])

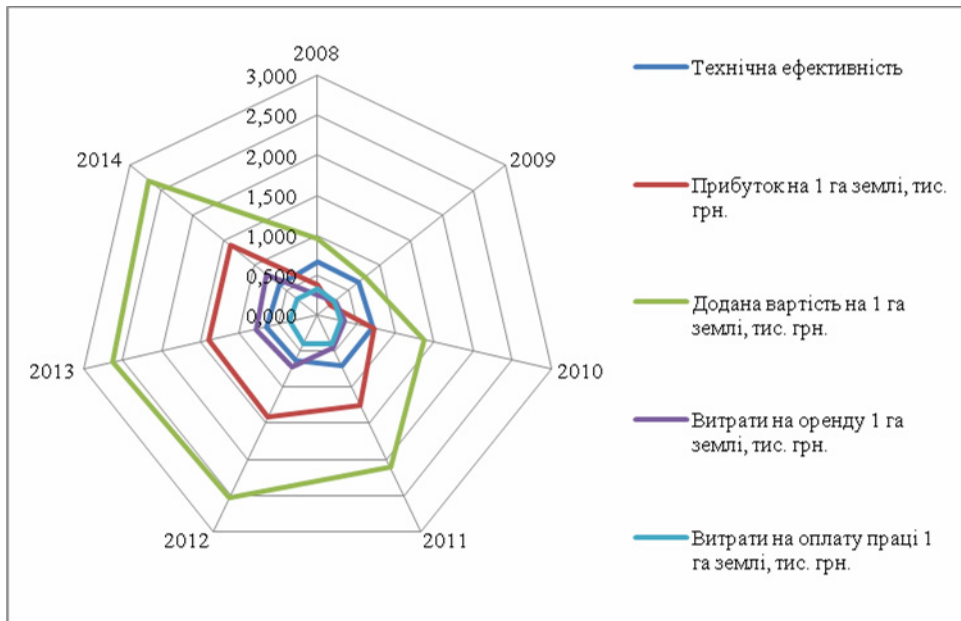

Рис. 2. Динаміка основних показників землекористування у господарствах агрохолдингів протягом 2008–2014 рр. (джерело: побудовано за даними [1; 6; 7])

Таблиця 2

Середня вартість 1 га сільськогосподарських угідь у світі у 2014 р.

Країна	Ірландія	Англія	Франція	США	Нова Зеландія	Польща	Румунія	Австралія	Болгарія	Росія	Україна
Ціна 1 га сільськогосподарських земель, тис. дол. США	58,5	17,1	12,5	11	9,6	6,6	5	3,5	3,1	0,8	0,5

Побудовано за даними джерел [1; 6; 7; 9]

До господарського використання земельні ділянки можуть залучатися за кількома умовами: підприємство може придбати земельну ділянку у власність, використовувати її на правах оренди, сервітуту та емфітевзису або мати права на користування земельною ділянкою [2]. Кожен із даних видів

землекористування відображається в бухгалтерському обліку окремо. Стандарти бухгалтерського обліку щодо відображення земель, які вступають в дію при кожному із видів землекористування наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Відображення землекористування відповідно до стандартів бухгалтерського обліку

Умови землекористування	Об'єкт обліку	Стандарт, що визначає умови обліку
Земельні ділянки у власності підприємства: а) використовуються для виробництва чи постачання сільськогосподарської продукції	Земельні ділянки, визнані основними засобами	МСБО 16 або П(С)БО 7 "Основні засоби"
б) використовуються для одержання прибутку від їх оренди та/або підвищення вартості капіталу підприємства	Земельні ділянки, визнані інвестиційною нерухомістю	МСБО 40 або П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість"
в) утримувані для перепродажу	Земельні ділянки у складі запасів	МСБО 2 або П(С)БО 9 "Запаси"
Земельні ділянки, які використовуються на умовах а) операційної оренди	Орендні платежі	МСБО 17 або П(С)БО 14 "Оренда"
б) фінансової оренди*	Земельні ділянки, визнані основними засобами	МСБО 16 або П(С)БО 7 "Основні засоби"
Права користування земельними ділянками, сервітут, емфітевзис	Права користування, визнані нематеріальними активами або прирівняні в обліку до умов фінансової оренди	МСБО 38 або П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" або МСБО 16 або П(С)БО 7 "Основні засоби"

* В Україні сільськогосподарські землі згідно законодавства можуть використовуватися лише на умовах операційної оренди.

Земельні ділянки чи права користування ними у кожному із наведених у табл. 3 випадків землекористування можуть відображатися в бухгалтерському обліку за історичною собівартістю або справедливою вартістю, що фактично дорівнює ринковій вартості.

Облікова інформація про стан та використання сільськогосподарських земель у підприємстві систематизується та відображається в бухгалтерській звітності, зокрема, у балансі, примітках до річної фінансової звітності, довідці "Землекористування протягом звітного року" у статистичному звіті "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" та в деяких інших формах статистичної звітності.

Таким чином, наведена у різних звітних формах інформація про наявність та стан земельних ділянок, які використовуються у сільському господарстві відображає ідентичні показники, її важко назвати повною для відповідного забезпечення управління нею. Статистичні звіти, які збирають інформацію про сільськогосподарське землекористування в натуральних величинах часто не корелюють із вартісними показниками, наведеними у фінансовій звітності.

Висновки. Визнання земель у складі активів підприємства, визначення їх оцінки та відображення використання вимагає змін висвітленні бухгалтерської інформації у відповідній звітності для забезпечення модернізації використання землі у сільському господарстві. Необхідними елементами змін ми вважаємо:

- розподіл інформації про використання сільськогосподарських земель за категоріями відповідно до класифікації, наведеної у табл. 3, а також та за формами власності, видами землекористування (напр. традиційне, органічне, точне тощо), що дозволить визначити не лише наявність земель у підприємства, але й способи, яким ці землі використовуються та їх ефективність;

- обов'язкове відображення земельних ділянок у балансі підприємства для контролю за їх наявністю та збереженням, адже досі деякі автори висловлюють сумніви щодо доцільності відображення земель у балансах підприємств, посилаючись на Конституцію України, яка визначає землю власністю українського народу;

- доцільно вказувати оцінку земельних ділянок з роз'ясненням її виду (нормативна, експертна).

Крім того, в Україні існують деякі проблеми обліку землекористування, які викликані неврегульованістю правового поля землекористування та нерозвиненістю економічних умов землекористування. Для їх вирішення необхідно:

- права власності та права користування на земельні ділянки юридично закріпити за відповідними господарючими суб'єктами, що дасть змогу правильно визнавати та оцінювати земельні ділянки в обліку;

- сформуванню вільний ринок земель сільськогосподарського призначення, що дозволить правильно визначати оцінку земель у бухгалтерському обліку, особливо, якщо облік ведеться за справедливою вартістю;

- сформуванню та розвивати інфраструктуру сільськогосподарського землекористування, зокрема, завершити формування земельного кадастру для виконання ним притаманних функцій у повному обсязі, розвивати сільськогосподарське машинобудування, обслуговуючі галузі для сільського господарства, переробні підприємства, що дасть змогу підвищити точність бухгалтерської інформації та сформуванню вищу

інвестиційну привабливість підприємства;

- врегулювати нормативне поле для внесення землі в заставу для розвитку іпотечного кредитування сільськогосподарського виробництва та підвищення точності облікових даних;

- врегулювати законодавчо питання контролю за правильністю та ефективністю використання земель в сільському господарстві;

- закріпити законодавчо питання інноваційного землекористування в сільському господарстві та підвищення екологічної спрямованості землекористування, зокрема, використання інноваційних технологій, таких як органічне землеробство, точне землеробство, питання сталого розвитку, що дозволить спрямувати систему бухгалтерського обліку на модернізацію сільськогосподарського землекористування.

Література

1. Звіт з аграрної політики: Продуктивність та ефективність українських сільськогосподарських підприємств / [Бальман А., Кьортіс Дж., Гагалюк Т. та ін.]. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2013. – 98 с.

2. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : [монографія] / В. М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

3. Камінська Т. Г. Роль капіталу та його кругообігу в розвитку аграрного сектора України / Т. Г. Камінська // БізнесІнформ. – 2013. – № 1. – С. 107 – 110.

4. Кірейцев Г.Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки : [монографія] / Г.Г. Кірейцев. – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 236 с.

5. Остапчук С. М. Бухгалтерський облік використання земель сільськогосподарського призначення: сучасний стан та потенційні можливості його удосконалення / С. М. Остапчук // Облік і фінанси. – 2014. – № 2 (64). – С. 56 – 65.

6. Сільське господарство України: статистичний збірник за 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

7. Сільське господарство України у 2014 році: доповідь Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

8. Тарасова І. І. Інвестиційна політика в АПК України: перспективи розвитку на основі зарубіжного досвіду / І. І. Тарасова, М. М. Завертана, К. І. Майборода // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 160 – 164.

9. FAO statistical yearbook 2013. World Food and Agriculture. URL: <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e.PDF>

References

1. Balman, A.; Curtis, G.; Gagaliuk, T. et al. Zvit z agrarnoi polityky: Productyvnyist ta efektyvnist ukrainskykh silskogospodarskykh pidpryemstv. Kyiv: Instytut ekonomichnyh doslidzhen i konsultatzij, 2013. 98 p.

2. Zhuk, V. M. Kontseptsia rozvytku buhgalterskogo obliku v agrarnomu sektori Ukrainy. Kyiv: Instytut agrarnoi ekonomiky, 2009. 648 p.

3. Kaminska, T. G. Rol kapitalu ta jogo krugooobigu v rozvutky agrarnogo sektora Ukrainy. BiznesInform. Harkiv. 2013 Issue 1. Pp. 107 – 110.

4. Kirejtzev, G. G. Rozvytok buhgalterskogo obliku: teoriya, profesia, mizhpredmetni zvyazky. Zhytomyr: Zhytomyrskij derzhavnyj tehnologichnyj universytet, 2007. 236 p.

5. Ostapchuk, S. M. Buhgalterskij oblik vykorystannia zemel silskogospodarskogo pryznachennia: suchasnyj stan ta potentsijni mozhlyvosti jogo udoskonalennia. Oblik i finansy. Kyiv. 2014. Issue 2 (64). Pp. 56 – 65.

6. Silske gospodarstvo Ukrainy: statystychnyj zbirnyk za 2013 rik. URL: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

7. Silske gospodarstvo Ukrainy v 2014 rotzi: dopovid Derzhavnoi slyzhby statystyky Ukrainy. URL: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

8. Tarasova, I. I.; Zavertana, M. M.; Majboroda, K. I. Investytzijna polityka v APK Ukrainy: perspektivy rozvytku na osnovi zarubizhnoho dosvidu. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Economical sciences. Khmelnytsky. 2015. Issue 1. pp. 160 – 164.

9. FAO statistical yearbook 2013. World Food and Agriculture. URL: <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e.PDF>

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Камінська Т. Г.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 658.152:330.322.001.13

Т. А. ДЗЮБА
Хмельницький національний університет

ОСНОВНІ ПЕРЕШКОДИ В АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено основні перешкоди, що стримують активізацію інвестиційної діяльності підприємств машинобудування. Наголошується, що об'єктом впливу на інвестиційну діяльність машинобудівних підприємств можуть виступати інвестиційний клімат, політика та потенціал. Виявлено найбільш ефективні напрями покращення інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств шляхом впливу на фактори, що стримують їх розвиток.

Ключові слова: активізація інвестиційної діяльності, інвестиційний потенціал, інвестиційний клімат, машинобудівні підприємства.

T. A. DZIUBA
Khmelnitskyi National University

MAIN OBSTACLES OF INVESTMENT ACTIVITY STIMULATION OF ENGINEERING ENTERPRISES

In the article the level and efficiency of investment activity on the further development of both individual engineering enterprises and the industry as a whole is proved. The characteristic conditions of engineering enterprises are the decline in the investment activity, due to the instability of economic processes, lack of legal guarantees of investment, imperfect tax system. It is determined that the main obstacles of investment stimulation may depend on environmental factors, and from the enterprise. In the current socio-economic conditions rather big impact on investment activity engineering enterprises makes state regulation of investment sphere. It is noted that the target of investment activities on engineering enterprises may make the investment climate, policies and capacity. It is proved that investment engineering enterprises increase is possible only through the creation of appropriate conditions for increasing investments in engineering enterprises.

Keywords: investment activity, investment potential, investment climate, engineering enterprises.

Постановка проблеми. Необхідною умовою розвитку машинобудівних підприємств є цілеспрямована інвестиційна діяльність, обсяги та ефективність якої значною мірою визначають процес подальшого розвитку машинобудівної галузі, яка потребує значних коштів на освоєння нових технологій та підвищення рівня конкурентоспроможності продукції.

Машинобудування як одна з галузей сучасної економіки, стан та темпи розвитку якої визначають перспективи та виробничий потенціал усіх галузей національної економіки, здійснює значний вплив на формування основних макроекономічних показників. Вітчизняні машинобудівні підприємства мають всі передумови для збільшення обсягів виробництва без особливих маркетингових зусиль. В довгостроковій перспективі, з метою підвищення зацікавленості до продукції вітчизняного машинобудування і підвищення рівня її конкурентоспроможності на інших ринках, вкрай важливо здійснювати активний розвиток і використання інвестиційного потенціалу.

На сьогодні машинобудівні підприємства зіштовхуються з низкою перешкод, що стримують розвиток їх інвестиційної діяльності, серед яких нестабільність економічних процесів; відсутність належних правових і економічних гарантій іноземних інвестицій; більш висока ефективність вкладення капіталу в інші сектори вітчизняної економіки; податкове навантаження тощо. Наслідки світової фінансової кризи, спад економіки та високі темпи інфляції ускладнили можливості машинобудівних підприємств щодо фінансування інвестицій як за рахунок власних, так і залучених фінансових ресурсів. За таких умов керівники машинобудівних підприємств не здатні самостійно змінити положення в інвестиційній сфері, оскільки основні резерви їх фінансового оздоровлення знаходяться поза межами компетенції та економічної відповідальності підприємств. Ті проблеми, що існують на підприємствах машинобудування, потребують комплексного їх розгляду, а їх вирішення можливе лише за умови використання ефективної державної підтримки, підвищення рівня інвестиційної привабливості та обсягів інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інвестицій, інвестиційної діяльності, інвестиційного ринку та вивченню інвестиційного потенціалу присвячені дослідження цілого ряду вітчизняних та зарубіжних учених: А.А. Переседи, Є.А. Стефановича, О.В. Носової, І.Ю. Бережної, М.І. Ареф'єва, Т.А. Васильєвої, С.В. Леонова, О.Л. Ворсовського, І.З. Должанського та інших. Слід зазначити, що в тематичній науковій літературі приділяється недостатньо уваги сучасним дослідженням принципів і факторів, що стримують або, навпаки, активізують інвестиційну діяльність машинобудівних підприємств, що підкреслює актуальність даної статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність пошуку нових шляхів

активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств зумовлена суперечливим і водночас складним характером трансформаційних процесів країни. Вирішення цих проблем породжує необхідність визначення основних перешкод, що стримують активізацію інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств, та на цій основі розробку науково-методичних рекомендацій щодо її підвищення.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження основних перешкод в активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств, а також виявлення найбільш ефективних напрямів покращання інвестиційної діяльності підприємств шляхом впливу на фактори, що її стримують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активізація процесів інвестиційної діяльності на підприємствах машинобудування є одним із найважливіших індикаторів успішного розвитку фінансово-господарської діяльності, який визначає обсяги виробленого продукту та рівня зайнятості. Будучи найважливішим фактором стабілізації у машинобудуванні та діяльності машинобудівних підприємств, інвестиційна діяльність є складним процесом. Вона залежить від комплексу інших чинників, ідентифікація яких є важливим етапом дослідження, оскільки через них здійснюється вплив не лише на інвестиційну діяльність машинобудівних підприємств, а й створюються загальні умови, стан і перспективи їх розвитку [1, с. 212].

Об'єктом впливу на інвестиційну діяльність машинобудівних підприємств можуть виступати інвестиційний клімат, політика та потенціал. Водночас інвестиційний потенціал підприємства є якісною характеристикою, яка враховує показники об'єктивних передумов для інвестицій і залежить від рівня економічного розвитку території. У свою чергу, під час аналізу інвестиційної діяльності підприємств машинобудування доцільно враховувати макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва, споживчий попит населення та інвестиційну політику. Крім того, особливе місце у вирішенні проблем активізації інвестиційної діяльності на підприємствах машинобудування має відводитися формуванню сприятливого інвестиційного клімату.

Так, перешкоди, що стримують розвиток фінансово-господарської діяльності і, загалом, залучення інвестицій у машинобудівні підприємства, які так необхідні для підвищення інвестиційного потенціалу, доцільно згрупувати на такі, що існують на макро-, мезо- та макрорівнях [2–5]:

- На макрорівні: недоліки організаційно-економічного та інституційного забезпечення економічних процесів; кроки, спрямовані на удосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності, часто характеризуються взаємною неузгодженістю, дублюванням, орієнтацією переважно на державне ресурсне забезпечення; загострює коло цих проблем кризова економічна ситуація в країні; неефективна інвестиційна політика держави; нестабільність економічної системи; відсутність страхового відшкодування втрат; податковий тиск, відсутність чітко сформованих правових гарантій для інвестора.

- На мезорівні: зниження інвестиційної привабливості машинобудівної галузі за останні кілька років; нерозвинена ринкова інфраструктура; поглиблення конкуренції в галузі машинобудування; неналагоджені міжгалузеві економічні відносини між суб'єктами підприємств машинобудування та промисловими підприємствами інших галузей.

- На мікрорівні: нестійкий фінансовий стан підприємств; неефективне використання ресурсного потенціалу; низький рівень ефективності амортизаційної політики підприємств; невисока організація управління виробництвом; недосконала система стимулювання та оплати праці, що стала причиною скорочення зайнятості працівників на підприємствах, що призвело до недостатньої забезпеченості трудовими ресурсами необхідного рівня кваліфікації.

Однозначно визначити фактори, що найбільше впливають на активізацію інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств в сучасних соціально-економічних умовах в Україні, дуже важко, оскільки нестабільне та суб'єктивно налаштоване зовнішнє середовище існування вітчизняних підприємств може нівелювати будь-які наявні та потенційні ресурси суб'єкта господарювання, якість його управлінських рішень тощо.

Таким чином, існує ряд перешкод, що стримують інвестиційну діяльність машинобудівних підприємств, які знаходяться під безпосереднім впливом держави, оскільки лише уряд може ефективно управляти макроекономічними показниками та інвестиційним кліматом всередині країни в цілому.

Визначення перешкод в активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств зумовило пошук напрямів їх розв'язання, що є перспективою подальших досліджень. Насамперед необхідно поліпшити організаційно-економічний механізм інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств, який дозволив би створити сприятливе інвестиційне середовище для іноземних інвесторів. На машинобудівних підприємствах слід реалізувати стратегію інноваційного розвитку машинобудування та залучення інвестицій у високотехнологічні напрями розвитку машинобудівного виробництва.

На основі вищезазначеного можемо сформулювати рекомендації для активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств України, які вимагають наступних кроків [2, 6, 7]:

- спрощення механізмів податкової, митної та регулятивної політики, спрямоване на розширення бази інвестиційних ресурсів та полегшення доступу до них для суб'єктів господарювання;

- спрощення доступу підприємств до банківських довгострокових кредитів, зниження процентних ставок, поліпшення умов довгострокового кредитування без втрати фінансової незалежності об'єкта інвестування;

- збільшення обсягів присутності іноземного капіталу в економіці України;

- запровадження механізму акумулювання вільних коштів у венчурних фондах з формуванням відповідного нормативно-правового забезпечення;
 - впровадження механізму стимулювання енерго- та ресурсозбереження, переходу до «зелених» технологій.

Успішне здійснення модернізації української економіки вимагає проведення послідовної системної державної політики, спрямованої на радикальне збільшення обсягу інвестицій та його спрямування, насамперед, на технологічне оновлення існуючих виробничих потужностей та створення нових виробництв. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів у реальному секторі національної економіки, обмежених можливостей державного інвестування та наявності низки ризиків для активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств державі необхідно задіяти широкий арсенал механізмів та інструментів, спрямованих на стимулювання інвестиційної діяльності підприємств машинобудування, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів та створення ефективної системи управління інвестиційними процесами. На найближчий період доцільно зосередитись на декількох пріоритетних напрямках інвестиційної політики, що здатні вплинути на збільшення обсягів інвестиційних ресурсів і підвищення ефективності їхнього використання. Найбільш ефективним напрямом активізації інвестиційної діяльності підприємств машинобудування є забезпечення сприятливих умов для її функціонування та розвитку. Так, за наявності об'єктивних можливостей для розвитку з мінімальними бар'єрами з боку зовнішнього середовища буде реалізований природний еволюційний розвиток інвестиційної діяльності з боку самих підприємств: у галузь машинобудування автоматично будуть перетікати інвестиційні ресурси (як іноземні, так і вітчизняні), з'являться кваліфіковані управлінці, менеджери. Навіть некомпетентний власник даного підприємства може змінитися, оскільки під час забезпечення ринкових умов та рівності можливостей сам прошарок в суспільстві неефективних власників чи управлінців атрофується.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження нами було визначено, що основні перешкоди в активізації інвестиційної діяльності можуть залежати як від чинників зовнішнього середовища, так і від самого підприємства. В сучасних соціально-економічних умовах досить великий вплив на активізацію інвестиційної діяльності підприємств машинобудування справляє державне регулювання інвестиційної сфери. Вважаємо, що ключове місце в активізації інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств має відводитися інвестиційному клімату, політиці та потенціалу.

Таким чином, нарощення інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств можливе лише за рахунок створення належних умов для збільшення надходження інвестицій в машинобудівну галузь. Врахування приведених вище факторів є необхідними для розробки дієвого механізму підвищення інвестиційного потенціалу машинобудівних підприємств, що входить у подальші дослідження автора.

Література

1. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
2. Носова О.В. Інвестиційна привабливість підприємства / О.В. Носова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 120–126.
3. Бережна І.Ю. Теоретико-економічні підходи до обґрунтування змісту інвестиційного потенціалу / І.Ю. Бережна // Держава та регіони. – 2010. – № 6. – С. 253–258.
4. Васильєва Т.А. Інвестиційний ринок України: проблеми та перспективи розвитку / Т.А. Васильєва, С.В. Леонов, О.В. Макарюк // Економічний простір : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – № 28/1. – С. 77–85.
5. Ворсовський О.Л. Теоретико-методичні основи інвестиційного потенціалу підприємств / О.Л. Ворсовський // Інвестиції: практика та досвід. – 2007. – № 15. – С. 8–11.
6. Стефанович Є.А. Інвестиційна діяльність як економічне явище / Є.А. Стефанович // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 60–64.
7. Ареф'єв М.И. Концепція формування джерел фінансування інвестицій в економіку / М.И. Ареф'єв // Финансы и кредит. – 2001. – № 11. – С. 23.

References

1. Peresada A. A. Upravlinnja investycijnym protsesom. Kyiv, Libra, 2002, 472 p.
2. Nosova O. V. Investytsiyna pryvablyvist pidpryjemstva, Stratehichni priorityty, 2007, No 1(2), pp. 120–126.
3. Berezna I. Yu. Teoretyko-ekonomichni pidhody do obhruntuvannia zmistu investytsiynoho potentsialu, Derzhava ta rehiony, 2010, No 6, pp. 253–258.
4. Vasylyeva T.A., Lioonov S.V., Makariuk O.V. Investytsiyniy rynek v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku, Ekonomichnyi prostir : zbirnyk naukovykh prats. 2009, No 28/1, pp. 77–85.
5. Vorsovskiy O.L. Teoretyko-metodychni osnovy investytsiynoho potentsialu pidpryemstv, Investytsiyni: praktyka ta dosvid, 2007, No 15, pp. 8–11.
6. Stefanovych Ye. A. Investytsiyna diialnist yak ekonomichne yavyshe, Ekonomika ta derzhava, 2010, No 11, pp. 60–64.
7. Aref'ev M.I. Kontseptsiya formirovaniya istochnikov finansirovaniya investitsij v ekonomike, Finansy i kredit, 2001, No 11. p. 23.

Надійшла 18.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ СПРИЙНЯТЛИВОСТІ ТА ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

В статті досліджено моделі інноваційної сприйнятливості та готовності до інноваційного розвитку промислових підприємств. При цьому доведено необхідність проведення оцінювання сприйнятливості промислового підприємства України до нововведень з метою зниження ризику управлінських рішень щодо інноваційного розвитку підприємства. В процесі дослідження виявлено основні проблемні аспекти неперервного інноваційного розвитку, що потребує комплексного вирішення. Пропонується цільова функція зростання інноваційного потенціалу для забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: інноваційний розвиток, промислове підприємство, інноваційна сприйнятливість, готовність до інноваційного розвитку промислового підприємства, інноваційний потенціал, інноваційна активність, інноваційний процес.

S. A. BONDARENKO

Institute of market problems economic and environmental studies National Academy of Sciences of Ukraine, Odessa

MODEL INNOVATION RECEPTIVITY AND COMMITMENT TO INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

In the article the model of innovation receptivity and readiness for innovative development of industrial enterprises. Thus the necessity of evaluating susceptibility to industrial enterprises of Ukraine innovations to reduce the risk of innovative management solutions for the enterprise. The study identified the major problematic aspects of continuous innovative development, which requires complex solutions. It is proved that the criterion of efficiency and innovative potential of innovative activity in favor of the company. The author proposed a model of innovation receptivity company, based on the fact that the latter combines: 1) a set of defining characteristics of innovation, as a form of investment; and 2) the company's ability to use an advantageous effect dynamic environment and opportunities that exist in its internal environment. The study found that the basis of innovation receptivity company are: 1) innovative enterprise readiness, 2) organizational and structural relationships and 3) organizational and cultural relations company that deals in the complex. Proposed objective function increase innovation potential for innovative development company.

Keywords: innovative development, industrial enterprise, innovation receptivity, readiness for innovative development of industrial enterprises, innovative potential, innovative activity, innovative process.

Вступ

В умовах конкурентного середовища для промислових підприємств питання переходу на інноваційний шлях розвитку стає важливим, проте достатньо складним для рішення.

Для впровадження інноваційної діяльності важливо знати рівень сприйнятливості підприємством інновацій, яка значно впливає на інноваційний потенціал підприємства, має відповідну направленість, динаміку, закономірності, що пов'язані з різними факторами. Важлива роль у дослідженні теоретичних і методичних проблем інноваційної сприйнятливості, серед яких оцінка економічної ефективності інновацій та питань прискорення їх впровадження, належить таким відомим ученим, як Бланк І., Валдайцев С., Гансе Б., Завлін П., Ільєнкова С., Надтока Т., Масленнікова Н., Мозенков О., Орлов П., Перерва П., Роджерс Дж., Субетто А., Твіст Б., Уткін Е., Фатхутдінов Р., Фільберт Л., Федулова Л., Хотяшева О., Яковлев А. та інші. Однак, низка питань, пов'язаних із інноваційною сприйнятливістю взагалі та з галузевими особливостями зокрема, досі недостатньо досліджена і потребує особливої уваги науковців. Так, залишаються відкритими питання інноваційного потенціалу, як фундаментального чинника формування рівня інноваційної сприйнятливості, розробленості методичних матеріалів з комплексної оцінки інноваційного потенціалу та підтримки впровадження відповідних новачків на державному і регіональному рівнях, що зумовлює необхідність їх подальшого розгляду.

Проблеми аналізу тенденцій впровадження моделей інноваційного розвитку промислових підприємств і механізми інноваційного розвитку порушували українські науковці в своїх роботах Антонюк Л., Порочник А., Літовченко І., Перелешин А., Кузьмін О., але за сучасних умов не існує єдиного підходу до визначення ефективної моделі інноваційної активності промислових підприємств.

Недостатньо дослідженими є проблеми формування науково-обґрунтованих рекомендацій щодо моделювання безперервного інноваційного розвитку промислового підприємства, засобів активізації інноваційної сприйнятливості та готовності до інноваційного розвитку. Більшість наукових розробок мають фрагментарний характер, що не може стати основою для комплексного вирішення проблеми інноваційного розвитку промислових підприємств.

Об'єктивна необхідність подальшого розвитку теоретичних та методичних засад формування моделі інноваційної сприйнятливості та готовності до інноваційного розвитку промислових підприємств визначає актуальність теми даної роботи.

Метою статті є дослідження моделей інноваційної сприйнятливості та готовності до інноваційного розвитку промислових підприємств, доведення необхідності проведення оцінювання сприйнятливості промислового підприємства України до нововведень з метою зниження ризику управлінських рішень щодо інноваційного розвитку підприємства.

Основна частина

Інноваційна діяльність є інструментом підвищення ефективності функціонування підприємства, як відкритої системи. Для неперервного інноваційного розвитку важливим є комплексний підхід, що характеризується такими сферами як виробництво, управління, маркетинг, навчання персоналу, фінанси, продаж. При цьому інноваційна діяльність у повному обсязі охоплює такі види робіт, як пошук ідей, ліцензій, патентів, кадрового забезпечення, організацію науково-дослідницької роботи, інженерно-технічну діяльність (винахідництво, раціоналізацію, конструювання, створення інженерно-технічних об'єктів тощо), інформаційну та маркетингову діяльність. Тобто інноваційна діяльність розглядається як сукупність робіт, які виконуються певними організаційними структурами підприємства на кожному з етапів (від зародження ідеї до виходу конкретного продукту на ринок). Усе це в комплексі створює прогресивні умови для інноваційного розвитку та активізації інноваційних процесів на підприємстві. Проте, виникає необхідність у заміні застарілих інструментів управління підприємством, пов'язаних з переходом від орієнтації тільки на економічний ефект, до більш цілеспрямованого інноваційного розвитку, що веде до якісних змін.

Інноваційний розвиток є результатом цілого ланцюга реалізованих нововведень, що сприяли створенню нових якостей для промислового підприємства.

Параметрами оцінки ефективності діяльності підприємства в умовах інноваційного розвитку є: 1) підвищення конкурентоспроможності підприємства, нарощування конкурентних переваг підприємства за показниками якості продукції та ефективності виробництва, досягнення балансу між стабільністю (управління традиційною технологією) і зусиллями по впровадженню нової технології; 2) розвиток можливості вчасного сприйняття змін, адаптаційних заходів у поєднанні з процесом безперервного управління еволюційними технологічними нововведеннями і програмним управлінням радикальними нововведеннями; 3) організацію взаємодії внутрішніх і зовнішніх елементів системи розвитку, головними чинниками якого є система інформації про ринок нововведень, відбір проектів з числа альтернатив і баланс інтересів усіх учасників; 4) ефективність використання сучасних інформаційних комплексів.

При цьому стратегія розвитку має базуватися на сприйнятливості підприємства до інновацій і готовності до їх реалізації.

Інноваційний розвиток є комплексною категорією, яка відображає нерозривну єдність інноваційного потенціалу (максимальних можливостей підприємства генерувати високу інноваційну активність) і інноваційного процесу (комплексу різних послідовних видів діяльності на основі поділу і кооперації праці – від одержання нового теоретичного знання до використання створеного на його основі товару споживачем).

Критерієм розвитку і ефективності використання інноваційного потенціалу виступає інноваційна активність підприємства. Інноваційна активність підприємства відображає інтенсивність здійснення підприємством заходів з розробки і впровадження нових технологій, продуктів, методів або їх удосконалення при впровадженні в свою господарську діяльність, в результаті чого спостерігається покращення результуючих показників діяльності.

Реалізується інноваційний потенціал в результаті інноваційного процесу, який представляє собою множину параметрів діяльності, що відображає впровадження нових чи вдосконалених продуктів чи технологічних процесів, участь в інших видах інноваційної діяльності шляхом виконання досліджень і розробок, придбання патентів і безпатентних ліцензій, проведення маркетингових досліджень тощо.

Для забезпечення інноваційного розвитку підприємства важливим є достатність інноваційного потенціалу як у кількісному, так і у якісному значенні. З кількісної сторони інноваційний потенціал характеризується його ресурсним наповненням (матеріально-технічні, інтелектуальні, трудові і інформаційні ресурси), з якісної – якісним рівнем усіх складових елементів інноваційного потенціалу.

За складовими інноваційний потенціал можна розглядати як сукупність інноваційної сприйнятливості та інноваційності підприємства.

Інноваційна сприйнятливість підприємства – це одна з основних його характеристик, яка відображає здатність виробничо-господарської системи до впровадження і використання у своїй діяльності новачій різного роду. Інноваційна сприйнятливість підприємства поєднує у собі: 1) сукупність визначальних властивостей інноваційної діяльності, як однієї з форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу та охоплює наукові дослідження, дослідно-конструкторські і технологічні розробки, виробництво і реалізацію інноваційної продукції; та 2) здатність підприємства вигідно для себе використовувати вплив динамічного зовнішнього середовища та можливостей, які існують у його внутрішньому середовищі.

Модель інноваційної сприйнятливості підприємства має наступний вигляд:

$$S_i = f(ПГ_i, OC_{23}, UC_{23}, ЗЗ_{от}, P_{\text{мат-техн}}, P_{\text{фін}}, P_{\text{немат}}, P_{\text{інформ}}) \geq 0, \quad (1)$$

де S_i – інноваційна сприйнятливість підприємства;

$\Pi\Gamma_i$ – психологічна готовність колективу до інноваційних змін, що відображає рівень супротиву до впровадження новацій;

$OC_{зз}$ – готовність організаційних структур підприємства до інноваційних змін;

$UC_{зз}$ – готовність управлінської системи підприємства до інноваційних змін;

$ЗЗ_{от}$ – зовнішні зв'язки, оточення підприємства, характер їх впливу;

$R_{mat-техн}$ – наявні матеріально-технічні ресурси підприємства;

$R_{фін}$ – наявні фінансові ресурси підприємства;

$R_{немат}$ – наявні нематеріальні, у тому числі інтелектуальні, ресурси підприємства;

$R_{інформ}$ – наявні інформаційні ресурси підприємства;

Рівень інноваційної сприйнятливості для різних підприємств однієї галузі може значно відрізнятися. Крім того, рівень сприйнятливості до нововведень для того ж самого підприємства в різні періоди його життєвого циклу не є постійною величиною.

Інноваційна сприйнятливість підприємства характеризується: 1) технологічною специфікою (ступенем інтегрованості технологічного процесу і можливістю його вдосконалення), 2) ємністю ринку і перспективами продукту, 3) фінансовим становищем підприємства, 4) технологічними можливостями підприємства (наявністю технологічної бази для інновації), 5) ринковою стратегією підприємства, 6) суб'єктивними чинниками (підприємливість та гнучкість керівництва, здатність до раціонального використання наявних ресурсів, у тому числі, інтелектуальних, та їх поступальне прирощування), 7) стадією життєвого циклу підприємства.

Рівень інноваційної сприйнятливості підприємства відображає здатність підприємства до сприйняття інноваційних завдань, а також впровадження і використання у своїй діяльності новацій різного роду. Інноваційна сприйнятливість позитивна, коли виробнича система зацікавлена і підготовлена до впровадження новацій, негативна – до заперечення інновацій, коли вони суперечать інтересам підприємства, або коли виробнича система не готова до їх впровадження, а у керуючій підсистемі відсутні ефективні важелі впливу.

Інноваційна сприйнятливість стосується різних рівнів і напрямків. Дану категорію можна розглядати стосовно: 1) розвитку використовуваного у виробничій системі техніко-технологічного забезпечення, що характеризує ступінь адаптації даної системи до пропозиції розробників нових видів техніко-технологічного, інформаційного, організаційного та управлінського забезпечення, та 2) асортименту і якості продукції, яку виготовляє і реалізує підприємство, що відображає ступінь адаптації даної системи до ринкового попиту [1].

Підґрунтям інноваційної сприйнятливості підприємства є: 1) інноваційна готовність підприємства, 2) організаційно-структурні взаємозв'язки та 3) організаційно-культурні взаємовідносини підприємства [2]. Таким чином, інноваційна сприйнятливості підприємства має організаційно-економічну направленість, організаційно-структурні взаємозв'язки – управлінську направленість, організаційно-культурні взаємовідносини – соціальну направленість. У комплексі вони дають повне уявлення про інноваційну сприйнятливості підприємства.

Інноваційність підприємства характеризує можливість перетворення науково-технічної розробки в новацію, а потім і в нововведення. Розрізняють інноваційність виробничо-господарської системи і інноваційність продукту. Рівень інноваційності виробничо-господарської системи оцінюється за кількістю новацій, що введено її структурними елементами у своїй практичній діяльності. Тобто інноваційний розвиток має переважно ресурсний характер і на пряму залежить від ресурсного забезпечення інноваційної діяльності. Рівень інноваційності продукту оцінюють за критеріями новизни і можливостей його удосконалення.

Готовність підприємства до інноваційного розвитку характеризує його організаційно-економічну спроможність, тобто підготовленість до проведення можливих перетворень, що в подальшому забезпечуватимуть розвиток підприємства. В організаційному аспекті інноваційна готовність підприємства характеризується: 1) рівнем організації виробництва, 2) рівень підготовки виробництва, 3) рівнем організації праці, 4) рівень управлінської праці; 5) ефективністю використання економічних ресурсів для виробництва продукції в динаміці та 6) досягнутими результатами фінансування розвитку підприємства, який в сучасних умовах можливо забезпечити активними діями з впровадження інновацій, тобто:

$$\Gamma_i = f(B_o, B_n, \Pi_o, Y_n, EP_{ef}, \Phi_p), \quad (2)$$

де Γ_i – інноваційна готовність підприємства;

B_o – рівень організації виробництва підприємства;

B_n – рівень підготовки виробництва підприємства;

Π_o – рівень організації праці на підприємстві;

Y_n – рівень управлінської праці на підприємстві;

EP_{ef} – ефективність використання економічних ресурсів на підприємстві;

Φ_p – результати фінансування інноваційного розвитку підприємства.

Виділені вектори складаються з відповідних наборів показників.

Основне завдання визначення готовності підприємства можна сформулювати таким чином: вибрати такі значення варійованих параметрів, які зможуть забезпечити максимальну ефективність впровадження стратегії інноваційного розвитку підприємства.

Перетворення новації в інновацію є процесом, що має наступні ознаки: 1) факт придбання новації потенційним користувачем; 2) впровадження придбаної новації у сферу практичного використання; 3) позитивна динаміка показників, що характеризують цільові результати діяльності користувача новації, оскільки новації, які не приносять очікуваних результатів не змінюють величину інноваційного потенціалу виробничо-господарської системи [3].

Успіх реалізації інновацій залежить від рівня розвитку інноваційного потенціалу підприємства, критеріями якого є: 1) системний підхід в управлінні розвитком інноваційного потенціалу на засадах маркетингу; 2) науковість управління, системний аналіз та моніторинг; 3) орієнтація управління розвитком інноваційного потенціалу на інноваційний шлях розвитку підприємства. Цільова функція зростання інноваційного потенціалу буде мати вигляд:

$$V_{IP} = f(S_i, R_i) \rightarrow \max, \quad (3)$$

при $V_{IP} \rightarrow \max$,

де V_{IP} – рівень інноваційного потенціалу підприємства;

S_i – рівень інноваційної сприйнятливості підприємства;

R_i – рівень інноваційності підприємства.

Сутність забезпечення інноваційного розвитку підприємства полягає в забезпеченні основних співвідношень:

$$\{V_{IP_2} - V_{IP_1}\}_0^{Tn} > 0, \quad (4)$$

$$\{V_{IP_2} - V_{IP_1}\}_0^{Tn} > \Delta E, \quad (5)$$

де V_{IP_1} , V_{IP_2} – рівень інноваційного потенціалу підприємства на момент попередньої (t_1) і поточної (t_2) оцінок;

Tn – горизонт планування (стратегічного, тактичного) діяльності підприємства, в рамках якого розглядається збільшення інноваційного потенціалу;

ΔE – потенційно можливе зростання інноваційного потенціалу у розмірі, здатному забезпечити інноваційний розвиток підприємства.

Отже, інноваційний розвиток підприємства можливий лише за умови постійного нарощування інноваційного потенціалу. При цьому підприємства, що мають різні рівні сприйнятливості до інновацій, мають різні можливості для їх реалізації.

Відповідні рівні сприйнятливості і інноваційності є властивостями інноваційного потенціалу підприємства, що залежать від наступних параметрів: організаційні структури системи менеджменту підприємства, принципи їх функціональної взаємоузгодженості, професійно-кваліфікаційний склад персоналу, система стимулюючих і дестимулюючих факторів інноваційного розвитку підприємства сприйнятливості підприємства [4].

Отже, можна виділити ряд основних проблем, що впливають на рівень здатності підприємств до інноваційного розвитку: 1) складність в фінансуванні інноваційної діяльності підприємств, що обумовлено обмеженістю власних коштів, з одного боку, та високими ризиками інвестування в економіку України, з другого; 2) високий рівень управлінських витрат; 3) неможливість стратегічного планування в умовах економіки України через високий рівень політичної та економічної нестабільності; 4) відсутність в українських підприємств сучасної бази для впровадження розробок через знос або відсутності необхідного обладнання; 5) наявність природного феномена опору інноваціям; 6) відсутність підготовлених кадрів, здатних ефективно керувати інноваційними процесами; 7) нечітка державна політика в галузі інновацій, відсутність державної підтримки інноваційних підприємств.

Рішення даних проблем лежить у площині концентрації зусиль учасників інноваційного процесу. Пропонується структурні підрозділи, в рамках яких зосереджена інноваційна діяльність, розглядатися в якості центру відповідальності інноваційного розвитку. Критеріями організації такого центру є: несуперечності, доступності, права управлінського рішення [5].

Отже, з точки зору загального менеджменту, повинна бути створена технологія ухвалення управлінського рішення щодо формування напряму інноваційного розвитку підприємства як сукупності взаємозалежних процедур, що дозволяють розробити альтернативні рішення, обґрунтувати їх організаційно-економічну ефективність на основі стратегічного, ситуаційного та економічного аналізу й здійснити аргументований вибір стратегії інноваційного розвитку [5].

Висновки

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що сутність інноваційного розвитку підприємства полягає в забезпеченні постійного нарощування інноваційного потенціалу. При цьому підприємства, що мають різні рівні сприйнятливості до інновацій, мають різні можливості для їх реалізації.

Для забезпечення інноваційного розвитку підприємства критично важливим є проведення розрахунків інноваційної сприйнятливості підприємства за напрямками оптимізації використання його ключових компетенцій (відмітних особливостей), що надають переваги у конкурентній боротьбі.

Перспективою подальших досліджень є формування цілісної системи показників, що відбиватиме різні напрямки оцінки інноваційної сприйнятливості підприємства, оскільки впровадження інновацій потребує наявності певних важелів (показників).

Література

1. Городиський Т.І. Концептуальні підходи до оцінки інноваційного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Т.І. Городиський, Б.І. Кабачі, В.М. Легка. – Режим доступу : <http://intkonf.org/gorodiskiy-t-i-kabatsi-bilegka-vm-kontseptualni-pidhodi-do-otsinki-innovatsiyogo-potentsialu-regionu/>
2. Діхтяренко К.В. Вплив інноваційних змін на сприйнятливість підприємства / К.В. Діхтяренко // БІЗНЕС-ІНФОРМ. – 2012. – № 3. – С. 100–103. – Режим доступу : [www.businessinform.net/_inc/kachka_pdf.php?year=2012&abstract=2012-3_0-pages-100_103\[1\].pdf](http://www.businessinform.net/_inc/kachka_pdf.php?year=2012&abstract=2012-3_0-pages-100_103[1].pdf)
3. Кирич Н. Оцінювання сприйнятливості до нововведень як етап бенчмаркінгового проекту машинобудівних підприємств України / Н. Кирич, Н. Шведа // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 3(42). – С. 118–125.
4. Кураленко О. Г. Методологические вопросы инновационного развития экономических систем / О. Г. Кураленко // Молодой ученый. – 2011. – № 10. Т. 1. – С. 127–130.
5. Федулова Л.І. Концептуальні засади управління інноваційним розвитком підприємств / Л.І. Федулова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – № 2. – С. 122–135. – Режим доступу : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>

References

1. Gorodysky T.I. «Conceptual approaches to assessing the innovative potential of the region», [Konzeptualni pidhody do ozinky innovazijnogo potentsialu regionu], URL: <http://intkonf.org/gorodiskiy-t-i-kabatsi-bilegka-vm-kontseptualni-pidhodi-do-otsinki-innovatsiyogo-potentsialu-regionu/>
2. Dikhtiarenko K.V. (2012) «The impact of innovative changes in susceptibility company», [Vpliv innovazijnih zmin na sprijnjatlivost pidpriemstva], №3. pp. 100–103, URL: www.businessinform.net/_inc/kachka_pdf.php?year=2012&abstract=2012-3_0-pages-100_103/pdf
3. Kyrych N. (2013) «Evaluation receptivity to innovation as a stage Benchmarking Project building enterprises Ukraine», [Ozinjuvannja sprijnjatlivosti do novovvedenj jak etap bengmarkingovogo proektu machinobudivnih pidpriemstv Ukraini], Galician Economic Bulletin, pp. 118–125.
4. Kuralenko O.G. (2011) «Methodological question Innovatively development of Ekonomicheskie», [Metodologicheskije voprosi innovazionnogo razvitija ekonomicheskich sistev], Young scientist, №10, Vol.1, pp. 127-130.
5. Fedulova L.I. (2014) «Conceptual bases of innovative development of enterprises», [Konzeptualni zasadi upravlinnj innovazijniv rozvitkom pidpriemstv], Marketing and Innovation Management, № 2, pp. 122-135, URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>

Надійшла 10.05.2015; рецензент: д. е. н. Мартієнко А. І.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.761

Т. С. ПАСАЖКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ВИКОРИСТАННЯ
ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФІНАНСОВОГО РЕСУРСУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Розглянуто міжнародний досвід формування та використання заощаджень в економіці. Досліджено ресурси формування заощаджень для економіки України. Приділено увагу фінансовому потенціалу заощаджень населення України. Запропоновано шляхи реалізації фінансового та інвестиційного потенціалу заощаджень населення як ключового внутрішнього джерела соціально-економічного зростання.

Ключові слова: заощадження населення, валові заощадження, фінансовий механізм, соціально-економічне зростання.

T. S. PASAZHKO

Taras Shevchenko National university of Kyiv

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL CURRENT TRENDS
OF HOUSEHOLD SAVINGS USAGE AS FUNDING FOR SOCIAL
AND ECONOMIC GROWTH

The level of GDP growth in different groups of countries in a comparison with Ukraine has been overviewed. The Author identifies that that one of the key reason of GDP growth slowdown is the lack of investment resources. Due to the high level of country risk in Ukraine the only opportunity to activate investment activities is to use internal funding. As a result of Gross saving to GDP analysis and general understanding of Ukrainian economy the Author focuses on household savings investment potential as a main opportunity to stimulate economic growth of Ukraine. The Author indicates the ways to implement financial and investment potential of household savings as a key internal source of economic growth.

Key words: household savings, gross savings, financial mechanism, social and economic growth.

Постановка задачі. Завданням даного дослідження є аналіз потенціалу використання валових заощаджень та заощаджень населення зокрема як ключового внутрішнього ресурсу стимулювання соціально-економічного розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивченням питання ролі заощаджень в економіці займалися такі видатні вчені-економісти, як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.М. Кейнс, П. Самюельсон, Дж. Р. Хікс та ін. Вітчизняні вчені в останні роки також активно досліджують заощадження, серед них варто відзначити праці таких учених, як М. Алексеєнко, В. Базилевич, О. Ватаманюк, І. Лютий, Т. Кізіма, Н. Навроцька, М. Савлук та ін.

Виділення невирішених частин. На наш погляд, з наукової точки зору, забезпечення сталого соціально-економічного зростання є основою функціонування фінансової системи країни, при цьому одним із ключових питань є власні внутрішні нагромаджені ресурси економіки, що можуть бути використані в якості ресурсу для стимулювання сталого розвитку.

Формулювання цілей. Зважаючи на сучасний розвиток економіки України та низький рівень реалізації потенціалу заощаджень населення, розробка рекомендацій, щодо реалізації даного потенціалу є дуже актуальним та доцільним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація світової економіки, фінансових та господарських відносин є значним викликом для кожної окремо взятої країни. Враховуючи значні розриви в економічній, інфраструктурній, природній, культурній специфіці кожної країни світу виникає величезна проблема, щодо розроблення ефективної системи стимулювання соціально-економічного зростання.

Не зважаючи на наявність різноманітних факторів, що формують потенціал розвитку кожної країни, все ж таки не підлягає сумніву розуміння того, що основою для розвитку будь-якої країни є можливість фінансування тих чи інших витрат. Необхідно звернути увагу, що економіка України після кризи 2008 так і не змогла відновитися і 2014 року увійшла у нову структурну фінансово-економічну кризу. Для більш детального розуміння даної тенденції слід розглянути динаміку ВВП окремих країн та регіонів наведену на рис. 1.

Розглядаючи динаміку зміни ВВП за паритетом купівельної спроможності від моменту отримання Україною незалежності слід відзначити, що значні темпи зростання ВВП України спостерігався до 2004 року, потім темпи зростання уповільнилися, а після кризи 2008 року майже ні разу (крім 2011 року) не перевищували показників розвинутих країн. Досвід Китаю в даному напрямі є визначальний, та свідчить про ефективність функціонування економічної та фінансової системи країни.

Слід відзначити, що найголовнішим джерелом інвестицій в економіку України розглядаються іноземні інвестиції, при цьому на жаль, недостатньо уваги приділено можливості залучення заощаджень

населення, які через завищений рівень ризику прямого та портфельного інвестування направляються здебільшого в банківську систему, або взагалі накопичуються в формі готівкових заощаджень, а також іншим джерелам формування ресурсів національної економіки, таким як, рекапіталізовані прибутки, амортизаційні фонди та капітальні інвестиції та заощадження держави.

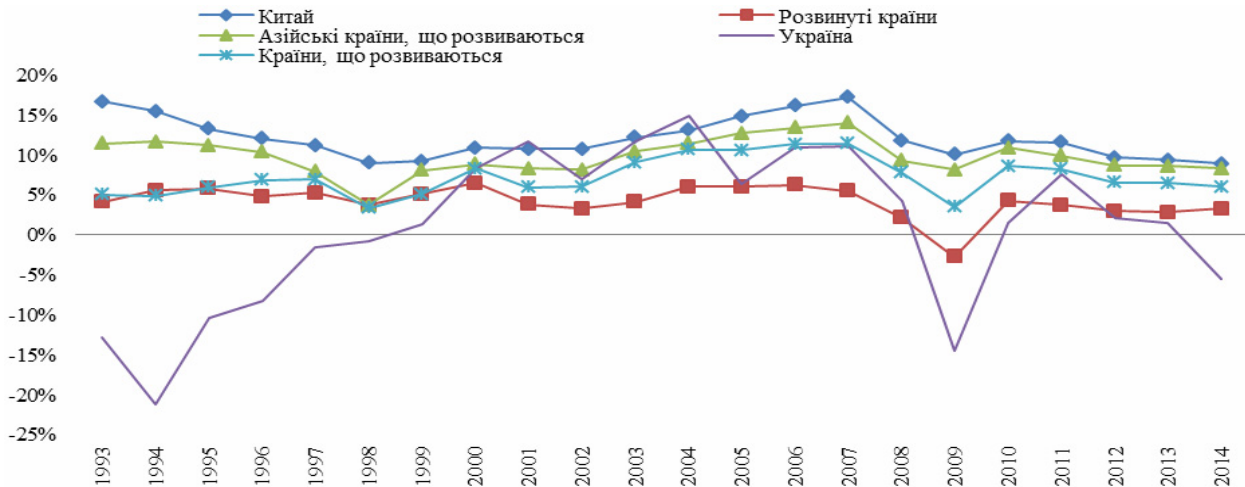

Рис. 1. Темпи приросту ВВП за паритетом купівельної спроможності за 1993-2014 рр., % (складено за даними [1])

Загалом, розглядаючи динаміку наведену на рис. 1 можна висунути гіпотезу, що уповільнення темпів приросту ВВП України з 2004 року має тенденційний характер та може бути спричинений конкретним негативним чинником. Одним із припущень, що робить автор є те, що уповільнення зростання економіки спричинено скороченням обсягів ресурсів для фінансування економічного розвитку, та проблема є системною. Для ширшого розуміння даного питання варто розглянути показник відношення валових заощаджень до ВВП (у %) за наведеними на рис. 2 групами.

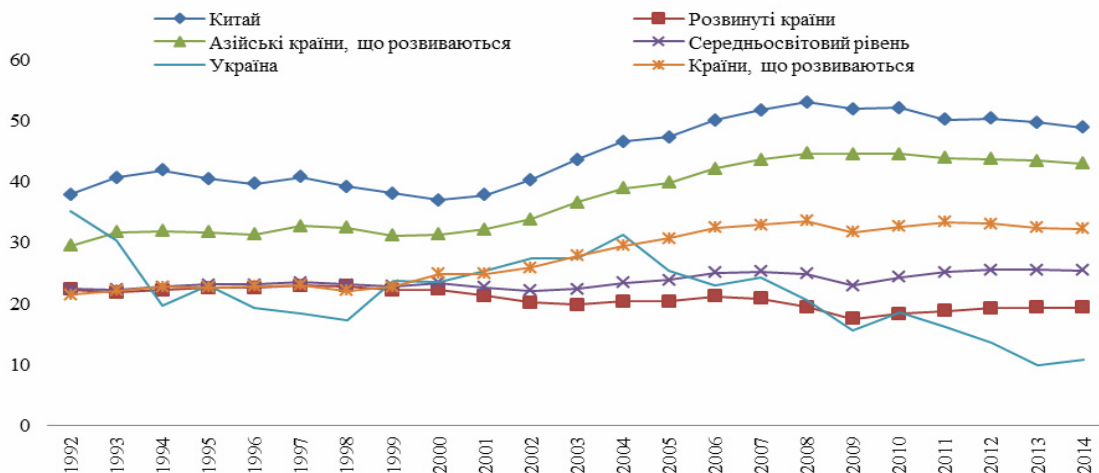

Рис. 2. Валові заощадження до ВВП, % (складено автором за [1])

Динаміка наведена на рис. 2 яскраво описує гіпотезу, зазначену автором вище: фактично з того ж 2004 року, коли відбулося скорочення темпів економічного зростання в економіці України почалося стрімке скорочення заощаджень, яке і могло уповільнити економічне зростання.

Аналізуючи ж дані наведені на рис. 2 по іншим групам країн варто наголосити, що величина заощаджень розвинених країн світу збільшилася з 2000 по 2012 рр. тільки в 1,4 разу (США взагалі тільки в 1,2 разу) [5], та фактично величина заощаджень розвинених країн світу відповідає зараз їх величині в 2006–2007 рр., тобто майже на до кризовому рівні. У той же час, обсяг заощаджень країн, що розвиваються, зріс більш ніж в 5 разів. На даний момент загальносвітовими лідерами по приросту заощаджень є великі й стрімко зростаючі економіки Азії, які збільшили заощадження за 12 років більш ніж в 5 разів.

Найбільш помітна домінуюча роль Китаю в переміщенні потоків заощаджень-нагромаджень у даному регіоні. Норма заощаджень у Китаї, що була досить високою в 1980–2005 р. і становила 35–40% ВВП, досягла в 2006–2012 р. 50% ВВП. За останні 12 років заощадження Китаю виросли більш ніж в 9 разів і склали більш ніж 4 трлн дол., що складає майже чверть світових заощаджень. Китай перетворився на світового лідера по заощадженням в світі [5].

Як зазначалося раніше одними із найстабільніших джерел інвестицій в економіку є заощадження домогосподарств, амортизаційні кошти підприємств, капіталізовані прибутки та державні заощадження. Однак, якщо амортизаційні відрахування, капіталізовані прибутки та державні заощадження мають прості механізми для перетворення в інвестиції, то заощадження населення для швидкого та якісного перетворення в інвестиції потребують розвинутого фінансового механізму трансформації.

Аналізуючи світовий досвід формування інвестиційних ресурсів економік, автори прийшли до думки, що основним джерелом інвестицій в розвинених країнах вважаються індивідуальні заощадження. Для того, щоб мати вагомий вплив на розвиток економіки, такі заощадження мають становити значну частку валового внутрішнього прибутку (не менше, ніж 12–14 % ВВП). Прикладом цього можуть бути країни, які у 60–80-х роках ХХ ст. досягли вражаючих темпів зростання: Японія – з рівнем заощаджень 20 %; ФРН – 11 %; Франція – 12 % [4]. При цьому слід зазначити, що зважаючи на динаміку схильності населення до заощаджень Україна знаходиться в не найгіршій ситуації (рис. 1).

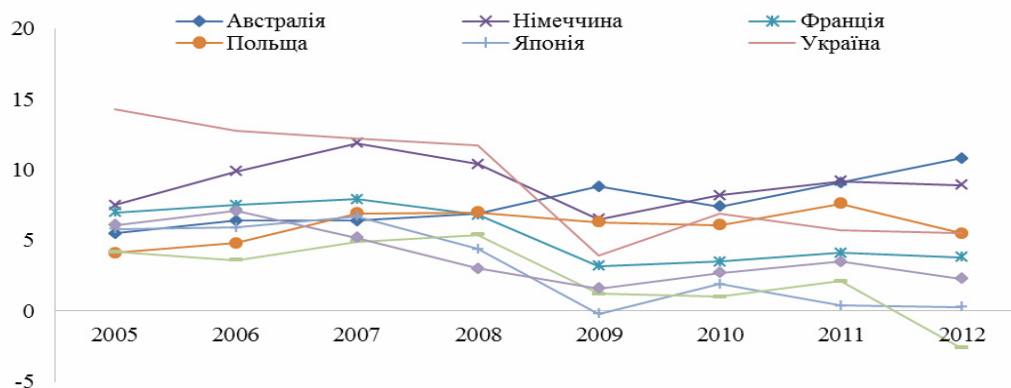
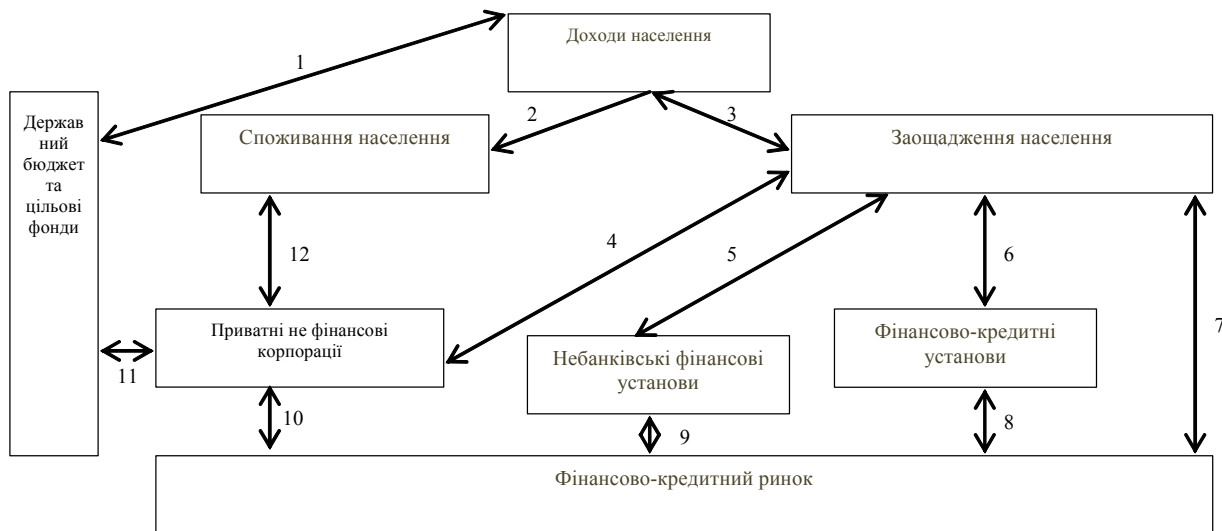

Рис. 3. Схильність до заощадження домогосподарств за період 1992–2012 рр., в.п. (складено автором за даними [2])

Так, аналізуючи дані наведені на рис. 1, можна помітити, що між рівнем схильності населення та рівнем економічного розвитку помітно взаємозв'язок. Цей факт, скоріше за все свідчить про те, що схильність населення до заощаджень досить сильно корелює зі станом економіки, та можливо здійснює вплив на темпи зростання ВВП, шляхом впливу на обсяги фінансових ресурсів.

Примітки: фінансові потоки:

1. Податки – державні субсидії та пільги;
2. Споживання частини доходу;
3. Заощадження частини доходу – отримання доходу від інвестування;
4. Прямі інвестиції – дивіденди від підприємницької діяльності;
5. Портфельне інвестування – дохід у вигляді дивідендів та зростання вартості активів;
6. Депозитні та ощадні вклади – отримання доходу у вигляді відсотків;
7. Прямі інвестиції на фондовому ринку – дохід у вигляді дивідендів та зростання вартості активів;
8. Інвестування акумульованих коштів – дохід у вигляді дивідендів, відсотків та зростання вартості активів;
9. Портфельне інвестування коштів – дохід у вигляді дивідендів, відсотків та зростання вартості активів;
10. Запозичення та інвестування коштів – сплата відсотків та отримання доходів;
11. Сплата податків – отримання трансфертів та пільг
12. Придбання споживчих товарів – виробництво.

Рис. 4. Фінансові механізми активізації заощаджень населення (складено автором)

Однак, зважаючи на те, що, на нашу думку, головною передумовою для активізації процесу індивідуального інвестування на фінансовому ринку є існування на ньому фінансових інструментів, які за своїми характеристиками відповідають сформованим на рівні індивідуумів потребам. Тому, для якісного підсумування результатів дослідження варто розглянути схему перетворення заощаджень населення в інвестиційний ресурс за рахунок використання фінансового механізму.

Вирішуючи які саме інструменти фінансового ринку придбавати, фізична особа орієнтується на можливості за їх рахунок досягти поставленої цілі (цілей) інвестування. Відповідно, виникає проблема узгодження інтересів фізичної особи-інвестора з інтересами інших учасників фінансового ринку України — насамперед, емітентів, які за рахунок випуску власних фінансових зобов'язань формують попит на капітал (причому вимоги до характеристик такого капіталу теж є індивідуальними) [5]. Процес узгодження відбувається в рамках чинного законодавства, яким зафіксовані певні обмеження на інвестиційну діяльність фізичних осіб на окремих сегментах фінансового ринку та характеристики його інструментів.

Загалом слід відмітити, що з метою стимулювання заощаджень населення та їх трансформації необхідно здійснити низку заходів:

- реалізувати механізм активізації прямого інвестиційного використання заощаджень населення, шляхом стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва а також через інструменти інвестиційних рахунків в банках та небанківських установах;
- підвищити рівень доходів населення із запровадження зниженого податкового тиску на доходи фізичних осіб та вивільнення коштів, які можуть бути заощаджені у фінансових інститутах;
- розробити стимуляційні заходи на ринку фінансових послуг з метою зростання довіри населення та активізації ощадного процесу (як приклад, гарантування вкладів небанківських установ тощо);
- вдосконалити умови для посилення та зміцнення банків та парабанківських інститутів, загострення конкуренції між цими структурами у питанні залучення клієнтів та розширення обсягів пасивів [3].

Висновки. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що валові заощадження є одним із ключових ресурсів для розвитку економіки, при чому найважливішу роль у цьому процесі відіграють заощадження населення, трансформація яких в інвестиції значним чином ускладнюється через недосконалість функціонування фінансового механізму їх активізації. Таким чином заходи, щодо нормалізації фінансового стану економіки України та дії, щодо стимулювання економічного розвитку мають враховувати значний інвестиційний та фінансовий потенціал заощаджень населення.

Література

1. World Economic Outlook Database [Електронний ресурс] // International Monetary Fund : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/download.aspx> – Назва з екрану.
2. World Bank Open Data [Електронний ресурс] // World Bank : [сайт]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/> – Назва з екрану.
3. Дучинська Н.І. Механізм активізації інвестиційного використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні / Н.І. Дучинська, В.Л. Смесова // Макроекономічні та регіональні проблеми розвитку України. – 2009. – № 3. – С. 24–36.
4. Кізіма Т.О. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії / Т.О. Кізіма // Формування ринкових відносин в Україні : науково-виробничий журнал. – 2013. – № 9 (148). – С. 171–176.
5. Красножон С. В. Організаційно-економічні засади розвитку індивідуальних інвестицій на фінансовому ринку [Електронний ресурс] / С. В. Красножон // Формування ринкової економіки : наук. зб. / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; відп. ред. О. О. Беляєв. – 2011. – Вип. – 25. – С. 398–405.
6. Навроцька Н. А. Провідні тенденції глобалізації заощаджень та інвестицій у світовій економіці / Н. А. Навроцька // Проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С. 12–19.

References

1. World Economic Outlook Database. International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/download.aspx>.
2. World Bank Open Data. World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/>.
3. Duchyns'ka N.I., Smyesova V.L. Mekhanizm aktyvizatsiyi investytsiynoho vykorystannya finansovykh resursiv domohospodarstv v Ukraini. Makroekonomichni ta rehional'ni problemy rozvytku Ukrainy. 2009. №3. S. 24-36.
4. Kizyma T.O. Zaoshchadzhennya domohospodarstv: svitovyy dosvid i vitchyznyani realiyi. Naukovo-vyrobnychyy zhurnal Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini. 2013. № 9 (148). s. 171-176.
5. Krasnozhon S. V. Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady rozvytku indyvidual'nykh investytsiy na finansovomu rynku. Formuvannya rynkovoyi ekonomiky: nauk. zb. / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, DVNZ "Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Het'mana"; vidp. red. O. O. Byelyayev. 2011. Vyp. 25. S. 398-405.
6. Navrots'ka N. A. Providni tendentsiyi hlobalizatsiyi zaoshchadzen' ta investytsiy u svitoviy ekonomitsi. Problemy ekonomiky. 2013. № 2. s. 12-19.

Надійшла 10.05.2015; статтю представляє к. е. н. Боринець С. Я.

СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ РЕСУРСІВ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті досліджено існуючі підходи до визначення поняття «банківські ресурси», уточнено визначення даної категорії, що охоплює форму прояву і цільове призначення, підкреслює організацію акумульованих коштів, розкриває механізм цієї акумуляції і джерела формування банківських ресурсів. Сформульовано класифікаційні ознаки за можливістю прогнозування, часом використання, джерелами формування, ініціативою та характером залучення і використання.

Ключові слова: банківські ресурси, банківська діяльність, ресурсний потенціал, комерційний банк, банківська система, банківські установи.

К. О. PALIANYCHKO

Odessa National Economic University, Ukraine

ESSENCE OF BANK RESOURCES AND CLASSIFICATION

Based on a critical review and analysis of the literature studied existing approaches to the definition of "banking resources," clarified the definition of this category, covering manifestation and purpose, the organization emphasizes the accumulated funds, reveals the mechanism of accumulation and formation sources of bank resources. Are formulated the classification criteria by the possibility of forecasting future use, by sources of formation, initiative and character involvement of use. It was determined that the greatest cause of discrepancies are criteria and initiatives of the sources of fundraising.

Keywords: bank resources, banking, resource potential, commercial bank, banking, banks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Банківська система як основна ланка кредитно-фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль у її економічному розвитку. Роль комерційних банків як регуляторів грошового обігу, центрів акумуляції тимчасово вільних грошових ресурсів і їх перерозподілу покладає на них велику відповідальність. Розвиток банківської системи України в сучасних умовах все більшою мірою визначається величиною і мірою використання ресурсного потенціалу комерційних банків, долею банківського сектору у створенні валового внутрішнього продукту.

Для здійснення комерційної і господарської діяльності банки повинні мати у своєму розпорядженні певні ресурси, які є активним елементом банківської діяльності. Комерційний банк формує свою ресурсну базу за рахунок залучення вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб і розміщує їх від свого імені на умовах зворотності, терміновості і платності. Ефективне формування та оптимальне управління своїми ресурсами дозволить комерційному банку тримати свої позиції на ринку та забезпечувати максимальну прибутковість на ринку банківських продуктів і послуг. Підвищення ефективності управління ресурсами комерційного банку є важливою і актуальною проблемою в сучасній банківській системі України. Але вирішення теоретичних питань щодо ефективного формування та оптимального управління ресурсами комерційних банків ускладнюється через відсутність однозначного визначення економічної сутності банківських ресурсів.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів складної і багатопланової проблеми формування, розподілу і використання банківських ресурсів присвячені праці таких провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, як А. Мороз, Р. Тирка, Н. Барковський, О. Петрук, О. Заруба, Ж. Довгань, В. Хараман, М. Алексеєнко, Б.Луців, Ж. Мартинюк, О. Дударенко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим напрацюванням учених щодо теоретичних і практичних питань формування, розподілу і використання ресурсів комерційних банків, існує потреба в подальшому їх дослідженні. Дана проблема вирішується за допомогою уточнення сутності категорії «банківські ресурси» та надання критеріїв її класифікації, що наочно відображають основні ознаки банківських ресурсів.

Постановка завдання. Мета даної статті – на основі критичного огляду та аналізу літературних джерел уточнити сутність категорії «банківські ресурси», сформулювати її класифікаційні ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна роль банківських установ полягає в здійсненні посередницької діяльності щодо залучення вільних грошових ресурсів від суб'єктів господарювання та населення і розміщення цих ресурсів на ринку кредитів, валютному і фондовому ринках. В таких умовах для комерційних банків важливого значення набувають операції з акумулювання коштів та їх розміщенням на найбільш вигідних умовах. Від операцій з акумулювання коштів залежить розмір банківських ресурсів та масштаб діяльності комерційних банків.

Насамперед потрібно розглянути існуючі підходи до визначення даного поняття.

А. Мороз і М. Савлук розглядають ресурси комерційного банку як сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються ним для виконання активних операцій [1, с. 30].

Такої ж думки дотримуються науковці Р. Тиркала [2], Н. Барковський [3], О. Петрук [4] та більшість економічних словників [5] характеризує банківські ресурси таким чином. На наш погляд, в даному понятті береться до уваги форма прояву банківських ресурсів, підкреслюється організація акумульованих коштів, але воно не розкриває механізм цієї акумуляції і джерела формування банківських ресурсів.

Вітчизняний науковець О. Заруба зазначає що «ресурсне забезпечення банку – це грошові ресурси, які становлять основу всіх видів активних операцій, продажу продуктів, послуг, що надаються комерційними банками» [6, с. 36]. В даному визначенні уточнено цільове призначення коштів, але не враховані джерела формування ресурсів. В навчальному посібнику О. Заруба трактує: «Банківські ресурси становлять всю величину коштів, які може використати банк для проведення своїх операцій, насамперед кредитних. Складовими ресурсів банку є його власні та залучені від інших юридичних та фізичних осіб кошти...» [7, с. 111]. Дане визначення ширше попереднього, але не розкриває механізмів акумуляції коштів.

У Словнику банківських термінів за редакцією А. Загороднього деталізуються види активних банківських операцій: «Банківські ресурси – це кошти, що є в розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших активних операцій» [8, с. 394].

На думку вітчизняного науковця Ж. Довгань «у вузькому розумінні банківські ресурси – це акумульовані банком вільні кошти економічних суб'єктів на умовах виникнення зобов'язань власності чи боргу для подальшого розміщення на ринку з метою отримання прибутку». У широкому розумінні поняття «ресурс» (від фр. «ressources») трактується не лише як «засоби» і «запаси», а і як «можливості». Тому, окрім традиційних ресурсів, це поняття охоплює й реальні можливості банку не лише акумулювати грошові зобов'язання боргу чи власності, а й отримати прибуток від проведення дохідних банківських операцій» [9, с. 6]. Вказівка на цільове призначення коштів, механізм їх акумуляції є безперечною перевагою даної точки зору, але дане визначення не враховує такого важливого джерела ресурсів, як власний капітал.

Ж. Мартинюк також трактує поняття «банківські ресурси» у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні український автор розуміє традиційні банківські ресурси як акумульовані банком тимчасово вільні кошти господарства та населення на умовах виникнення зобов'язань власності чи боргу для подальшого розміщення на ринку з метою вилучення прибутку; ці кошти є вільною частиною пасиву балансу комерційного банку. У широкому розумінні Ж. Мартинюк включає в банківські ресурси реальні можливості не лише акумулювати кошти в зобов'язання боргу та зобов'язання власності, а й можливості вилучати прибуток від проведення дохідних банківських операцій [10, с.112]. Визначення поняття у вузькому розумінні детально розкриває сутність банківських ресурсів, вказує на головні джерела банківських ресурсів і основний напрям їх використання. Характеристика ресурсів банку у широкому розумінні розглядає проблему управління активами і пасивами банків як центральну.

В. Хараман в дисертації сформулювала авторське поняття банківських ресурсів як грошових коштів та вираженої в грошовій формі частки майна, що знаходяться у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення банківських операцій і надання банківських послуг для отримання прибутку [11, с. 8]. В даному понятті банківських ресурсів також зазначається цільове призначення коштів, але воно не охоплює всіх джерел походження коштів.

У результаті проведеного аналізу праць вчених-економістів, а також на основі узагальнених наукових поглядів, поєднавши всі попередні визначення, відкинувши суперечливі моменти і додавши неохоплені категорії, можна сформулювати ще одне визначення, яке на нашу думку, найбільш повно характеризує категорію банківських ресурсів: банківські ресурси – це сукупність власних грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні банків, акумулюються через емісію цінних паперів, залучаються від інших фізичних та юридичних осіб на основі зобов'язальних правовідносин, а також коштів внутрішньобанківського походження, у т.ч. результатів фінансової діяльності банку, що використовуються для кредитних, інвестиційних і інших активних операцій згідно з визначеними банком напрямками з метою отримання прибутку.

При формуванні ресурсної бази банк повинен аналізувати можливість використання різних джерел коштів протягом певного часу. Це дозволяє здійснювати збалансовану політику щодо управління активними і пасивними операціями та забезпечувати максимальну прибутковість при одночасному дотриманні вимог до ліквідності банку [12, с. 151]. Дана задача вирішується за допомогою класифікації ресурсів, що дозволить здійснити багатоступеневий, послідовний поділ обсягу поняття «банківські ресурси» з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань щодо критеріїв поділу. Оскільки вітчизняні науковці трактують поняття «банківські ресурси» залежно від класифікаційних ознак, пропонується ряд критеріїв їх класифікації, що наочно відображають основні ознаки даної категорії, найпоширенішою з яких є класифікація за джерелами формування (рис. 1).

Таким чином, банківські ресурси класифікують за можливістю прогнозування, часом використання, джерелами формування, ініціативою та характером залучення і використання. Найбільше розбіжностей викликають критерії джерел формування та ініціативи залучення коштів.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведені дослідження дозволяють відмітити, що банківські ресурси мають найважливіше значення для комерційного банку і є засадничим чинником успішної його діяльності, оскільки формування ресурсів і надання кредитів знаходяться в тісному

взаємозв'язку. Ефективне формування ресурсів та оптимальне управління ними дозволить банку тримати свої позиції на ринку та завойовувати нові. На основі критичного огляду та аналізу літературних джерел встановлено, що відмінності в його трактуванні пов'язані з поступовим пізнанням відносин взаємозалежності чинників, зосередженням уваги дослідників на окремих сторонах організації відносин по формуванню банківських ресурсів.

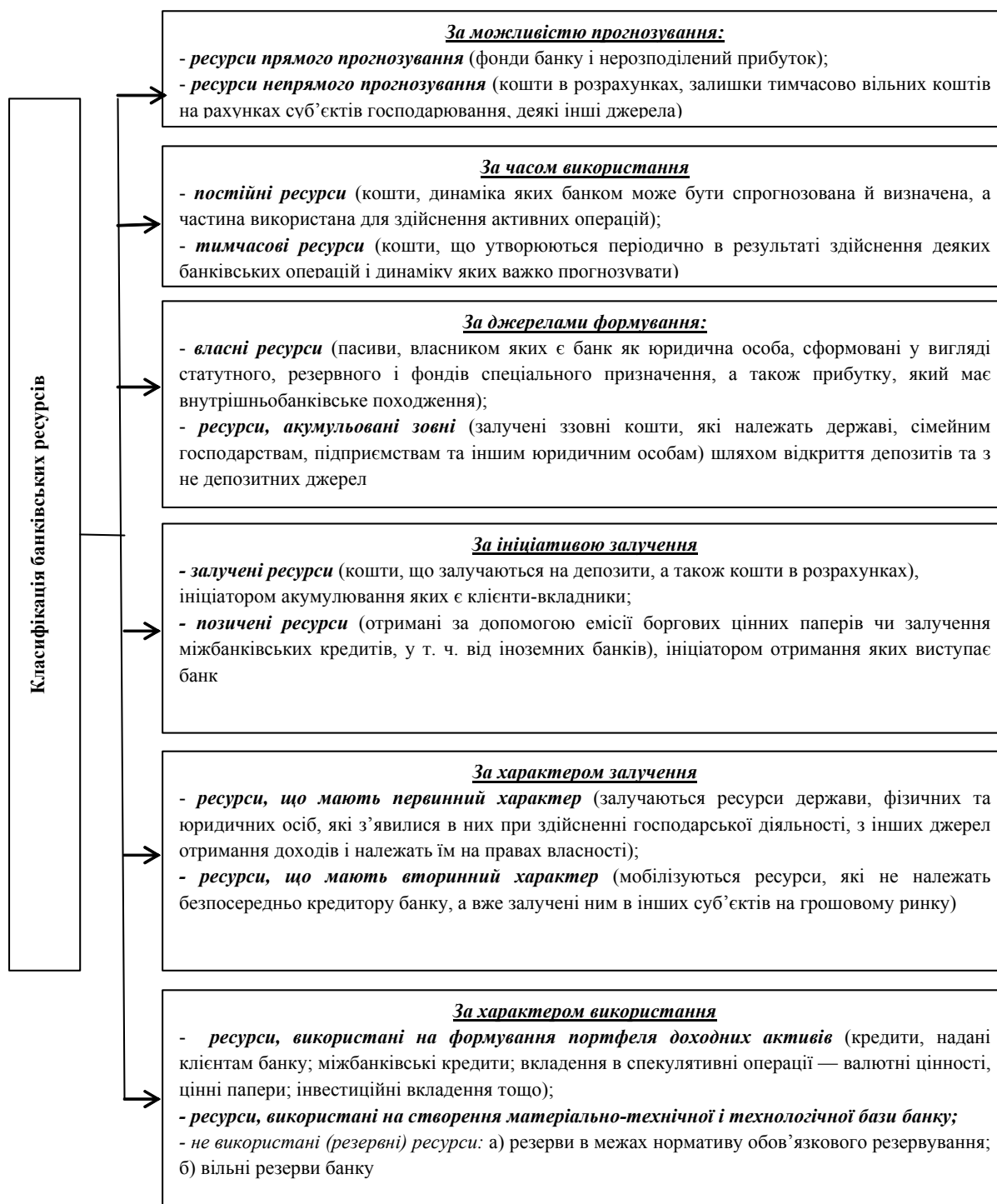

Рис. 1. Класифікація банківських ресурсів (удосконалено автором на підставі [12])

Уточнена автором сутність зазначеної категорії, поєднавши всі попередні визначення, відкинувши суперечливі моменти і додавши неохоплені категорії, охоплює форму прояву і цільове призначення, підкреслює організацію акумульованих коштів, розкриває механізм цієї акумуляції і джерела формування банківських ресурсів.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку мають бути питання формування банківських ресурсів і оптимізація ресурсної політики українських комерційних банків.

Література

1. Мороз А. М. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; [за ред. А. М. Мороза]. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.
2. Банківська справа : уавчальний посібник / ра ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль : Карт-бланш, 2001. – 314 с.
3. Организация и планирование кредита : учебник / Н.Д. Барковский, Т.К. Артемова, А.Т. Застрожева и др. / под ред. Н.Д. Барковского. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 272 с.
4. Петрук О.М. Банківська справа : навчальний посібник / за ред. Ф.Ф. Бутинця. – К. : Кондор, 2004. – 461 с.
5. Толковый словарь рыночной экономики / под общ. ред. Ф.А. Крутикова. – М. : Рекламно-издательская фирма "Глория", 1993. – 301 с.
6. Заруба О. Д. Ресурсне забезпечення банку: розробка моделі / О. Д. Заруба // Вісник НБУ. – 1998. – № 9. – С. 35–37.
7. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит : навчальний посібник / О.Д. Заруба. – К. : Лібра, 1996. – 224 с.
8. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
9. Довгань Ж. М. Ресурси комерційного банку: сформування та управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / Ж. М. Довгань ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
10. Мартинюк Ж.В. Ресурсна база комерційних банків / Ж.В. Мартинюк // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 112–114.
11. Хараман В. С. Формування ресурсів комерційних банків та їх оптимізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 / В. С. Хараман ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2012. – 19 с.
12. Землячов С.В. Класифікація ресурсів комерційних банків на сучасному етапі розвитку банківської діяльності / С.В. Землячов // Финансы, учет, банки. 2011. – Выпуск № 1 (17). – С. 151–160.

References

1. Moroz A., Savluk M.I. and Puhovkina M.F. (2000). Bankivs'ki operatsii: pidruchnyk [Banking transactions: textbook], Kyiv: KNEU. 384 p.
2. Banking: tutorial. At edition prof. P.I. Tirkalo. Ternopil: Carte Blanche, 2001. 314 p.
3. Organization and planning of credit: Textbook // N.D. Barkovskii, T.K. Artemova, A.T. Zastrozheva and other, at edition of N.D. Barkovskii. Moscow: Finance and Statistics Press, 1990. 272 p.
4. Petruk O.M. Banking: tutorial / At edition of doctor of economic sciences, prof. F.F. Butinets. K.: Condor, 2004. 461 p.
5. Explanatory dictionary of market economy / Ed. F.A. Krutykov. M.: «Gloria», 1993. 301 p.
6. Zaruba O. D. The Resource providing of bank : development of model. Bulletin of NBU. 1998. № 9. C. 35-37.
7. Zaruba O.D. A bank management and audit: tutorial. K.: Libra, 1996. 224 p.
8. Zagorodnii A.G., Voznuk G. L. The financial economical dictionary. Kyiv: Knowledge, 2007. 1072 p.
9. Dovgan J.M. Resources of Commercial Bank: Forming and Managing: author's summary of dissertation for the receiving of the degree in Economic science candidate in speciality 08.04.01; Kyiv National Economic University. Kyiv, 2006. 19 p.
10. Martinuk J.V. Resource base of commercial banks. Finances of Ukraine. № 11. 1998. c.112-114.
11. Kharaman V. S. Forming of resources of commercial banks and their optimization: author's summary of dissertation for the receiving of the degree in Economic science candidate in speciality 08.00.08; Donetsk National University of Economics and Trade named after M.I. Tugan-Baranovsky. Donetsk, 2012. 19 p.
12. Zemliachov S.V. Classification of resources of commercial banks is on the modern stage of development of bank activity / S.V. Zemliachov// Finance Accounting Banking. 2011. № 1(17). p. 151–160.

Надійшла 05.05.2015; статтю представляє к. т. н. Карпинець В. В.

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ ДЛЯ КРЕДИТНОГО ТА РИНКОВОГО РИЗИКІВ

У статті проаналізовано основні підходи до оцінювання економічного капіталу банку від кредитного та ринкового ризиків, які рекомендовані Базельським комітетом із банківського нагляду і які передбачають застосування VaR-методології для визначення непередбачуваних втрат за портфелем активів банку. Наголошується на необхідності розроблення моделей оцінювання економічного капіталу, які б враховували кореляційні зв'язки між різними видами банківських ризиків.

Ключові слова: економічний капітал, імовірність дефолту, кредитний ризик, операційний ризик, ринковий ризик, часовий горизонт ризику, частота втрат.

B. Y. KYSHAKEVYCH, O. A. YUZVYAK

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

MODELLING OF BANK ECONOMIC CAPITAL FOR CREDIT AND MARKET RISKS

In the article the main approaches to the evaluation of the economic capital of the Bank from credit and market risks that are recommended by the Basel Committee on banking supervision and providing application of VaR - methodologies to determine unexpected losses on the portfolio of bank assets. The necessity of developing economic capital estimation models that take into account correlations between different types of banking risks. It should be noted scientists study the European Central Bank showed that more consideration be correct in these models all the possible relationships between various types of risks, as usual aggregation of economic capital leads to a rather significant error in the assessment of overall economic capital.

Keywords: economic capital, probability of default, credit risk, operational risk, market risk, time horizon of risk, the frequency of losses.

Актуальність проблеми. Сучасний банківський ризик-менеджмент неможливий без ефективного інструментарію оцінювання величини економічного капіталу на покриття перш за все кредитного та ринкового ризиків. Хоча концепція економічного капіталу в тій чи іншій формі уже декілька десятиліть застосовується в світовій фінансовій практиці, на жаль, ще не сформовано єдиного підходу до визначення суті економічного капіталу, особливо до методологій його розрахунку. Сьогодні можна виділити цілу низку різних підходів до визначення економічного капіталу банку, проте подекуди вони ґрунтуються на різному розумінні самої суті економічного капіталу. Ці та інші проблеми, пов'язані із виходом української банківської системи на світові та європейські фінансові ринки потребують розроблення дієвого механізму адаптації вітчизняних банків до західних стандартів аналізу банківських ризиків, невід'ємною складовою яких сьогодні стали методи оцінювання величини економічного капіталу.

Аналіз останніх публікацій. Сучасні наукові дослідження, які так чи інакше стосуються проблеми практичної реалізації концепції економічного капіталу, в основному присвячені аналізу існуючих підходів оцінювання економічного капіталу на покриття кредитного та ринкового ризиків кожного зокрема. Серед праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених найбільший внесок у теоретичне розуміння суті економічного капіталу банку зроблено у роботах А.В. Белякова, Л.О. Примостки, А.А. Лобанова, А.В. Чугунова та інших науковців. Проте для комплексного аналізу ролі економічного капіталу у формуванні ефективної системи банківського ризик-менеджменту необхідно розглядати одночасно усі складові економічного капіталу, а саме, на покриття кредитного, ринкового та операційного ризиків. Наукових досліджень, присвячених такому синтезу різних видів банківських ризиків з метою оцінювання розміру необхідного економічного капіталу є дуже мало. Так, експерти Європейського центрального банку П. Алесандрі та М. Дрехман у роботі [7] запропонували модель інтегрованого оцінювання економічного капіталу на основі VaR-методології. У результаті вони дійшли висновку, що просте додавання економічних капіталів для кредитного ризику та ризику зміни процентної ставки, який є складовою частиною ринкового ризику, досить суттєво відрізняється від загального економічного капіталу, отриманого на основі їх моделі, яка враховує взаємозалежності між цими ризиками.

Мета статті – аналіз основних підходів до розрахунку економічного капіталу банку на покриття кредитного та ринкового ризиків та дослідження ролі VaR-методології у визначенні необхідної величини економічного капіталу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існують різні підходи до визначення економічного капіталу. Більшість авторів під економічним капіталом розуміють резерв власних коштів, створений для покриття непередбачуваних втрат внаслідок економічного ризику, а не для фінансування діяльності. Тут економічний ризик – це сукупність ринкового, кредитного та операційного ризиків. Фактично таке визначення економічного капіталу співпадає із ризиковим капіталом (risk capital). Здатність розраховувати економічний капітал, тобто найбільшу величину можливих втрат на заданому горизонті, розраховану на певному довірчому інтервалі, характеризує високий рівень зрілості системи управління ризиками. Схематично залежність величини економічного капіталу від імовірних збитків банку представлено на рис. 1.

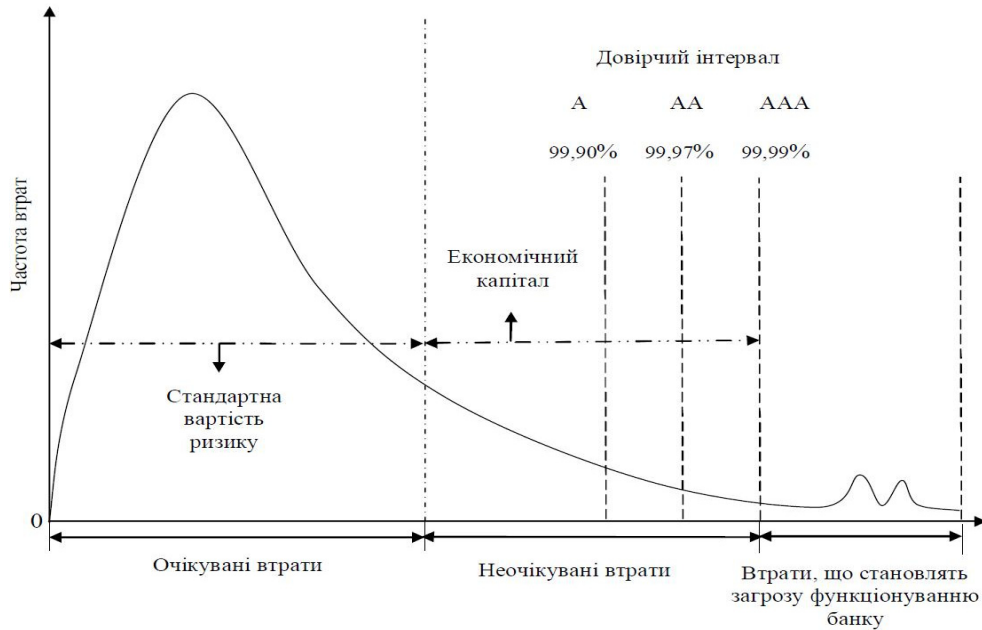

Рис. 1. Залежність величини економічного капіталу від неочікуваних втрат банку

Розглянемо спочатку методи обчислення економічного капіталу на покриття кредитного ризику банку. Непередбачувані втрати кредитного портфеля можна визначити як втрати, які перевищують очікувані, тобто у вигляді різниці між максимально можливими та очікуваними втратами. Резервувати капітал у розмірі максимально можливих втрат недоцільно і навряд чи можливо взагалі. У банку повинно бути капіталу у такому обсязі, який би повністю компенсував збитки, що перевищують очікувані, проте не у всіх випадках, а лише із заданою ймовірністю або рівнем довіри. Для цього необхідно визначити α -квантиль розподілу втрат L кредитного портфеля:

$$q\alpha = \inf\{q > 0 \mid P(L \leq q) \geq \alpha\}, \quad (1)$$

тоді економічний капітал EC_α можна обчислити наступним чином:

$$EC_\alpha = q_\alpha - EL. \quad (2)$$

У роботі [3] розглядається алгоритм застосування методу симуляцій Монте-Карло до одновекторної моделі Васічека для обчислення економічного капіталу на покриття кредитного ризику. Загалом методи оцінювання величини економічного капіталу можна поділити на три великі групи: історичні методи, метод симуляцій Монте-Карло, метод варіації-коваріації (табл. 1) [3, с. 168].

Відповідно до вимог Базельського комітету

$$K_{IRB} = LGD(K - PD)MATA, \quad (3)$$

де K_{IRB} – коефіцієнт вимог до капіталу для покриття кредитного ризику (у %);

$MATA$ (maturity adjusted) – функція, що корегує вимоги до капіталу на терміновість портфеля активів;

LGD (loss given default) – рівень втрат в разі дефолту;

K – коефіцієнт втрат у моделі Васічека із заданим рівнем значущості;

PD – ймовірність дефолту за оцінкою банку (за рік).

$$K = \Phi\left(\frac{\Phi^{-1}(PD) + \Phi^{-1}(0,999)\sqrt{\rho}}{\sqrt{1-\rho}}\right), \quad (4)$$

де Φ – функція стандартного нормального розподілу.

ρ – коефіцієнт кореляції дефолту із фактором систематичного ризику.

$$\rho = 0,12\left(\frac{1-e^{-50PD}}{1-e^{-50}}\right) + 0,24\left(1 - \frac{1-e^{-50PD}}{1-e^{-50}}\right), \quad (5)$$

$$MATA = \frac{1 + (M - 2,5)b}{1 - 1,5b}, \quad (6)$$

де M – ефективний термін до погашення (effective maturity)

$$b = (0,11852 - 0,05478 \ln(PD))^2. \quad (7)$$

Різниця $K-PD$ в (3) фактично розділяє втрати на очікувані (expected) та не прогнозовані (unexpected):

– очікувані повинні враховуватися у ціновій та резервній політиках;

– роль капіталу – покривати не прогнозовані втрати (економічний капітал).

Порівняльна характеристика методів обчислення економічного капіталу

Методика	Переваги	Недоліки
Історичні методи	1. Простота розрахунків 2. Непараметричний 3. Врахування нелінійних залежностей	4. Значні вимоги до об'єму даних 5. Результати часто не відповідають реальності
Метод симуляцій Монте-Карло	<ul style="list-style-type: none"> • Врахування нелінійної структури ризику • Можливість використання різних розподілів 	<ul style="list-style-type: none"> • Складні обчислення • Потреба у матриці коваріацій
Метод варіацій-коваріації	6. Простота розрахунків 7. Можливість аналізу впливу окремих параметрів ризику	<ul style="list-style-type: none"> • Потреба у матриці коваріацій • Залежність від історичних даних • Неможливість врахувати нелінійну структуру ризику

У банківській галузі ринковий ризик зазвичай поєднується із ризиком ліквідності активів. Ринковий ризик (market risk) Національний банк України визначає як наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів та похідних інструментів (деривативів) [2]. Базельський комітет визначає ринковий ризик як ризик втрат за балансовими та позабалансовими позиціями банку, які виникають внаслідок змін ринкових цін, зокрема: ризик притаманний для інструментів та активів, для яких встановлюються процентні ставки; товарний та валютний ризики. Невизначеність у потенційних змінах ринкових цін на основні банківські інструменти є одним із найважливіших чинників банківських ризиків, а отже, і однією із головних проблем, на якій фокусують сьогодні свою увагу регулятори. Банки повинні утримувати певну кількість капіталу, необхідного для покриття цих ризиків. Розмір цього капіталу може бути обчислений на основі стандартизованого методу або з допомогою внутрішніх моделей. Базел II розглядає *VaR*-методологію як один із найбільш важливих внутрішніх інструментів, який забезпечує ефективний моніторинг ринкового ризику та дає змогу порівнювати ризики усіх видів банківської діяльності. *VaR*-технологія повинна бути інтегрована у внутрішні моделі як інструмент оцінювання економічного капіталу з тим, щоб служити одним із підходів до визначення регулятивного капіталу на покриття ринкового ризику.

Базельський комітет із банківського нагляду у "Поправці до Угоди щодо обліку ринкового ризику" [1] встановив правила щодо оцінювання ринкових ризиків. Частина В⁶ присвячена принципам використання внутрішніх моделей для вимірювання ринкових ризиків в банківській сфері. Цей документ подає перелік критеріїв, які повинен задовольнити банк, щоб мати змогу використовувати внутрішні моделі для визначення потреби банку у капіталу. Ці критерії поміж іншим стосуються: специфікації факторів ринкового ризику, кількісних стандартів та зовнішнього оцінювання.

Базельський комітет з банківського нагляду застосовує мінімальні кількісні стандарти при розрахунку необхідного економічного капіталу на покриття ринкового ризику. Немає конкретного типу моделі, яка б була передбачена угодою Базель II для визначення капіталу, необхідного на покриття ринкового ризику. Банки є вільними у виборі моделей оцінювання економічного капіталу: варіаційно-коваріаційні матриці, історичного моделювання або моделі, побудовані на основі методу Монте-Карло. Горизонт спостереження повинен бути не менше одного року і масиви даних повинні оновлюватися не рідше ніж один раз на три місяці. *VaR* повинен бути обчислений на щоденній основі з 99 відсотковим рівнем довіри, протягом 10 днів часового горизонту. Банки можуть масштабувати одноденний *VaR* до 10-денного з допомогою множення першого на квадратний корінь з часу:

$$VaR_{10}(99\%) = \sqrt{10} * VaR_1(99\%) . \quad (8)$$

Банки, що використовують внутрішні моделі, обчислюють вимоги до капіталу у відповідності за наступною формулою:

$$Потреби \ у \ капіталі = \text{Max} \left[VaR_{10,t-1}(99\%), (M + m) \frac{1}{60} \sum_{i=1}^{60} VaR_{10,t-1}(99\%) \right], \quad (9)$$

де M – нормативний мультиплікатор капіталу, який дорівнює 3; m – залежно від якості внутрішньої моделі (бек-тестування) коливається в межах $[0,1]$.

Для того щоб довести прогностичний характер внутрішніх моделей на основі реальних даних, банки повинні проводити валідацію своїх моделей. Бек-тестування – процес підтвердження точності моделі у порівнянні з фактичними результатами. Цей аналіз має продемонструвати, що фактичні результати протягом достатнього періоду часу знаходяться в очікуваних межах, визначених моделлю. У нашому випадку, бек-тестування полягає у порівнянні результатів (прогнозів) *VaR*-моделі з фактичними результатами – це нормативна вимога згідно із поправкою Базельського комітету. Крім того, передбачається плаваюча шкала додаткових вимог до капіталу, якщо модель не дає коректний прогноз експозиції ризику (трьохзонний підхід). Базельський Комітет з банківського нагляду вимагає від банків проведення бек-тестування на щоквартальній основі з використанням даних за один рік (близько 250 торгових днів). Цей процес просто підраховує фактичну кількість разів в минулому році, коли збиток згідно із звіту про прибутки та збитки (P&L) перевищив *VaR*. Формула (1) показує важливість прогностичного характеру *VaR*-моделей, які впливають на підсумкову суму вимог до капіталу. Оскільки регулятори не визначають підходи, які слід застосувати до моделювання потреби у капіталу банку, важливо відзначити, що *VaR*-методологія зарекомендувала себе як надійна технологія прогнозування. Вона спонукає банки застосовувати *VaR*-моделі хорошої якості, оскільки використання більш складних технік дозволяє знизити розмір вимог до капіталу.

Висновки. Незважаючи на те, що на сьогодні не вироблено єдиної концепції економічного капіталу, більшість західних банків все активніше застосовують цей підхід як ефективний інструмент ризик-менеджменту та гнучку міру банківських ризиків. Найбільшої популярності набув рекомендований Базельським комітетом підхід до оцінювання економічного капіталу банку, який передбачає застосування *VaR*-підходу для визначення рівня непередбачуваних збитків із заданим рівнем довіри. У статті розглянуто основні підходи до визначення необхідного економічного капіталу на покриття непередбачуваних втрат від кредитного та ринкового ризиків. Для визначення капіталу на покриття непередбачуваних втрат банкам необхідно розробляти моделі оцінювання економічного капіталу для усіх типів ризику. Слід врахувати дослідження науковців Європейського центрального банку, які показали, що більш коректним буде врахування у цих моделях все можливих взаємозв'язків між різними видами ризиків, оскільки звичайна агрегація економічних капіталів призводить до доволі суттєвих похибок в оцінюванні загального економічного капіталу.

Література

1. Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks. Bank for International Settlements. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf>
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123616
3. Кишакевич Б.Ю. Моделювання та оптимізація кредитних ризиків банку : монографія / Богдан Юрійович Кишакевич. – Дрогобич : Коло, 2011. – 412 с.
4. Кишакевич Б.Ю. Оптимізація розподілу економічного капіталу / Б.Ю. Кишакевич // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : збірник науково-технічних праць. – Львів : НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.7. – С. 300–307.
5. Міщенко В. Еволюція підходів до оцінки капіталу в Базельських угодах / В. Кротюк, В. Міщенко // Банківська справа. – 2005. – № 4. – С. 3–9.
6. Marcin Fedor. Economic Capital versus Regulatory capital for market risk in banking and insurance sectors: Basel II experience and the challenge for Solvency II. Université Paris Dauphine. 2009. 37 p. URL: <http://www.actuaries.org/AFIR/Colloquia/Stockholm/xFedor.pdf>
7. Piergiorgio Alessandri and Mathias Drehmann. An economic capital model integrating credit and interest rate risk in the banking book. ECB – Working paper series. No 1041. April 2009. 57 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1041.pdf>

References

1. Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks. Bank for International Settlements. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf>
2. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123616
3. Kyshakevych B.Iu. Modeliuvannia ta optymizatsiia kredytnykh ryzkyv banku. monohrafiia. Drohobych. Kolo, 2011. 412 s.
4. Kyshakevych B.Iu. Optymizatsiia rozpodilu ekonomichnoho kapitalu. Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy. Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats. – Lviv, NLTU Ukrainy. 2010. Vyp. 20.7.– S. 300–307.
5. Mishchenko V. Evoliutsiia pidkhodiv do otsinky kapitalu v Bazelskykh uhodakh. Bankivska sprava. 2005, № 4, S. 3–9.
6. Marcin Fedor. Economic Capital versus Regulatory capital for market risk in banking and insurance sectors: Basel II experience and the challenge for Solvency II. Université Paris Dauphine. 2009. 37 p. URL: <http://www.actuaries.org/AFIR/Colloquia/Stockholm/xFedor.pdf>
7. Piergiorgio Alessandri and Mathias Drehmann. An economic capital model integrating credit and interest rate risk in the banking book. ECB – Working paper series. No 1041. April 2009. 57 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1041.pdf>

Надійшла 05.05.2015; рецензент: д. е. н. Рибчук А. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНОГО ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ

У статті проведено дослідження особливостей функціонування різних секторів економіки країни та їх ролі у накопиченні системного фінансового ризику. Здійснено аналіз причин та особливостей перебігу світових системних фінансових криз, у процесі якого було виявлено їх спільні характеристики та сфери прояву. Обґрунтовано структурування джерел системного фінансового ризику в розрізі різних інституційних секторів економіки, а також запропоновано класифікацію факторів, що обумовлюють накопичення системного фінансового ризику в економіці країни

Ключові слова: системний фінансовий ризик, фінансова криза, джерела фінансового ризику, фактори накопичення фінансового ризику

I. V. BIELOVA

State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine»

CONCEPTUAL BASES OF SYSTEMIC FINANCIAL RISK BUILDUP IN COUNTRIES' ECONOMY

The purpose of the article is to develop a conceptual principles of forming systemic financial risk by identifying sources of its accumulation and the factors that increase the level of systemic risk in the country's economy. In the paper a study the characteristics of the various sectors of the economy and their role in the accumulation of systemic financial risk is conducted. The analysis of the causes and systemic features of global financial crisis is carried out, during which their common characteristics and scope of manifestation are discovered. Structuring sources of systemic financial risk in the context of different institutional sectors and classification of factors contributing to the accumulation of systemic financial risk in the economy are grounded. Despite on the predominant realization of systemic financial risk in the financial sector, the sources of its buildup related with different areas and parts of the financial system, the functioning of which is dynamic.

Keywords: systemic financial risk, financial crisis, sources of financial risk factors accumulation of financial risk

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів у світовій економіці призводить до зростання масштабів наслідків фінансових криз як для національних економік, так і для міжнародної фінансової системи, що призводить до загострення уваги дослідників до вирішення проблеми управління системним фінансовим ризиком з точки зору ідентифікації джерел його виникнення, використання найбільш адекватних методів оцінювання та розробки ефективних шляхів мінімізації наслідків від його реалізації. Саме тому у науковій літературі та практиці ризик-менеджменту набуває поширення системний підхід, спрямований на виявлення та нівелювання впливу системного ризику, який виникає у різних сферах економіки та загрожує стабільному функціонуванню економічної системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика ролі системного фінансового ризику привертає увагу ряду зарубіжних та вітчизняних науковців, дослідження яких спрямовані на висвітлення різних аспектів даного явища в економіці. Зокрема, Ф. Аллен [1], А. Карлетті [2], Д. Хендрікс [6] вивчали питання типологізації системного ризику, Н. Бланчер [2], з'ясовує етапи його перебігу, Д. Лукас [8] досліджує роль держави як джерела накопичення системного фінансового ризику. Варто звернути увагу також на результати, представлені у роботах, авторами яких є С. Классенс, М. Косі [3] К. Рейнхарт [9], К. Рогофф [9], які дозволяють оцінити наслідки реалізації системного ризику в економіці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на той факт, що тематика системного фінансового ризику широко висвітлена в науковій та методичній літературі, на сьогоднішній день не було сформовано єдиного підходу щодо ідентифікації джерел його походження та механізму накопичення, що створило б підґрунтя для розробки системи ефективного моніторингу за формуванням системного фінансового ризику в економіці країни або світовому фінансовому просторі.

Мета статті полягає у розробці концептуальних засад формування системного фінансового ризику шляхом визначення джерел його накопичення та факторів, що підсилюють рівень системного ризику в економіці.

Основний текст. Аналіз системного фінансового ризику передбачає, що, передусім, його виникнення та/або поширення відбувається через фінансовий сектор економіки, як сферу фінансової системи, що забезпечує взаємодію різних суб'єктів економіки через забезпечення руху фінансових потоків. У той же час, є необхідною конкретизація джерел накопичення системного фінансового ризику, оскільки будь-яка діяльність пов'язана з наявністю загроз як економічного, так і неекономічного характеру (соціального, політичного, природного тощо), негативний вплив яких завжди пов'язаний з виникненням фінансових втрат. Досліджуючи причини та джерела накопичення системного фінансового ризику, вважаємо за доцільне розглянути особливості функціонування різних секторів економіки з точки зору наявності конкретних передумов для формування підвищеного ризику внаслідок наявності специфічних

факторів, що впливають на діяльність суб'єктів, які оперують у даних сферах. Узагальнення існуючих підходів щодо визначення причин виникнення системного ризику у конкретних секторах економіки представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Передумови формування системного ризику у різних секторах економіки

Автор, джерело	Сектор економіки	Передумови накопичення фінансового ризику
О. Де Бандт, Ф. Хартманн [5]	Фінансова система	- специфічна структура активів та пасивів банків, які мають бути збалансовані за термінами та обсягами; - пов'язаність фінансових інститутів через прямі зобов'язання та платіжні системи; - проблеми довіри, пов'язані з інформаційним забезпеченням фінансових контрактів
Д. Лукас [8]	Державний сектор	- розмір активів; - зв'язок з фінансовими інститутами; - недостатність прозорості; - недостатність нагляду; - уряд є суб'єктом, що розробляє правила; - у державному секторі пріоритетними є політичні, а не фінансові важелі впливу; - низька здатність до оперативних дій; - уряд не приймає активної участі у частих торгових операціях; - як правило, уряд не виступає джерелом ризику контрагента
Ж. Сантос [10]	Банківський сектор	- пов'язані портфелі активів банків; - асиметрія інформації на міжбанківському ринку
Р. Кардареллі, С. Алекдаг, С. Лалл [4]	Корпоративний сектор	- значна частка зовнішнього фінансування
	Сектор домогосподарств	- циклічність цін на нерухомість; - високий рівень кредитів

Отже, можемо відмітити, що зазначені підходи передбачають більш широкую типологізацію сфер накопичення системного фінансового ризику, ніж безпосередньо різні підсистеми фінансового сектору економіки. Поруч з цим можна прийти до висновку про відсутність єдиного підходу та деяку фрагментарність існуючих концепцій, які орієнтуються на розгляд окремих аспектів даної проблематики у залежності від специфіки структури фінансової системи країни та ключових проявів реалізації системного фінансового ризику, що обумовлює необхідність конкретизації системи факторів та передумов, що прямо або опосередковано детермінують зростання рівня накопиченого фінансового ризику та підвищення ймовірності його реалізації.

Саме тому у даному контексті набуває актуальності проведення емпіричного ретроспективного аналізу фінансових криз системного характеру з метою виявлення ключових факторів, що впливають на формування системного ризику та проявляються під час перебігу фінансових криз з точки зору ідентифікації найбільш поширених та значних за рівнем потенційних втрат критичних індикаторів функціонування економіки. У даному контексті відмітимо, що С. Классенс, М. Косі, аналізуючи періодичність фінансових криз різного типу, що відбулися протягом XIX–XX ст. у 181 країні світу, дозволив виявити той факт, що більшість криз, які починалися в одному із секторів економіки, супроводжувалися їх поширенням на інші сфери. Проведений авторами аналіз засвідчив, що близько половини всіх криз, що відбувалися у визначений період часу, збігалися з однією чи двома фінансовими кризами інших типів, які розпочиналися у період трьома роками раніше чи трьома роками пізніше, що вказує на той факт, що настання системної фінансової кризи обумовлено факторами, що характеризують функціонування різних сфер економіки [3]. Поруч з цим статистичні дані Міжнародного Валютного Фонду [7] свідчать, що протягом 1970–2007 років відбулося 26 «подвійних» криз (наявність банківської кризи у звітному періоді та валютної кризи протягом року до або після звітного періоду) та 8 «потрійних» криз (банківська криза у звітному році, а також валютна і боргова кризи у періоді до або після звітного), що підтверджує висновок про множинність параметрів, які обумовлюють накопичення системного фінансового ризику. Таким чином, існуючі дослідження засвідчили той факт, що в цілому системні фінансові кризи можна розподілити на дві категорії – ті, які реалізуються в одному з секторів економіки, а також ті, які поширюються на інші сектори, що обумовлено числом факторів, які на поточний момент часу досягають свого критичного рівня, а також тіснотою зв'язків між секторами. У той же час, системна криза може реалізуватися у межах однієї з країн та у цілому на міжнародному рівні. При цьому доцільно дослідити причини, що обумовлюють виникнення світових фінансових криз (табл. 2).

Причини, що обумовлювали світові фінансові кризи [9]

Кризовий період	Подія, що стала початком кризи	Країни, що постраждали від кризи
1929–1931	Падіння реальних цін на сировинні товари, що супроводжувалось зростанням реальних відсоткових ставок у Сполучених Штатах Америки	Бельгія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Португалія, Іспанія, Швеція, Сполучені Штати Америки, Аргентина, Бразилія, Китай, Індія, Мексика
1981–1982	Падіння цін на реальні товари. Зростання реальних процентних ставок у США. Боргова криза ринків, що розвиваються	Аргентина, Чилі, Колумбія, Конго, Екватор, Єгипет, Гана, Мексика, Філіппіни, Туреччина, Уругвай
1991–1992	Розрив цінних бульбашок на нерухомість у Японії і скандинавських країнах	Чеська Республіка, Фінляндія, Греція, Японія, Швеція, Алжир, Бразилія, Єгипет, Грузія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина
2007–2009	Сплеск бульбашки іпотечної нерухомості в США	Німеччина, Угорщина, Ісландія, Японія, Іспанія, Великобританія, Сполучені Штати Америки

Відповідно до даних таблиці, можна відмітити, що причини світових криз, наслідки яких реалізувалися у значній кількості країн, у більшості випадків характеризувалися їх початком у одній країні, а потім поширювалися на економіку країн, найбільш тісно пов'язаних з державою – джерелом кризи. Однак, поруч з цим можна відмітити наявність одночасного виникнення кризових явищ економічного характеру в ряді країн (криза 1992–1992 років). З метою визначення конкретних джерел накопичення системного фінансового ризику доцільним є проведення також емпіричного аналізу особливостей перебігу системних фінансових криз у економічному аспекті, що дозволить ідентифікувати ключові фактори, що зумовили їх реалізацію та супроводжували їх протікання. Дослідження особливостей перебігу системних фінансових криз у різних країнах світу у період кінця ХХ – початку ХХІ століття дозволило виокремити спільні характеристики, що супроводжують їх формування та поширення (табл. 3).

Ключові ознаки системних фінансових криз у 1980-і – 2010-і рр. у різних країнах (складено автором на основі [7, 9, 11])

Фактори, що сприяли формуванню та/або супроводжували перебіг кризи	Кількість спостережень	Приклади реалізації: країна, період
Зростання частки проблемних кредитів	31	Албанія (1990), Боснія і Герцеговина (1992), Китай (1990-і), Японія (1991), Республіка Корея (1997–2002), Кувейт (1980-і), Малайзія (1997–2001), Словаччина (1991), Україна (1997–1998), В'єтнам (1997), Ємен (1996)
Відтік депозитів	6	Аргентина (1980–1982, 2001), Болгарія (1996–1997), Уругвай (2002)
Рефінансування комерційних банків центральним банком	11	Бразилія (1994–1999), Мексика (1981–1991, 1994–2000), Норвегія (1990–1993), Філіппіни (1998), Сьєрра-Леоне (1990), Таїланд (1983–1987), Уругвай (2002)
Воєнні дії	2	Боснія і Герцеговина (1992), Демократична Республіка Конго (1992)
Конвертація депозитів в облігації	1	Бразилія (1990)
Ліквідація банків державою або інтервенції від центрального банку	41	Аргентина (1980–1982, 1995), Вірменія (1994–1996), Бенін (1988–1990), Болівія (1986–1988, 1994), Болгарія (1996–1997), Чеська Республіка (1989–1991), Ямайка (1994, 1996–2000), Японія (1991), Латвія (1995), Литва (1995–1996), Македонія (1993–1994), Малі (1987–1989), Мавританія (1984–1993), Туреччина (2000), Україна (1997–1998), Венесуела (1994–1995)
Банкрутство банків / фінансових фірм	6	Екватор (1998–2001), Єгипет (1980-і), Естонія (1992–1995), Перу (1983–1990), Тайвань (1997–1998), Таїланд (1997–2002)
Реструктуризація банків	14	Фінляндія (1991–1994), Малайзія (1997–2001), Мексика (1981–1991), Нігер (1983), Словенія (1992–1994), Туреччина (2000), Уругвай (2002)
Проблеми платоспроможності банків або фінансових фірм	37	Грузія (1991), Литва (1995–1996), Мексика (1994–2000), Марокко (1980-і), Непал (1988), Нігерія (1991–1995), Філіппіни (1983–1987), Польща (1992–1995), Росія (1988–1999), Іспанія (1977–1985), Швеція (1991–1994), Таїланд (1983–1987), Уганда (1994), Уругвай (1981–1984), Венесуела (1994–1995)
Зростання державного боргу	2	Екватор (1980-і), Україна (1997–1998)
Падіння цін на акції банків	2	Ізраїль (1977–1983), Японія (1991)
Проблеми ліквідності банків	2	Азербайджан (1995), Кенія (1985–1989)

Дослідження особливостей перебігу світових фінансових криз, яке було проведено за інформацією Світового банку про 158 системних криз періоду 1970-х – 2010-х років, дозволило виявити той факт, що значна частка системних криз супроводжувалась втручанням держави у діяльність фінансових інститутів – так, 41 криза позначилась наявністю процедур ліквідації банків з боку держави та наданням інтервенцій центральним банком, у той час як в 11 з досліджених випадків мав місце факт рефінансування комерційних банків з боку центрального банку. На другому місці за рівнем поширення виступають проблеми платоспроможності банків або фінансових компаній, які мали місце у 37 з 158 розглянутих випадків, та виступали причиною настання фінансової кризи або проявлялись у процесі її реалізації. Поруч з цим, можна окремо виділити системні кризи, зумовлені проблемами ліквідності у банківському секторі. Не менш значимим фактором, який досягав критичного рівня його кількісного значення в окремі роки, що передували початку фінансової кризи, виявилась частка проблемних кредитів у структурі активів банків, яка у окремих випадках досягала 75% обсягу всіх кредитів банківської системи країни.

Менш поширеними за частотою виникнення, однак, суттєвими за наслідками, були системні кризи, у процесі яких відбувалась реструктуризація банків або вихід з ринку банків чи фінансових фірм внаслідок їх банкрутства, що, однак, виступає скоріше наслідком кризових подій, ніж причиною кризи, як і відтік депозитів, зафіксований в 6 з досліджених випадків. Також характеристиками банківського сектору, які відображали його функціонування у передкризовий та кризовий періоди, можна відзначити падіння цін на акції банків, нестабільність міжбанківського ринку, конвертацію депозитів у облигації. В цілому проведений аналіз свідчить, що переважно прояви фінансової кризи відбувалися у системі фінансового посередництва, зокрема у банківському секторі. Однак, у даній вибірці наявні також факти системних криз, викликаних значним зростанням державного боргу та падінням іпотечного ринку. У той же час, окрім причин економічного характеру, як фактор, що обумовлює настання фінансової кризи, можна відзначити також воєнні дії. Поруч з цим варто відмітити, що виявлені фактори більшою мірою виступають проявом реалізації системного фінансового ризику, ніж відображають джерела його накопичення.

Приймаючи до уваги все вищевикладене, можемо відмітити, що у процесі ідентифікації джерел накопичення системного фінансового ризику доцільно враховувати функціонування суб'єктів, які належать до різних сфер фінансової системи, діяльність яких є динамічною, оскільки основною причиною накопичення та реалізації системного фінансового ризику є нестабільність розвитку різних секторів економіки. Отже, в основу класифікації джерел системного фінансового ризику покладемо класифікацію інституційних секторів економіки країни. Виходячи з цього, можна виокремити чотири основні сфери його накопичення:

- сектор фінансових корпорацій – дана сфера є найбільш суттєвим джерелом накопичення системного ризику, враховуючи наступні специфічні риси її функціонування: 1) наявність тісних економічних зв'язків фінансових установ між собою, яка формує їх взаємозалежність від рішень та дій конкурентів; 2) функціонування фіктивного, а не реального капіталу, який характеризується більш різкими флуктуаціями цін; 3) провадження більш ризикованих фінансових операцій, ніж у інших секторах економіки;

- сектор загального державного управління – специфікою даного сектору виступає той факт, що у ньому, крім фінансових, акумулюються також і соціальні ризики, реалізація яких пов'язана зі зростанням фінансових втрат. Крім того, у даного сектору мінімізуються можливості управління власними ризиками через ускладнення або неможливість ліквідації збиткових активів порівняно з приватною сферою;

- сектор нефінансових корпорацій – даному сектору притаманні як безпосередньо фінансові ризики, пов'язані з залученням позичкового капіталу, так і реальні ризики (форс-мажор, природні катаклізми, різка зміна цін на матеріали і сировину);

- сектор домашніх господарств – накопичення системного фінансового ризику у даній сфері носить «психологічно-економічний» характер та пов'язано з необґрунтованістю прийнятих фінансових рішень, низькою фінансовою грамотністю, неспроможністю адекватно реагувати на імпульси фінансового ринку, а також поширенням фінансової паніки при перших проявах економічної нестабільності, що підсилює ймовірність реалізації фінансової кризи.

У той же час фактори, що сприяють накопиченню системного фінансового ризику у різних секторах економіки (каталізатори), можна поділити на наступні категорії та види: за місцем виникнення – внутрішні (викликані безпосередньо функціонуванням даного сектора) та зовнішні (пов'язані з реакцією на процеси в іншому інституційному секторі), за можливістю застосування регуляторного впливу – регульовані (рівень безробіття, грошова маса в обігу, обсяг кредитів тощо) та нерегульовані (стихийні лиха, зміна політичних режимів, інвестиційна політика власників фінансових ресурсів), за вимірюваністю – кількісні (як правило, економічні показники), якісні (схильність до інвестування чи заощадження, соціальні настрої, лояльність до фінансових установ тощо).

Висновки і перспективи. Проведене дослідження свідчить, що, незважаючи на розвиток економічних підходів до управління ризиком, останнім часом спостерігається підвищення як частоти виникнення системних фінансових криз, так і поглиблення наслідків їх реалізації, яскравим прикладом чого може слугувати світова фінансова криза 2007–2008 рр., що свідчить про відсутність превентивного

характеру існуючих методів оцінювання накопичення системного фінансового ризику, що, можливо, викликано, врахуванням лише частини факторів у процесі його моніторингу. Саме тому можемо говорити про недосконалість ретроспективного аналізу, спрямованого на дослідження безпосередньо періодів системної кризи, та необхідність проведення більш ранньої діагностики факторів, що дозволяють виявити рівень системного фінансового ризику в економіці, які можуть бути індикаторами ймовірності настання системної кризи. Виходячи з цього, слід відзначити доцільність проведення моніторингу тенденцій розвитку різних секторів фінансової системи у комплексі, адекватна та своєчасна оцінка яких дозволить ідентифікувати ймовірність виникнення фінансової кризи на ранньому етапі дестабілізації економіки та мінімізувати деструктивні наслідки реалізації системного фінансового ризику.

Література

1. Allen F., Carletti E. Systemic Risk and Macroprudential Regulation. URL: www.iea-world.org/docs/1043.pdf.
2. Blancher N. Systemic Risk Monitoring (SysMo) Toolkit – A User Guide. IMF Working Paper. 2013. No. 168. 80 p.
3. Claessens S., Kose M. Financial Crises: Explanations, Types, and Implications. IMF Working Paper. 2013. No. 28. 66 p.
4. Cardarelli R., Elekdag S. and S. Lall Financial Stress, Downturns, and Recoveries. IMF Working Paper. 2009. No. 100. 60 p.
5. De Bandt O., Hartmann P. Systemic Risk: A Survey. European Central Bank Working Paper. 2000. No. 35. 79 p.
6. Hendricks D. Defining Systemic Risk. Financial Reform Projects. Briefing Paper №1: Defining Systemic Risk. 2009. 6 p.
7. Laeven L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database. IMF Working Paper. 2008. No. 244. 80 p.
8. Lucas D. Evaluating the Government as a Source of Systemic Risk. URL: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=35&cad=rja&uact=8&ved=0CDkQFjAEOB4&url=http%3A%2F%2Fwww.systemic-risk.org%2Fwp-content%2Fuploads%2FLucasGovernmentSystemicRisk121204.pdf&ei=PWMLVdnuJIKfPKTmgdGh&usq=AFQjCNEUG6qFohVq7mykXIUjKgSV299s7w&bvm=bv.88528373,d.ZWU>.
9. Reinhart C. M., Rogoff K. S. This time is different: eight centuries of financial folly. New Jersey: Princeton University Press, 2009. 513 p.
10. Santos J. How do financial crises come to life? The role of systemic risk. URL: www.apb.pt/.../Apresentacao_Prof._Joao_Santos.pdf.
11. World Bank Database of Banking Crises. World Bank. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pMPGTmqzpsAJ:www1.worldbank.org/finance/World_Bank_Database_of_Banking_Crises_October_6_2003.xls+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Васильєва Т. А.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МАРКЕТИНГУ

UDC 657.471.66:338.45

V. I. KOVSHIK

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

DISTRIBUTION COSTS OF UKRAINIAN MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISES

The article presents the exploration of characteristics and behaviour of distribution costs of mechanical engineering enterprises of Ukraine in the context of logistics expenses investigation. The study is focusing on actually working Ukrainian companies that shows their financial statements as obligatory accountability for securities emitters. The key method used is a statistical analysis of distribution costs values in income statements for 2012–2014 financial years across 70 enterprises in this sphere. On the basis of correlation and frequency analysis, the work describes important relationships and common behaviour patterns between distribution costs, sales volumes, manufacturing expenses, firm staff size and sphere of its activity. The analysis discovered that in most of active mechanical engineering enterprises in Ukraine the distribution costs fit the range from 1 to 10% of revenue amount with the total sample average about 4%. Deviations according to the produced machinery or equipment type are also studied and presented in the article that makes significant importance of the obtained results for managerial and scientific activities.

Keywords: distribution costs, cost management, supply chain management, financial statements analysis, statistics, mechanical engineering.

V. I. КОВШИК

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ВИТРАТИ ЗБУТУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

В статті представлено дослідження характеристик і поведінки витрат збуту машинобудівних підприємств України в контексті вивчення логістичних витрат. Дослідження фокусується на українських компаніях, що активно функціонують, та розкривають свою фінансову звітність як емітенти цінних паперів. Основним методом дослідження є статистичний аналіз значень витрат збуту в звітах про доходи та витрати за 2012–2014 фінансові роки 70 підприємств у цій сфері. На підставі кореляційного та частотного аналізу, в статті описано важливі відношення, закономірності та взаємозв'язки між витратами збуту, обсягами продажів, собівартістю, розміром підприємства і його штату, сферою його діяльності. Проведений аналіз виявив, що в більшості активних підприємств машинобудування в Україні витрати на збут відповідають діапазону від 1 до 10% від суми чистого доходу з середнім значенням даних вибірки близько 4%. Відмінності від середніх показників відповідно до типу техніки або обладнання, що виготовляється, також досліджено і представлено в статті, що становить велике значення отриманих результатів для практичної управлінської та наукової діяльності.

Ключові слова: витрати збуту, управління витратами, управління ланцюгами постачання, аналіз фінансової світності, статистика, машинобудування.

Introduction

Taking into account the difficult economic conditions caused by an intensification of the economic crisis and a difficult socio-political situation in Ukraine, the problem of effective cost management is increasingly crucial for surviving and further development of all major branches of production. Reorientation of material and information flows towards new markets in the context of Ukraine's integration to European Union as well as disappearance of old logistics patterns are also powerful stimulating factors for Ukrainian companies to find out ways of improvement and development. The cost of finished goods distribution is an important part of the total and logistics cost at any industrial enterprise. Mechanical engineering companies are not an exception. They face many problems nowadays and this fact is causing the high urgency of the scientific studies in the sphere of costs management.

Analysis of recent researches and publications

The problems of effective cost management in distribution part of supply channels at various types of enterprises, place of such costs in overall structure and common directions of their allocation are considered on the works of numerous Ukrainian and foreign authors. Among them, there are the following scientists: L. M. Yancheva, V. I. Ospishchev, K. Bezvervkhyyi, O. Lotysh, A. V. Tkachova, O. B. Telishevskaya, M. Christopher and others. These authors emphasize the importance of investigation of logistics costs and distribution costs as their integral part.

L. M. Yancheva, V. I. Ospishchev and N. M. Harkusha [1] in the work on factor analysis of distribution costs of trade companies, emphasize the importance of distribution analysis and provides information on using income statement data for the related research. K. Bezvervkhyyi [2] and A. V. Tkachova [4] in their work state that distribution costs are an important part of indirect and logistics costs of any enterprise. O. Lotysh [3], provides some general data about foreign enterprises and a content of logistics costs by functional direction, but the article does not contain exact data for Ukrainian enterprises. O. B. Telishevskaya [5] reveals the main factors that have an impact on distribution costs as an integral part of logistics costs and provides a theoretical basis for usage of financial statement data in research. M. Christopher [6, p. 98–100] describes the general methodology of distribution logistics

costing and offers several conclusions on the problems of distribution costs accounting companies can face.

Therefore, Ukrainian and foreign scientists provide theoretical basis and background for investigation of such costs, but there are no recent statistical data about actual amounts of such costs being experienced by Ukrainian enterprises as well as their main features, especially in reference to mechanical engineering enterprises functioning. These facts determines the importance of the following research aim and tasks.

Aim of the research

The aim of the research is to reveal basic features and patterns in distribution costs at enterprises that produce machinery and equipment in Ukraine. Based on the aim it is possible to formulate the following tasks: to find out ways to investigate distribution costs at mechanical engineering enterprises of Ukraine, to perform a statistical analysis to characterize comprehensively such costs and to define their amounts depending on external and internal factors, and to prepare background for further studies.

Research methodology

According to the National standard of accounting №16 “Costs” [7], distribution costs that are disclosed by enterprises in their financial reports (i.e. income statement) includes the following items:

- costs of packing materials used for finished production;
- expenses on packaging repairs;
- salary of sellers, trade agents and distribution staff members;
- marketing and advertising costs;
- expenses on pre-sale preparation of products;
- expenses on distribution-related business trip;
- costs of related assets handling and maintenance (including rent, insurance, repairs, electricity, security etc.);
- costs of finished goods transportation to final customers and/or distributors according to delivery conditions and terms, transportation between subdivisions of enterprise;
- warranty costs;
- insurance of finished products stored at warehouses and other costs related to distribution.

From the given list, it is obvious that most part of these costs belongs to logistics processes. Only the small part is related to marketing, especially on enterprises in heavy industries including mechanical engineering. It is due to the specificity of marketing activities of such companies: they work generally with individual ordering parties in business-to-business manner and do not spend significant financial resources on promotion and market research like producers of consumer goods.

The formulas of outbound (distribution) logistics costs that are being provided by several authors [4, 8], state that logistics costs of distribution include transportation, warehousing, goods handling costs, expenses on informational support, insurance, export fees, costs of distribution network functioning. Taking into account the aforementioned norms of accounting, this fact can be a basis for an assumption that distribution costs reflected in the income statement of an industrial enterprise can be used to investigate logistics costs of machinery producers on the stage of finished goods distribution. This assumption allows evaluating such costs in the process of logistics analysis with ease and sufficient level of accuracy.

Ukrainian enterprises that are joint-stock companies are obliged to disclose their financial statements that are collected on several government web-databases. Therefore, the main source of information used for this research is an information from annual income statements of actively functioning joint-stock companies that operate in the sphere of mechanical engineering. They are officially published on the web site of Stock market infrastructure development agency of Ukraine and are freely available [9].

The sample was constructed from data of income statement reports for 2012–2014 years of 70 enterprises, involved in various types of mechanical engineering including manufacturing of machine tools, handling equipment, engines, compressors, agricultural and military equipment, turbines, trains and ships. The enterprises represents only functioning enterprises and only those that main activity belongs to mechanical engineering. Enterprises that perform mainly services or produce only complementary goods for equipment as well as metal parts were excluded from sample to ensure the reliability of obtained results. The enterprises represent 18 regions of Ukraine excluding territories that are temporary occupied since 2014. This exclusion was made to simplify further investigations based on newer data in spite of the fact the current analysis is based on 2012–2014 data.

The methodology of the study includes calculation of simple Pearson’s product-moment correlation coefficient between distribution costs and other enterprises results. Value of 1 shows a total positive correlation, 0 is an absence correlation, and –1 is an indicator of total negative correlation. It is calculated by formula (1).

$$r = r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \sqrt{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (1)$$

where x_i — first dataset’s item;

y_i — second dataset’s item;

$\bar{x}$ — first dataset mean;

$\bar{y}$ — second dataset mean.

Research results

The results of correlation analysis obtained on the given sample for 2012–2014 data are shown in the following table 1. The high coefficients showing the correlation between revenues, production cost and gross profit are expectable and supports the knowledge that distribution costs are in high degree dependent on volumes of production. It is possible to conclude that for mechanical engineering enterprises the distribution expenses are semi-variable including high percentage of variable costs. It is possible to notice that the actual value of distribution costs is not directly connected with net income of the enterprise.

Table 1

Pearson’s correlation coefficient between distribution costs and other indicators from financial statements

Indicator	Correlation coefficient by years		
	2012	2013	2014
Number of employees	0,816	0,877	0,705
Revenue	0,736	0,781	0,701
Cost of production	0,701	0,765	0,622
Gross profit	0,848	0,743	0,809
Net income	0,288	0,062	-0,002

To confirm additionally the aforementioned thesis about semi-variable nature of distribution costs it is possible to calculate a degree of changes on each enterprise in volume of production costs, changes in sales volume, and a degree of changes in distribution costs. This data about changes also can be analyzed using the correlation analysis to define a connection between these data. The calculations with the formula (1) show that changes in distribution costs in 2012–2013 are related to change in sales with the correlation coefficient 0,696, and coefficient 0,756 for production costs, that confirms previous conclusions about semi-variable character of these costs.

The relative value of distribution costs in the total structure of company’s expenses is next one of the most important indicators that describes the distribution itself and company’s performance in dynamics as well [10].

Investigation of the given sample frequency distribution reveals that fact that most enterprises’ distribution cost amount lies in the range of 1–6% of sales or with a peak circa 4% value. The average ratio (distribution costs to sales) is 3,49% in 2012, 4% in 2013 and 4,08% in 2014. In less than 10 cases, this ratio is in the range of 6–10%. In 2013 two enterprises showed significant deviation (18,7% and 16,5% to sales; 27,75% and 26,6% to production costs) due to significant changes in companies’ performance. In 2014 the situation was very similar to the previous year with one enterprise showing 22,05% ratio to revenue and 34,65% to manufacturing costs. The detailed histograms on figures 1 and 2 illustrate results of the analysis by percent intervals with inclusive upper value.

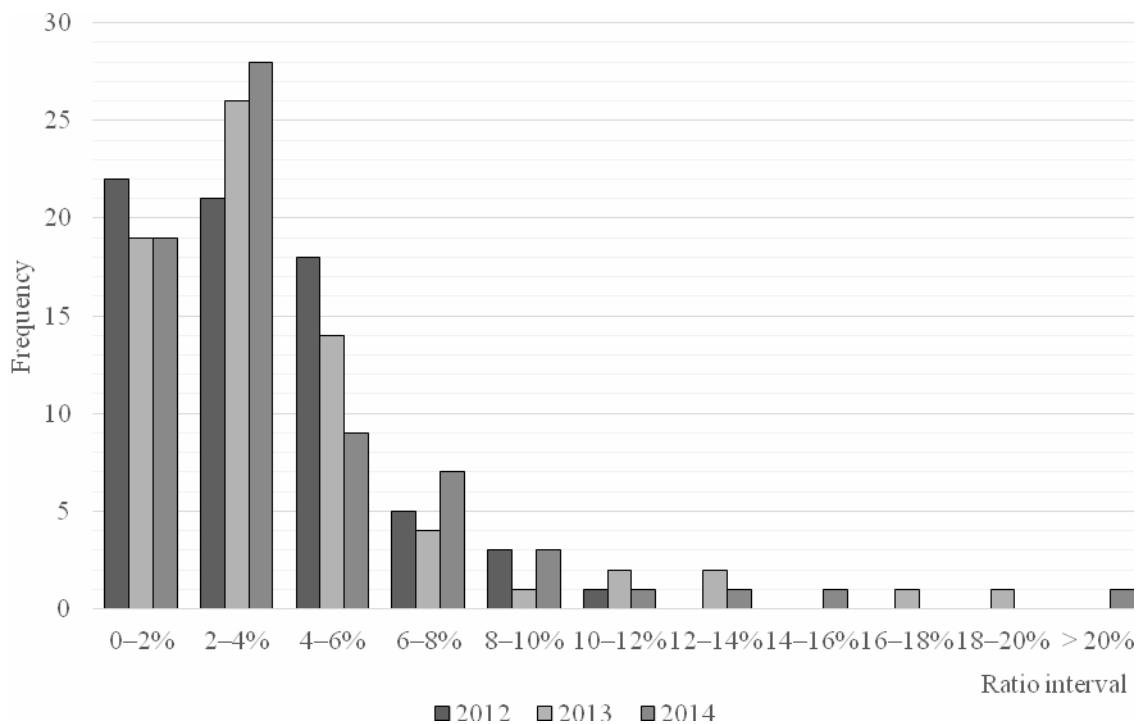

Fig. 1. Ratio of distribution costs to the amount of net revenue. Frequencies in the analyzed sample.

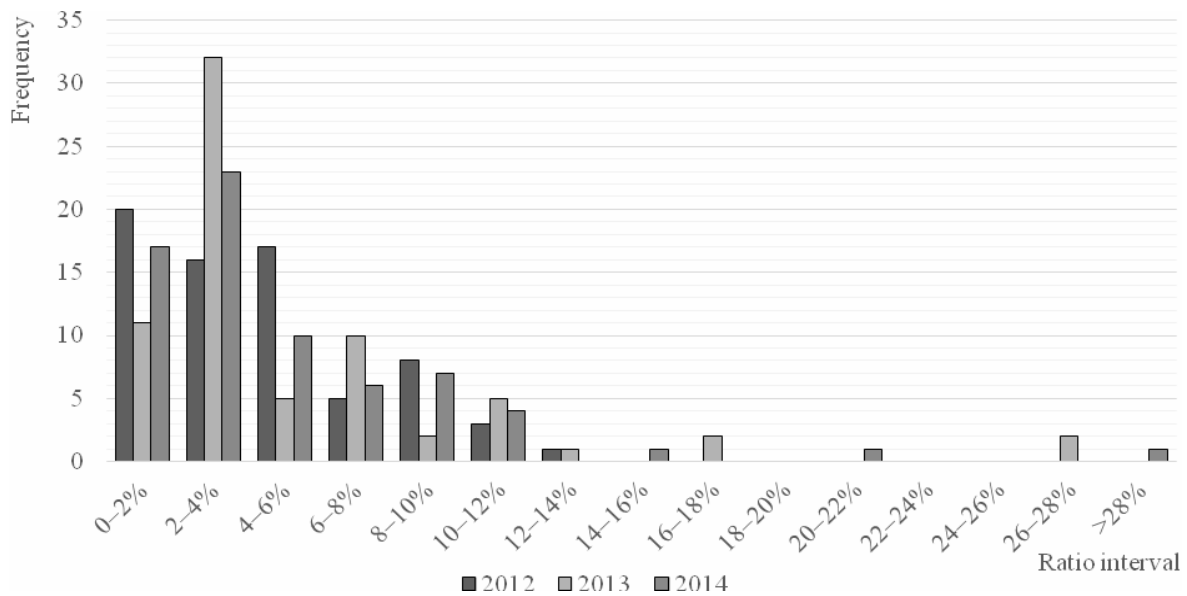

Fig. 2. Ratio of distribution costs to the manufacturing costs. Frequencies in the analyzed sample.

The next important information that can be found out from statistical analysis of the sample is a dispersal of the enterprises by distribution costs percentage according to a type of goods produced. An analysis of companies' main activities revealed the following 15 groups of products, presented in the table 2. The table include values in percent that show an amount of distribution costs relatively to the volume of production in monetary form (revenue).

Considered product groups shows significant difference in amounts of studied costs. As seen from table 2, the highest average amounts of distribution costs are intrinsic for a production of electric engines, generators, energy and building equipment, filters, valves, boilers, wastewater treatment systems, hydraulic equipment. This is obviously related to the relative batch sizes, ways of products distribution, differences in packaging etc. The detailed factor analysis can be an objective of a future research in this sphere.

Table 2

Average distribution costs to revenue ratio at the discovered enterprises by product groups

Products	Distribution costs to revenue ratio (average for product group)			
	2012	2013	2014	Average
Engines, generators	5,06%	8,27%	9,76%	7,70%
Energy equipment, metal products	4,44%	4,17%	8,66%	5,76%
Equipment for construction and production of building materials	4,85%	5,40%	5,92%	5,39%
Filters, valves, boilers, wastewater treatment systems, hydraulic equipment.	4,54%	6,86%	4,45%	5,28%
Pumps, compressors, cooling equipment, air conditioning, power equipment	4,34%	5,00%	3,93%	4,42%
Equipment for food industry and agriculture	3,85%	4,10%	3,42%	3,79%
Equipment for the chemical industry and petroleum processing	2,49%	3,47%	5,39%	3,78%
Lifting and transporting equipment	5,02%	3,08%	2,90%	3,67%
Cars and motor vehicles, parts	3,32%	3,20%	3,36%	3,30%
Equipment for mining industry and metallurgy	2,57%	2,70%	2,72%	2,66%
Metal processing machinery	1,95%	2,44%	2,02%	2,14%
Boats and ships	1,59%	2,90%	1,90%	2,13%
Measuring and navigation devices	2,64%	1,38%	2,08%	2,03%
Railroad cars and rail equipment	1,33%	1,14%	3,27%	1,91%
Communications equipment	0,56%	1,83%	3,18%	1,85%

Summary

As a result of the research it is possible to make the following conclusions. The distribution costs calculated on the basis of norms of financial accounting in the case of mechanical engineering enterprises consist primarily of

logistics costs. This makes possible to investigate logistics costs features in distribution sphere with the statistical analysis of income statements of joint-stock companies. The analysis revealed that in active mechanical engineering enterprises in Ukraine the distribution costs fit the range from 1 to 10% of sales volume. In outstanding cases, this value can be less than 1% or more than 10% and can reach 24% of sales or even amount of 34 % of production costs size. The average value is about 4% of sales (4,04% in 2014). These costs have semi-variable character and are highly related with volumes of produced goods as well as in even higher degree with quantity of people involved in that logistics activities. Distribution costs show a discrepancy according to the goods produces by the enterprises. The analysis of the sample allows distinguishing 15 main product groups according to the enterprises main activity, that influence on average values of distribution costs. The least values (~2%) reside such branches as communication and railroad equipment, and ships building. The most values belongs to production of devices such as motors, filters, valves, boilers, building equipment etc (5–7%).

The future studies can be aimed to find out the relative impact of various additional factors (target audience and size of products, geographic location etc.) on distribution costs and investigation of ways to predict amounts of such costs on a variety of enterprises. Further researches must also include investigation of factors that cause significant deviations in analyzed data at some enterprises. In addition, it is needed to find out exact content of marketing expenses in distribution costs that was neglected in this research in comparison with total distribution costs volume.

References

1. L. M. Yancheva, V. I. Ospishchev, N. M. Harkusha, "Faktornyi analiz vytrat na zbut pidpriemstv rozdrubnoi torhivli", *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, No. 1 (1), Kharkiv, 2009, pp. 3–12.
2. K. Bezverkhyi, "Klasyfikatsiia nepriamykh vytrat u systemi upravlinskoho obliku", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovno-ekonomichnoho universytetu*, No. 4, 2009, pp. 106–116.
3. O. Lotysh, "Upravlinnia lohistychnymy vytratamy na pidpriemstvi", *Ekonomichniy analiz. Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, No. 2, 2008, pp. 240–243.
4. A. V. Tkachova, "Lohistychni vytraty yak kryterii optymizatsii lohistychnoho upravlinnia", *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichna*, No. 36, Vol. 2, 2009, pp. 88–93.
5. O. B. Telishevska Faktory, yaki vyznachaiut vytraty na lohistychno-postachalnyiysku diialnist pidpriemstva, *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, No. 17, 2013, pp. 390–397.
6. Christopher M. Logistics And Supply Chain Management: Creating Value-Adding Networks, 3rd edition, Edinburg: Pearson Education Limited, 2005, 336 p.
7. "Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 16 "Vytraty", Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 31.12.1999 No. 318 (updated 09.08.2013), <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.
8. L. A. Kazarina, "Logisticheskie izderzhki: problemy ucheta i ochenki", *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, No. 9, 2007, pp. 24–27.
9. Stock Market Infrastructure Development Agency of Ukraine, (accessed 25.05.2015) <http://smida.gov.ua/db/emitent>.
10. N. V. Tsopa "Metodika ochenki dinamiki funkcionirovaniya predpriyatiya krupnogo mashinostroeniya", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, No. 3, 2009, pp. 142–149.

Надійшла 08.05.2015; рецензент: д. е. н. Краснокутська Н. С.

КОНЦЕПЦІЯ CRM У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Проаналізовано динаміку розвитку промислового сектора економіки України з позицій його стійкості до загроз глобалізації та геополітичного і економічного протистояння. Наголошено на необхідності підвищення ефективності інструментів прогнозування і планування їх діяльності з урахуванням євроінтеграційних процесів. Розкрито сутність концепції CRM з позицій розширеного відтворення структури планів підприємства на основі збереження лояльності клієнтів. Розглянуто можливості розвитку концепції CRM з використанням когнітивного підходу.

Ключові слова: глобалізація, маркетингове планування, концепція CRM, лояльність клієнтів, когнітивний підхід, машинобудівне підприємство.

V. V. STADNYK
Khmelnitsky National University

THE CRM CONCEPT IN THE SCOPE OF EFFECTIVENESS IMPROVEMENT OF MARKETING PLANNING ON MACHINE-BUILDING ENTERPRISE

The growth dynamics of industrial sector of economy of Ukraine has been analysed from the side of its ability to defend from risks of globalization, geopolitical and economical opposition. The problems of machine-building enterprises, caused by modern state of macroeconomical relations have been pointed out. The necessity of boost of effectiveness of instruments of prognostication and planning of their activity considering eurointegrational processes has been emphasized. The marketing function has been singled out as leading in the process of provision of correspondence of enterprise plans to target markets demands. The essence of CRM concept has been revealed from the position of expanded reproduction of the plan structure of an enterprise on the basis of clients loyalty preservation. The possibilities of development of the CRM concept using cognitive approach have been reviewed. The efficiency of such approach for boosting the level of consumer value of industrial goods has been proven.

Keywords: globalization, marketing planning, CRM concept, client loyalty, cognitive approach, machine-building enterprise.

Вступ. Сучасні світові тренди соціально-економічного розвитку засвідчують зростання темпів глобалізації і, як наслідок – посилення конкуренції в усіх сферах економічної діяльності. В Україні у вкрай складній ситуації перебуває нині промисловий сектор. Внаслідок зростання політичного протистояння бізнес-груп стосовно вибору пріоритетів економічного співробітництва в економіці поширились деструктивні процеси, які вкрай негативно впливають на ринкові позиції вітчизняних товаровиробників. Для більшості з них з усією гостротою постало завдання підвищення своєї конкурентоспроможності, передусім – для того, щоб в умовах руйнування усталених економічних зв'язків вижити, а відтак – зуміти позиціонувати свою продукцію на нових ринках.

Це зумовлює потребу менеджменту підприємств у ефективних інструментах і технологіях роботи з ринком, які були б здатні привертати увагу споживачів до продуктів, які ці підприємства випускають. Такі інструменти й технології у багатьох випадках забезпечують іміджеві переваги підприємства, що є гарним підґрунтям для його стійкого позиціонування на ринку, важливим допоміжним інструментом у формуванні і збереженні ним конкурентних переваг. Водночас відсутність стійких конкурентних переваг у будь-яких суб'єктів економічної діяльності спричиняє їх короткий життєвий цикл, витіснення з ринку більш гнучкими і активнішими учасниками. Тому пошук ефективних технологій роботи з ринком, поряд із сучасними й прогресивними виробничими технологіями, є актуальною проблемою для кожного підприємства, що працює у конкурентному середовищі.

Ця проблема особливо актуальна нині для вітчизняних машинобудівників, для яких надважливим завданням є пошук шляхів виходу на ринки ЄС та інших розвинених країн, оскільки традиційні російські ринки у світлі останніх подій стали для вітчизняних машинобудівників недоступними. Вихід на ці ринки – перспективні і водночас вибагливі з погляду дотримання стандартів якості – потребує не лише особливо ретельного й усебічного дослідження потенційно привабливих ніш, а й розвитку маркетингового інструментарію у роботі із потенційними споживачами – для формування у них позитивного ставлення до пропонуваного для продажу товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми розвитку машинобудівних підприємств та можливості й способи їх вирішення в умовах глобалізації досліджували у своїх роботах багато вітчизняних теоретиків і практиків, що цікавляться питаннями ефективності управління, наприклад, Н. Коваленко [1], Ю. Кіндзерський, М. Якубовський та І. Галиця [2], Ю. Барташевська [3], В. Верба, О. Гребешкова [4] та інші. В їх числі є й науковці, до кола наукових інтересів яких відносяться питання удосконалення управлінських технологій, зокрема тих, що відіграють провідну роль у формуванні стратегії виходу підприємства на зовнішні ринки. До таких технологій належать, передусім, маркетингові, які у

вітчизняній практиці менеджменту набувають все більшого поширення для вирішення завдань підвищення ефективності планування діяльності. Зокрема, цими питаннями займалися Д. Мартиненко [5], С. Семенюк [6], П. Шеремета [7], та ін., які у своїх роботах вивчали можливості вдосконалення функцій планування засобами маркетингу. Серед останніх досліджень у цій сфері слід виділити роботи, присвячені клієнт-орієнтованому управлінню, основні акценти якого лежать у площині усебічного дослідження потреб і запитів потенційних клієнтів для збереження їх лояльності (Е. Пейн [8], О. Мельничук [9] та ін.). Поза тим, нині все більшого значення набувають протилежно інші способи приваблювання споживачів – через формування у свідомості споживачів позитивного образу товару. Це потребує використання когнітивного підходу у роботі із споживачами. Водночас, такий підхід може бути використано і в контексті концепції CRM. Потреба у обґрунтуванні доцільності такого припущення і визначила мету даної статті.

Мета дослідження – обґрунтувати доцільність використання когнітивного підходу до розвитку клієнт-орієнтованого управління, заснованого на концепції CRM для підвищення ефективності маркетингового планування виробничої діяльності вітчизняних промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічне зростання і соціально-економічний розвиток властиві тим країнам, суб'єкти господарювання яких здатні передбачувати і максимально швидко реагувати на розвиток споживчих потреб, створюючи нові споживчі цінності. Це особливо стосується машинобудівних підприємств, оскільки їх продукція найбільшою мірою порівняно з іншими секторами промислового виробництва залежна від перебігу науково-технічного прогресу. Зважаючи на те, що вітчизняні машинобудівники працюють в основному на ринку виробників, їх продукція, щоб бути конкурентоспроможною, мусить відповідати сучасним трендам технологічного розвитку виробничих систем.

Однак існуючі тенденції у сфері розвитку виробничих секторів економіки України показують, що продукція вітчизняного машинобудування стає все менш затребуваною. Про це свідчить зростання протягом тривалого часу обсягів імпорту технічних засобів в Україну, які майже вдвічі перевищують обсяги експорту (рис. 1).

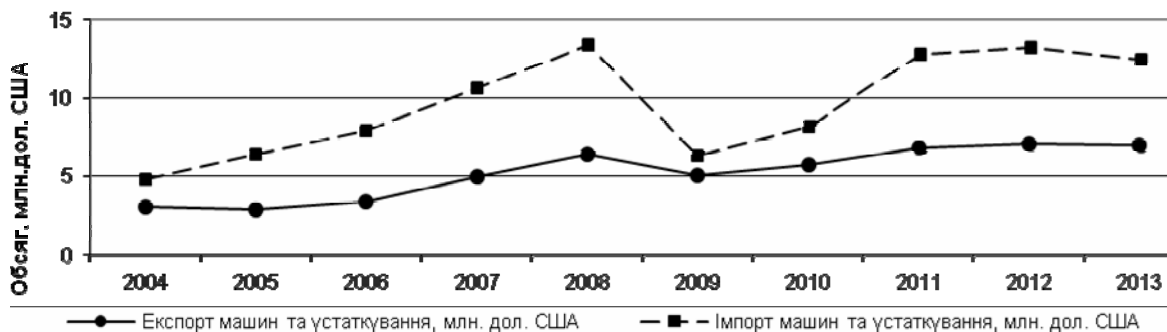

Рис. 1. Порівняльна динаміка експорту-імпорту машинобудівної продукції в Україні (джерело: Товарна структура зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt_0113_u.htm. – (Дата звернення 15.05.2014))

Тобто, відбувається поступове витіснення вітчизняних машинобудівників і із внутрішнього ринку. Зважаючи на те, що більшість із вітчизняних машинобудівних підприємств були зорієнтовані на ринки країн СНД (і особливо російський ринок як найбільш місткий) ім у нових політичних реаліях необхідно докласти значних зусиль для того, щоб знайти нових споживачів. Це має особливо важливе значення для тих підприємств, що планують виходити на європейські ринки. Вимоги до стандартів якості на цих ринках суттєво відрізняються від тих, до яких звикли вітчизняні виробники, оскільки розвинені держави передусім дбають про безпеку життєдіяльності населення і збереження довкілля. Тому вітчизняна машинобудівна продукція, за умови збереження її існуючої товарної номенклатури, має невеликі шанси бути затребуваною на європейських ринках.

Слід зазначити, що в машинобудуванні нашої країни є значний потенціал винахідництва, на що вказує зростання кількості заявок на винаходи і корисні моделі у останні п'ять років (табл. 1). Проте, незважаючи на це зростання, промислове освоєння новинок відбувається з великим запізненням. І це спричиняє втрату продуктивними інноваціями частки їх споживчої цінності, що за високої динамічності ринкової кон'юнктури і темпів НТП може взагалі зробити недоцільним виведення такої «новинки» на ринок.

Можна припустити, що значний часовий лаг між створенням інновації і її реалізацією зумовлюється організаційними чинниками, серед яких важливе місце займають ті, що стосуються інформаційного забезпечення створення нових бізнес-процесів. Тому все більшого значення у практиці планування виходу на нові ринки функція маркетингу – з її новітніми технологіями впливу на споживачів. Маркетингове планування нині стає все більш популярним серед практикуючих менеджерів. І хоча в науковій літературі доволі часто під цією діяльністю розуміють планування дій з маркетингу [5; 6], все ж більш вірним

видається трактування його як планування виробництва продукції з урахуванням результатів маркетингового дослідження кон'юнктури ринку. Таке трактування маркетингового планування дає змогу, з одного боку, оцінити потреби і вимоги споживачів на стратегічних для підприємства сегментах ринку, а з іншого – підготувати підґрунтя для впливу на вподобання споживачів.

Таблиця 1

Надходження заявок на винаходи та корисні моделі в Україні за основними технічними напрямками (національні заявки)

Напрями надходження заявок	Роки					У середньому за 9 місяців 2010-2014 рр	
	2010	2011	2012	2013	2014	Одиниць	% від загальної кількості
Усього	6741	6865	6719	6856	6008	6638	100,0
Електротехніка	576	628	605	599	295	541	8,1
Прилади	1533	1638	1680	1609	810	1454	21,9
Хімія	1922	1713	1688	1851	1028	1640	24,7
Машинобудування	1736	1920	1783	1825	901	1633	24,6
Інші галузі	448	507	522	501	272	450	6,8
Некласифіковані	526	459	441	471	2702	920	13,9

Джерело: Промислова власність у цифрах. Державна служба інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sips.gov.ua/ua/promvlas.html>

Однією із ефективних технологій маркетингового планування є CRM-технологія (клієнт-орієнтовані технології управління). Аналізуючи наведені в науковій літературі характеристики CRM [8-9], можна бачити, що дана технологія структурує і систематизує роботу з клієнтами впродовж усього інтервалу ділових відносин, який включає стадії залучення клієнта, його збереження та повторне завоювання. Тим самим вона сприяє зростанню обсягу продажів через створення конвеєра клієнтів (завдяки розвитку потреб існуючих клієнтів і постійного залучення нових). З іншого боку, чітке розуміння потреб клієнтів робить розвиток продуктів і послуг підприємства менш ризикованим, оскільки рівень сприйняття продукту ринком буде прогнозованим з високою ймовірністю.

Ефективна співпраця з різними клієнтськими сегментами потребує виділення трьох стратегій поведінки: стратегію підвищення лояльності (розвиток довгострокового партнерства, сприяння розвитку їх бізнесу, пропозиція індивідуального підходу); стратегію стимулювання збуту (підвищення інтенсивності споживання уніфікованої продукції і сервісу) і стратегію скорочення витрат (мінімізація витрат, введення цінкових бар'єрів, відмова від подальшої співпраці). При розробці стратегій важливо враховувати особливості поведінки кожного клієнтського сегменту: критерії вибору, чинники задоволеності, причини відходу і ін. Ця інформація може бути отримана за наслідками дослідження задоволеності клієнтів. Грунтуючись на проведеній сегментації і знаючи специфіку поведінки клієнтів, для кожного клієнтського сегменту підприємство може проектувати свої товарні і сервісні пакети.

При цьому враховується, що товарна складова індивідуальних пропозицій передбачає модифікацію вже існуючої продукції. Найважливішими критеріями диференціації товарних пропозицій є:

- особливості технологічних процесів клієнтів (орієнтація на розвиток бізнесу клієнтів завдяки вдосконаленню його технологічної бази);

- тенденції розвитку галузі, у яку постачається обладнання підприємства, а також конкурентні розробки (випередження потреб клієнтів і використання своїх напрацювань для пропонування клієнтам найновіших розробок для розвитку їх виробничих систем).

У доповнення до товарної складової індивідуальних пропозицій їх сервісна складова може передбачати диференціацію інжинірингових послуг за такими характеристиками:

- якість сервісу (засоби взаємодії, оперативність реагування, кваліфікація персоналу, швидкість вирішення проблем);

- різноманітність та індивідуальність пакетів сервісу (структура інжинірингових послуг чи послуг із перед- та після продажного обслуговування з урахуванням специфіки клієнтів).

Якщо «товарна» складова безпосередньо впливає на прибутковість клієнта, то «сервісна» складова є основою формування його лояльності, тому важливо використовувати комплекс різних методів при роботі з різними групами клієнтів.

CRM як концепція, як клас системи і функціональний інструмент маркетингового планування передбачає наявність наступних базових умов для свого успішного впровадження [9]:

- стратегічні умови (бізнес-стратегія, управлінська політика, цільові показники ефективності, що мають кількісний вимір);

- управлінські умови (зрілий менеджмент, регламенти, звітність);

- технологічні умови (чітко працюючий облік, зрозумілі джерела даних);

- матеріально - технічне забезпечення.

Такий підхід дозволяє менеджменту підприємства зрозуміти складну взаємодію чинників, які

необхідні для досягнення успіху в CRM. На машинобудівних підприємствах, багато з яких працює на ринку виробників, постійний зв'язок із клієнтами дає змогу разом із ними визначати плани технологічного оновлення, адаптуючи стандартні продукти під індивідуальні потреби конкретного споживача.

При цьому важливо, щоб усі працівники підприємства розуміли особливості роботи із клієнтами за даною технологією. Адже доволі часто свої виробничі потреби клієнт може описати лише у загальних рисах, запропоноване ним технічне завдання може бути технологічно нераціональним чи економічно не вигідним у виконанні. І тоді технологія CRM має доповнюватися інструментами когнітивного аналізу елементів споживчої цінності такого продукту – для того, щоб переконати споживача у доцільності запропонованого варіанту його промислового зразка.

Знання специфіки реалізації когнітивних процесів у свідомості споживача дозволяє впливати на них і формувати у споживача прийнятне для виробника сприйняття цінності певного продукту. На сьогодні великі зарубіжні виробники масових продуктів уже доволі широко використовують когнітивний підхід у роботі із споживачами цільових аудиторій. Впливаючи на свідомість споживача засобами інтегрованих маркетингових комунікацій, вони «виросують» коло лояльних споживачів і розвивають (або ж відтворюють) власний виробничий потенціал. Тому когнітивна концепція маркетингу стає нині новою маркетинговою парадигмою, ключовою ідеологічною моделлю маркетингу, яка сприяє розвитку і відтворенню виробничих підприємств.

Інформаційна революція, результати якої з кожним днем відчуваються все більше, принципово змінила людську свідомість, зробила її більш структурованою і стереотипною, вразливою до зовнішніх впливів. Впливаючи на емоції потенційних клієнтів, можна завоювати місце у його сприйнятті, а значить – забезпечити потенційний попит. Тому машинобудівне підприємство, яке прагне закріпитися на високо конкурентному ринку виробників і мати лояльних споживачів, мусить брати активну участь у формуванні їх споживчої свідомості, допомагати їм вірно розпізнати свої потреби і перетворити їх у таке сприйняття, яке б давало змогу вирішити виробничі проблеми через продукцію, яку воно виробляє.

При цьому когнітивний маркетинг не має обмежуватися лише поясненням поведінки споживача і процесу прийняття ним рішень, а активно розробляти інструментарій впливу на ринок споживачів і управління відтворенням попиту. Звідси можна бачити, що він абсолютно вписується у цілі і завдання концепції CRM, доповнюючи її можливості новими, які лежать у області психології сприйняття. Адже саме співпадання сприйняття у виробника товару і його можливого покупця робить можливим здійснення акту купівлі-продажу цього товару – і не тільки одноразово, а й для розвитку триваліших форм бізнес-взаємодії.

Висновки. Таким чином, для збереження своєї позитивної економічної динаміки у ситуації руйнування усталених економічних зв'язків машинобудівні підприємства мусять більше уваги приділяти новітнім маркетинговим інструментам роботи з потенційними споживачами. Маркетингове планування має стати провідною технологією роботи з ринком для забезпечення відповідності планів підприємства запитам і потребам цільових ринків. Чільне місце у маркетинговому плануванні повинна зайняти концепція клієнт-орієнтованого управління (CRM), яка дає змогу зберегти лояльність клієнтів у довгостроковій перспективі. Це важливо як з позицій розширеного відтворення структури планів підприємства, так і розвитку його виробничої системи. Для підвищення ефективності використання даної концепції при роботі із споживачами запропоновано дотримуватись когнітивного підходу, що сприятиме зростанню споживчої цінності товарів виробничого призначення у сприйнятті лояльних клієнтів. Формування методичного інструментарію реалізації когнітивного підходу у розвитку клієнт-орієнтованих технологій має стати предметом наступних досліджень.

Література

1. Коваленко Н. В. Проблеми формування конкурентоспроможності національної економіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_2/0614.pdf.
2. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку : монографія / [Кіндзерський Ю. В., Якубовський М. М., Галиця І. О. та ін.] ; за ред. Ю. В. Кіндзерського. — К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2009. – 928 с.
3. Барташевська Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю.М.Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19–25.
4. Верба В. А. Аналітична оцінка управлінських технологій розвитку українських підприємств / В.А. Верба, О.М. Гребешкова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 5. – С. 52–59.
5. Мартиненко Д. О. Механізм маркетингового планування на підприємстві / Д. О. Мартиненко // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2014. – № 2. – С. 109–112.
6. Семенюк С. Маркетингове планування діяльності підприємств / С. Семенюк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 1(26). – С. 84–92.
7. Шеремета П. Маркетинг вместо протекционизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/magazine/forbes/1346674-marketing-vmesto-protencionizma-kolonka-pavla-sheremety>.
8. Пейн Е. Руководство по CRM. Путь к совершенствованию менеджмента клиентов / Е. Пейн. – Минск : Г. Паблишер, 2007. – 256 с.

9. Мельничук О. П. Концепція CRM у формуванні портфеля інновацій машинобудівного підприємства / О. П. Мельничук // Україна конкурентоспроможна: інноваційні ідеї та рішення : зб. тез III міжн. наук.-практ. конф., 23-24 березня 2011 р. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 166–170.

References

1. Kovalenko N.V. Problemy formuvannja konkurentosposobnosti nazionalnoji ekonomiky. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_2/0614.pdf.
2. Kindzerskyj J.V., Jiakubovskij M.M., Halyzjia I.O. Potenzial nazionalnoji promyslovosti: zili ta mechanizmy efektyvnoho rozvytku : monografijia; za red. J.V. Kindzerskoho. K.: In-t ekonomiky ta prohnozuvannja, 2009. 928 s.
3. Bartashevskaja J.M. Rozvytok maszynobuduvannja Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. Jevropejskij vector ekonomitchnoho rozvytku. 2010. № 1 (8). S. 19–25.
4. Verba V. A., Grebeschko O.M. Analitychna otsinka upravlinskych tehnologij ozvytku ukrajinskych pidpryjemstv. Aktualni problemy ekonomiky. 2010. № 5. S. 52-59.
5. Martynenko D. O. Mechanizm marketyngovoho planuvannja na pidpryjemstvi. Derzava ta regiony. Ser.: Ekonomika ta pidpryjemnytvo. 2014. № 2. S.109-112.
6. Semenjiuk S. Marketyngove planuvannja dijjalnosti pidpryjemstva. Halytskyj ekonomitchnyj visnyk. 2010. № 1(26). S. 84-92.
7. Scheremeta P. Marketing vmesto protekcionisma. URL: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1346674-marketing-vmesto-protekcionizma-kolonka-pavla-sheremety>.
8. Pejn E. Rukovodstvo po CRM. Put k sovershenstvovaniju menedzmenta klijentov. Minsk : G. Pablischer, 2007. 256 s.
9. Melnitschuk O. P. Koncepzija CRM u formuvanni portfelja innovacij machynobudivnoho pidpryjemstva. Ukraina konkurentospromozna: innovazijni ideji ta rischennja: zb. tez III mizn. nauk.-prakt. konf., 23-24 bereznja 2011 r. Donezk: DonDUU, 2011. S. 166–170.

Надійшла 18.05.2015; статтю представляє д. е. н. Стадник В. В.

ОСОБЛИВОСТІ СЕГМЕНТУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ АВІАПЕРЕВЕЗЕНЬ

У статті надано теоретико-методологічний матеріал з питань сегментування ринку авіаційних перевезень. Наводяться сучасні види ринкової сегментації. У статті описано сучасні види ринкової сегментації. Запропоновано авторський метод процесу сегментації на ринку авіаперевезень з розглядом у подробицях кожного важливого етапу розподілу діяльності вітчизняних авіакомпаній.

Ключові слова: сегментування, розподіл ринку, авіаперевезення, авіатранспортні підприємства, маркетингова діяльність.

S. A. SERGIENKO

National Aviation University, Kyiv, Ukraine

CHARACTERISTICS OF SEGMENTATION OF INNER AIRLINE INDUSTRY

The article presents a theoretical and methodological material for air transportation market segmentation. Research different sources of literature on the formation and development of marketing in the field of air led to the conclusion that the theory does not contain a full, complete segmentation algorithm for air transport services. The main objective of the study is to establish the theoretical and methodological bases of segmentation air transport industry. We give modern types of market segmentation. The article describes modern types of market segmentation. An author's method of market segmentation process air with the review in detail each important stage of distribution of domestic airlines. In an approach to market segmentation airlines, the essence of which is the air freight market segmentation with serial passage of three stages: macro-, meso- and microsegmentation. Macrosegmentation selection includes most segments of the global air transport market - a passenger and cargo. In step mesosegmentation peculiarities proposed segmentation by geographic restrictions and according to the variable "country" - a segmentation for international and domestic airlines, and the variable "distance" - a segmentation in the short, medium, far-main air transportation. In step microsegmentation invited to conduct deep segmentation on several variables simultaneously, which allows you to design complex marketing communications using specific individual segments.

Keywords: segmentation, market distribution, air freight, air transport enterprise marketing activities.

Постановка проблеми і її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Сьогодні багато компаній відмовляються і від масового маркетингу, і від маркетингу, орієнтованого на товари, воліючи цільовий маркетинг. Цільовий маркетинг допомагає продавцям знайти найкращі ринкові можливості, а компаніям розробити потрібні продукти для кожного цільового сегмента ринку. Компанії можуть пристосувати свої товари, ціни на них, канали розподілу і рекламу так, щоб ефективно відповідати кожному цільовому ринку.

В управлінні маркетинговими комунікаціями важливим є звернення до потрібного споживача. З метою підвищення ефективності маркетингової діяльності вітчизняних авіакомпаній шляхом концентрації зусиль на вибраних групах пасажирів і більш повного задоволення їх потреб необхідно проводити сегментування ринку авіаперевезень. Сегментування ринку авіаційних перевезень, визначення цільової аудиторії споживачів вітчизняних авіакомпаній є одним із завдань сучасної методології авіаційного маркетингу. У статті описано сучасні види ринкової сегментації. Запропоновано авторський метод процесу сегментації на ринку авіаперевезень з розглядом у подробицях кожного важливого етапу розподілу діяльності вітчизняних авіакомпаній.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні вишукування вітчизняних і зарубіжних учених-маркетологів з питань сегментування ринку знайшли відображення у багатьох наукових працях Ф. Котлера, Дж. Боуена, Дж. Мейкензи, Є. П. Голубков, А. П. Дурович. Однак дослідження різних джерел спеціальної літератури з проблем становлення і розвитку маркетингу в авіатранспортній сфері дозволяє зробити висновок, що теорія не містить повного, закінченого алгоритму сегментування ринку авіатранспортних послуг.

Цілі статті. Основною ціллю дослідження є встановлення теоретичних та методологічних основ сегментування авіатранспортної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авіатранспортна галузь складається з усіх видів підприємств, організацій та установ, діяльність яких спрямована на використання повітряного транспорту для здійснення авіаційних перевезень пасажирів, вантажів та пошти. Ядром авіатранспортної галузі виступають авіакомпанії. Основна їх діяльність спрямована на надання авіатранспортних послуг. Інші суб'єкти авіатранспортної галузі тісно пов'язані з авіакомпаніями і виступають обслуговуючими, забезпечуючими, або координуючими ланками у діяльності авіатранспортної галузі. Ринок авіаперевезень в Україні є динамічним та високотехнологічним і спрямований на зміцнення галузі та побудову надійних авіаційно-транспортних підприємств, створення нових робочих місць та задоволення попиту споживача на

перевезення зі своїми перевагами. Але в останні роки, через вплив різних економічних факторів, набагато зріс рівень конкурентної боротьби на ринку авіатранспортних послуг. Загострення конкурентної боротьби спонукає до зосередження уваги авіаперевізників на питаннях ефективності застосування у своїй діяльності методів і прийомів маркетингу.

Вибір ніші передбачає розділення всього ринку на групи споживачів, що мають схожі потреби та поведінкові або мотиваційні характеристики, і які створюють для підприємства сприятливі ринкові можливості. Підприємство може віддати перевагу обслуговуванню всіх споживачів на базовому ринку, або сконцентруватися на одному чи декількох сегментах.

Сегментування ринку слід розглядати як процес розбиття споживачів або потенційних споживачів на різні групи (або сегменти), в рамках яких споживачі мають схожі або аналогічні запити, що задовольняються певним комплексом маркетингу. Критично важливий аспект маркетингу, призначений для перетворення різниці між послугами в вартісні відмінності, які можуть бути збережені протягом надання послуги.

Нині не існує якогось універсального методу сегментації ринку. Він визначається шляхом випробовування різноманітних варіантів сегментування на основі змінних параметрів (одного або кількох одночасно) з урахуванням при цьому специфіки структури попиту й пропозиції на даному ринку.

Практика маркетингу свідчить, що сегментування ринку: є засобом вибору найбільш перспективного цільового ринку; дає змогу на максимальному рівні задовольнити потреби клієнтів; допомагає вибрати оптимальну маркетингову стратегію; сприяє постановці реальних цілей; уможливує підвищення рівня обґрунтованості рішень, які приймають, забезпечуючи їх інформацією про поведінку споживачів на ринку; забезпечує підвищення конкурентоспроможності як пропонованих товарів чи послуг, так і підприємства загалом; сприяє оптимізації маркетингових затрат підприємства; дає змогу ухилитися від конкурентної боротьби або знизити її гостроту шляхом освоєння вільного сегмента [4, с. 247]/

Метою сегментування авіаперевезень є визначення умов надання послуг, їх тривалості, напряму тощо, що допоможе спланувати пропозицію пасажирів і сформулювати маркетингову політику комунікацій з просування авіапослуг. Для цього потрібно визначити, по яким каналам які категорії покупців доступні, визначити можливість задоволення їх потреб тією чи іншою послугою та аргументи для переконання скористатися обраною послугою повторно.

Сегментування базового ринку зазвичай проводиться у два етапи, що відповідають різним рівням розділення ринку. Метою першого етапу, або макросегментування, є ідентифікація товарних ринків, в той час як на другому етапі, мікросегментуванні, на кожному з цих товарних ринків виявляються споживчі сегменти. Сегментація ринку проводиться за критеріями і ознаками. Ознака сегментування - це спосіб виділення даного сегмента на ринку. Критерій сегментування – спосіб оцінки вибору того чи іншого сегмента ринку для підприємства або його послуги.

У ході дослідження запропоновано сегментацію авіатранспортної галузі. Так на рисунку 1 подано концептуальну модель сегментування ринку авіатранспортування. Сутність розробленої моделі сегментування полягає в послідовному проходженні трьох етапів – макро-, мезо- і мікросегментування для виділення окремих сегментів послуг з авіаперевезень.

На першому, рівні макросегментування виділено найбільш глобальні сегменти. Ринок авіатранспортних послуг ділиться на пасажирські та транспортні, оскільки з погляду маркетингу мотиви поведінки клієнтів цих категорій значно відрізняються, отже, мають відрізнитися і комунікаційні комплекси, що впливають на цю поведінку, тобто процес прийняття клієнтами рішення про придбання авіапослуг.

На цій основі у процесі першого етапу формуються два сегменти пасажирів клієнтів: макросегмент споживачів з «пасажирських авіаперевезень»; макросегмент споживачів з «вантажних авіаперевезень».

Макросегментування включає виділення найбільш глобальних сегментів для ринку авіатранспортних перевезень – це пасажирські та вантажні. На етапі мезосегментування запропоновано сегментаційну ознаку за географічним обмеженням і відповідно за змінною «країна» – це сегментація на міжнародні та внутрішні авіаперевезення, та «відстань» – відповідно далеко-, середньо- та короткомагістральні.

Однак проведене макросегментування надто поверхове. Усередині зазначених сегментів знаходиться деяка кількість більш дрібних сегментів, кожний з яких також висуває різні вимоги до авіаперевезення (пропонованих великому сегменту). У зв'язку з цим доцільно продовжити процес сегментування клієнтського контингенту авіакомпанії.

На етапі мезосегментування здійснюється сегментування за однією змінною. У межах цього виробляють сегментаційну ознаку і сегментаційну змінну. Пропонуємо до виділення наступний рівень сегментування за ознакою за географічним обмеженням. Відповідно за змінною «країна» виділимо сегменти споживачів, що орієнтуються на міжнародні чи на внутрішні авіаперевезення. А за зміною дистанції можна виділити сегменти споживачів, що орієнтовані на далекі дистанції авіаперевезень чи на близькі дистанції авіаперевезень.

Першою передумовою для успішного ринкового сегментування є розуміння потреб клієнтів. Компанія з сильною ринковою орієнтацією повинна прагнути до цього розуміння і розробляти стратегії,

здатні залучати, задовольняти і утримувати цільових споживачів. Оскільки потенційні клієнти вельми рідко відчують однакові потреби, підприємству з сильною ринковою орієнтацією необхідно розділити ринок, що обслуговується, на сегменти. Для авіакомпаній, орієнтованих переважно на прибуток (великий вибір доступних класичних і незвичайних авіа послуг).

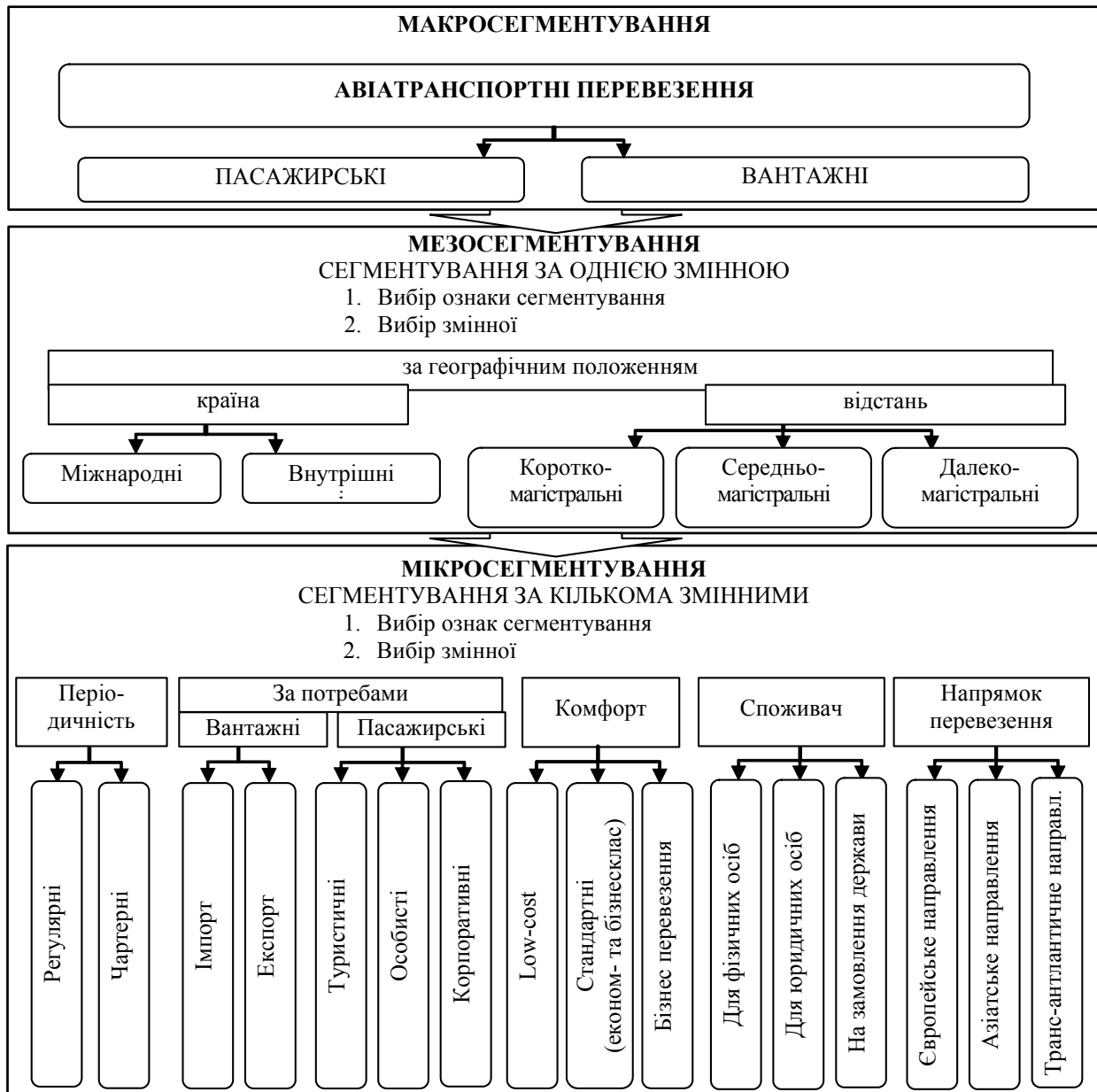

Рис. 1. Сегментування ринку авіатransпортних перевезень

Існує достатня кількість ознак сегментування корпоративного ринку, що дозволяють розбити цей ринок на дрібніші сегменти.

На етапі мікросегментування запропоновано проводити глибоке сегментування за декількома змінними одночасно, що дозволяє розробляти комплекс маркетингових комунікацій з урахуванням специфіки окремих сегментів. Для цього здійснюють: вибір сегментаційних ознак; вибір сегментаційних змінних у рамках кожної ознаки; формування комплексу сегментаційних змінних.

Глибоке сегментування дозволяє розробляти комплекс маркетингових комунікацій з урахуванням специфіки окремих сегментів. На перший погляд може здаватися, що для ефективного просування на ринок авіатransпортування цього цілком достатньо. Однак для ефективного вирішення комунікаційних завдань потрібно враховувати особливості, властиві авіаційному бізнесу: постійне розширення і поглиблення асортименту напрямків перевезення; послуги з перевезення, маршрути, сервіс, пропоновані авіакомпаніями клієнтам, дуже специфічні і значно відрізняються один від одного.

Ці особливості обумовлюють потребу розробляти комплекс маркетингових комунікацій з урахуванням специфіки того чи того маршруту.

Так доставку маркетингових звернень, бюджет комплексу комунікацій, управління, контроль і оцінювання результатів рекламної кампанії визначають з орієнтуванням на певну послугу.

Висновки. Сегментування є стратегічним рішенням, що приймає авіакомпанія для визначення своєї цільової аудиторії споживачів. Необхідність виділення ринкових сегментів і пошуку вільних ніш обумовлена зростаючою конкуренцією у всіх галузях економіки, необхідністю підвищення ефективності витрат та дії рекламних інвестицій на споживача та зміцнення лояльності до діяльності підприємств. Сене сегментації ринку авіаперевезень полягає не лише й не стільки в тому, щоб ділити особливі групи споживачів, а в тому, щоб віднайти тих, хто зараз (або в майбутньому) висуває специфічні вимоги до даного продукту та являє собою найбільш привабливі сегменти ринку.

У статті пропонується підхід до сегментування ринку авіаперевезення, сутність якого полягає у сегментуванні ринку авіаперевезення з послідовним проходженням трьох етапів: макро-, мезо- і мікросегментування. Макросегментування включає виділення найбільш глобальних сегментів на ринку авіатранспортних перевезень – це пасажирські та вантажні. На етапі мезосегментування запропоновано сегментаційну ознаку за географічним обмеженням і відповідно за змінною «країна» – це сегментація на міжнародні та внутрішні авіаперевезення, та змінною «відстань» – це сегментація на коротко-, середньо-, далеко-магістральні авіаперевезення. На етапі мікросегментування запропоновано проводити глибоке сегментування за декількома змінними одночасно, що дозволяє розробляти комплекс маркетингових комунікацій з урахуванням специфіки окремих сегментів.

На наш погляд, якщо авіакомпанія враховуватиме специфіку категорій клієнтів, що обслуговуються, та специфіку наданих послуг, то легко буде розробити дійсно ефективний комплекс маркетингових комунікацій з просування на конкретний ринковий сегмент конкретної авіатранспортної чи супутньої авіапослуги.

Література

1. Акопян А.А. Методика планирования предпринимательских проектов / А.А. Акопян. – Киев : КМУГА, 1996. – С. 20.
2. Артманова Б.В. Авиатранспортный маркетинг : учеб. пособие для вузов гражд. авиации / Б.В. Артманов, М.Л. Мамонова / Московский ин-т инженеров гражданской авиации. – Москва : МИИГА, 1990. – С. 112.
3. Герасимчук В.Г. Маркетинг: теория і практика / В.Г. Герасимчук. – Київ : Вища шк., 1994. – С. 327.
4. Григорчук Т.В. Маркетинг : навч. посіб. для дистанційного навчання : частина друга / Т.В. Григорчук. – Київ : Університет «Україна», 2007. – С. 380.
5. Костроміна Є.В. Економіка авіакомпанії в умовах ринку / Є.В. Костромін. – 5-е испр. і доп. вид. – Москва : НОУ ВКШ "Авіа-бізнес", 2005. – С. 344.
6. Подреза С.М. Промисловий маркетинг: визначення сегментів ринку : текст лекцій / С.М. Подреза. – Київ : НАУ, 2003. – С. 64.
7. Словник іншомовних слів / уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – Київ: Наукова думка, 2000. – С. 680.

References

1. Akopian A.A. Methods of planning business projects. Kyiv: KMUGA, 1996. P. 20.
2. Artmannova B.V., Mamonova M.L. Air Transport Marketing. Proc. manual for schools CET. Aviation. Moscow Institute of Civil Aviation Engineers. Moscow: MIIGA 1990. P. 112.
3. Gerasimchuk V.G. Marketing: teoriya i practice. Kiev: Vishcha wk. 1994. P. 327.
4. Grigorchuk T.V. Marketing. Chastina friend. Navch. posib. for distantsiynogo navchannya. Kiev: Universitet "Ukraine" 2007. P. 380.
5. Kostromina E.V. Ekonomika aviakompanii Minds in Rinku. 5th Corr. i add. look. Moscow: LEU ESC "AVIA-BIZNES" 2005. P. 344.
6. Podreza S.M. Promyslova Marketing: viznachennya segmentiv Rinku. Text lektsiy. Kyiv: NAU 2003. P. 64.
7. Morozov S.M., Shkaraputa L.M. Dictionnaire inshomovnih sliv. Kiev: Naukova Dumka, 2000. P. 680.

Надійшла 09.05.2015; статтю представляє к. е. н. Петровська С. В.

**ПРІОРИТЕТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.
АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ РИНКІВ**

УДК 330.1:338.48

Г. Г. САВИНА, М. В. ШАРКО, Т. Г. ВОЛЫНЕЦ
Херсонский национальный технический университет

**ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРОДУКТОВ ХЕРСОНЩИНЫ**

Представлена методика и механизм управления привлекательностью туристических продуктов, основанная на сравнении количественных характеристик предлагаемых путешествий с диапазонами термов лингвистических оценок параметров привлекательности туристических продуктов и улучшения туристической привлекательности с использованием аппарата теории нечетких множеств. Новизной диагностики состояния является переход от субъективно эффективных к оптимальным решениям, что определяется своевременным реагированием на изменяющиеся внешние условия.

Ключевые слова: внутренний туризм, привлекательность, оценки, компоненты туристического продукта, улучшение.

G. SAVINA, M. SHARKO, T. VOLYNETS
Kherson National Technical University

**ORGANIZATIONAL-METHODICAL PROVIDING ATTRACTIVENESS OF TOURIST
PRODUCTS OF KHERSON**

A method and mechanism of management the attractiveness of tourist products is presented based on comparing of quantitative descriptions of the offered trips to the ranges of terms of linguistic estimations of parameters of attractiveness of tourist products and to the improvement of tourist attractiveness with the use of vehicle of fuzzy logic. Achievements more high level attractiveness of tourist products takes place due to the increase of degree of quality of his basic components. The quantitative estimations of consumer properties determine the having a special purpose orientation of their development, general efficiency of the use and attractiveness of tourist product. The novelty of diagnostics of the state is a transition from subjectively effective to the optimum decisions, that is determined by the timely reacting on changing external terms.

Keywords: internal tourism, attractiveness, estimations, constituents of tourist product, improvement.

Постановка проблемы. Актуальность проблемы диагностики и управления привлекательностью внутреннего туризма объясняется потребностью выявления общих закономерностей и трендов прогнозных значений туристических потоков. Это необходимо для выявления причин снижения привлекательности туристических потоков и возможности уменьшения или устранения факторов, влияющих на привлекательность туристических продуктов. Потому проведение анализа влияния привлекательности туристических продуктов на структуру и объем туристических предложений является необходимым этапом развития экономики туризма и средством повышения эффективности туристического бизнеса в целом.

Анализ последних публикаций и исследований показывает, что принятие решений по управлению привлекательностью туристических продуктов – необходимая фаза организационно-экономических мероприятий по повышению покупательной способности предлагаемых туров и удовлетворению потребностей клиентов, поскольку именно здесь формируется общее направление деятельности туристических организаций и их смежников и определяется маркетинговая политика [1–10]. Однако не все предлагаемые туры одинаково привлекательны как для потребителей, так и организаторов. Наблюдаются либо перекосы в сторону более высокой цены с низким сомнительным качеством предлагаемого туристического продукта, что неприемлемо для потребителей либо в сторону низкой цены и высокого качества, что приемлемо для потребителей, но неприемлемо для организаторов. Диагностика и прогнозирование заменяются на результативность действий с естественными убытками и неоправданными надеждами потребителей. Противоречия и компромиссы в оценке качества туристического продукта требуют разработки научно-обоснованных методов установления цен и уровней структуры предлагаемых туров.

К нерешенным частям общей проблемы следует отнести оценки качества структурных составляющих туристических продуктов и туристической привлекательности в целом.

Целью статьи является разработка методики оценивания текущего состояния предлагаемых туристических продуктов Херсонщины, механизмов и организационных мероприятий по улучшению туристической привлекательности региона.

Изложение основного материала. Отличительной особенностью предлагаемых туристических продуктов внутреннего туризма Херсонского региона является тот факт, что все туристические маршруты начинаются с Херсона и в основном охватывают однодневные знакомства с достопримечательностями и предлагаемыми услугами. При этом для оценки привлекательности предлагаемых туристических продуктов

изменяется и состав входных переменных □6□. Кроме цены и предлагаемого количества экскурсий появляется еще одна входная переменная, связанная с перемещениями туристов и выражаемая в расстоянии от Херсона в километрах. При этом изменяется и используемый транспорт. Передвижение железнодорожным транспортом и самолетами заменяется на автомобильный транспорт. Все предлагаемые экскурсии являются либо пешеходными, либо ознакомительными местного значения, типа дегустации вин, поэтому такая входная переменная как комфортность обслуживания и условий проживания теряет смысл.

В качестве анализируемой группы туристических предприятий, специализирующихся на внутреннем туризме, выбраны предприятия, в которых привлекательность предлагаемых туров по отзывам потребителей наибольшая. Дадим характеристику каждого из них.

База отдыха «Дельта Днепра» – специализированное туристическое предприятие, представляющее собой комплекс рыбалки и отдыха. Расположено в 20 км от Херсона. Предлагаются охотничьи и рыболовные туры по Нижнему Днепру, представляющему собой 100 км участок реки шириной 12 км с общей площадью дельты Днепра в 350 м². Именно здесь густая сеть водных путей, сотни проливов, проток и рукавов образует уникальный природный ландшафт. Главная идея комплекса – совместить комфортабельный и уютный отдых на территории базы с азартом рыбной ловли. Продолжительность туров может быть различной в зависимости от пожеланий клиентов. Для этого обеспечивается проживание в двух, трех и четырехместных номерах со всеми удобствами.

Познавательный интерес представляет знакомство со знаменитым заповедником «Аскания-Нова», расположенным в Чаплинском районе Херсонской области на расстоянии 132 км от Херсона. Туристическое предложение рассчитано без передвижения на транспорте на 2,5 часа с посещением дендрологического парка и зоопарка с экскурсоводом.

Туристический историко-развлекательный комплекс «Зеленые хутора Таврии» охватывает этнографический, приключенческий, конный и водный туризм. Территория комплекса составляет 40 Га и расположена на 7 островах. Предоставляется уникальная возможность посетить ремесленные хутора, пройти индивидуальные мастер-классы с дегустацией мёда и катанием на лошадях.

Большой популярностью у гостей Херсона пользуются прогулки на катере с экскурсоводом по плавням и конкам Днепра. Экскурсии начинаются с набережной проспекта Ушакова и длятся 1-2 часа, стоимость 1 часа 400 грн на группу из 4-х человек.

Особое место среди внутреннего туризма Херсонщины занимают винные туры Таврии и экскурсии в винодельческие хозяйства. Видное место среди них занимает ПАО «Винодельческое хозяйство князя Н.П.Трубецкого», расположенное в с. Весёлое Бериславского района Херсонской области. Расстояние от Херсона 72 км. Стоимость предлагаемых экскурсий различается временем пребывания:

- 60 мин (историческая часть, производственные цеха, посещение подвалов и коллекции вин) – 50 грн;
- 90 мин (экскурсия до 10 чел. с дегустацией 6 образцов – 2 ординарных, 2 выдержанных, 2 марочных вина) – 100 грн;
- 120 мин (экскурсия до 20 чел. с большой дегустацией всей линейки вин) – 150 грн.

Не уступает по популярности посещений и дом марочных коньяков «Таврия», расположенный в г. Новая Каховка Херсонской области. Расстояние от Херсона – 78 км. Предлагается четыре вида дегустаций:

- эконом: к дегустации предлагаются 3 вина («Изумрудное», «NAOMI» белое и «NAOMI» красное); 6 коньяков («Таврия» 3 звезды, «Борисфен» 4 звезды, «AleXX» золотой 5 звёзд, «Таврия Классик» 7 лет, «Jatone» Экстра 8 лет, «Каховка» Люкс 9 лет). Стоимость дегустации – 115 грн на одного участника.
- классик: к дегустации предлагаются 3 вина («Изумрудное», «NAOMI» белое и «NAOMI» красное) 6 коньяков («Таврия» 3 звезды, «AleXX» серебряный 4 звезды, «Jatone» 5 звёзд, «Таврия» Классик 7 лет, «Каховка» Люкс 9 лет, «Аскания» 10 лет). Стоимость дегустации – 135 грн на одного участника.
- VIP: к дегустации предлагаются: 1 вино («Изумрудное»); 8 коньяков («AleXX» платиновый 9 лет, «Таврия» Классик 7 лет, «Каховка» Люкс 9 лет, «Аскания» 10 лет, «Днипро» 12 лет, «Херсон» 15 лет, «Империал» свыше 25 лет). Стоимость дегустации – 285 грн на одного участника.
- винная: к дегустации предлагаются 8 вин («Каберне», «Изумрудное», «Ркацители», «Шардоне», «Мускат Таврии», «Мерло», «NAOMI» белое и «NAOMI» красное). Стоимость дегустации – 65 грн на одного участника.

Не менее интересную программу предлагает Институт виноградарства и виноделия им. В.Е. Таирова. Однако сдерживающим фактором, несмотря на ценовые предпочтения для внутренних туристов Херсонщины является расстояние до места экскурсионного обслуживания, которое составляет 223 км. Примерное время в пути 4 ч 26 мин в один конец. Учитывая специфику тура такое путешествие будет утомительным.

Среди более близких к г. Херсону туров привлекательным является посещение Агрофирмы совхоза «Белозерский», расположенной в с. Днепрополье в 24 км от г. Херсона. Предприятие имеет почти 50-ти летний опыт выращивания виноградных саженцев. Более чем на 750 га растут яблоки, груши, сливы, персики, абрикосы, черешня. Натуральные вина с торговой маркой «Белозерский» насчитывают более 20 наименований и известны далеко за пределами Украины.

Не уступает по популярности туристическая программа, предлагаемая ОАО «Цюрупинское» (Вина Олешья), расположенного в 20 км от г. Херсона. Винодельческое предприятие имеет уникальную сырьевую базу составляющую 768 га виноградных плантаций на левом берегу Днепра. На предприятии проводится интенсивная работа по внедрению современных технологий по выпуску высококачественных вин, которые считаются одними из лучших на юге Украины. Предприятие производит 40 наименований виноградных вин Торговой марки «Вина Олешья».

База зеленого туризма «Чумацкая криница» предлагает однодневную пешеходную экскурсию в Олешковскую пустыню, продолжительностью в 2 часа. Расстояние от Херсона 28 км. В программе комплекс мероприятий: чумацкие развлечения, активные игры, конкурсы, обед, отдых в сосновом лесу, банный комплекс 250 грн в час, гостиница 350 грн в сутки.

Подобную программу предлагает предприятие «Агропартнерство», расположенное в с. Голая Пристань Херсонской обл. в 30 км от г. Херсона.

Потребительские предпочтения разнообразны и часто ограничиваются финансовыми возможностями клиентов, временными факторами, транспортом, расстоянием до места экскурсий, несмотря на высокое качество предлагаемых услуг в других турах.

Кроме этого на потребительские предпочтения по выбору туристического маршрута влияет также и сезонность предлагаемых услуг. Если во время летних отпусков и хорошей теплой устойчивой погоды весной посещение предприятий зеленого туризма и этнографических туров вызывает живой интерес, то осенью и зимой более привлекателен винный туризм и посещение винодельческих хозяйств с ознакомлением истории, технологии и дегустацией продукции. Характеристики факторов, определяющих привлекательность внутреннего туризма предприятий Херсонской области представлены в табл. 1.

При составлении табл. 1 использованы три градации сезонности потребления туристических продуктов:

1 – независимо от времени года и погодных условий (посещение подвалов винодельческих хозяйств с дегустацией вин);

2 – только летом при наличии теплой солнечной погоды (базы зеленого туризма);

3 – в зависимости от времени года, суток и погодных условий (прогулки на катере, отдых на Днепре, рыбалка).

Чем больше величина ограничений на сезонность потребления предлагаемого туристического продукта, тем меньше его привлекательность.

В табл. 1 расчеты ценовых показателей приведены для индивидуальных туров на одного человека. Дополнительные услуги выражены в относительных условных единицах, количественное выражение которых пропорционально добавочным развлекательно-ознакомительным мероприятиям предлагаемых туров.

Как видно из представленного обзора туристических продуктов внутреннего туризма Херсонской области спектр предлагаемых услуг довольно широк и разнообразен и однозначно оценить привлекательность существующих туров и приоритетность предложений не представляется возможным. Принимая во внимание неоднозначность и неопределенность оценок приоритетности предлагаемых туров для оценки их привлекательности в работе предложено использовать аппарат теории нечетких множеств [5, с.98].

Исходя из анализа потребительских предпочтений и отзывов клиентов, посетивших предлагаемые туры, была составлена база правил нечетких продуктов привлекательности туристических продуктов. В качестве входных переменных в ней были выбраны цена Ц, удаленность от места проживания, обозначенная далее как Р – расстояние, сезонность потребления услуг, связанная с временами года Сз и наличие дополнительных услуг ДУ.

Учитывая не слишком большой разброс характеристик предлагаемых туристических продуктов для оценки привлекательности туров и его компонентов выбраны всего три градации В – высокий, С – средний, Н – низкий. Условия формирования экспертного оценивания привлекательности туристических продуктов представлены в виде высказываний, следующего типа:

- если ценовые характеристики Ц низкие, расстояние Р среднее, зависимость от сезонности Су низкая, дополнительные услуги ДУ средние, то привлекательность туристического продукта высокая;

- если ценовые характеристики низкие, расстояние Р среднее, зависимость от сезонности высокая, дополнительные услуги средние, то привлекательность туристического продукта высокая;

- если ценовые характеристики предлагаемого путешествия низкие, расстояние до места потребления туристического продукта низкое, зависимость от сезонности средняя, дополнительные услуги высокие, то привлекательность туристического продукта средняя;

- если ценовые характеристики низкие, расстояние до места потребления туристического продукта низкое, сезонность его потребления высокая, дополнительные предоставляемые услуги находятся на среднем уровне, то привлекательность туристического продукта средняя;

- если цена предлагаемого путешествия высока, расстояние до места потребления туристического продукта низкое, сезонность его потребления средняя, предоставляемые дополнительные услуги находятся на среднем уровне, то привлекательность такого туристического продукта низкая.

Таблиця 1

**Характеристики факторов, определяющих привлекательность внутреннего туризма предприятий
Херсонской области**

Туристическое предприятие	Содержание предлагаемого тура	Цена, грн	Расстояние, км	Сезонность потребления	Дополнительные услуги
ОАО «Цюрупинское» (Вина Олешья)	винный туризм	65	20	1	6
База зеленого туризма «Чумацкая криница»	сельский туризм	102	28	2	14
Дом марочных коньяков «Таврия»	ознакомление, винный туризм	135	78	1	8
Подвалы ПАО «Винодельческое хозяйство князя Н.П.Трубецкого»	ознакомление, винный туризм	150	72	1	10
Агропартнерство	сельский туризм	90	30	2	12
Аскания-Нова	ознакомление	300	132	3	8
База отдыха «Дельта Днепра»	рыбалка, отдых	444	20	3	12
Институт виноградарства и виноделия им. В.Е. Таирова	ознакомление, винный туризм	115	223	1	7
Туристический историко-развлекательный комплекс «Зеленые хутора Таврии»	сельский туризм	110	18	2	18
Прогулки на катере по Днепру	водный туризм	400	1	3	2

База правил для оценки и диагностики привлекательности туристических продуктов предприятий внутреннего туризма Херсонской области представлена в табл. 2.

Таблиця 2

База правил диагностики привлекательности туристических продуктов Херсонской области

Номер правила	Уровни входных переменных				Привлекательность туристического продукта
	Цена	Расстояние	Сезонность	Дополнительные услуги	
1	Н	Н	Н	С	В
2	Н	С	Н	С	В
3	Н	С	С	В	В
4	С	С	В	С	В
5	В	Н	С	С	Н
6	Н	Н	Н	Н	Н
7	Н	С	С	С	С
8	В	Н	В	Н	С
9	В	С	Н	С	Н
10	Н	Н	С	В	С
11	Н	Н	С	С	С
12	В	Н	В	С	Н
13	Н	В	Н	Н	Н
14	Н	Н	В	С	С

Для качественных оценок привлекательности туристических продуктов предприятий внутреннего туризма следует определить соответствие характеристик предлагаемых туров табл. 3 с уровнями термов лингвистических оценок этих величин, придав им значения низкий, средний, высокий.

Диапазоны изменения входных переменных между их минимальными и максимальными значениями, которые впоследствии делились на три равных интервала и нумеровались в сторону увеличения качества таких входных переменных, как цена, расстояние и дополнительные услуги и в сторону уменьшения для сезонности потребления т.к. для этой величины максимальная цифра означает степень ограничения на использование данного туристического продукта (табл. 3).

Следующим этапом диагностики привлекательности туристических продуктов Херсонской области согласно методологии теории нечетких множеств является установление уровней качества предлагаемых характеристик туристических продуктов, для чего осуществлялось сравнение данных количественных характеристик предлагаемых путешествий табл. 1 с диапазонами уровней термов лингвистических оценок параметров привлекательности туристических продуктов табл. 3. Сопоставление комбинаций уровней предлагаемых характеристик туристических продуктов с базами правил, представленных в табл. 2, позволило определить уровень привлекательности туристических продуктов Херсонской области (табл. 4).

Таблиця 3

**Уровни термов лингвистических оценок параметров привлекательности туристических продуктов
Херсонской области**

Наименование переменной	Диапазон изменения	Термы лингвистических оценок
Цена, грн	65–444	65–191 – низкий 192–318 – средний 319–444 – высокий
Расстояние, км	1–223	1–75 – низкий 75–149 – средний 150–223 – высокий
Сезонность потребления, отн. ед.	1–3	3 – низкий 2 – средний 1 – высокий
Дополнительные услуги, ед.	2–18	2–7 – низкий 8–12 – средний 13–18 – высокий

Таблиця 4

Количественные оценки уровней привлекательности туристических продуктов Херсонщины

Туристическое предприятие	Качественные уровни характеристик туристических продуктов				Номер правила	Привлекательность туристического продукта
	расстояние	цена	сезонность потребления	дополнительные услуги		
ОАО «Цюрупинское» (Вина Олешья)	низкое	низкая	низкая	низкие	6	низкая
База зеленого туризма «Чумацкая криница»	низкое	низкая	средняя	высокие	10	средняя
Дом марочных коньяков «Гаврия»	среднее	низкая	низкая	средние	2	высокая
Подвалы ПАО «Винодельческое хозяйство князя Н.П.Трубецкого»	низкое	низкая	низкая	средние	1	высокая
Агро-Партнерство	низкое	низкая	средняя	средние	11	средняя
Аскания-Нова	среднее	средняя	высокая	средние	4	высокая
База отдыха «Дельта Днепра»	низкое	высокая	высокая	средние	12	низкая
Институт виноградарства и виноделия им. В.Е. Таирова	высокое	низкая	низкая	низкие	13	низкая
Туристический историко-развлекательный комплекс «Зеленые хутора Таврии»	низкое	низкая	средняя	высокие	14	средняя
Прогулки на катере по Днепру	низкое	высокая	высокая	низкие	8	средняя

Достоинствами табл. 4 кроме диагностики туристических продуктов является и определение возможных путей перехода на новый качественный уровень за счет повышения состояния компонентов туристических продуктов до их пороговых значений, определяемых уровнями термов лингвистических оценок параметров привлекательности туристических продуктов и количественными значениями диапазонов их изменения. Варианты перехода в новое качественное состояние могут быть различными в зависимости от того, какие компоненты туристического путешествия будут претерпевать изменения. Экономическая составляющая таких изменений состоит в анализе затрат на выполнение этих операций.

Выводы. Обоснованно, что существует широкий спектр показателей, который можно использовать при оценке и регулировании привлекательности туристических продуктов, что усложняет выбор наиболее целесообразных из них, так как необходимо отслеживать динамику сразу нескольких показателей по разным видам экономической деятельности. Анализ недостатков и преимуществ разных методических подходов показывает, что предпочтение следует отдавать использованию интегральных оценок туристической привлекательности, полученных на основе многомерных статистических методов обработки результатов опросов потребителей туристического продукта. При этом для учета комплексного характера потребления туристического продукта следует определять вклад его составляющих и их взаимосвязей как между собой так и общей привлекательностью туристического продукта. В оценках деятельности туристических предприятий следует уделять больше внимания не только диагностике текущего состояния туристического

продукта, основанной на ретроспективных оценках клиентов, ранее участвующих в предлагаемых турах, но и прогнозированию перспектив развития и разработке организационно-экономических мероприятий по повышению привлекательности туристических продуктов.

Использование предложенного механизма диагностики состояния и управления привлекательностью туристического продукта позволяет дать количественное обоснование мероприятиям по улучшению туристической привлекательности Херсонского региона, выбрать из них наиболее результативные и оптимизировать направление инвестиций по вариантам улучшения экономической деятельности.

Рекомендациями к применению рассмотренного механизма повышения привлекательности туристического продукта являются изменения параметров путешествия до значений, определяемых правилами базы знаний.

Литература

1. Шарко М.В. Методологические подходы к трансформации оценок туристической привлекательности регионов в стратегические управленческие решения / М.В. Шарко, Н.М. Донева // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 224–229.
2. Buckley J.J. Solving Fuzzy Education in Economics and Finance. Fuzzy Sets and Systems. 1992. № 48. P. 289–296.
3. Савіна Г.Г. Детермінанти формування бізнес-середовища для забезпечення привабливості туристичних проєктів / Г.Г. Савіна, Т.Г. Волинець // Таврійський науковий вісник. – 2015. – № 2. – С. 318–323.
4. Волинець Т.Г. Определение потребительских предпочтений при формировании структуры туристического продукта / Т.Г. Волинець // Бизнес-информ. – 2015. – № 1. – С. 246–251.
5. Шарко А.В. Организационные мероприятия повышения туристической привлекательности с использованием аппарата нечеткой логики / А.В. Шарко, Т.Г. Волинець // Економіка і регіон. – 2014. – № 5(48). – С. 96–101.
6. Шарко А.В. Методология принятий управленческих решений по улучшению туристической привлекательности / А.В. Шарко, Т.Г. Волинець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 1. – С. 40–45.
7. Квартальнов В.А. Менеджмент туризма / В.А. Квартальнов. – М. : Финансовая статистика, 2002. – 256 с.
8. Шульгіна Л.М. Інноваційні технології вибору концепції маркетингу туристичного підприємства / Л.М. Шульгіна // Проблеми науки. – 2011. – № 10. – С. 33–39.
9. Галиця І.О. Нові аспекти управління в туристичній індустрії / І.О. Галиця, І.Л. Мельник // Регіональна економіка. – 2012. – № 2. – С. 155–161.
10. Шарко М.В. Формирование инновационного потенциала предприятий : монография / Шарко М.В. – Херсон : ФЛП Гринь Д.С., 2014. – 288 с.

References

1. Sharko M.V. the Methodological going near transformation of estimations of tourist attractiveness of regions in strategic administrative decisions / M.V. Sharko, N.M. Doneva // Modern problems of economics. – 2014. -№8 (158). – P.224-229.
2. Buckley J.J. Solving Fuzzy Education in Economics and Finance // Fuzzy Sets and Systems. - 1992. - №48. – P. 289-296.
3. Savina G.G. Determinants of forming of business-environment for providing of attractiveness of tourist projects / G.G.Savina, T.G.Volynets // Tavriyskiy scientific Announcer, 2015. – №2. – P.318-323.
4. Volynets T.G. Determination of consumer preferences at forming of structure of tourist product of // Biznes-inform, 2015. - №1. – P.246-251.
5. Sharko A.V. the Organizational measures of increase of tourist attractiveness with the use of vehicle of fuzzy logic / A.V. Sharko, T.G.Volynets // Economics and region. – 2014. -№5(48). – P. 96-101
6. Sharko A.V. Methodology of administrative decisions on the improvement of tourist attractiveness / A.V. Sharko, T.G.Volynets // Visnik Khmel'nitskogo national university. – 2015. - №1. – P. 40-45
7. Kvartal'nov V.A. Management of tourism / V.A.Kvartal'nov // M.: Financial statistics, 2002. – 256 p.
8. Shulgina I.M. Innovative technologies of choice of conception of marketing of tourist enterprise / L.M. Shul'gina of // Problem of science. – 2011. – №10. – P.33-39.
9. Galitsya I.O., Mel'nik I.L. New aspects of management in tourist industry // Regional economics. – 2012. - №2. – P. 155-161.
10. Sharko M.V. Forming of innovative potential of enterprises: monograph. it is Kherson: FLP Grin' D.S., 2014. – 288 p.

Надійшла 05.05.2015; рецензент: д. е. н. Коваленко Н. А.

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

УДК 657.3:658.562

Т. Г. КАМІНСЬКА

Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ РИНКАХ

Стаття присвячена проблемам облікового забезпечення управління якістю продукції, а також підтвердження її відповідності нормативним вимогам сертифікатом та декларацією відповідно до технічного регулювання Європейського Союзу. Визначені основні найважливіші об'єкти обліку в процесі сертифікації, розглянутий порядок відображення сертифікації в бухгалтерському обліку відповідно до IAS та IFRS. Оцінені основні напрями розвитку облікового забезпечення управління якістю продукції.

Ключові слова: управління якістю, сертифікація, бухгалтерський облік, витрати, IFRS, IAS.

T. G. KAMINSKA

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

ACCOUNTING CERTIFICATION OF PRODUCTS ON THE EUROPEAN MARKET

The article is devoted to the problems of accounting providing of quality management and certification and declaration in accordance with technical regulations of the European Union. The main accounting objects in the certification process are determined, the order of certification in accounting according to IAS and IFRS is considered. Main directions of development of accounting providing of quality management are estimated.

Keywords: quality management, certification, accounting, costs, IFRS, IAS.

Постановка проблеми. На підприємствах здійснюються різні процеси, які не пов'язані безпосередньо з виробництвом продукції. Їх поява пов'язана, головним чином, з розвитком ринкових відносин та загостренням конкуренції в цих умовах, а також із забезпеченням безпеки підприємницької діяльності, екологічної безпеки підприємницької діяльності та ін. Серед цих виділимо сертифікацію продукції, під якою розуміють спеціальну діяльність, спрямовану на підтвердження сертифікатом відповідності певного виробу або послуги вимогам, визначеним в стандартах або технічних умовах. Сертифікація набула широкого розвитку в останні десятиріччя, як в міжнародній, так і внутрішній підприємницькій діяльності. Сертифікація продукції надає можливість підприємствам-виробникам розширити ринки збуту, підвищити довіру до якості продукції, що вироблена для продажу; забезпечити рекламу і збільшити обсяги виробництва та реалізації продукції. Для споживачів сертифікація корисна тим, що сприяє підвищенню якості продукції; захищає від придбання продукції, небезпечної для життя і здоров'я людей; полегшує вибір продукції. Основною метою сертифікації є захист ринку від низькоякісних товарів, які не відповідають вимогам стандартів.

Предметом дослідження є облікове відображення процесу сертифікації продукції з урахуванням його особливостей в Європейському Союзі.

Метою дослідження є висвітлення процесу сертифікації з позиції його відображення в регістрах бухгалтерського обліку та визначення головних аспектів облікового забезпечення процесу сертифікації згідно законодавства та технічних вимог ЄС.

Завданням дослідження є прослідкувати процес сертифікації продукції та визначити порядок його відображення в обліку.

Гіпотезою дослідження є твердження, що здійснення процесу сертифікації неможливе без відповідного інформаційного забезпечення, яке стосується багатьох аспектів (технологія виробництва продукції, нормативно-технічна документація тощо). Така інформація включає джерела оперативно-технічного (управлінського) обліку та фінансового обліку, які мають бути узгодженими і взаємопов'язаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем облікового забезпечення сертифікації продукції та управління її якістю знайшли відображення в публікаціях українських і закордонних авторів N. Kotchetova, R. W. McGee, C. Moser, S. J. Murdoch, S. Wright. Однак значна частина теоретичних і практичних аспектів проблеми сертифікації продукції і особливо її облікового забезпечення залишилися поза увагою науковців та потребують вирішення. Зокрема, актуальними є питання визначення основних об'єктів обліку в процесі сертифікації, розподілу витрат підприємства, відображення податкових зобов'язань та ін.

Виклад основного матеріалу. Процедура підтвердження відповідності вимогам законодавства ЄС включає вісім етапів (рис. 1).

Продукція, яка випускається на європейський ринок має презумпцію відповідності. Це означає, що виробник або його уповноважене представництво в країнах ЄС бере на себе усю повноту відповідальності,

декларуючи, що вироблена та поставлена продукція відповідає вимогам законодавства, яке діє в країнах ЄС, та пройшла усі обов'язкові процедури підтвердження відповідності [4].

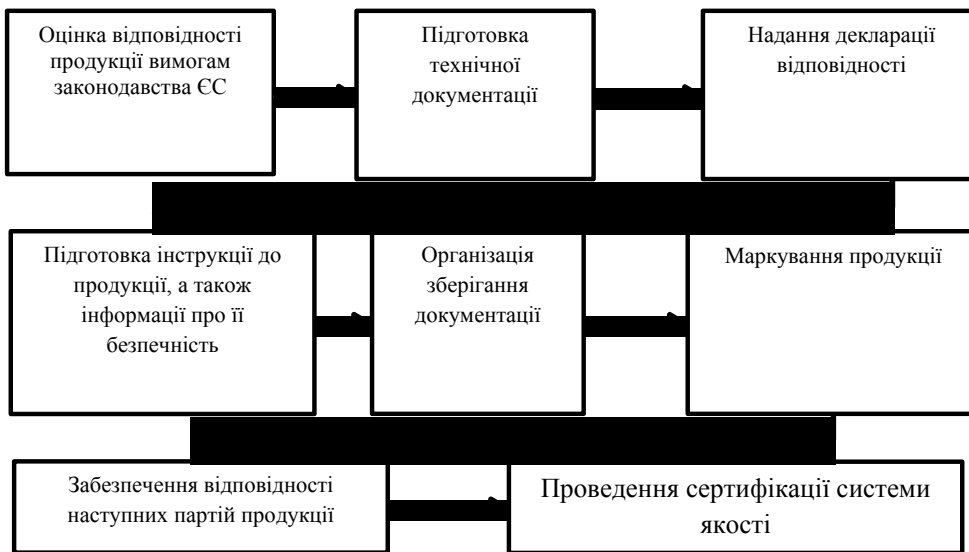

Рис. 1. Порядок підтвердження відповідності продукції вимогам законодавства ЄС (джерело: побудовано автором на основі [3])

1. На першому етапі виробник проходить процедуру оцінки відповідності, яка передбачена законодавством ЄС для даної продукції, самостійно або залучивши відповідний нотифікований орган.
2. Виробник зобов'язаний підготувати технічну документацію, яка стосується продукції і підтверджує її якість.
3. Відповідно до законодавства ЄС виробник або його представництво в країнах ЄС самостійно готують та оприлюднюють Декларацію відповідності (Declaration of Conformity, DoC) [9]. Цей документ є заявою виробника, яка підтверджує, що продукція, виготовлена ним, відповідає вимогам Директив ЄС. Обов'язковою умовою для підприємства при випуску Декларації є атестація системи якості відповідно до вимог міжнародного стандарту якості ISO 9001. Кількість виданих в світі сертифікатів ISO 9001 у 1993–2013 рр. наведено на рис. 2.

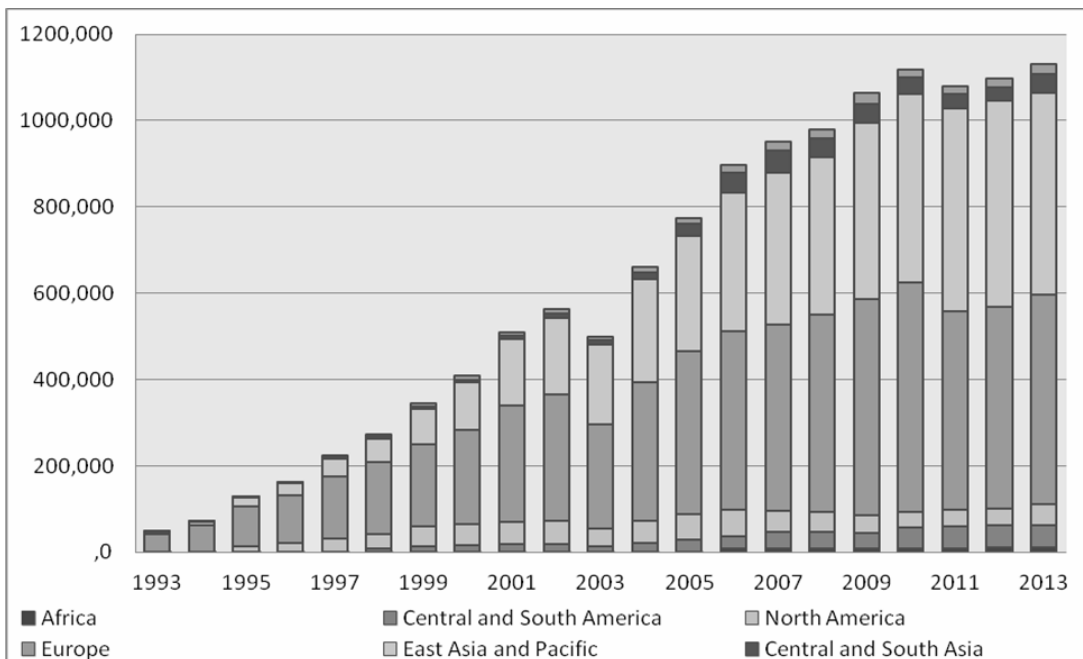

Рис. 2. Кількість сертифікатів ISO 9001 виданих в світі у 1993–2013 рр. [1]

Декларацію, видану відповідно до законодавства ЄС визнають також у США, Канаді, Японії, Австралії, Швейцарії, Ізраїлі, Новій Зеландії, оскільки вказані країни мають укладені з ЄС угоди про взаємовизнання підтвердження відповідності якості продукції. Контроль за відповідністю продукції нормам,

зазначеним у Декларації та вимогам законодавства ЄС проводять європейські наглядові служби [8].

4. Виробник готує інструкції та інформацію про безпеку продукції мовою країни, у якій дана продукція буде реалізованою.

5. Обов'язком виробника є забезпечення можливості відстеження реалізованої продукції, що полягає у належних термінах зберігання технічної документації продукції, однозначна система ідентифікації виробленої продукції.

6. Нанесення СЕ-маркування на продукцію, для якої це передбачено технічними вимогами ЄС.

7. Вести моніторинг кожної наступної партії продукції на предмет їх відповідності нормам, зазначеним в Декларації та технічним вимогам ЄС.

8. Провести сертифікацію продукції та отримати Сертифікат відповідності (Certificate of Conformity, CoC) [7] на продукцію, яка підлягає СЕ-маркуванню. Для нанесення СЕ-маркування на продукцію необхідна наявність як Сертифікату відповідності, так і Декларації [2]. Сертифікат відповідності має право надавати нотифікований орган, що знаходиться на території ЄС або таких країни як США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Японія. У інших країнах світу діють акредитовані сертифікаційні органи, які виступають посередниками з видачі Сертифікатів відповідності [5].

Інформацію, що супроводжує процес сертифікації, доцільно згрупувати за такими видами:

- нормативно-технічні документи на продукцію, в яких наводяться їх характеристика (стандарти, технічні умови, норми і т. д.);

- документація виробництва, що атестується (технологічна документація, конструкторська документація або документація, що визначає склад продукції, технологічна документація);

- зразки з дослідження проєкції на предмет відповідності стандартам;

- інформація про необхідне обладнання і кваліфікований персонал випробувальних центрів або лабораторій;

- нормативні документи, в яких чітко та однозначно наводяться технічні вимоги, що підтверджуються сертифікацією, а також висновки відповідних контролюючих організацій;

- підтвердження сертифікованої продукції відповідними документами (спеціальні знаки, клеймо, сертифікати, свідоцтва, ліцензії на випуск окремих видів продукції і послуг, номер і назва контрольної партії тощо);

- договори на виконання всіх видів робіт, пов'язаних із сертифікацією;

- документи з обліку наявності і руху сертифікованої продукції;

- акти приймання-здачі робіт, пов'язаних з сертифікацією;

- документи з обліку витрат на сертифікацію (оплата праці, матеріальні витрати тощо);

- платіжні документи на оплату органів сертифікації (рахунки, платіжні доручення та ін.);

- заявка підприємства на сертифікацію, програма, висновок щодо готовності підприємства до запровадження атестації виробництва, звіт комісії про результати перевірки технічних можливостей виробництва.

Відповідно об'єктами та змістом обліку сертифікації продукції виступають:

1) облік оплати з сертифікації, яку здійснює замовник;

2) облік матеріальних затрат на виконання робіт із сертифікації;

3) облік витрат з розгляду апеляцій щодо сертифікації;

4) облік отримання та наявності документації із сертифікації;

5) облік наявності та руху сертифікованої продукції;

6) облік витрат з технологічного нагляду.

Витрати в бухгалтерському обліку визнаються в залежності від їх характеру, умов ведення та напрямків діяльності організації або у складі витрат по звичайних видах діяльності. Зокрема, витрати, пов'язані з виготовленням та продажем продукції, визнаються витратами по звичайних видах діяльності. Витрати, які за своїм характером не пов'язані з виготовленням та продажем продукції, визнаються у складі інших [6]. Очевидно, що витрати по сертифікації повинні визнаватися витратами по звичайних видах діяльності у складі собівартості виробленої продукції, так як підтверджують відповідність виробленої продукції встановленим для неї вимогам.

На наш погляд, сертифікат, виданий на термін більше 1 року підприємство може визнати нематеріальним активом, і, таким чином, відображати витрати на сертифікацію у складі капітальних інвестицій на формування об'єкта нематеріальних активів, які потім формують первісну вартість нематеріального активу. Якщо термін дії сертифікату менше 1 року, витрати на сертифікацію доцільно відобразити у складі загальнопромислових витрат, в кінці періоду переносячи їх на вартість продукції. Деякі науковці пропонують включати витрати на сертифікацію безпосередньо до вартості готової продукції, однак, МСБО 2 «Запаси» не передбачає включення витрат на сертифікацію до собівартості готової продукції, вважаючи первісною вартістю готової продукції її чисту реалізаційну вартість.

На практиці можливі ситуації, коли орган із сертифікації за результатами проведеного дослідження відмовляє організації в отриманні сертифікату відповідності. Проте витрати організацією вже здійснені (наприклад, передані на дослідження зразки продукції, оплачені послуги з проведення лабораторних

досліджень). У цьому випадку після отримання відмови зазначені витрати в цілях бухгалтерського обліку підлягають визнанню в складі інших витрат, не пов'язаних з виробництвом і реалізацією продукції.

Висновки. Таким чином, бухгалтерський облік виступає важливою складовою процесу управління якістю продукції та забезпечення процесів сертифікації. Недостатність досвіду відображення в обліку процесів сертифікації призводить до того, що виникають питання щодо визначення об'єктів обліку та правильного розподілу витрат. Очевидно, що витрати по сертифікації повинні визнаватися витратами по звичайних видах діяльності у складі собівартості виробленої продукції, так як підтверджують відповідність виробленої продукції встановленим для неї вимогам. Широке запровадження систем управління якістю продукції на підприємствах та сертифікація якості продукції за міжнародними вимогами значно підвищує конкурентоспроможність підприємств, що в кінцевому підсумку надає їм стратегічні переваги, а це неодмінно відображається на результатах роботи та ефективності діяльності тенденцією до підвищення прибутковості та збереження ринку в довгостроковій перспективі.

Література

1. Обзор ИСО [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/certification/isosurvey.htm?certificate=ISO%209001&countrycode=UA#countrypick>
2. Охріменко І. В. Особливості вступу в глобальні об'єднання, на прикладі СOT / І.В. Охріменко // Соціально-економічні проблеми розвитку в умовах трансформаційного суспільства. – Полтава : ПІЕМ «Світоч», 2006. – С. 70–72.
3. Рішення Європарламенту та Ради ЄС зі встановлення загальних правил торгівлі товарами від 09.07.08 р. № 768/2008/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b42
4. Kotchetova N., Salterio S. Judgment and Decisionmaking Accounting Research: A Quest to Improve the Production, Certification, and use of Accounting Information. Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making. 2004. №1. P. 547–566.
5. McGee R. W. Accounting Reform in Transition and Developing Economies. Florida: Springer, 2009. 509 p.
6. Moser C. Business Models in Sustainability Certification: Towards a More Substantive Understanding of Rule Intermediaries in Transnational Governance for Sustainable Commodity Chains. 27th Annual Meeting (3 July 2015). Sase, 2015. URL: <https://sase.confex.com/sase/2015am/webprogram/Paper3432.html>
7. Murdoch S. J., Bond M., Anderson R. How certification systems fail: Lessons from the Ware report. IEEE Security & Privacy. 2012. T. 10. №. 6. С. 40-44.
8. The 'Blue Guide' on the implementation of EU product rules 2014. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/4942/attachments/1/translations/en/renditions/pdf>
9. Wright S. Accounting for taste: Conversation, Categorisation and Certification in the Sensory Assessment of Craft Brewing: PhD thesis in Economics – Lancaster University, 2014. 287 p.

References

1. Обзор ИСО. URL: <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/certification/isosurvey.htm?certificate=ISO%209001&countrycode=UA#countrypick>
2. Ohrimenko I.V. Osoblyvosti vstupu v globalni obednania na pryklady SOT. Socialno-ekonomichni problem rozvytku v umovah transformatzijnogo suspilstva. Poltava: PIEM «Svitoch», 2006. S. 70 – 72.
3. Rishennia Europarlamentu ta Rady EC zi vstanovlennia zagalnyh pravyl torgivli tovaramy vid 09.07.08 r. № 768/2008/EC. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b42
4. Kotchetova N., Salterio S. Judgment and Decisionmaking Accounting Research: A Quest to Improve the Production, Certification, and use of Accounting Information. Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making. 2004. №1. P. 547–566.
5. McGee R. W. Accounting Reform in Transition and Developing Economies. Florida: Springer, 2009. 509 p.
6. Moser C. Business Models in Sustainability Certification: Towards a More Substantive Understanding of Rule Intermediaries in Transnational Governance for Sustainable Commodity Chains. 27th Annual Meeting (3 July 2015). Sase, 2015. URL: <https://sase.confex.com/sase/2015am/webprogram/Paper3432.html>
7. Murdoch S. J., Bond M., Anderson R. How certification systems fail: Lessons from the Ware report. IEEE Security & Privacy. 2012. T. 10. №. 6. С. 40-44.
8. The 'Blue Guide' on the implementation of EU product rules 2014. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/4942/attachments/1/translations/en/renditions/pdf>
9. Wright S. Accounting for taste: Conversation, Categorisation and Certification in the Sensory Assessment of Craft Brewing: PhD thesis in Economics – Lancaster University, 2014. 287 p.

Надійшла 05.05.2015; рецензент: д. е. н. Сук Л. К.

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПІДПРИЄМСТВА»

Метою статті є розкриття сутності поняття «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства» в умовах зростання їх ролі у підвищенні конкурентоздатності України на світовому ринку. В межах проведеного дослідження проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття «зовнішньоекономічні зв'язки». Виявлено суперечності у трактуванні даного поняття різними авторами. На основі існуючих підходів та видів зовнішньоекономічних зв'язків, запропоновано визначення поняття «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства». Встановлено, що в економічній літературі мало приділено уваги дослідженню питання зовнішньоекономічних зв'язків підприємств, що робить подальші наукові розвідки у цьому напрямі досить перспективними.

Ключові слова: зовнішньоекономічні зв'язки, форми міжнародного співробітництва, макрорівень, види зовнішньоекономічних зв'язків.

I. Y. SEMENYUK
Khmelnytskyi National University**THE DEFINITION OF THE CONCEPT "FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF ENTERPRISE"**

The aim of the article is the definition of the concept "foreign economic relations of enterprise" in conditions of their growing role in increasing the competitiveness of Ukraine on the world market. The article analyzes the existing approaches to the definition of "foreign economic relations". It was revealed that there are some contradictions in the interpretation of this concept by different authors. The definition of the concept "foreign economic relations of enterprise" is proposed. It was established that the foreign economic relations of enterprise are not enough researched in the economic literature, that makes the further scientific research in this direction quite perspective.

Keywords: foreign economic relations, forms of international cooperation, macro level, types of foreign economic relations.

Постановка проблеми. Місце України у системі світового господарства визначається рівнем розвитку її зовнішньоекономічних зв'язків. Важливу роль у їх формуванні відіграють підприємства-суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності як самостійні та рівноправні учасники міжнародних відносин. Саме дослідженню зовнішньоекономічних зв'язків підприємства в умовах сучасних трансформаційних перетворень у світовій економіці має бути приділено більше уваги, оскільки вони є однією з передумов зростання конкурентоздатності держави на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження зовнішньоекономічних зв'язків знайшли своє відображення у наукових працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як М. Портер, Р. Вернон, А.І. Войтович, С.Л. Соркін, В.В. Покровська, Ю.В. Макогон, І.Т. Балабанов, Н.М. Тюріна, А.В. Слюсаренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В економічній літературі увага науковців здебільшого приділена питанням зовнішньоекономічних зв'язків національної економіки та регіонів країни і зовсім не висвітлено проблему зовнішньоекономічних зв'язків підприємств як самостійних суб'єктів господарської діяльності, що робить її актуальною та перспективною з точки зору подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз існуючих наукових підходів до трактування поняття «зовнішньоекономічні зв'язки», розкриття сутності терміну «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства» та формування власного визначення даної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення поставленого завдання в першу чергу слід проаналізувати визначення поняття «зовнішньоекономічні зв'язки» (далі – ЗЕЗ) з точки зору його трактування різними дослідниками.

На основі дослідження економічної літератури, можна виділити групу науковців, у працях яких зовнішньоекономічні зв'язки розглядаються як форми міжнародних відносин та співробітництва між державами (табл. 1).

У вищенаведених підходах автори визначають поняття «зовнішньоекономічні зв'язки» як макроекономічну категорію, що передусім відображає міжнародні економічні відносини, суб'єктом яких виступає лише держава, функція якої полягає у плануванні розвитку ЗЕЗ її суб'єктів за пріоритетними для національної економіки напрямками. Однак з переходом України до умов ринкової економіки змінилась і роль держави в управлінні зовнішньоекономічними відносинами. Наразі кожне підприємство, як повноправний учасник міжнародних відносин, має право, в рамках діючого законодавства [8], самостійно виходити на зовнішній ринок та здійснювати управління власною зовнішньоекономічною діяльністю на

мікрорівні. У свою чергу функції держави полягають у координуванні, регулюванні та сприянні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків підприємств.

Таблиця 1

Наукові підходи до трактування поняття «зовнішньоекономічні зв'язки»

№ № п/п	Автори наукового підходу	Трактування поняття «зовнішньоекономічні зв'язки» згідно наукового підходу
1.	Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка [1, с. 10]	Міжнародні торгово-економічні зв'язки, які представлені сукупністю різних форм, засобів, методів зовнішньоторгових, науково-технічних, виробничих, валютно-фінансових, кредитних відношень між країнами.
22.	О.В. Шкурупій, В.В. Гончаренко, І.А. Артеменко [2, с. 7]	Сукупність форм, засобів і методів зовнішньоекономічних відносин між країнами. Як економічна категорія «зовнішньоекономічні зв'язки» відображає систему економічних взаємин, що виникають внаслідок руху ресурсів всіх видів між державами та економічними суб'єктами різних держав. Ці двосторонні відносини охоплюють всі сфери економічного життя держави і передусім виробничу, торговельну, інвестиційну та фінансову діяльність.
3.	О. П. Гребельник [3, с. 10]	Комплексна система різнобічних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у різних галузях економіки.
4.	В.В. Покровська [4, с. 18]	Форми реалізації міждержавних відносин в частині науково-технічного, виробничого і торговельного співробітництва та валютно-фінансових відносин.
5.	С.Л. Соркін [5, с. 12]	Форма міжнародного співробітництва, що здійснюється між країнами на урядовому рівні у торговельно-економічному, валютно-фінансовому та виробничо-технічному напрямках.
6.	А.В. Слюсаренко [6]	Форма міжнародного співробітництва, яке здійснюється між країнами на урядовому рівні в частині забезпечення державних та міждержавних економічних потреб в науково-технічному, валютно-фінансовому, політичному, соціальному та виробничо-технічному напрямках.
7.	А. І. Войтович [7, с. 8]	Торгові, науково-технічні, виробничі та інші економічні зв'язки країн з іноземними державами; міжнародні господарські і торгово-політичні відносини, до сфери яких входять обмін товарами, спеціалізація і кооперація виробництва, науково-технічна співпраця, надання економічного і технічного сприяння, створення спільних підприємств та інших форм економічної співпраці.

Дещо іншим є визначення І.Т. Балабанова та А.І. Балабанова, які розглядають поняття «зовнішньоекономічні зв'язки» як комплексну систему різноманітних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у всіх галузях економіки. При цьому автори зазначають, що до суб'єктів держави відносяться носії прав та обов'язків, покладених на них державою – це регіони, які знаходяться на самоуправлінні, господарюючі суб'єкти (господарські товариства, унітарні підприємства та ін.) та індивідуальні підприємці [9, с. 3].

Схоже визначення пропонує А.П. Горкін, який трактує термін «зовнішньоекономічні зв'язки» як діяльність держави, окремих підприємств, приватних компаній, що направлена на реалізацію економічних відносин з іноземними державами, суб'єктами господарської діяльності зарубіжних країн в основі яких лежить міжнародний поділ праці [10, с. 51].

У визначеннях цих авторів відображено роль підприємств у міжнародних економічних відносинах як самостійних суб'єктів, що формують власні зовнішньоекономічні відносини. Водночас, зазначені вище трактування є дещо узагальненими та неповними.

Проаналізувавши існуючі підходи до визначення терміну «зовнішньоекономічні зв'язки», можна зробити висновок, що в економічній літературі не існує однозначної думки щодо його трактування. Одні автори вважають, що дане поняття відноситься тільки до міждержавних економічних відносин, інші – що суб'єктами зовнішньоекономічних зв'язків можуть бути не лише держава, а й регіони та окремі підприємства. Однак, жоден з авторів не надає окремого визначення поняття «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства».

Для того, щоб краще зрозуміти сутність поняття «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства», слід також розглянути основні види зовнішньоекономічних зв'язків в цілому.

І.Т. Балабанов, А.І. Балабанов та О.П. Гребельник класифікують зовнішньоекономічні зв'язки за двома ознаками: за напрямом товарного потоку та за структурною ознакою. У перших авторів ЗЕЗ за

напрямом товарного потоку поділяються на експортні та імпорتنі, у О.П. Гребельника – на експортні, імпорتنі та транзитні [9, с. 5; 3, с. 12-13].

За структурною ознакою І.Т. Балабанов та А.І. Балабанов виділяють такі види ЗЕЗ:

- зовнішньоторговельні зв'язки: торгівля товарами, бартер; торгівля послугами (туризм, інжиніринг, реінжиніринг, інформаційний обмін, послуги зв'язку, транспортне обслуговування); торгівля інтелектуальною власністю (франчайзинг, ноу-хау, консалтинг);

- фінансові зв'язки: кредитування, страхування, обслуговування платежів, депозити та інші банківські операції;

- виробничі зв'язки: лізинг, франчайзинг, кооперація, спільне підприємництво;

- інвестиційні зв'язки: вкладення капіталу у цінні папери, вкладення капіталу у нерухомість, вкладення капіталу у підприємництво [9, с. 5].

Схожою, але більш доповненою є класифікація зовнішньоекономічних зв'язків за структурною ознакою О.П. Гребельником:

- зовнішньоторговельні зв'язки: торгівля товарами (купівля, продаж), зустрічна торгівля (бартер, рамкові угоди тощо); торгівля послугами (подорожі, інжиніринг, страхові послуги, інформаційний обмін, послуги зв'язку, транспортні послуги, роялті та ліцензійні послуги); торгівля інтелектуальною власністю (франчайзинг, ноу-хау, консалтинг);

- фінансові зв'язки: кредитування, страхування, обслуговування платежів, депозити та інші банківські операції;

- виробничі зв'язки: лізинг, кооперація, спільне підприємництво;

- інвестиційні зв'язки: вкладення капіталу у цінні папери, вкладення капіталу у нерухомість, вкладення капіталу у підприємництво [3, с. 12-13].

Зовсім іншою є класифікація зовнішньоекономічних зв'язків Н.М. Тюріною та Н.С. Карвацкою за наступними ознаками:

- за видами: промислове співробітництво; науково-технічне співробітництво в області проектування та сфері збуту; торгові зв'язки; співробітництво в сфері послуг; фінансове співробітництво;

- за стадіями: наукові дослідження об'єктів, виробничі зв'язки; комерційні зв'язки на стадії реалізації;

- за методами їх реалізації: виконання спільних програм; створення спільних підприємств; виконання спеціального договору;

- за структурою зв'язків: міжфірмові зв'язки; міжгалузеві; горизонтальні; вертикальні; змішані; міждержавні;

- за територіальним охопленням: між двох та більш організацій; в рамках регіону; міжрегіональні; світові;

- за кількістю суб'єктів: двосторонні та багатосторонні;

- за кількістю об'єктів: однопредметні та багатопредметні [1, с. 11].

Незважаючи на різні підходи до класифікації зовнішньоекономічних зв'язків, їх можна вважати взаємодоповнюючими та такими, що відображають сутність зовнішньоекономічних відносин на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Враховуючи існуючі підходи до визначення поняття «зовнішньоекономічні зв'язки» та їх види, нами пропонується власне визначення категорії «зовнішньоекономічні зв'язки підприємства» як системи економічних відносин, що виникають між підприємством як суб'єктом господарської діяльності однієї держави та суб'єктами господарської діяльності інших держав з метою торговельного, виробничого, науково-технічного, фінансового та інвестиційного співробітництва в рамках існуючого національного та міжнародного законодавства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, підприємства-суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності слід сприймати як рівноправних гравців на міжнародному ринку, що здатні самостійно встановлювати зовнішньоекономічні відносини із зарубіжними партнерами. Оскільки, в економічній літературі мало приділено уваги дослідженню даного питання, подальші наукові розвідки у цьому напрямі є досить перспективними з метою розробки механізмів активізації зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств.

Література

1. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 408 с.
2. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібник / О. В. Шкурупій, В. В. Гончаренко, І. А. Артеменко та ін. ; за ред. О.В. Шкурупій. – Київ : Цент учбової літератури, 2012. – 248 с.
3. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. П. Гребельник. – 4-е вид., переробл. і доповн. – Київ : Цент учбової літератури, 2013. – 452 с.
4. Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности : учебник / В.В. Покровская. – М. : Юристъ, 1999. – 456 с.

5. Соркин С.Л. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: экономика и управление : учеб. пособие / С.Л. Соркин. – Минск : Соврем. шк., 2006. – 283 с.
6. Слюсаренко А.В. Зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків країни: теоретичний та практичний аспекти / А.В. Слюсаренко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 4. – С. 270–278.
7. Войтович А.И. Внешнеэкономическая деятельность : курс лекций / А.И. Войтович. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2003. – 223 с.
8. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ від 16 квітня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>.
9. Балабанов И.Т. Внешнеэкономические связи : учеб. пособие / Балабанов И.Т., Балабанов А.И. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 512 с.
10. Горкин А.П. География : научно-популярная энциклопедия / А.П. Горкин. – М. : ЗАО «РОСМЭН ПРЕСС». 2006. – 624 с. – (Современная иллюстрированная энциклопедия).

References

1. Tiurina N. M., Karvatska N. S.. Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstva. Kyiv, «Tsentr uchbovoi literatury», 2013, 408 p.
2. Shkurupii O. V., Honcharenko V. V., Artemenko I. A. ta in. Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstva. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury, 2012, 248 p.
3. Hrebelnyk O.P. Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury, 2013, 452 p.
4. Pokrovskaya V.V. Organizaciya i regulirovanie vneshnee`konomicheskoi deyatelnosti. Moscow, Yuryst, 1999, 456 p.
5. Sorkin S.L. Vneshnee`konomicheskaya deyatelnost` predpriyatiya: e`konyuka i upravlenie. Minsk, Sovrem. shk., 2006, 283 p.
6. Sliusarenko A.V. Zmitsnennia zovnishnoekonomichnykh zviazkiv krainy: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty, Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Ser.: Ekonomichni nauky, 2014, No. 4, pp. 270-278.
7. Vojtovich A.I. Vneshnee`konomicheskaja deyatelnost`: Kurs lekcij. Minsk, Akademiya upravleniya pri Prezidente Respubliki Belarus, 2003, 223 p.
8. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» N 959-XII vid 16 kvitnia 1991 r. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>.
9. Balabanov I.T., Balabanov A.I. Vneshnee`konomicheskie svyazi. Moscow, Fynansy i statistika, 2000, 512 p.
10. Horkyn A.P. Geografiya: Nauchno-populyarnaya e`nciklopediya. Moscow, ZAO «ROSME`N PRESS», 2006, 624 p.

Надійшла 09.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

БЮДЖЕТНЕ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ТЕХНІЧНОГО ВУГЛЕЦЮ

Розглядається процесно-орієнтоване бюджетування із застосуванням методу аналізу ієрархій та регресійного дослідження залежностей показників ефективності подальшого нарощування обсягів виробництва на підставі значень фінансових коефіцієнтів. Наведено послідовність з'ясування чинників значного розходження між обсягом запланованих та реалізованих заходів з використанням аналізу розривів, який поширився в практиці фінансового управління ризиками і перетворився на ефективний інструмент стратегічного розвитку підприємства. Визначена пріоритетність впливових чинників на досягнення стратегічних цілей та запропонована послідовність етапів в процесі бюджетування діяльності підприємства з випуску технічного вуглецю. Запропонована послідовність етапів бюджетування відповідає процесному підходу та моделі процесно-орієнтованого бюджетування, що підтверджує його роль як інструменту управління реалізацією стратегії та забезпечує синергетичний ефект в управлінні розвитком підприємства. Встановлено етапи удосконалення оптимальних рішень збільшення середнього часу безвідмовної роботи та прогнозування затрат часу на усунення відмов у майбутньому виробі.

Ключові слова: бюджетування, стратегія, аналіз ієрархій, технічний вуглець.

L. M. HOMENKO

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University, Ukraine

BUDGET MANAGEMENT OF PRODUCING ACTIVITY OF ENTERPRISES ON INDUSTRIAL CARBON

The process-oriented budgeting with the application of the method of hierarchy analysis and regression research of dependences of rates of further increase of production volume accordingly to values of financial coefficient is viewed. The sequence of identification of factors of significant divergences between planned and realized events with the usage of gap analysis which obtained the common spread among the financial risk management and was developed into an effective mean of strategic enterprise development. The priority of valuable factors of strategic objective achievement is defined and the sequence of stages in process of enterprise budgeting activity of industrial carbon manufacturing is proposed. The presented sequence of stages of budgeting corresponds with the process approach and the model of process-oriented budgeting, which approves its role of a strategy realization management instrument and provides a synergetic effect in conditions of enterprise development management. The stages of modernization of the optimal decisions of increase of the average time of trouble proof work and prognostication of time required for device failure elimination of the future product are established.

Key words: budgeting, strategy, hierarchy analysis, industrial carbon.

Вступ

На сучасному етапі серед перспективних напрямів розвитку на рівні державного управління виділяється збільшення частки наукоємних і високотехнологічних виробництв, в тому числі гумовотехнічних виробів. Існує потреба в оптимізації виробничих потужностей з випуску технічного вуглецю з урахуванням попиту на внутрішньому й світовому ринку за зниження ресурсо- та енергоємності виробництва. Використання процесно-орієнтованого бюджетування, яке ґрунтується на застосуванні методу аналізу ієрархій та регресійного аналізу залежностей показників ефективності, дозволить порівнювати стан розвитку та виявляти тенденції подальшого нарощування обсягів виробництва на підставі значень фінансових коефіцієнтів [1–3].

Удосконалення процесу підготовки господарських рішень для вищого керівництва повинно здійснюватися з урахуванням наявної невизначеності ситуації та змін в економічному середовищі. Швидка змінюваність економічних умов, розвиток конкуренції обумовлюють підвищення ризику функціонування підприємств особливо в хімічній галузі. Переваги здобувають лише ті підприємства, які використовують сучасні засоби маркетингу, процесно-орієнтованого бюджетування і чітко уявляють, коли необхідно створювати нову або удосконалювати існуючу продукцію. Перед керівниками підприємств виникає проблема обґрунтування і вибору господарських рішень, корегування їх діяльності з урахуванням змін в оточуючому середовищі. На сучасному етапі розвитку економіки доцільно розширювати застосування процесно-орієнтованого бюджетування та математичних методів формування рішень, які можуть досить повно відобразити умови господарювання і специфіку вітчизняних промислових підприємств [4].

Постановка завдання

Мета роботи – дослідження залежностей показників ефективності подальшого нарощування обсягів виробництва на підставі значень фінансових коефіцієнтів з використанням процесно-орієнтованого бюджетування і застосуванням регресійного методу та аналізу ієрархій.

Результати досліджень

В умовах нарощування економічного потенціалу збільшується використання технічного вуглецю, який застосовують для виробництва шин та гумовотехнічної продукції. Принцип одержання технічного

вуглецю заснований на термоокислювальному розкладанні вуглеводневої сировини за не достатку кисню у високо температурному потоці продуктів згоряння паливного газу. Процес одержання технічного вуглецю здійснюється в реакторах циклонного і циліндричного типів. Попередньо підігріта сировина подається в реактор і отримані продукти розкладання сировини з зони реакції проходять зону загартування й через повітрянагрівач надходять у колектор вуглецевої газової суміші. При проходженні по колекторі вуглеводна суміш охолоджується в холодильнику зрошувачі й надходить у відділення уловлювання. Вуглецева газова суміш проходить чотири послідовно встановлених циклонів, в яких уловлюється 80–90% технічного вуглецю. З циклонів технічний вуглець надходить у газовий транспорт, в системі якого встановлений мікропідібнювач. По газовому транспорту технічний вуглець вентилятором подається у відділення обробки. Гази, що відходять після циклонів, проходять через фільтр для остаточного очищення від технічного вуглецю. Уловлений у фільтрі технічний вуглець вентилятором направляється в другий по ходу газу циклон. У відділенні обробки, відкладений у циклонах і фільтрах технічний вуглець, поступає у зрівняльну ємність, з якої подається у змішувач-гранулятор. Гранулювання здійснюється найбільш раціональним мокрим методом, за допомогою якого можна обробляти усі види технічного вуглецю й одержувати гранули будь-якої міцності. Вологий гранульований технічний вуглець надходить у сушильний барабан, де відбувається його сушіння. Із сушильного барабана технічний вуглець вивантажується в ківшовий елеватор, що транспортує технічний вуглець у бункер готової продукції. З бункера готової продукції технічний вуглець подається на пакувальний автомат для розфасовки в мішки.

Стратегічні цілі ПАТ «Кременчуцький завод технічного вуглецю (КЗТВ)» сформульовані у звітних матеріалах аудиторського висновку дають певне уявлення про орієнтири керівництва: відповідність якості виробленої продукції вимогам світових стандартів, підвищення ефективності та рентабельності діяльності підприємства, максимальне задоволення вимог споживачів, впровадження сучасних інвестиційних проектів, збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції. На підприємстві щороку плануються та виконуються можливі бізнес-процеси стосовно розробки та забезпечення виробництва технічного вуглецю (табл. 1).

Таблиця 1

Відповідність можливих та фактично реалізованих бізнес-процесів протягом 2008–2014 років

Можливі бізнес-процеси	Заплановані, реалізовані
1. Перетворення ресурсів або входів у продукти:	+
1.1. розробка та налаштування процесу виробництва (для існуючого процесу)	+
1.2. розробка графіку виробництва вуглецю	+
1.3. переміщення матеріалів або ресурсів	+
1.4. виготовлення технічного вуглецю	+
1.5. пакування технічного вуглецю	+
1.6. складування або зберігання технічного вуглецю	+
1.7. підготовка технічного вуглецю до поставки	+
2. Поставка технічного вуглецю	+
2.1. планування поставки технічного вуглецю	+
2.2. поставка технічного вуглецю споживачеві	+
2.3. підтвердження спеціальних вимог щодо обслуговування споживача	+
2.4. ідентифікація та планування ресурсів для задоволення вимог щодо обслуговування;	+
2.5. забезпечення обслуговування спеціальних клієнтів	+
3. Управління процесом виробництва та поставки	+
3.1. документування та здійснення моніторингу статусу замовлень	+
3.2. управління запасами	+
3.3. забезпечення якості технічного вуглецю	+
3.4. планування та виконання поточного ремонту	+
3.5. здійснення моніторингу зовнішніх обмежень.	+
4. Планування та отримання необхідних ресурсів	-

Як видно з аналізу табл. 1 стосовно розробки і забезпечення виробництва технічного вуглецю бізнес-процеси плануються і реалізуються успішно, що свідчить про наявність елементів системного підходу до управління цим видом бюджету. Разом з тим, із сфери впливу бюджетного управління випадають майже в повному обсязі такі види діяльності, як розробка бачення та стратегії підприємства, взаємодія з навколишнім середовищем, поліпшення та зміни, аналіз ринку та потреб споживачів. Більш ґрунтовне

з'ясування чинників значного розходження між обсягом запланованих та реалізованих заходів можливе з використанням аналізу розривів, який поширився в практиці фінансового управління ризиками і перетворився на ефективний інструмент стратегічного розвитку підприємства [5]. Методологія аналізу розривів передбачає наступні етапи: визначення поточного стану підприємства за допомогою експертних оцінок або математичних прогнозних методів оцінювання; оцінка існуючого розриву та можливості його подолання за рахунок власних ресурсів; вибір критерію оцінювання з розбивкою розриву на складові відповідно до галузевого напрямку діяльності з виявленням потреб; формування планів з подолання розривів за рахунок орієнтації на ринок технічного вуглецю, наукових розробок тощо.

Наведений підхід дозволив сформулювати та виокремити конкретні причини п'яти розривів у виконанні запланованої стратегії підприємства з виробництва технічного вуглецю: 1) низький рівень управління процесами реалізації організаційно-технічних заходів; 2) неадекватна оцінка наявних фінансових ресурсів; 3) невиконання планів фінансових заходів; 4) недостатність інформації в процесі контролю; 5) не доопрацювання стосовно рівня досягнення стратегії зумовленого фактичним виконанням заходів.

Процесно-орієнтоване бюджетування ґрунтується на положеннях концепції системного підходу в управлінні. Для застосування підходу як інструменту реалізації розвитку підприємства необхідна інформація стосовно взаємозв'язку між цільовими показниками відповідно до обраної стратегії. З цих позицій доцільне здійснення детальних оцінок щодо потреби вдосконалення конкретних процесів, виділення складових, які формують сильні та слабкі сторони діяльності підприємства з виробництва технічного вуглецю. Процесно-орієнтоване бюджетування розглядається нами на майбутнє з визначенням бізнес-процесів та видів діяльності для досягнення стратегічних цілей і виконання поставлених задач тобто як інструмент управління динамічним розвитком підприємства.

Створення цінності – ключове питання багатьох підходів до вдосконалення управління підприємством, зокрема: управління якістю, процесно-орієнтованими витратами, запасами «точно в строк», часом, реінжиніринг бізнес-процесів, тощо. Ідея ціннісного підходу – покращення конкретних показників діяльності з трансформацією в додану цінність для підприємства, а не окремого відділу. Процес покращення: здійснюється постійно з вирішенням завдань стосовно збільшення темпів нарощування продажів технічного вуглецю, освоєння та зростання ринкової долі; має бути стійким та оптимізувати діяльність організації. Впровадження бюджетного управління виробничою діяльністю при реалізації стратегії розвитку підприємства обумовлене наступним: стабільне зростання прибутку протягом тривалого періоду створює додану вартість, виступає джерелом капітальних вкладень для здійснення модернізації, нового будівництва, придбання сучасних основних засобів, поповнення нематеріальних активів тощо; збільшення темпів зростання продажів сприяє створенню цінності через виробництво нових або вдосконалених продуктів для задоволення обсягів та рівня потреб; зростання показників прибутковості найочевидніший спосіб нарощування доданої вартості за рахунок збільшення обсягів виробництва та збуту за скорочення витрат; оптимізація податкових платежів відповідно до законодавства, яке належить до сфери управління фінансами, – чинник створення цінності; нарощування цінності за умов належного контролю за обіговим капіталом та інтелектуальними активами.

Інтелектуальні активи у виді патентів, торговельних марок, відносин із споживачами та постачальниками, знань галузевої специфіки, навченого персоналу для підприємств, на думку відомих спеціалістів, є іноді більш важливими в умовах гострої конкуренції, ніж навіть основні засоби [6, 7]. Оптимізація потрібних підприємству активів скорочує обсяг капіталу, необхідного для досягнення вищої норми дохідності, та створює більшу цінність. Поєднання наведених підходів на підставі спільних ознак щодо елементів системи управління підприємством дозволяє отримати прототип збалансованих показників, які розглядаються як інструмент процесно-орієнтованого бюджетування на підприємстві. Кореляційно-регресійний аналіз впливу системи показників на синтетичний дозволяє виявити причини незадовільного рівня реалізації запланованих рішень.

Одна із провідних стратегічних цілей ПАТ «КЗТВ» збільшення обсягів виробництва та реалізації технічного вуглецю. На основі техніко-економічних показників роботи підприємства за 2008–2014 роки проаналізували ступінь впливу ряду чинників на величину чистого доходу (ЧД) шляхом побудови регресійних моделей за поквартальними даними. Для здійснення розрахунків з використанням пакету «Аналіз даних» MS Excel відібрали наступні чинники: рентабельність продажів (Рп); матеріаловіддача (Мв); зарплато віддача (Зв); рентабельність виробництва (Рв); оборотність запасів (Оз); оборотність дебіторської заборгованості (Одз); рентабельність основних засобів (Роз); фондоємність (Фе); коефіцієнт зносу основних засобів (Кзоз). Методично процес дослідження звели до реалізації послідовних етапів розрахунку параметрів регресійної моделі та спрощення отриманої моделі шляхом вилучення чинника, якому відповідає найбільше р-значення для критерію t-Ст'юдента [8].

Модель лінійної регресії для заключного (шостого) етапу має вигляд:

$$\text{ЧД} = 1396,5 + 1316,9 \text{ Рв} + 39,8 \text{ Оз} + 199,6 \text{ Одз} - 30,4 \text{ Фе} . \quad (1)$$

Множинний R = 0,928, R – квадрат = 0,860, критерій Фішера для моделі шостого етапу 27,85. Аналіз підсумкової моделі засвідчив про найбільшу залежність показника «чистий дохід від реалізації» від чинників рентабельність виробництва, оборотність запасів та дебіторської заборгованості, фондоємність.

Наближене до одиниці значення коефіцієнту детермінації R2 ще не є свідченням високої якості рівняння регресії. Перевірка випадковості відхилень, тобто відсутність автокореляції залишків першого порядку, здійснена за допомогою статистики Дарбіна-Уотсона [8]. Результати розрахунку значень статистики засвідчили відсутність автокореляції залишків першого порядку, що дозволило підтвердити висновок про достатню якість отриманих регресійних оцінок параметрів моделей залежності чистого доходу від ряду чинників.

Для системи бюджетного управління отримана інформація дозволила визначити проблемні зони з метою забезпечення зростання обсягів виробництва та реалізації технічного вуглецю. Планування і контроль у відповідності з проблемними зонами є пріоритетним для досягнення поставлених стратегічних цілей діяльності підприємства. Інформацію про пріоритетність чинників в процесі бюджетного управління, отриману за результатами регресійного аналізу, зведено в табл. 2.

За результатами досліджень ранжована пріоритетність чинників, які впливають на досягнення стратегічних цілей та дозволяють запропонувати обґрунтовану послідовність етапів в процесі бюджетування діяльності підприємства з випуску технічного вуглецю, за визначення:

Таблиця 2

Пріоритетність чинників формування чистого доходу від реалізації технічного вуглецю

№ п/п	Найменування показника	Рівень пріоритетності / Значення t- статистики відповідного етапу		
		Високий	Середній	Низький
1	Оборотність дебіторської заборгованості	5,738 (етап 6)	-	-
2	Оборотність запасів	3,994 (етап 6)	-	-
3	Фондоємність	- 3,552 (етап 6)	-	-
4	Рентабельність виробництва	-	0,198 (етап 6)	-
5	Рентабельність продажів	-	- 1,178 (етап 5)	-
6	Зарплато віддача	-	0,826 (етап 4)	-
7	Коефіцієнт зносу основних засобів	-	- 0, 604 (етап 3)	-
8	Рентабельність основних засобів	-	-	- 0, 078 (етап 2)
9	Матеріаловіддача	-	-	0,043 (етап 1)

1) обсягів продажу, раціоналізації взаємовідносин з покупцями і в результаті оптимізації управління дебіторською заборгованістю, рівнем запасів та виробничими потужностями; 2) необхідних процесів для досягнення запланованого рівня виробництва та реалізації за взаємоприйнятною ціною і в результаті усунення розриву між процесами та поставленими цілями; 3) потрібних ресурсів для здійснення процесів і в результаті ліквідації розриву між ресурсами та виділеними процесами; 4) вартості ресурсів і в результаті підвищення ефективності використання матеріальних та трудових ресурсів, збільшення рентабельності основних фондів та їх оновлення.

На рис. 1 зображена структурно-логічна схема з реалізації процесу забезпечення синергетичного ефекту за результатами реалізації процесно-орієнтованого бюджетування.

Під синергетичним ефектом від здійснення процесно-орієнтованого бюджетування за розробленою схемою мається на увазі суттєве посилення потенціалу підприємства у відповідності з законом синергії [9]. Синергетичний результат отримується на кожному етапі, що відповідає поставленим цілям, та у визначений момент часу забезпечить реалізацію стратегії розвитку в повному обсязі. У широкому значенні використання синергетичного ефекту за реалізації процесно-орієнтованого бюджетування дозволить досягти операційної, управлінської та фінансової синергії.

Необхідно відмітити, що зміна стану загального числа замовлень за управлінської синергії двомірна: один із її компонентів характеризує попереднє управлінське рішення, тоді як другий компонент показує, яким виявилось фактичне значення випадкової величини попиту особливих споживачів на технічний вуглець [10]. Попит і потреба в продукції багато в чому залежить від перспективності товарного асортименту технічного вуглецю за взаємовигідної ціни і прийнятної рентабельності.

Товарний асортимент на провідному підприємстві галузі є перспективним. З окремих марок технічного вуглецю та його модифікацій існує досить велика різниця між поточною і перспективною ємністю ринку на користь останньої. Продукція підприємства є якісною і сертифікована за стандартом ISO – 9002.

Висновки

Мета бюджетного управління полягає в забезпеченні максимального рівня реалізації запланованих заходів. Необхідною передумовою процесно-орієнтованого бюджетування виступає покращення економічних і фінансових показників діяльності.

Рис. 1. Структурно-логічна схема досягнення синергетичного ефекту за результатами реалізації етапів бюджетування

Наведена методика застосування регресійного аналізу при з'ясуванні причин невиконання запланованих заходів та оцінки пріоритетності зон управління за використання процесно-орієнтованого бюджетування дозволяє визначити чинники найбільш впливові на кінцеві результати реалізації стратегічних цілей. Запропонована послідовність етапів бюджетування відповідає процесному підходу та моделі процесно-орієнтованого бюджетування, що підтверджує його роль як інструменту управління реалізацією стратегії та забезпечує синергетичний ефект в управлінні розвитком підприємства. Переорієнтація на процесно-орієнтоване бюджетування дозволить підвищити результативність управління реалізацією запланованої стратегії та максимізувати додану цінність за оптимального витрачання ресурсів.

Література

1. Бримсон Дж. Процессно-ориентированное бюджетирование: внедрение нового инструмента управления стоимостью компании / Дж. Бримсон. – М. : Вершина, 2007. – 336 с.
2. Боровков П.С. Бюджетирование: шаг за шагом / П.С. Боровков, Е.П. Бреслав, Е.В. Глухов. – СПб : Питер, 2006. – 448 с.
3. Шим Джай К. Основы коммерческого бюджетирования / Джай К. Шим, Джойл Г. Сигел. – СПб : Азбука, 2001. – 496 с.
4. Хруцкий В.Е. Внутрифирменное бюджетирование: настольная книга по постановке финансового планирования / В.Е. Хруцкий, Т.В. Сизова, В.В. Гамаюнов. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 400 с.
5. Гершун А. Технология сбалансированного управления / А. Гершун, М. Горский. – М. : Олимп-Бизнес, 2006. – 416 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Корлер, К.Л. Келлер. – СПб : Питер, 2010. – 816 с.
7. Мескон А. Основы менеджмента / Мескон А., Художур Ф. – М. : Дело, 2002. – 704 с.
8. Красс М.С. Математические методы и модели для магистрантов экономики / М.С Красс, Б.П.

Чупрынов. – СПб : Питер, 2006. – 496 с.

9. Смирнов Э.А. Основы теории организации / Э.А. Смирнов. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 375 с.

10. Дорожкіна Г.М. Оптимізація виробничих потужностей технічного вуглецю в умовах невизначеності / Г.М. Дорожкіна // Вісник Кременчуцького національного університету імені М. Остроградського. – Кременчук : КДУ, 2011. Вип. 6/2011 (71). – С. 200–203.

References

1. Brimson Dzh. Processno-orientirovanoe bjudzhetrovanie: vnedrenie novogo instrumenta upravlenija stoimost'ju kompanii. Moscow, Vershina, 2007, 336 p.
2. Borovkov P.S., Breslav E.P., Gluhov E.V. Bjudzhetrovanie: shag za shagom. St. Petersburg, Piter, 2006, 448 p.
3. Shim Dzhaj K., Dzhojl G. Sigel. Osnovy kommercheskogo bjudzhetrovanija. St. Petersburg, Azbuka, 2001, 496 p.
4. Hruckij V.E., Sizova T.V., Gamajunov V.V. Vnutrifirmennoe bjudzhetrovanie: nastol'naja kniga po postanovke finansovogo planirovanija. Moscow, Finansy i statistika, 2005, 400 p.
5. Gershun A., Gorskij M. Tehnologija sbalansirovannogo upravlenija. Moscow, Olimp-Biznes, 2006, 416 p.
6. Kotler F., Keller K.L. Marketing menedzhment. St. Petersburg, Piter, 2010, 816 p.
7. Meskon A. Hudouri F. Osnovy menedzhmenta. Moscow, Delo, 2002, 704 p.
8. Krass M.S., Chuprynov B.P. Matematicheskie metody i modeli dlja magistrantov jekonomiki. St. Petersburg, Piter, 2006, 496 p.
9. Smirnov Je.A. Osnovy teorii organizacii. Moscow, Audit, JuNITI, 1998, 375 p.
10. Dorozhkina H.M. Optymizatsiia vyrobnychkh potuzhnostei tekhnichnoho vuhletsiu v umovakh nevyznachenosti, Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni M. Ostrohradskoho, 2011, No. 6/2011 (71), pp. 200-203.

Надійшла 16.05.2015; рецензент: д. е. н. Хоменко М. М.

ФІНАНСОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

В статті запропоновано поділяти пільги, що надаються суб'єктам господарювання вільних економічних зон, на фінансові та адміністративні. Виявлено принципи надання пільг суб'єктам господарювання вільних економічних зон.

Ключові слова: вільна економічна зона, податкові пільги, митні пільги.

S. V. VOLOSOVICH

Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

FINANCIAL PRIVILEGES AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES

The aim of the paper is to clarify the nature of financial privileges as a tool for effective operation and development of free economic zones. Privileges given by the state to business subjects of free economic zones are divided into financial and administrative. Financial privileges given by the state to business subjects of free economic zones include tax privileges, subsidies and loans. These financial privileges have such principles as complexity, which foresights the simultaneous use of different privileges; maturities within which their period of validity is limited; target character which is shown through their aim of application. Thus, financial privileges are specific instruments of social and economic policy for the development of certain regions or sectors of the national economy. Their assignment should be combined with administrative privileges and proactive infrastructure development.

Keywords: free economic zone, tax privileges, customs privileges.

Постановка проблеми. Інтеграція національної економіки у світове господарство передбачає ширше застосування сучасних інструментів підвищення ефективності її функціонування. Серед них варто виокремити вільні економічні зони. Вони мають особливий юридичний статус і преференційний режим здійснення підприємницької діяльності, завдяки поєднанню в них якісних ознак світового та національно-державного економічного простору. Водночас вільні економічні зони сприяють залученню інвестицій, залишаючись центрами концентрації інноваційного потенціалу. Це можливо за умови ефективного застосування різноманітних пільг, якими користуються суб'єкти вільних економічних зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів функціонування вільних економічних зон присвячено праці Ю. Баженової, Ю. Петруня, О. Шутової та ін. Водночас з'ясуванню сутності та складу пільг, що надаються суб'єктам вільних економічних зон приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності пільг як інструменту ефективного функціонування та розвитку вільних економічних зон. На основі вказаної мети вирішуються наступні завдання: виявити групи пільг, що надаються суб'єктам господарювання вільних економічних зон; сформулювати їх особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграційні процеси сприяють функціонуванню вільних економічних зон, які передбачають застосування територіальних пільг, що надаються їй суб'єктам. Це є потужним чинником впливу на соціально-економічний розвиток регіону, що стимулює підприємницьку активність суб'єктів господарювання. Враховуючи нерівномірність розвитку окремих територій, держава за допомогою створення вільних економічних зон сприяє розвитку регіональної економіки шляхом формування та реалізації регіональних програм. Економіка вільних економічних зон має високий ступінь відкритості зовнішньому світу, а митний, податковий та інвестиційний режим сприятливий для зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Таким чином, вільні економічні зони є не лише передумовою якісної трансформації економіки країни, виходу її на новий рівень розвитку, а й крім цього, їх функціонування в країні – необхідна передумова розвитку інтеграційних процесів як субрегіонального та прикордонного характеру, так і загальноекономічного [1, с. 157]. У табл. 1 представлено визначення вільної економічної зони у нормативно-правових актах.

Слід підкреслити наявність певних відмінностей між підходами у міжнародному і вітчизняному законодавстві щодо визначення вільної економічної зони. По-перше, національне законодавство передбачає одночасне застосування два тотожні поняття: спеціальна економічна зона та вільна економічна зона. По-друге, у Київській конвенції акцент робиться на пільговому режимі функціонування вільних економічних зон, а у вітчизняному – на спеціальному правовому режимі (хоча у подальшому приводиться перелік пільг, що можуть надаватися їх суб'єктам. Незважаючи на наявність зазначених відмінностей, згадані нормативно-правові акти не суперечать один одному.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови пільга розглядається як повне або часткове звільнення від дотримання встановлених законом загальних правил, виконання яких-небудь

обов'язків [6, с. 778]. Конкретні пільги можуть відрізнятися за типами зон та за країнами. У цілому ж вони формують систему, у межах якої вони використовуються для досягнення, як правило, однієї мети. В економічній літературі виділяють такі групи пільг, що надаються суб'єктам вільних економічних зон, як зовнішньоторговельні, фінансові, податкові, митні, адміністративні [7, с. 357]. Проте, деякі з них є складовими інших. Так, податкові пільги входять до складу фінансових, окремі види митних пільг, як і зовнішньоторговельних, розподіляються між фінансовими та адміністративними. Таким чином, на нашу думку, пільги, що застосовуються для регулювання діяльності вільних економічних зон, варто поділити на фінансові та адміністративні (табл. 2).

Таблиця 1

**Визначення дефініції «вільна економічна зона» у нормативно-правових актах
(розроблено на основі [2–5])**

Нормативно-правовий акт	Визначення	Види пільг, що передбачені
Київська конвенція від 18 травня 1973 р.	Частина території держави, на якій завезені товари звичайно розглядаються як товари, що знаходяться за межами митної території стосовно права імпорту та відповідних податків і не піддаються звичайному митному контролю.	Митні та податкові
Закон України від 13.10.1992 № 2673-ХІІ, Постанова Кабінету Міністрів України 28.02.2001 № 184	Частина території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України.	Митні, валютно-фінансові, податкові та інші
Господарський кодекс України (стаття 401)	Частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України.	Не конкретизовано

Таблиця 2

Види пільг, що надаються для суб'єктів вільних економічних зон

Вид пільги	Характеристика
1. Фінансові пільги	Передбачають надання державою суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності податкових пільг, субсидій, кредитів.
2. Адміністративні пільги	Надаються у вигляді спрощення процедур реєстрації підприємств, надання різних послуг, спрощеного порядку здійснення митних процедур.

Серед фінансових пільг чільне місце займають податкові пільги. Згідно із статтею 30 Податкового кодексу України податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі [8]. Вона надається шляхом податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; встановлення зниженої ставки податку та збору; звільнення від сплати податку та збору [8]. Стаття 281 Митного кодексу України передбачає існування тарифних пільг, які у подальшому у статті 282 визнаються різновидом податкових пільг [9]. До податкових пільг, які застосовуються до суб'єктів вільних економічних зон в Україні належать звільнення від сплати ввізного мита, імпортного податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств, податку за землю. У Південній Кореї підприємства, створені у вільній економічній зоні, в перші п'ять років повністю звільнюються від податків, а в наступні три роки податки їм знижуються на 50%. У Шрі-Ланці повне скасування податків триває від двох до десяти років залежно від специфіки функціонування підприємств економічної зони, при цьому враховується чисельність зайнятих на підприємстві, надходження валюти, застосовуваних технологій. Інколи ефективними є фінансові пільги у вигляді субсидій та кредитів, що надаються державою суб'єктам господарювання вільних економічних зон, як доповнення до податкових пільг.

На нашу думку, пільги, що надаються суб'єктам господарювання вільної економічної зони, мають певні особливості:

- комплексність, що передбачає одночасне застосування як фінансових, так і адміністративних пільг;

- строковість, що передбачає обмеження періоду дії (що більшою мірою стосується фінансових пільг);
- цільовий характер, що проявляється через визначення мети їх застосування. Це може проявлятися у стимулюванні розвитку малого бізнесу, окремих галузей національної економіки через створення сприятливих для цього умов.

Світовий досвід показує, що основними причинами низької ефективності окремих вільних економічних зон є [7, с. 358]: неправильний вибір території їх розміщення; недостатня підготовка «площадки», недостатній обсяг здійснених інвестицій, непрофесійність попередньої експертизи; неналежна якість виробничої та соціальної інфраструктури в зоні; несистемне застосування фінансових пільг; неефективний механізм функціонування вільної економічної зони; випуск фірмами-резидентами неконкурентоспроможної продукції.

Пільги, представлені у табл. 2 застосовуються у різних комбінаціях. Слід зазначити, що пільги, які надаються державою суб'єктам господарювання вільних економічних зон, не завжди є головним стимулом для залучення в економіку країни іноземного капіталу. Більш Істотними у цьому відношенні можуть виявитися такі чинники, як політична стабільність, інвестиційні гарантії, якість інфраструктури, кваліфікація робочої сили та ін. Їх надання повинен передувати випереджаючий розвиток інфраструктури: автомобільних шляхів, аеропортів, водо- та енергопостачання, системи телекомунікацій, складських приміщень, зон відпочинку. При цьому слід орієнтуватися не на діючі у приймаючій країні стандарти інфраструктурного обслуговування, а на рівень, досягнутий розвиненими країнами. Організація вільних економічних зон у промислово розвинених країнах відіграє стимулюючу роль в активізації розвитку малого і середнього бізнесу певного регіону або окремої галузі національної економіки. Водночас вплив вільних економічних зон на решту території багатьох країн досить обмежена. Особливо це стосується країн, що розвиваються, де вільні економічні зони зазвичай стають центрами торговельно-економічного, науково-технічного і соціального розвитку. Водночас, за їх допомогою розробляються шляхи міжнародної інтеграції національної економіки.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна констатувати, що фінансові пільги є специфічним засобом соціально-економічної політики держави щодо розвитку окремих регіонів чи галузей національної економіки. Їх надання повинно поєднуватися з наданням адміністративних пільг та випереджаючим розвитком інфраструктури.

Література

1. Шутова О.С. Вільні економічні зони як різновид територіальних податкових звільнень / О.С. Шутова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 157–161.
2. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська Конвенція) від 18.05.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
3. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон [Електронний ресурс] : закон України від 13.10.1992 № 2673-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>.
4. Про порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 №184. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/184-2001-п>.
5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України [Електронний ресурс] / [за заг. ред. В. К. Мамутова]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2278-17>.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К. : Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
7. Баженова Ю.В. Особенности государственного регулирования свободных экономических зон в мире / Ю.В. Баженова // Мировая экономика и международные экономические отношения. – 2009. – № 8(57). – С. 355–358.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text=%EF%EE%E4%E0%F2%EA%EE%E2%E0+%EF%B3%EB%FC%E3%E0>
9. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page?text=%EF%B3%EB%FC%E3%E8+%EC%E8%F2%ED%B3>

References

1. Shutova O.S. Vil'ni ekonomichni zony yak riznovyd terytorial'nykh podatkovykh zvil'nen. Chasopys Kyivys'kogo universytetu prava. 2013. №1. S. 157-161.
2. Mizhnarodna konventsiiia pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur (Kiots'ka Konventsiiia) vid 18.05.1973. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
3. Pro zagal'ni zasady stvorennia i funktsionuvannia spetsial'nykh (vil'nykh) ekonomichnykh zon: Zakon Ukrainy vid 13.10.1992 № 2673-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>.
4. Pro poriyadok provedennia analizu rezul'tativ funktsionuvannia spetsial'nykh (vil'nykh) ekonomichnykh zon i terytorii iz

spetsial'nym rezhymom investytsiynoi diyal'nosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2001 № 184. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/184-2001-p>.

5. Naukovo-praktychnyi komentar Hospodars'koho kodeksu Ukrainy: [Za zah. red. V.K. Mamutova]. K: Yuinkom Inter, 2004. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2278-17>.

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy / [ukl. i hol. red. Busel V.T.]. K.: Irpin': Perun, 2001. 1440 s.

7. Bazhenova Yu.V. Osobennosti gosudarsvennogo regulirovaniya svobodny'h e'konomicheskikh zon v mire. Mirovaya e'konomika i mezhdunarodny'e e'konomicheskie otnosheniya. 2009. 8(57). С. 355-358.

8. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text=%EF%EE%E4%E0%F2%EA%EE%E2%E0+%EF%B3%EB%FC%E3%E0>

9. Mytnyi kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page?text=%EF%B3%EB%FC%E3%E8+%EC%E8%F2%ED%B3>

Надійшла 16.05.2015; рецензент: д. е. н. Тропіна В. Б.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ РІВНЯ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГЛЕВОДНІВ

Розглянуто категорії економічного та екологічного ризику загалом та визначено дефініцію "еколого-економічний ризик". Досліджується класифікація ризиків за природою виникнення та основними ознаками проявів. Зазначено, що оцінка еколого-економічних ризиків може здійснюватися за двома підходами: якісним та кількісним. Визначено недоліки застосування кожного з них.

Ключові слова: еколого-економічний ризик, класифікація, методичний підхід, оцінка.

N. O. GAVADZYN

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

CLASSIFICATION OF ECOLOGIC-ECONOMIC RISKS AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THEIR LEVEL BY MINING CARBOHYDRATES

The purpose of this writing is the classification of the ecological and economic risks and review of methods to assess their level. We consider the category of economic and environmental risks in general and defined definition ecological and economic risk. We study the classification of risk for the nature origin and main features displays that depend on: backlash natural environment; ecological capacity of the region; environmental awareness in the region; level of economic development of the region; the level of the technosphere. Indicated that ecological and economic risk assessment can be carried out by two approaches: qualitative and quantitative. The qualitative approach is the basis for quantitative risk assessment, which involves following methods: method reliable equivalents; sensitivity analysis performance criteria; method of scenarios; method of decision tree; Monte Carlo method. Improved classification of environmental and economic risks and considered methodical approaches to determine their level. Identified disadvantages of each.

Keywords: ecological and economic risk classification approach, the assessment method.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Зростання рівня енергоспоживання та пов'язане з ним функціонування підприємств нафтогазового комплексу є потенційним джерелом небезпечних екологічних процесів. Неоднозначне явище, де явні плюси сперечаються з рядом загроз та ризиків. Водночас збереження та відновлення навколишнього природного середовища має досягатись при паритеті задоволення суспільних потреб у паливно-енергетичних ресурсах, з одного боку, і раціональному природокористуванні, з іншого. Тому, надзвичайно актуальним постало питання оцінки еколого-економічних ризиків при видобуванні нафти і газу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасні дослідження теорії і практики ризику побудовані на фундаментальних роботах Кейнса Дж.М., Маршала А., Шумпетера Й. Питаннями ризикології протягом останніх років займалися і займаються значна кількість вітчизняних і зарубіжних економістів, а саме: Вітлінський В., Гранатуров В., Добровольський В., Єрохін С., Качинський А., Кириченко О., Кочетков В., Лук'янова В., Роуї У., Семенов В., Сігал А., Шипова Н. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень у даному напрямі, питання, котрі пов'язані з вивченням еколого-економічних ризиків процесу видобування нафти і газу, причинами їх виникнення та оцінкою їх рівня є досліджені недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність вирішення завдань щодо класифікації еколого-економічних ризиків та оцінки їх рівня пов'язана і з появою якісно нових економічних практичних завдань, що стосуються, визначення ефективності видобування нафти і газу з глибинних покладів чи на пізніх стадіях розробки родовищ в умовах невизначеності. З цією метою для оцінки рівня еколого-економічних ризиків є використання методів статистичного моделювання. У цьому контексті питання є актуальним.

Постановка завдання. На основі опрацювання вищезазначених літературних джерел можна виокремити завдання котрі потребують вирішення і, які раніше не розглядалися, а саме: уточнення поняття еколого-економічного ризику стосовно процесів видобування нафти і газу та їх класифікація; обґрунтування доцільності застосування методичних підходів до визначення рівня еколого-економічних ризиків при видобуванні вуглеводнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У становленні сучасної теорії ризиків в Україні значний внесок зробив Вітлінський В.В. Він розглядає ризик як економічну категорію в діяльності суб'єктів господарювання, яка пов'язана з подоланням невизначеності, конфліктності в ситуаціях оцінювання, управління, неминучого вибору [1, с.29]. Кочетков В.Н. і Шипова Н.А. під категорією ризик розуміють можливу небезпеку втрат, що впливає із специфіки тих чи інших явищ природи і видів діяльності людини [2, с.3]. Лук'янова В.В. під терміном ризик розуміє ситуативну характеристику розвитку системи у просторі

та часі, яка носить об'єктивний характер і призводить до зміни рівноважної стійкості системи (або її складових), відображає невизначеність реалізації цільових завдань внаслідок впливу ендегенних і/або екзогенних факторів та різних варіантів дій (в т.ч. бездіяльності) суб'єктів ризику [3, с.23]. Кириченко О.А. та Єрохін С.А. розглядають ризик як елемент господарського рішення і визначають його як ситуативну характеристику діяльності будь-якого суб'єкта ринкових відносин, що відображає невизначеність результату і можливі несприятливі (або сприятливі) наслідки у випадку неуспіху (або успіху) [4, с.530].

Щодо дефініції «ситуація ризику», то Гранатуров В.М. визначає її як поєднання, сукупність різних обставин і умов, що створюють певну обстановку. Цей автор ризиковану ситуацію пов'язує з статистичними процесами, яким відповідають наступні умови: наявність невизначеності; необхідність вибору альтернативи (при цьому необхідно враховувати, що відмова від вибору також є різновидом вибору); можливість оцінити ймовірність здійснення вибраних альтернатив [5, с.9].

Сучасні способи виробництва характеризуються збільшенням антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, а відповідно зростає ймовірність настання екологічних катастроф. Тому все більш актуальною є категорія еколого-екологічний ризик.

На даний час існує значна кількість визначень поняття екологічного ризику. Лук'янова В.В. визначає екологічний ризик – ймовірність негативних для життєдіяльності суспільства, в тому числі для здоров'я населення, результатів будь-яких (спеціальних, постійних чи катастрофічних) антропогенних або техногенних змін природних об'єктів і факторів [3, с.61]. За Кириченко О.А. і Єрохіним С.А. екологічний ризик – це ризик різноманітних екологічних катастроф, які негативно позначаються на діяльності об'єктів, що інвестуються [4, с.532]. Макарова Н.С. визначає екологічний ризик як ймовірність негативних змін під впливом сукупності шкідливих впливів на навколишнє середовище, що призводять до необоротної деградації екосистем [6, с.307]. В Інструкції по екологічному обґрунтуванню господарської та іншої діяльності «ризик екологічний – ймовірність виникнення несприятливих для природного середовища і людини наслідків здійснення господарської чи іншої діяльності» [7].

Узагальнюючи викладене можна стверджувати, що еколого-економічний ризик – це ймовірність виникнення чи не виникнення негативних впливів на навколишнє природна середовище від того чи іншого управлінського рішення в процесі природокористування.

Переважаюча більшість фахівців з природних і техногенних небезпек визначають ризик, використовуючи роботу У. Роуї, у якій ризик – це ймовірність втрат, що можуть бути встановлені перемноженням ймовірності (частоти) негативної події на величину можливого збитку від неї [8].

У цьому контексті, еколого-економічний ризик при видобуванні нафти і газу є кількісною мірою виникнення надзвичайних подій і може визначатися як добуток величини збитків від шкідливого впливу на довкілля і ймовірності виникнення надзвичайної події. Ідентифікація усіх збитків, що наносяться довкіллю у процесі видобування нафти і газу, кількісна оцінка їх проявів протягом тривалого часу, визначення ймовірності виникнення надзвичайних подій є окремими складними проблемами, які виходять за межі даного дослідження. Зважаючи на значне різноманіття проявів ризиків важливим питанням є їх класифікація. Дослідники у цій сфері наводять різні класифікаційні ознаки ризиків.

Є беззаперечним, що екологічні ризики, які виникають у процесі видобування нафти і газу є специфічними і потребують особливої класифікації. Наслідки видобування вуглеводнів полягають у забрудненні поверхневих та підземних вод, поверхні землі та атмосферного повітря.

На нашу думку, такі еколого-економічні ризики та їх поділ за природою виникнення та основними ознаками проявів залежать від:

- зворотної реакції природного навколишнього середовища;
- екологічної ємності регіону;
- екологічної свідомості населення регіону;
- рівня економічного розвитку регіону;
- рівня розвитку техносфери при розробці газових родовищ.

Зворотну реакцію навколишнього природного середовища слід розуміти як ймовірність виникнення змін у природно-екологічному і еколого-біогенному середовищі. Природно-екологічний ризик розглядається як можливість виникнення несприятливих наслідків і змін у навколишньому природному середовищі, викликаних небезпечними природними явищами, такими як землетруси, вулканізм, селі, повені, цунамі та ін. При розробці нафтогазових родовищ як природні чинники прояву ризиків потрібно враховувати особливості геологічної будови (властивості гірських порід, наявність або відсутність розломів тощо), рельєфу (наприклад, посилення ризику забруднення в улоговинах), ландшафтів (ступінь їх стійкості до зсувів). Еколого-біогенний ризик – це ризик для живої природи, ступінь ймовірності розвитку негативних явищ та їх взаємозв'язків, що є у певній природній системі й спричинюють незворотну її деградацію [9].

Наступним у запропонованій класифікації визначено екологічну ємність нафтогазоносного регіону. Семенов В.Ф. під екологічною ємністю території розглядає узагальнену характеристику території, що відбиває самовідбудовний потенціал природної системи. Це означає, що сукупне техногенне навантаження не повинно перевищувати самовідновлювального потенціалу природних систем території [10]. У цьому контексті, як еколого-нормативний ризик в екологічній ємності нафтогазоносного регіону слід розуміти,

такий рівень забруднення при розробці родовищ нафти і газу (у межах допустимих встановлених нормативів), при якому можливе самовідновлення природної екосистеми.

Важливою є екологічна свідомість населення регіону, яка обумовлює виникнення соціально-екологічного та еколого-демографічного ризиків. Соціально-екологічні ризики викликані причинами соціального та психологічного впливу на населення в результаті розробки родовищ вуглеводнів регіону. Еколого-демографічні ризики визначаються густотою населення регіону. Рівень ризику збільшується за високої густоти населення, а також залежить від характеру сприйняття населенням подій, що відбуваються. Наслідки аварій різко зростають у результаті психологічної неготовності населення до таких подій [9].

Рівень економічного розвитку регіону супроводжується ймовірністю виникнення еколого-економічного ризику і пов'язується з ризиком зміни еколого-економічних показників, які впливають на розвиток регіону. Даний ризик можна розглядати як міру вартісно оцінених збитків, що наносяться довкіллю при видобуванні вуглеводнів.

Рівень розвитку техносфери формує техногенні ризики [11, с.103]. Ці ризики, при розробці родовищ можуть спричинити масштабні техногенні катастрофи, у разі виникнення гостро несприятливих змін та прямого чи непрямого впливу видобування нафти і газу на природні процеси, що часто призводить до масової загибелі живих організмів та значних економічних збитків.

Тому важливе значення має оцінка техногенних (або антропогенних) ризиків, обумовлених господарською діяльністю людей.

Оцінка ризиків може здійснюватися за двома підходами: якісним та кількісним.

Якісний підхід до оцінки ризиків передбачає виявлення ситуацій, що можуть відбутися, а також визначення причин їх виникнення. Даний підхід передбачає оцінку можливих втрат (збитків) за настання різних ризикових ситуацій, та розробку перспективних заходів щодо їх зменшення. Такий аналіз дозволяє найповніше виявити ризикові ситуації, а також є основою для отримання даних необхідних для проведення більш повного кількісного аналізу. Цей підхід дозволяє здійснити кількісний аналіз ризиків [12].

У світовій практиці використовуються різні методи кількісної оцінки ризиків при економічному обґрунтуванні проектів. До найбільш розповсюджених з них варто віднести:

- метод достовірних еквівалентів (коефіцієнтів вірогідності);
- аналіз чутливості критеріїв ефективності (NPV, IRR та ін.);
- метод сценаріїв;
- метод дерева рішень;
- метод Монте-Карло (імітаційне моделювання) та ін.

Гетьман О.О. [13] зазначає, що метод достовірних еквівалентів, як спосіб оцінки ризиків достатньо детально, характеризує можливості прояву тих чи інших ризиків. Недоліками цього методу визначено: складність розрахунку коефіцієнтів ймовірності, адекватних ризику на кожному етапі здійснення проекту та неможливість здійснення аналізу ймовірнісних розподілів ключових параметрів успіху проекту.

Метод аналізу чутливості критеріїв ефективності встановлює залежність результуючого показника діяльності підприємства від впливу окремих вихідних факторів. Основним недоліком даного методу є передумова розгляду зміни кожного фактора окремо, тоді як інші фактори залишаються незмінними. З цієї причини застосування даного методу на практиці як самостійного інструменту аналізу ризику досить обмежене.

Що стосується методу сценаріїв, то він дозволяє оцінити ризики для різних варіантів реалізації проектів, у разі наявності достовірної інформації про чутливість до факторів впливу і можливу волатильність основних проектних параметрів. Проблематичним при застосуванні даного методу також є питання оцінки ймовірностей настання чи ненастання будь-якого сценарію подій.

Метод дерева рішень використовується у ситуаціях, коли прийняття поточного управлінського рішення залежить від рішення, прийнятого раніше, що визначає порядок наступного перебігу подій. Можливості практичного використання даного методу обмежуються необхідністю виявлення доступних чи припустимих варіантів розвитку.

Метод Монте-Карло відкриває широкі можливості використання саме у інвестиційному проектуванні, особливо в умовах невизначеності і підвищеного ризику. Перевагою його застосування є те, що він може використовуватись разом з іншими економіко-статистичними методами, особливо, з теорією ігор. До того ж він надає більш оптимістичні оцінки порівняно з іншими методами [13]. Проте його недоліками є висока складність моделей, значний ризик застосування неадекватних моделей, а також жорсткі вимоги до наявності відповідних потужностей обчислювальної техніки та значні витрати часу на проведення розрахунків.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Ідентифіковано та розкрито особливості ризиків виникнення шкідливих впливів стосовно небезпечних об'єктів нафтогазових підприємств для їх подальшої класифікації за такими ознаками: зворотна реакція природного навколишнього середовища; екологічна ємність регіону; екологічна свідомість населення регіону; рівень економічного розвитку регіону; рівень розвитку техносфери при розробці газових родовищ. Кількісне визначення величини еколого-економічних ризиків є достатньо складною проблемою, однак її вирішення необхідне для оцінки ефективності інвестиційних проектів розробки родовищ нафти і газу.

Література

1. Вітлінський В. В. та ін. Економічний ризик: ігрові моделі : навч. посібник / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко, А. В. Сігал, Я. С. Наконечний ; за ред. В. В. Вітлінського. — К. : КНЕУ, 2002. — 446 с. — ISBN 966-574-318-X.
2. Кочетков В.Н. Экономический риск и методы его измерения : учеб. пособие / В.Н. Кочетков, Н.А. Шипова. — К. : Европейский университет финансов, информационных систем, менеджмента и бизнеса, 2000. — 68 с.
3. Лук'янова В.В. Діагностика ризику діяльності підприємства / Лук'янова В.В. — Хмельницький : ПП Ковальський В.В. — 2007. — 312 с.
4. Кириченко О.А. Инвестування : підручник / О.А. Кириченко, С.А. Єрохін. — К. : Знання, 2009. — 573 с.
5. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учебное пособие / Гранатуров В.М. — М. : Издательство «Дело и Сервис», 2002. — 160 с.
6. Макарова Н.С. Економіка природокористування : навч. посібник / Н.С. Макарова, Л.Д. Гармідер, Л.В. Михальчук. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 322 с.
7. Инструкция по экологическому обоснованию хозяйственной и иной деятельности : утвержд. Минприроды России 29.12.95.
8. Rowe W. An anatomy of risk. N.-J.: John Wiley, 1997. 488p. 31. U.S. Geological Survey: Proposed procedures for dealing with warning and preparedness for geologic-related hazard. United States Federal Register. 1977, 42. №70. P.14292-14296.
9. Гавриленко О.П. Екогеографія України : навч. посібник / О.П. Гавриленко. — К. : Знання, 2008. — 646 с.
10. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент : навчальний посібник / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна, Г.В. Крусір та ін. ; за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк / Мін-во освіти і науки України, ОДЕУ. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 407 с.
11. Данилишин Б.М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління / Б.М. Данилишин. — К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2001. — 260 с.
12. Методика визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування об'єктів підвищеної небезпеки. — К. : Основа, 2003. — 192 с.
13. Гетьман О.О. Економіка підприємства / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. — К. : Центр навчальної літератури, 2007. — 307 с.

References

1. Vitlinsky V.V., Verchenko P.I, Sihal A.V., Nakonechniy Ya.S. Ekonomichnyy ryzyk: ihrovi modeli. Kyiv, KNEU, 2002, 446p.
2. Kochetkov V.N., Shypova N.A. E'konomicheskij risk i metody' ego izmereniya. Kyiv, Yevropejskij universitet finansov, informacionnyx system, menedzhmenta i biznesa, 2000, 68 p.
3. Lukianova V.V. Diagnostyka ryzyku diialnosti pidprijemstva. Khmelnyczkyi, PP Kovalskyi, 2007, 312 p.
4. Kyrychenko O.A., Yerokhin S.A. Investuvannia. Kyiv, Znannia, 2009, 573 p.
5. Granaturov V.M. E'konomicheskij risk: sushhnost, metody' izmereniya, puti snizheniya. Moscov, Delo I servis, 2002, 160 p.
6. Makarova N.S., Harmider L.D., Mykhalchuk L.V. Ekonomika pryrodokorystuvannia. Kyiv, Centr uchbovoi literatury, 2007, 322 p.
7. Instrukciya po e'kologicheskomu obosnovaniyu xozyajstvennoj i inoj deyatelnosti, utverzhdennaya Minprirody' Rossii, 1995.
8. Rowe W., An anatomy of risk. — N.-J.: John Wiley, 1997. 488 p.
9. Havrylenko O.P. Ekoheohrafiia Ukrainy. Kyiv, Znannia, 2008, 646 p.
10. Semenov V.F., Mykhailiuk O.L., Halushkina T.P., Krusir H.V. Ekolohichniy menedzhment. Kyiv, Centr navchalnoi literatury, 2004, 407 p.
11. Danylyshyn B.M. Pryrodno-tekhnoheni katastrofy: problemy ekonomichnoho analizu ta upravlinnia. Kyiv, Nichlava, 2001, 260 p.
12. Metodyka vyznachennia ryzykiv ta yikh pryiniatnykh rivniv dliz deklaruvannia obiektiv pidvyshchenoi nebezpeky. Kyiv, Osnova, 2003, 192 p.
13. Hetman O.O., Shapoval V.M. Ekonomika pidprijemstva. Kyiv, Centr navchalnoi literatury, 2007, 307 p.

Надійшла 18.05.2015; рецензент: д. е. н. Витвицький Я. С.

МИТНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті досліджено проблематику забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави та суб'єктів господарювання. Визначено місце зовнішньоекономічної безпеки у структурі національної безпеки. Проаналізовано підходи до трактування термінів "безпека держави" та "зовнішньоекономічна безпека". Окреслено основні проблеми взаємодії суб'єктів митного регулювання і суб'єктів господарювання. Визначено дуалістичну природу митного регулювання та охарактеризовано вплив митних органів на активність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Запропоновано шляхи оптимізації впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності і зовнішньоекономічну сферу в цілому.

Ключові слова: національна безпека, зовнішньоекономічна безпека, економічна безпека держави, митні органи.

N. I. GAVLOVSKA, E. M. RUDNICHENKO

Khmelnitsky National University

CUSTOM COMPONENT IN THE SYSTEM OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF STATE AND BUSINESS ENTITIES SUPPORT

In the article the problem of foreign economic security of state and business entities support is investigated. The place of foreign economic security in the structure of national security is determined. The approaches to interpretation of the terms "state security" and "foreign economic security" are analyzed. The main problems of cooperation of subjects of customs regulations and business entities are defined. The dualistic nature of custom regulation is determined and the influence of custom authorities on the activity of foreign trade operators are defined. The ways of optimization of influence of subjects of customs regulations on the economic security system of foreign trade operators and foreign economic sphere are proposed.

Key words: national security, foreign economic security, economic security of state, custom authorities.

Вступ. До теперішнього часу питання забезпечення, як економічної безпеки держави так і окремих суб'єктів господарювання, є надзвичайно актуальним. Незважаючи на те, що у 1998 р. було ухвалено Концепцію економічної безпеки України, де її суть визначено як "... спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих варіантів розвитку подій, та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз" [1], кількість реальних та потенційних загроз не зменшилась, а навпаки – суттєво зросла. Актуальність теми дослідження. На сьогодні інтенсифікація зовнішньоекономічних зв'язків супроводжується виникненням багатьох проблемних аспектів, що становлять загрозу для національної економіки й обумовлюють виникнення ризиків пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон держави.

Метою статті є критичний аналіз значення митної складової у забезпеченні національної безпеки і зовнішньоекономічної її складової.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки у наукових дослідженнях спостерігається зростання інтересу до суб'єктів інституційного середовища та їх впливу на процеси формування економічної безпеки, які знайшли своє відображення у працях таких відомих науковців, як Власюк О.С., Варналій З.С., Ліпкан В.А., Ляшенко О.М., Погорелов Ю.С., Козаченко Г.В., Сухоруков А.І. Однак впливу митних органів на зовнішньоекономічну безпеку належної уваги не приділялося.

Основні результати дослідження. Враховуючи специфіку функцій митної системи держави та її вагоме значення для формування національної безпеки (рис. 1), з позиції дослідження акцентуємо увагу саме на економічній складовій та формуванні зовнішньоекономічної безпеки. Складність та чисельність функціональних сфер, в яких відбувається розвиток параметрів безпеки, а також наявність системи взаємозв'язків між ними обумовлює розвиток цілісної системи національної безпеки, що констатується і забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ у суспільстві, її економічним центром [2, с. 28].

Тому доцільно навести основні підходи до розуміння економічної безпеки держави у контексті загальнонаціональної безпеки (таблиця 1). Спільним для більшості підходів є визначення вагомості місця інститутів влади у процесі захисту національних інтересів від загроз різного характеру. До таких інститутів безперечно відноситься і Державна фіскальна служба та безпосередньо суб'єкти митного регулювання, які постійно і цілеспрямовано здійснюють вплив на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з метою захисту національних інтересів країни.

Види зовнішньоекономічної діяльності обумовлюють існування достатньо великої кількості ризиків. Тому для їх мінімізації та недопущення негативних проявів у межах національної економіки у

багатьох наукових працях акцентують увагу саме на зовнішньоекономічній безпеці, як вагомій складовій захисту національних інтересів.

Таблиця 1

Дефініції економічної безпеки держави

Автори тлумачення	Змістовна характеристика
Економічна безпека держави	
Бінько І., Шлемко В. [3, с.8]	стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства та держави
Богданов І. [4, с. 28]	стан економіки країни, який, по-перше, є об'ємним та структурним параметром, що достатній для забезпечення існуючого статусу держави, її незалежного від зовнішнього тиску політичного і соціально-економічного розвитку та, по-друге, здатний підтримувати рівень легальних доходів, що забезпечує абсолютній більшості населення добробут, що відповідає стандартам цивілізованих країн
Глазьєв С. [5, с. 3]	стан економіки і продуктивних сил суспільства з точки зору можливостей самостійного забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни, підтримки необхідного рівня національної безпеки держави, а також належного рівня конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної конкуренції
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України [6]	це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави
Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки [7, с. 7]	сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою забезпечення стабільного економічного розвитку; протистояти зовнішнім економічним загрозам та повністю використовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці
Мунтіян В. [8, с. 10]	загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам
Козаченко Г. [9, с. 57]	це сукупність умов, за яких країна спроможна: у довгостроковому режимі задовольняти власні інтереси; генерувати інноваційні зрушення в економіці; протистояти зовнішнім загрозам; реалізовувати конкурентні переваги у міжнародному поділі праці

Однак єдності підходів у визначенні терміну "зовнішньоекономічна безпека" практично немає, тому у таблиці 2 наведено трактування найбільш розповсюджені та найбільш цитовані у наукових працях та інших публікаціях. Виходячи з трактувань терміну "зовнішньоекономічна безпека" у літературних джерелах, її безпосередньо пов'язують із зовнішньоекономічною діяльністю, ризиками які при цьому виникають і здатністю держави протистояти негативному впливу. Історично склалося, що в країнах пострадянського простору захисну і фіскальну функцію у сфері ЗЕД, окрім податкової служби, виконують митні органи. У деяких країнах далекого зарубіжжя діяльність митних органів (особливо у зв'язку з протидією світовому тероризму) орієнтується, перш за все, на вирішення питань національної безпеки, хоча фіскальна функція, вже як другорядна, теж їм притаманна. Кардинальні зміни, що відбулись у митній сфері зі створенням Міністерства доходів і зборів України, суттєво трансформували її внутрішньоорганізаційні процеси та систему взаємодії з зовнішніми суб'єктами.

І хоча структура управління митної служби змінилася, що зумовило також зміни у системі митного регулювання, однак стратегічні орієнтири, спрямовані на співпрацю з бізнесом, детінізацію економіки, мінімізацію впливу "людського чинника" на ухвалення управлінських рішень посадовими особами, не втратили своєї актуальності й вимагають подальшої трансформації фіскальної системи країни в цілому, незважаючи на те, що новостворене міністерство проіснувало трохи більше року і не виправдало покладених на нього сподівань.

З позиції економічної безпеки наявність регулятивного впливу митних органів не викликає сумнівів, а термінологічні особливості використання інструментів та механізмів впливу обумовлюються по-різному. На нашу думку, найбільш прийнятним в сучасних умовах є трактування І.Г. Бережнюка, який визначив

митне регулювання як вплив держави в особі державних органів (насамперед – митних) на інших суб'єктів митних відносин з метою підпорядкування їхніх дій своїм економічним інтересам [18, с. 37]. Цікавою є проблематика визначення економічних інтересів, оскільки до прийняття нової редакції Митного кодексу, з боку держави інтереси мали відверто фіскальний характер. Нова редакція Митного кодексу дає змогу говорити про зміщення фіскальних акцентів у бік активізації взаємодії з суб'єктами ЗЕД у напрямку підвищення їх ділової активності (наприклад, уведення поняття "уповноважений економічний оператор" та інше).

Таблиця 2

Трактування поняття "зовнішньоекономічна безпека"

Автор, джерело	Визначення
Зовнішньоекономічна безпека – це...	
Варналій З. [10, с. 50–51]; О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін. [11, с. 282-283]; Геєць В. М. [12, с. 62]	зовнішньоторговельна безпека, яка полягає в спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заповдіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам
Григорова-Беренда Л. [13, с. 39–40]	здатність держави протистояти зовнішнім загрозам та реалізувати свої економічні інтереси на внутрішньому й зовнішньому ринках, створюючи свої конкурентні переваги
Григорчук М.В. [14, с. 148]	діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на мінімізацію збитків від дії негативних зовнішніх економічних чинників, ужиття комплексу заходів, у тому числі в законодавчій сфері, для приведення у відповідність завдань зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, а також створення сприятливих умов для розвитку вітчизняної економіки
Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. [15, с. 141]	складова економічної безпеки, свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози й небезпеки, за якого державні, недержавні та міжнародні інституції та організації створюють необхідні та достатні умови для унеможливлення зовнішньої залежності, дискримінації, диктату, підкорення інтересам інших країн
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [6]	такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці
Чесноков А.В. [16, с. 5].	здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національним господарством цих економічних інтересів
Яремко Л.А. [17, с. 35–41]	здатністю соціально-економічної системи забезпечувати такі інтереси: стабільне надходження товарів критичного імпорту, усунення шкідливих наслідків діяльності промисловості, подолання депресивності території

Необхідно чітко усвідомлювати, що митне регулювання має дуалістичну природу. Предмет адміністративного регулювання – відносини, що виникають у зв'язку з управлінням митною системою. Предметом митного впливу є комплекс відносин, що виникають у зв'язку з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон [19]. Такий підхід обумовлює і розмежування суб'єктів митного регулювання.

Стосовно суб'єктів митного регулювання, то варто зазначити, що включення до складу таких суб'єктів, як Президент, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада, тобто державних органів, що займаються регулюванням зовнішньоекономічної діяльності, з одного боку є правомірним, оскільки саме вони займаються адміністративними функціями, розробкою митної політики та імплементацією норм міжнародного законодавства у вітчизняну практику, а з іншого – суб'єкти господарювання відчувають безпосередній вплив митниць, а з більшістю органів законодавчої та виконавчої влади взагалі не контактують.

Цілком справедливою є думка фахівців про безпосередню зацікавленість суб'єктів ЗЕД в особливостях митного регулювання, хоча опосередковано це питання стосується переважної більшості суб'єктів підприємницької діяльності. Наприклад, підприємства, які працюють лише на внутрішній ринок і

використовують у процесі виробництва сировину іноземного походження, також залежать від системи митного регулювання, хоча й опосередковано. За рахунок "жорсткого" митного контролю у них можуть виникати проблеми як з ритмічністю виробництва (недостатня кількість сировини через неритмічність поставок), так і проблеми конкурентоспроможності продукції за ціною (значне підвищення вартості іноземної сировини). Тому питання митного регулювання є надзвичайно важливим для всіх суб'єктів господарювання, особливо в контексті формування системи економічної безпеки таких суб'єктів і наявності фіскального впливу митниці на суб'єктів ЗЕД.

Задеклароване Міндоходами максимальне використання автоматизованих систем повинне було мінімізувати суб'єктивний вплив як посадових осіб митниць, так і суб'єктів ЗЕД на ухваленні рішення, проте, це у повному обсязі не було реалізовано на практиці. Незважаючи на певні позитивні тенденції в полегшенні проходження митних процедур, найбільша проблема в адмініструванні митних податків залишилась не вирішеною.

Органи митниці, на "вимогу" держави, можуть певним чином активізувати зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання, а можуть і навпаки – штучно стримувати її обсяги. Однозначного трактування таких дій теж бути не може, оскільки, з одного боку, йдеться про захист національних інтересів (наповнення бюджету, створення нових робочих місць за рахунок власного виробництва товарів та ін.), а з іншого боку – зазнають втрат кінцеві споживачі товарів, за рахунок високої ціни і не завжди прийнятної якості товарів. Тому вищезазначене питання має розглядатися з позиції пошуку оптимального рівня фіскального навантаження, яке б дозволяло наповнювати державну скарбницю і давало можливість стабільно розвиватися суб'єктам господарювання.

Як показує світова практика, рівень ефективності митно-тарифного захисту залежить від ступеня його помірності та знаходиться у межах 10–15%. Перевищення цього рівня призводить не до зростання загальних надходжень до державного бюджету, а до їх скорочення. Більше того, надто високі ставки мита та податків на імпорт, часті їх зміни (по декілька разів на рік з однієї позиції) не захищають національних товаровиробників, а стають причиною порушення умов конкуренції за відповідними товарами на внутрішньому ринку країни. Це, у свою чергу, призводить до:

- пригнічення конкуренції (з боку іноземних товаровиробників), прогресування застою в національному виробництві, зростання цін;

- суттєвого зменшення чи навіть припинення сплати мита і податків, оскільки втрати від покарання за уникнення від їх сплати є значно меншими, ніж сума сплачених у повному обсязі податків. Прогресує контрабанда, за рахунок чого пригнічуються національні товаровиробники, оскільки така продукція не тільки більш якісна, але й значно дешевша [20].

Загалом, для вітчизняної економіки питання зменшення обсягів контрабанди товарів є дуже актуальним, оскільки зростаючий її обсяг ставить на межу виживання цілі галузі; прикладом цього є легка промисловість України. Тобто існує проблема недостатньої ефективності функціонування митних органів і проведення митного контролю. Дана проблема має розв'язуватись як у межах удосконалення адміністрування митних процедур, так і шляхом контролю за діями митних органів з метою усунення виникнення та розвитку корумпованих схем їх проходження. Варто також зазначити, що ефективність функціонування митних органів залежить не лише від якісної організації їх роботи, на цей процес впливають і політичні чинники, зовнішньоторговельна політика та інші чинники макроекономічного характеру. На законодавчому рівні ігнорується важливість участі представників суб'єктів господарювання в розробці основних нормативних документів, а існуючі вітчизняні норми недостатньо корелюються з діючими міжнародними нормами та стандартами. Проблеми, які виникають в організаційній сфері, часто обумовлені тривалістю оформлення різноманітних документів та недосконалим технічним забезпеченням митних органів. До специфічних митних процедур, що викликають непорозуміння між працівниками митниці та бізнесменами, можна віднести визначення митної вартості товарів та застосування різноманітних митних тарифів. Мотиваційний механізм передбачає встановлення "чесних правил гри", які б стимулювали підприємців до активізації своєї діяльності без порушення законодавства, і одночасно забезпечували належний рівень оплати праці працівників митниці.

Таким чином, специфіка функціонування вітчизняних підприємств, особливо тих, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю, передбачає постійну взаємодію і взаємовплив органів митної системи і суб'єктів господарювання. Від ефективності цієї взаємодії залежить не тільки економічна безпека окремих підприємств і галузей економіки, але й економічна безпека держави.

На нашу думку, позитивний дієвий вплив суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки суб'єктів ЗЕД і відповідно на зовнішньоекономічну сферу повинен виявлятися в:

- удосконаленні системи взаємодії (надання статусу уповноваженого економічного оператора, запровадження митного аудиту);

- оптимізації та спрощенні операційних процесів обслуговування суб'єктів господарювання у пунктах пропуску через митний кордон (використання технічних засобів митного контролю, супровід товарів з використанням "електронних замків", максимальна інформатизація й автоматизація стандартних процедур, попереднє інформування та ін.);

– гарантуванні безпеки імпортової сировини, матеріалів та напівфабрикатів для вітчизняних товаровиробників;

– попередженні суб'єктів господарювання щодо ризиковості операцій або контрагентів тощо.

Останнім часом популярною тенденцією є переорієнтація вищезазначених суб'єктів на виконання сервісної функції. Так, митні органи можуть виконувати сервісні функції, особливо з використанням сучасних інформаційних технологій, однак надання більшості цих послуг прямо або опосередковано пов'язано з реалізацією "основної" – фіскальної – і додаткової – "захисної" – функцій. І якщо фіскальна функція спрямована на об'єктивне, справедливе та законодавчо обґрунтоване забезпечення наповнення державного бюджету за рахунок фіскальних надходжень, то "захисна" функція пов'язана з захистом національних інтересів, вітчизняного ринку і товаровиробників від неякісної або небезпечної продукції.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що митні органи відіграють виключно важливе значення у формуванні зовнішньоекономічної безпеки держави, а оптимізація взаємодії з суб'єктами ЗЕД і мінімізація ризикованості їх діяльності є запорукою зростання економічної активності в середині країни і забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності окремих суб'єктів господарювання. Зазначимо також, що швидкі зміни у фіскальній сфері вимагають від наукового загалу подальших досліджень з метою оптимізації взаємодії митниці і суб'єктів господарювання.

Література

1. Концепція економічної безпеки України / [кер. проекту В. М. Геєць] ; Ін-т екон. прогнозування НАНУ України. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
2. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки : [монографія] / В.І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 226 с.
3. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Шлемко, І. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
4. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И.Я. Богданов ; Рос. акад. наук. Ин-т соц.-полит. исслед., Центр социологии экономики. – М., 2001. – 351 с.
5. Глазьев С. Ю. Основы обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс / С.Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1. – С. 3–16.
6. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: методика : [затверджено наказом Міністерства економіки України 02 березня 2007 р. № 60]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
7. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А. І. Сухорукова. – К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2003. – 64 с.
8. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
9. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / О.М. Ляшенко, Ю.С. Погорелов, В.Л. Безбожний [та ін.] ; за заг. ред. Г.В. Козаченко. – Луганськ : Елтон – 2, 2010. – 282 с
10. Економічна безпека : навч. посіб. / під заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
11. Власюк О. С. Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.] ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки – К. : Стило, 2010. – 684 с.
12. Моделирование экономической безопасности : держава, регіон, підприємство : [монографія] / за ред. В. М. Гейця. – Х. : ВД «Інжек», 2006. – 240 с.
13. Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39–46.
14. Григорчук М.В. Напрями діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в системі зовнішньоекономічної безпеки держави / М. В. Григорчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 147–155.
15. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека : у визначеннях та поняттях : словник-довідник / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Текст, 2008. – 398 с.
16. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
17. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід : [монографія] / Яремко Л. А. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.
18. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : [монографія] / І. Г. Бережнюк. — Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. — 543 с.
19. Митна політика та митна безпека: концептуальне визначення та шляхи забезпечення : [монографія] / [Бережнюк І. Г., Гребельник О. П., Калетнік І. Г. та ін.] ; за ред. П. В. Пашка. — К. : Знання, 2012. — 238 с.
20. Гребельник О. П. Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи : [монографія] / О. П. Гребельник. — К. : Знання, 2001. — 488 с.

References

1. Konceptiya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy / [ker. proektu V. M. Geyecz]; In-t ekon. prognozuvannya NANUkrayiny. K. : Logos, 1999. 56 s.
2. Kyrylenko V.I. Investytsijna skladova ekonomichnoyi bezpeky [monografiya]. K.: KNEU, 2005. – 226s.
3. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napryamky zabezpechennya: [monografiya] / V. Shlemko, I. Binko. K.: NISD, 1997. 144s.
4. Bogdanov I. Ja. Jekonomicheskaja bezopasnost Rossii: teorija i praktika; Ros. akad. nauk. In-t soc.-polit. issled., Centr sociologii jekonomiki. M., 2001. 351s.
5. Glazev S. Ju. Osnovy obespechenija jekonomicheskoy bezopasnosti strany – alternativnyj reformacionnyj kurs. Rossijskij jekonomicheskij zhurnal. 1997. № 1. S. 3–16.
6. Metodyka rozrazunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: metodyka [zatverdzheno nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy 02 bereznya 2007 r. № 60]. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/articleart_id=97980&cat_id=38738
7. Metodychni rekomendaciyi shhodo ocinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy. za red. A. I. Suxorukova. – K.: Nacionalnyj instytut problem mizhnarodnoyi bezpeky, 2003. 64 s.
8. Muntiyani V.I. Ekonomichna bezpeka Ukrainy. K.: Vyd-vo KVShh, 1999. 464s.
9. Systema ekonomichnoyi bezpeky derzhava, region, pidpryyemstvo [monografiya] / O.M. Lyashenko, Yu.S. Pogoryelov, V.L. Bezbozhnyj [ta in.]; za zag. Red. G.V. Kozachenko. Lugansk: Elton – 2, 2010. 282 s.
10. Ekonomichna bezpeka: navch. posib. pid zag. red. Z. S. Varnaliya. K.: Znannya, 2009. 647 s.
11. Vlasyuk O. S. Systema ekonomichnoyi bezpeky derzhavy / [O. S. Vlasyuk, A. I. Suhorukov, I. V. Nedin ta in.]; Nacz. in-t probl. mizhnar. bezpeky. K.: Stylos, 2010. 684 s.
12. Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky : derzhava, region, pidpryyemstvo: [monografiya] / Za red. V. M. Gejcy. X. : VD «Inzhek», 2006. 240 s.
13. Grygorova-Berenda L. Zovnishnoekonomichna bezpeka: sutnist ta zagrozy. Problemy ekonomiky. – 2010. – № 2. – S. 39–46.
14. Grygorchuk M.V. Napryamy diyalnosti pidrozdiliv Derzhavnoyi sluzhby borotby z ekonomichnoyu zlochynnistyu MVS Ukrainy v systemi zovnishnoekonomichnoyi bezpeky derzhavy. Naukovyj visnyk Kyuyivskogo nacionalnogo universytetu vnutrishnix sprav. 2010. № 1. S. 147–155.
15. Lipkan V. A. Nacionalna i mizhnarodna bezpeka: u vyznachennyah ta ponyattayah : slovnyk-dovidnyk : / V. A. Lipkan, O. S. Lipkan. 2-ge vyd., dop. i pererob. K.: Tekst, 2008. 398 s.
16. Chesnokov A. V. Zovnishnoekonomichna bezpeka derzhavy v umovah yevropejskoyi integraciyi Ukrainy: avtoref. dys... kand. ekon. nauk : 08.05.01; Kyuyiv. nacz. un-t im. T. Shevchenka. K., 2006. 19 s.
17. Yaremko L. A. Globalizovanyj region ta zovnishnoekonomichna bezpeka Ukrainy: teoretyko-metodologichnyj pidhid: [monografiya]. Lviv: Vydavnyctvo Lvivskoyi komercijnoyi akademiyi, 2007. 524 s.
18. Berezhnyuk I. G. Mytne regulyuvannya Ukrainy: nacionalni ta mizhnarodni aspekty: [monografiya]. Dnipropetrovsk: Akademiya mytnoyi sluzhby Ukrainy, 2009. 543 s.
19. Mytna polityka ta mytna bezpeka: konceptualne vyznachennya ta shlyahy zabezpechennya: [monografiya] / [Berezhnyuk I. G., Grebelnyk O. P., Kalyetnik I. G. ta in.]; za red. P. V. Pashka. K.: Znannya, 2012. — 238 s.
20. Grebelnyk O. P. Mytno-taryfna polityka za umov transformaciyi ekonomichnoyi systemy : [monografiya]. K.: Znannya, 2001. 488 s.

Надійшла 05.05.2015; статтю представляє д. е. н. Рудніченко С. М.

ФРАНЧАЙЗИНГ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено роль франчайзингу в діяльності українських підприємств, виявлено його переваги та недоліки, проаналізовано динаміку зростання кількості франчайзерів в Україні за 2001–2013 роки та визначено основні причини, які перешкоджають успішному розвитку франчайзингу в Україні.

Ключові слова: франчайзинг, франчайзер, франчайзі, підприємництво.

I. V. GVOZDETSKA, M. S. ZHIRUK
Khmelnytskyi national university**IN FRANCHISING OF UKRAINIAN ENTERPRISES**

This article explores the role of franchising in Ukrainian enterprises revealed its advantages and disadvantages, the dynamics of the growing number of franchisees in Ukraine for 2001-2013 years and the main reasons that prevent successful franchise development in Ukraine. Evaluating the advantages and disadvantages of franchising in Ukraine proved that it is a tool that encourages interaction between small, medium and large businesses and helping to attract assets in international activities, provides effective cooperation with foreign partners. Franchising as a new kind of business gets wide popularity among modern enterprises, has great potential and can develop as an independent national system, as well as with foreign companies and entrepreneurs.

Keywords: franchise, the franchisor, franchisee business.

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення економіки в Україні процес розвитку малого та середнього бізнесу відбувається в умовах обмеження фінансових ресурсів, відсутності державної підтримки та дієвої системи фінансування, кредитування і страхування підприємницької діяльності. Оскільки Україна є молодою країною з перехідною економікою, розуміння особливостей вітчизняного бізнес-середовища вимагає нових виважених процедур та механізмів активізації розвитку українських підприємств.

Як в Україні так і в інших країнах, де ринкові відносини тільки зароджуються використовують перевагу об'єднаних зусиль представників малого, середнього та великого бізнесу, тобто франчайзинг. Франчайзинг є відносно новим інструментом бізнесу, який передбачає використання ідей, потенціалу одних підприємств та ресурсів і можливостей інших забезпечуючи ефективну співпрацю та отримання вигоди від здійснення конкретного виду діяльності [5].

Багаторічний досвід господарювання у США та країнах Західної Європи свідчить про те, що франчайзинг є одним з найперспективніших методів розширення бізнесу. Так, у США франчайзинг забезпечує 40% товарообороту, у Євросоюзі близько 60%, в Японії до 70%, в Росії діє приблизно 750 франчайзингових мереж, у яких задіяні більше 1 млн осіб, в Україні ж, загалом на 2011 рік, цей показник становить близько 4% товарообігу країни. Такий рівень розвитку франчайзингу в Україні зумовлений, з одного боку, недоліками функціонування самого ринку, з іншого – системними проблемами розвитку вітчизняного підприємництва [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері франчайзингу в Україні є актуальними та досить важливими, тому вони потребують великої уваги з боку науковців. Даній проблемі приділили увагу в своїх працях як іноземні, так і вітчизняні науковці, а саме: Гаретта Б., Гладіліна А., Базилевич В., Варналія З., Корольчук О., Трушенко О., Суховатий О., Городова О., Андрощук Г., Александрова О., Бедринець М., Даннікова О., Дельтей Ж., Мендельсон М., Суховатий О., Цірат Г., Цимбал Л. та інші.

Метою статті є дослідження ролі франчайзингу у діяльності вітчизняних підприємств та оцінка тенденції його розвитку в Україні.

Вклад основного матеріалу. В даний час економіка України створює досить несприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу. Це пов'язано з багатьма причинами основними з яких є: нечітка система законодавства та оподаткування, високий рівень «тіньового» сектору економіки, корупція та війна на сході країни, яка негативно впливає не лише на інвестиційну непривабливість країни, але й на усю економіку в цілому. Саме поширення франчайзингової стратегії ведення бізнесу у нашій державі відкриває широкі можливості перед національними виробниками та споживачами, адже іноземні франчайзери входять на український ринок не лише з власною торговою маркою та методами виробництва, але й вносять високі норми та стандарти, яким відповідають їхні товари та послуги, а це в свою чергу зменшує ризики, з якими стикається підприємство на етапах свого розвитку. Тому використання франчайзингу є досить вигідним та актуальним, а особливо зараз, коли Україна інтегрує до Європейського союзу [2].

За даними Української асоціації франчайзингу в Україні на сьогодні налічується більше 190

франчайзингових компаній. За сегментами ринку прослідковуються такі дані: 25% франчайзингових підприємств – це підприємства громадського харчування (фаст-фуди, кафе, ресторани); 20% – підприємства роздрібною торгівлі продовольчими і непродовольчими товарами; 12% – підприємства сфери послуг (в основному туристичні агентства та мобільний зв'язок); 8% – АЗС; 35% – підприємства інших сфер [3].

В Україні найвідомішими франчайзинговими підприємствами є ТМ «Піцца Челентано», Форнетті, "Дім кави", "Картопляна хата", ТМ «Михайло Воронін», ТМ «ZARINA», "Галопом по Європах", "Наша Ряба", «Джинси Суперціна», ТМ «Наш край», ТМ «Паркетний світ», «Лукойл-Україна» та багато інших. Станом на квітень 2015 року за результатами продажу франшиз компанією "Bizrating" у ТОП-5 найпопулярніших та ефективних франчайзерів входять: «Велика кишеня», «Наш край», «Асуші», «BLN Accessories» та «Babyart». Динаміку кількості франчайзерів в Україні за роками можна прослідкувати на рис. 1 [1].

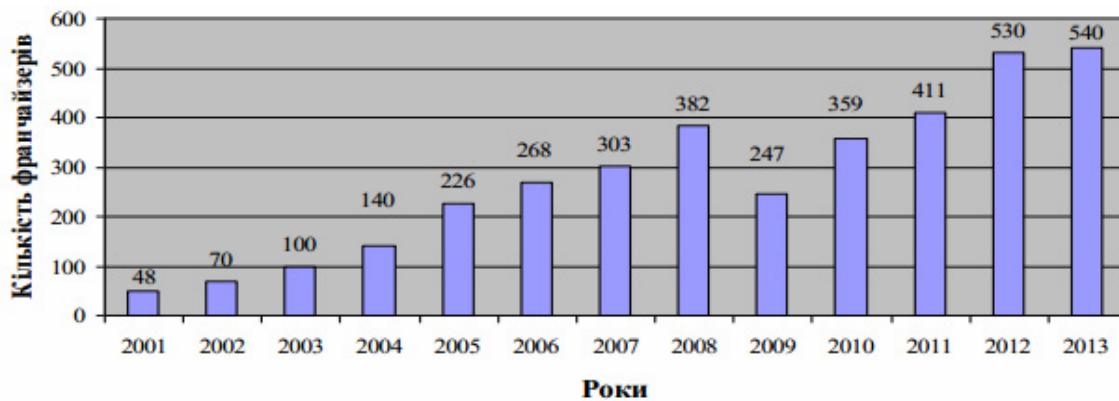

Рис. 1. Динаміка кількості франчайзерів за 2001–2013 роки

Як видно з рисунка 1 динаміка кількості франчайзерів має позитивну тенденцію до збільшення, а саме за 12 років кількість підприємств-франчайзерів зростає з 48 до 540. Негативна тенденція до зменшення спостерігалася лише у 2009 році у період економічної кризи, що розпочалася в 2008 році, посилилася і завдала удару по багатьох підприємцях коливаннями курсу долара, зменшенням відвідування торговельно-розважальних центрів і магазинів, падінням попиту на продукцію і послуги, сумнівами підприємців в рентабельності ведення бізнесу в сучасних умовах.

У 2012 році стрімко розвивався франчайзинг у готельно-ресторанному бізнесі, це пов'язано з проведенням чемпіонату з футболу Євро 2012. Українські власники нерухомості намагалися швидше заповнити свої готелі за рахунок входу у всесвітньовідомі мережі готелів. Ринок ресторанного бізнесу займає найбільшу частку – біля 55% від усіх брендів, які розвивають франчайзинг в Україні. Ринок роздрібною торгівлі – біля 35% та 10% займають всі інші види діяльності.

Починаючи з 2013 року стрімкого розвитку в Україні набув франчайзинг у туристичному бізнесі. Невеликі турагентства (франчайзі) отримують переваги великого бренду, в той же час зберігаючи незалежність в оперативній діяльності та управлінні. Франчайзі, на відміну від незалежного агентства, отримує потужну підтримку бренду, в тому числі рекламну, в загальнонаціональному масштабі, автоматизацію роботи, якісний продукт, акції та бонусні програми і, що дуже важливо, юридичну допомогу та програми розвитку персоналу. У 2015 році в Україні організатори туристичної виставки UITT'2015 створили програму «Франчайзинг на UITT», яка являє собою допомогу експонентам та гостям виставки налагодити між собою бізнес-контакти. На виставці збираються та систематизуються різноманітні пропозиції франчайзингу від учасників ринку та розглядаються переваги та недоліки існуючих програм для потенційних партнерів.

У той же час, туроператори та мережі вибирають франчайзинг через гнучкості такий бізнес-моделі, низького рівня ризиків, широкого спектра послуг і швидкої окупності.

За даними експертів Федерації розвитку франчайзингу (FDF), в Україні спостерігається висока перспективність галузевого розвитку бізнесу, які в перспективі будуть працювати на умовах франчайзингу, адже в цих галузях, на сьогодні, дуже низький рівень конкуренції, хоча вони є прибутковими та перебувають на стадії становлення в Україні. До таких галузей слід віднести сільське господарство; послуги доставки; операції з нерухомістю; реалізацію товарів, що були у використанні; дизайн та архітектуру; дистрибуцію; автомобільний бізнес; зв'язок; реалізацію електроустаткування; ландшафтний дизайн; послуги доступу до мережі Інтернет; облік та аудит; послуги безпеки; охорону здоров'я; хімічну промисловість; догляд за тваринами; ремонт і обслуговування тощо. За прогнозами, перелічені галузі економіки є досить перспективними як для власного розвитку, так і для залучення іноземних франшиз, та на жаль, на сьогодні, активне інвестування не відбувається, що пов'язано із нестабільністю економіки.

Вже багато підприємств оцінили переваги створення та ведення бізнесу під досить відомою на весь

світ торговою маркою, а саме перевагами для франчайзі (одержувача) є: нижчий ризик банкрутства (оскільки торгова марка є відомою, споживачі товару чи послуг завжди будуть); контроль над веденням бізнесу з боку франчайзера; поширення успішного досвіду в рамках франчайзингової мережі; використання маркетингових досліджень, які проводить франчайзер; вигоди від загальнонаціональних рекламних компаній франчайзера [6].

До недоліків для франчайзі слід віднести, в першу чергу плату за франчайзинг, яка зазвичай залежить від обігу – 0–15 % та від типу бізнесу. Взагалі, плата поділяється на роялті, сервісне обслуговування, сервісну плату, маркетингову плату та додаткові послуги. За даними Асоціації франчайзингу, в Україні найдешевший варіант входження у даний бізнес починається з 25 тисяч доларів, а максимальна вартість може обчислюватись мільйонами, тоді як за кордоном ці показники значно нижчі. Наступними недоліками є: строге дотримання стандартизованих процедур, франчайзер здійснює регулярні перевірки і вимагає письмові звіти; франчайзі не має права самостійно продати свою франшизу; франчайзинг передбачає обмежений асортимент товарів та обмеження, що стосуються закупівель [6].

Для франчайзера перевагами вважаються: розширення бізнесу з мінімальними інвестиціями та отримання додаткових доходів; економія загальногосподарських витрат, наприклад скорочуються витрати, пов'язані з оплатою праці.

Також існує і ряд недоліків: зниження гнучкості системи управління; ризик продати франшизу франчайзі, який невміло управляє підприємством та спотворює імідж торгової марки; складність проведення контролю за роботою франчайзі [6].

З вище зазначеного видно, що існує ряд недоліків у використанні франчайзингу як для франчайзі, так і для франчайзера, але дана схема побудови бізнесу завжди буде актуальною для великих та успішних підприємств з хорошою репутацією і якістю товарів та послуг.

Висновки. Отже, оцінюючи переваги та недоліки франчайзингу в Україні, можна дійти висновку, що він є інструментом, який спонукає до взаємодії малий, середній та великий бізнес і сприяє залученню активів в міжнародну діяльність, забезпечує ефективну співпрацю з іноземними партнерами. У зв'язку з нестабільною економіко-політичною ситуацією в Україні починаючи з 2014 року франчайзинг розвиватися такими ж темпами як і раніше не буде, оскільки країна не є інвестиційно привабливою, а також знецінюється курс національної валюти. Молоді підприємства стають банкрутами, тому що населення користується їхніми послугами все менше [5].

За прогнозами економістів та політологів, після закінчення кризи в Україні, відбудеться покращення економічного становища, що в свою чергу створить сприятливі умови для розвитку інвестиційного середовища. Тому для подальшого розвитку франчайзингової діяльності вітчизняним підприємствам потрібно враховувати іноземний досвід та його адаптацію до мінливого економічного стану країни.

Література

1. Офіційний сайт франчайзингової групи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://franchisegroup.com.ua/>
2. Арутюнян С.В. Стратегія впровадження франчайзингу – прогресивний підхід до розвитку підприємств харчової промисловості / С.В. Арутюнян, Н.Г. Слободян // Наукові праці НУХТ. – 2011. – № 40.
3. Сайт асоціації франчайзингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.franchising.org.ua/>
4. Мороз Е.Г. Особливості використання франчайзингу як інноваційної форми організації бізнесу в Україні / Е.Г. Мороз // Науковий вісник НУВГП. Серія «Економіка». – 2011. – Випуск 1 (53).
5. Франчайзинг 2011: короткі підсумки і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vlasbiz.net/content/detail/104>
6. Франчайзинговий бізнес: переваги та недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63675.doc.htm

References

1. Official Website franchise group Ukraine. URL: <http://franchisegroup.com.ua/>
2. Arutyunyan C.B., Slobodian N.G. Implementation Strategy franchise - a progressive approach to the development of the food industry. Proceedings NUFT. 2011. № 40.
3. Site Association franchise. URL: <http://www.franchising.org.ua/>
4. Frost E.G. Features of the franchise as an innovative form of business organization in Ukraine. Scientific Herald NUWMNRU. Series "Economy". 2011. Issue 1 (53).
5. Franchising 2011: results and prospects for short. URL: <http://vlasbiz.net/content/detail/104>
6. Franchise Business: advantages and disadvantages. URL: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63675.doc.htm

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Ковальчук С. В.

УДК 519.866: 330.35 : 336.74

П. М. ГРИЦЮК, Л. Д. БАЧИШИНА

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ МЕТЕОФАКТОРІВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В РОЗРІЗІ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

У роботі досліджено вплив метеорологічних факторів на урожайність зернових культур в регіонах України. Визначені кліматичні чинники, що суттєво впливають на урожайність зернових в різних областях країни. На основі кореляційного аналізу побудовані прогнозні регресійні моделі врожайності, які можуть бути використані для короткострокового прогнозу. Отримані моделі використані для обчислення прогнозних значень урожайності зернових.

Ключові слова: зерновиробництво, прогнозування, регресійні моделі, кореляційний аналіз, часові ряди.

P. M. HRYTSIUK, L. D. BACHYSHYNA

National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne

SIMULATION OF METEOROLOGICAL CONDITIONS EFFECT ON GRAIN CROP CAPACITY IN REGIONS OF UKRAINE

The meteorological conditions' effect on the grain crop capacity in the regions of Ukraine is studied in paper. The significant climate change has been observed in recent decades. So the question of meteorological conditions' effect on the grain crop capacity is still actual despite its had been studied well before. The predictable regression models of crop capacity are developed on the basis of correlation analysis. The monthly precipitations and monthly average temperatures are used as regressors. It is determined that the most important step of growing schemes is April and May. Almost in all regions of Ukraine the April should be warm and May – moderately rainy and cool for good crop capacity achievement. The received models can be used for short-term forecast.

Keywords: grain production, forecasting, regression models, correlation analysis, time series.

Актуальність дослідження. Завдяки стрімкому нарощуванню обсягів аграрного виробництва в останні роки Україна вийшла на світовий ринок зернових як один із найпотужніших експортерів. Щоб утриматись на досягнутих позиціях потрібні ріст і стабілізація виробництва зерна. Цьому сприяють прогресивні сучасні технології, які з успіхом використовують великі зерновиробники. Інший важливий інструмент стабілізації зерновиробництва – прогнозування врожайності, яке допомагає оцінити розміри економічних витрат, планувати площі і структури майбутніх посівів, оптимізувати об'єми резервних фондів та запасів. Прогнозування врожайності підвищує стабільність сільськогосподарського виробництва та знижує небезпеку інфляційних ризиків.

Разом з тим, міжрічні коливання урожайності зернових, обумовлені різноманітням і мінливістю природних, ґрунтових, економічних та інших чинників, є значною проблемою, особливо для степової зони. За останні десятиріччя спостерігають суттєві зміни кліматичних умов, тому питання впливу метеофакторів на продуктивність зерновиробництва, незважаючи на його вивченість, залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням динаміки зерновиробництва в Україні займалися В. П. Тимошенко, О. В. Олійник, П. Т. Саблук. Вплив кліматичних умов на урожайність зернових та агроекономічну оптимізацію розміщення посівних площ висвітлювали в своїх роботах В. П. Дмитренко, І. Б. Загайтов, Л. М. Попитченко [1], Н. П. Гребенюк [2], М. Б. Барабаш [3], Б. В. Скорупський, Ю. В. Славгородський. Проте частина авторів досліджували лише зміни кліматичних умов, інші – їх вплив на зерновиробництво в окремих регіонах України.

Метою нашої роботи є дослідження впливу метеофакторів на урожайність зернових культур в усіх областях України та побудова прогнозних моделей, які враховують цей вплив.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- виконати аналіз динаміки кліматичних умов в регіонах України протягом досліджуваного періоду;
- встановити ступінь впливу метеофакторів на урожайність зернових;
- побудувати прогнозні моделі, які враховують вплив погодно-кліматичних чинників на урожайність зернових.

Об'єктом дослідження є зв'язок температурного режиму та опадів з отриманим врожаєм зернових культур в регіонах України.

Виклад основних результатів дослідження. Для оцінки впливу метеофакторів на врожайність зернових ми використали методику кореляційного аналізу [4]. Вихідними даними досліджень були річні значення врожайності зернових за областями України, середньомісячні температури та місячні суми опадів за даними метеостанцій, розташованих на територіях відповідних областей України [8] за період 1991–2014 рр.

В плані корельованості динаміки врожайності зернових всі області України можна розділити на три групи (кластери) [5]. Першу групу утворюють Вінницька, Чернігівська, Сумська, Київська, Житомирська,

Черкаська та Полтавська області. До другої групи відносяться Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області. До третьої – Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Херсонська, Миколаївська та Одеська області. Закарпатська, Луганська області та АР Крим слабо корелюють за врожайністю з іншими областями, що пов'язано з особливостями їх клімату та географічного розташування.

Введемо позначення: R_4 – кількість опадів у квітні, T_4 – середньомісячна температура квітня, R_5 – кількість опадів у травні, T_5 – середньомісячна температура травня, R_6 – кількість опадів у червні, T_6 – середньомісячна температура червня, R_9 – кількість опадів у вересні, T_9 – середньомісячна температура вересня, R_{10} – кількість опадів у жовтні, T_{10} – середньомісячна температура жовтня.

Довжина періоду спостережень – 24 роки. Цей часовий проміжок було розбито на два рівних відрізки довжиною 12 років (1991–2002 рр. та 2003–2014 рр). Такий розподіл зроблено з наступних міркувань:

В 90-і роки спостерігаємо посилення екологічної кризи, розпад колективної системи сільськогосподарського виробництва. Наслідком став різкий спад зерновиробництва у цей період.

На початку 2000-х років у сільському господарстві України завершилася структурна перебудова. Крупні агрофірми, агропромислові підприємства завдяки використанню високопродуктивного насінневого матеріалу та сучасних технологій досягли значного збільшення обсягів зерновиробництва. Починаючи з 2001 року обсяг зерновиробництва в Україні зростає.

Значні зміни кліматичних умов, що відбулися на зламі сторіч [2, 3, 6].

Період спостережень довжиною 12 років є достатнім для забезпечення статистичної значущості коефіцієнта кореляції та його стійкості щодо зрушень часового вікна [7]. Значущість лінійного коефіцієнта кореляції г визначають порівнянням фактичного значення t -критерію Стьюдента:

$$t_r = \frac{r}{\sqrt{1-r^2}} \cdot \sqrt{n-1}, \quad (1)$$

з його табличним значенням при $df = n-2$ ступенях свободи (n – кількість спостережень). Стійкість коефіцієнта кореляції означає, що при пересуванні часового вікна на 1 рік вперед значення коефіцієнта кореляції має змінюватись незначним чином. Для періоду спостережень $n=12$ років статистична значущість коефіцієнта кореляції $|r|=0,57$.

У Таблиці 1 подано значення лінійного коефіцієнта кореляції між врожайністю та місячними показниками температури та опадів для областей України. Відзначимо, що для вересня і жовтня коефіцієнт кореляції розраховується між поточною врожайністю і значенням метеофакторів за попередній рік. Дані в таблиці згруповані відповідно до описаних вище кластерів.

Аналізуючи табличні дані, можна заробити такі висновки:

У першій групі областей ми бачимо суттєвий вплив на урожайність фактору T_4 . Додатні значення коефіцієнта кореляції між урожайністю та чинником T_4 вказують на те, що для отримання високого врожаю зернових квітень має бути теплим, але мало дощовим (для всіх областей, крім Полтавської). Дощі в травні позитивно впливають на урожай зернових у всіх областях цієї групи. Про це свідчать високі і додатні значення коефіцієнта кореляції для чинника R_5 . Додатні значення факторів T_5 та T_6 показують, що теплі травень та червень позитивно впливають на врожай зернових у всіх областях, крім Вінницької. Дощі в червні є негативним фактором для Чернігівської області.

Значний вплив на врожайність зернових у другому кластері мають фактори T_4 та R_{10} . З таблиці видно, що для хорошого врожаю квітень має бути теплим, а жовтень – мало дощовим. Травень має бути прохолодним і з достатньою кількістю опадів скрізь, крім Львівської та Волинської областей (r_{R_5} – від'ємний). Вологий та вересень позитивно впливає на врожай зернових у всіх областях цієї групи ($r_{R_9} > 0$). Для хорошого врожаю у Чернівецькій і Волинській областях вересень має бути ще й досить теплим.

Факторами, що суттєво впливають на врожайність майже у всіх областях третього кластеру є R_4 та T_5 . З таблиці видно, що для високих показників врожайності травень має бути прохолодним, а квітень достатньою кількістю опадів майже у всіх областях цієї групи. Слід відмітити, що високі значення коефіцієнтів кореляції спостерігаються для багатьох факторів цієї групи, це свідчить про те, що урожайність у східних областях України сильно залежить від кліматичних умов.

Дослідження часового періоду 1991–2002 рр. показало, що важливим чинником хорошого врожаю зернових культур в 90-х роках був прохолодний і з достатньою кількістю опадів травень. Абсолютні значення коефіцієнтів кореляції між кліматичними факторами та урожайністю за інші місяці виявилися нижчими, ніж в останні 12 років. Це свідчить про зміни природно-кліматичних умов та посилення впливу метеофакторів на врожай зернових в Україні.

На основі проведеного аналізу ми побудували декілька прогнозних моделей врожайності для кожного кластеру у вигляді рівняння регресії:

$$Y = XA + u. \quad (2)$$

Значення коефіцієнта кореляції між середньообласними показниками урожайності зернових і зернобобових та місячним показниками метеофакторів (період 2003–2014 рр).

№	Назва області	R4	R5	R6	R9	R10	T4	T5	T6	T9	T10
1	АР Крим	0,49	0,14	0,10	-0,07	0,17	-0,15	-0,75	-0,14	-0,17	-0,38
2	Луганська	0,35	-0,05	0,04	-0,13	-0,08	0,10	0,23	-0,11	-0,26	-0,26
3	Сумська	0,10	0,28	0,39	0,37	-0,17	0,37	0,35	0,12	-0,24	0,12
4	Полтавська	0,36	0,35	0,16	-0,07	-0,35	0,42	0,19	0,32	-0,04	0,20
5	Чернігівська	-0,12	0,18	-0,19	0,24	-0,23	0,47	0,34	0,31	0,06	0,39
6	Черкаська	-0,10	0,48	0,26	0,24	-0,46	0,65	0,12	0,45	0,05	0,11
7	Київська	0,18	0,28	0,19	0,40	-0,26	0,68	0,22	0,58	-0,07	0,23
8	Вінницька	0,09	0,49	0,36	0,14	-0,21	0,45	-0,16	-0,11	-0,11	-0,02
9	Житомирська	0,08	0,17	0,07	0,38	-0,19	0,64	0,28	0,42	0,26	0,19
10	Хмельницька	0,17	0,38	0,15	0,21	-0,45	0,54	0,17	0,18	0,05	0,12
11	Рівненська	-0,02	0,42	-0,06	0,51	-0,38	0,31	0,14	0,05	-0,01	0,07
12	Чернівецька	0,33	0,28	0,02	0,35	-0,32	0,69	-0,04	0,21	0,26	0,09
13	Тернопільська	0,30	0,56	0,28	0,35	-0,42	0,56	0,07	0,24	-0,07	0,13
14	Волинська	0,18	-0,12	-0,06	0,33	-0,15	0,44	0,49	0,08	0,22	0,06
15	Івано-Франківська	-0,18	0,03	-0,10	0,05	-0,35	0,62	0,03	0,28	0,16	0,04
16	Львівська	0,04	-0,00	0,14	0,26	-0,47	0,53	-0,05	-0,02	-0,22	0,11
17	Донецька	0,41	0,44	0,02	0,47	0,32	0,36	-0,19	0,00	-0,44	-0,08
18	Харківська	0,39	0,06	0,27	0,44	0,34	0,34	0,16	-0,08	-0,30	0,01
19	Запорізька	0,51	0,37	0,42	-0,19	0,13	0,31	-0,64	-0,13	-0,32	0,16
20	Дніпропетровська	0,42	0,31	0,35	0,08	0,38	0,12	-0,49	-0,26	-0,20	0,15
21	Херсонська	0,74	0,04	0,45	0,41	0,30	0,30	-0,62	-0,24	-0,42	-0,13
22	Кіровоградська	0,56	0,52	-0,35	0,22	0,15	0,45	-0,19	-0,04	-0,10	0,05
23	Миколаївська	0,26	0,39	0,03	0,15	0,24	0,36	-0,50	-0,19	-0,19	0,19
24	Одеська	0,07	-0,02	0,29	-0,07	0,45	0,49	-0,61	-0,34	-0,10	0,17
25	Закарпатська	-0,28	-0,19	-0,54	0,21	0,01	0,37	-0,57	-0,34	-0,33	-0,17

Для кожної моделі встановлено її адекватність та статистичну значущість параметрів. Це дозволяє використовувати моделі для практичного прогнозування.

Як приклад розглянемо прогнозну модель для Кіровоградської області. Побудові моделі передуює кореляційний аналіз. Його результати подані в Таблиці 2.

З таблиці видно, що найбільший вплив на урожайність виявляють параметри R_4 – сума опадів в квітні ($r_{R_4}=0,56$) – та T_4 – середня температура квітня ($r_{T_4}=0,45$). При відборі факторів для прогнозної моделі потрібно перевірити вимогу про відсутність кореляції між цими факторами. Перевагу віддають не тому фактору, що має найбільшу тісноту зв'язку з результуючою ознакою, а чиннику, який при достатньо тісному зв'язку з результуючим, має найменшу тісноту зв'язку з іншими. Основою відбору є кореляційна матриця (таблиця 2).

Модель, побудована нами за даними 2003 – 2014 років, описує взаємозв'язок «врожайність – сума опадів за квітень, середня температура у квітні» і має наступний вигляд:

$$y = 0,19x_1 + 2,70x_2, \quad (3)$$

де y – урожайність, x_2 – середня температура квітня, x_1 – сума опадів у квітні. Значення F -критерію Фішера $F=142,5$, табличне значення F -критерію при $\alpha=0,05$ становить $F_{таб}=4,10$. Оскільки $F_{факт} > F_{таб}$ можна зробити висновок про адекватність побудованої моделі. Стандартні похибки коефіцієнтів $ma_1=0,08$; $ma_2=0,27$. Отже, обидва параметри моделі є значущими. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,96$. Прогнозне значення урожайності для 2014 року, отримане на основі моделі (3), становить $Y^*=45,26$ (ц/га). Фактичне значення урожайності в тому ж році $Y=43,6$ (ц/га). Прогнозне значення урожайності зернових Y Кіровоградської області для 2015 року $Y^*=36,47$ (ц/га).

Кореляційна матриця для місячних значень метеофакторів та урожайності зернових (Кіровоградська область, 2003–2014 рр.)

	R4	R5	R6	R9	R10	T4	T5	T6	T9	T10	Y
R4	1,00	0,67	-0,12	0,44	-0,28	0,05	-0,06	-0,35	-0,53	-0,28	0,56
R5	0,67	1,00	-0,23	0,04	-0,06	0,06	-0,50	-0,37	-0,49	0,08	0,52
R6	-0,12	-0,23	1,00	0,30	-0,29	-0,32	0,14	-0,09	0,03	-0,04	-0,35
R9	0,44	0,04	0,30	1,00	-0,42	-0,11	0,04	-0,02	-0,47	0,15	0,22
R10	-0,28	-0,06	-0,29	-0,42	1,00	-0,17	0,24	0,18	0,64	0,30	0,15
T4	0,05	0,06	-0,32	-0,11	-0,17	1,00	0,08	0,31	0,09	0,16	0,45
T5	-0,06	-0,50	0,14	0,04	0,24	0,08	1,00	0,46	0,42	0,01	-0,19
T6	-0,35	-0,37	-0,09	-0,02	0,18	0,31	0,46	1,00	0,54	0,31	-0,04
T9	-0,53	-0,49	0,03	-0,47	0,64	0,09	0,42	0,54	1,00	0,22	-0,10
T10	-0,28	0,08	-0,04	0,15	0,30	0,16	0,01	0,31	0,22	1,00	0,05
Y	0,56	0,52	-0,35	0,22	0,15	0,45	-0,19	-0,04	-0,10	0,05	1,00

Для об'єктивної оцінки похибки прогнозу слід виконати ряд прогнозів. Їх ми зробили для періодів: 2001–2012 рр., 2002–2013 рр., 2003–2014 рр. Значення усередненої похибки прогнозу для трьох часових інтервалів становить 18,5%.

Спробуємо покращити модель введенням нових факторів. Побудуємо прогнозну модель, що описує взаємозв'язок «врожайність – опади у квітні, опади у травні, середня температура за травень». Модель описується наступним рівнянням регресії:

$$Y = 0,13x_1 + 0,07x_2 + 2,50x_3, \quad (4)$$

де y – урожайність, x_3 – середня температура квітня, x_2 – сума опадів у травні, x_1 – сума опадів у квітні. Значення F -критерію Фішера $F=91,3$; табличне значення F -критерію при $\alpha=0,05$ становить $F_{таб}=3,86$. Оскільки $F_{факт} > F_{таб}$, можна зробити висновок про адекватність побудованої моделі. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,96$. Отже, всі параметри моделі є значущими. Прогнозне значення урожайності для 2014 року, отримане на основі моделі (4) становить $Y^*=45,76$ (ц/га); для 2015 року – $Y^*=38,27$ (ц/га). Значення усередненої похибки прогнозу для трьох часових інтервалів становить 14%. Це досить висока точність прогнозу врожайності, якій характерна висока мінливість.

Таблиця 3

Параметри прогнозних моделей урожайності (2003–2014 рр.)

Назва області	Фактори моделі	Параметри моделі	Усереднене значення похибки прогнозу	Прогнозне значення врожайності	
				2014 р. (ц/га)	2015 р. (ц/га)
Черкаська (кластер 2)	R5, T4	$a_2=3,83$; $a_1=0,15$ $ma_2=0,51$; $ma_1=0,09$	9,2%	54,4	51,7
Чернівецька (кластер 3)	R10, T4	$a_2=4,39$; $a_1=-0,13$ $ma_2=0,35$; $ma_1=0,07$	10,17%	44,28	41,5

З отриманих результатів можна зробити висновок, що введення нових факторів покращує якість моделі, тому при прогнозуванні варто віддати перевагу останній моделі.

Аналогічним способом прогнозу моделі ми побудували для інших областей. Результати моделювання наведено в таблиці 3.

Висновки. Проведено кореляційний аналіз впливу метеорологічних факторів на врожайність зернових у розрізі областей України. Найважливішим етапом вегетаційної схеми є квітень та травень. Для досягнення високої врожайності квітень повинен бути теплим, а травень – помірно дощовим та прохолодним майже в усіх областях. На основі кореляційного аналізу були побудовані прогнозні регресійні моделі врожайності, які є оптимальними для даного класу моделей за якістю та точністю. Дані моделі можуть бути використані для короткострокового прогнозування урожайності зернових.

Література

1. Попитченко Л.М. Особливості зміни агрокліматичних умов вирощування озимої пшениці в Луганській області / Л.М.Попитченко // Наук. праці УкрНДГМІ. – 2005. – Вип. 254. – С. 51–54.
2. Гребенюк Н.П. Нове про зміни глобального та регіонального клімату в Україні на початку XXI ст. / Н.П. Гребенюк, Т.В. Корж, О.О. Яценко // Водне господарство України. – 2002. – № 5-6. – 34с.
3. Барабаш М.Б. Дослідження змін та коливань опадів на рубежі XX і XXI ст. в умовах потепління глобального клімату / М.Б. Барабаш, Т.В. Корж, О.Г. Татарчук // Наук. праці УкрНДГМІ. – 2004. – Вип. 253. – С. 92–102.
4. Наконечний С.І. Економетрія : підручник / С.І. Наконечний, Т.О. Терещенко, Т.П. Романюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 520 с.
5. Грицюк П.М. Аналіз, моделювання та прогнозування динаміки врожайності озимої пшениці в розрізі областей України : [монографія] / П.М. Грицюк. – Рівне : НУВГП, 2010. – 350 с.
6. Клімат України / за ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченко. – К. : Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с.
7. Грицюк П.М. Моделювання впливу метеофакторів на врожайність озимої пшениці / П.М. Грицюк // Вчені записки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2010. – Вип. 12. – С. 216–224.
8. Погода в 243 країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rp5.ua>

References

1. Popytchenko L.M. Osoblyvosti zmin ahroklimatychnykh umov vyroshchuvannya ozymoi pshenytsi v Luganskii oblasti. Nauk. pratsi UkrNDGMI, 2005, No. 254, pp. 51-54.
2. Hrebenyuk N.P., Korzh T.V., Yatsenko O.O. Nove pro zminy hlobalnogo ta rehionalnogo klimatu v Ukraini na pochatku XXI st. Vodne gospodarstvo Ukrainy, No. 5-6, 2002, 34 p.
3. Barabash M.B., Korzh T.V., Yatsenko O.O. Doslidzhennia zmin ta kolyvan opadiv na rubezhi XX i XXI st. v umovakh poteplinnia hlobalnogo klimatu. Nauk. pratsi UkrNDGMI, 2004, No. 253, pp. 93-102.
4. Nakonechnyi S.I., Tereshchenko T.O., Romaniuk T.P. Ekonometriia: pidruchnyk. Kyiv, KNEU, 2004, 520 p.
5. Hrytsiuk P.M. Analiz, modeliuvannia ta prohnozuvannia dynamiky vrozhaivosti ozymoi pshenytsi v rozrizi oblastei Ukrainy: monohrafiia, Rivne, NUVHP, 2010, 350 p.
6. Klimat Urkainy. Ed. by V.M. Lipinskoho. V.A. Diachuka, V.M. Babichenko. Kyiv, Vyd-vo Raievskogo, 2003, 43 p.
7. Hrytsiuk P.M. Modeliuvannia vplyvu meteofaktoriv na vrozhaivnist ozymoi pshenytsi. Vcheni zapysky, Zb. nauk. prats, Kyiv, KNEU, 2010, No. 12, pp. 216–224.

Надійшла 13.05.2015; рецензент: д. е. н. Сазонець О. М.

**ПРОЦЕСНО-ВАРТІСНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ
ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ**

Розроблено процесно-вартісну модель управління підприємством гірничо-металургійного комплексу. Доведено необхідність розробки і впровадження інструментів синергетичного менеджменту, орієнтованого на вартість корпоративних підприємств, продукція яких є експортоорієнтовною і які діють на міжнародних ринках продукції для металургійних заводів.

Ключові слова: вартість, процес, підприємство, акціонери, показники, система, збалансованість.

O. V. KHOROLSKA
National University Of Kryvyi Rih, Ukraine

PROCESS-COST MANAGEMENT OF MINING AND METALLURGICAL COMPLEX

Developed a process-value model of the mining and metallurgical complex. Proved the need to develop strategic tools and diagnostic implementation oriented valuation of corporate enterprises. We consider technology value-oriented management of the mining and metallurgical complex of Ukraine. On the basis of intellectual management system of the ERP-2005, balanced scorecard and strategic diagnosis of the financial, economic and other performance management now on monetary and social objectives, the proposed concept of value-based management public corporation. The model process-cost control now allows shareholders and top managers to assess time to achieve strategic goals and priorities into account the general improvement of management processes in enterprises. By reducing costs and introduction of innovative technologies improving product competitiveness achieved. Proved the need to develop implementation tools of sustainable business management based on the cost of corporate enterprises, whose products are export-oriented, operating in international markets products for steel plants.

Keywords: cost, process, management, system balance, enterprise, shareholders, performance, value creation.

Вступ

Гірничо-металургійний комплекс України – один із ключових секторів національної економіки України, який в 2014 році в умовах політичних і економічних криз закінчив календарний 2014 рік з прибутком. Світовий досвід управління корпоративними підприємствами свідчить про те, що увага спеціалістів з корпоративного управління (corporate governance) до менеджменту вартістю останніх є актуальною науковою проблемою.

Вартісно-орієнтоване управління підприємством і бізнесом на ряду з бережливим відношенням до навколишнього середовища, ресурсів і корпоративної соціальної відповідальності, якості життя населення для багатьох компаній України є першочерговим завданням стратегічного розвитку до 2020 року. Такий підхід витікає зі стратегії розвитку України, розробленої Президентом П. Порошенком до 2020 року [1].

З метою стійкого розвитку продуктивності та якості продукції підприємства гірничо-металургійного комплексу (ГМК) у 2009–2014 роках направляли свої інвестиції в інноваційні технології виробництва концентратів і обкотишів, захисту навколишнього середовища, збільшення інтелектуального капіталу, що створило їм умови до утворення нових сильних внутрішніх чинників і зовнішніх можливостей, конкурентно спроможності і технічної компетенції. Відповідно до законодавчої бази України, щодо корпоративного управління, яка регулює питання утворення, діяльності та ліквідації підприємств публічні акціонерні товариства (ПАТ) ГМК мають дворівневу систему керування: наглядову раду і правління [2]. Головним завданням наглядової ради на стратегічному періоді до 2020 року є захист прав акціонерів, а в межах своєї компетенції визначеної статутом і Законом України «Про акціонерні товариства», вона виконує контроль та регулювання діяльності виконавчого органу – правління щодо зростання ринкової вартості підприємства [3].

Теоретичні та практичні положення у сфері вартісного управління детально розглянуті в наукових працях закордонних авторів А. Раппапорта, Д. Стерна, Б. Стюарта [4], Коупленда, Коллера, Мурріна [5], Д. Хана [6]; вітчизняних вчених: С.В. Валдейцева [7], М.В. Грідчиної [8] та інших. При цьому автори підкреслюють, що інтереси інвесторів стають головними мотивами інноваційного управління вартістю корпоративних підприємств на основі монетарних, немонетарних, соціальних та екологічних цілей [6].

Постановка завдання

Метою статті є дослідження та побудова моделей оцінки вартості підприємства в реальному масштабі часу, що підвищує якість та фінансову ефективність корпоративного управління.

Експериментальна частина

Основним завданням українських підприємств гірничо-металургійного комплексу до 2020 року є підвищення конкурентоспроможності продукції до вимог світового ринку концентратів і обкотишів та впровадження інноваційних технологій управління ринковою вартістю. Український досвід управління публічними акціонерними товариствами (ПАТ) свідчить про поступову орієнтацію більшості спеціалістів з корпоративного управління на процесно-вартісний менеджмент [9].

Останній на рівні з бережливим відношенням до навколишнього середовища, ресурсів, корпоративної соціальної відповідальності, якості життя населення, що проживає на території з техногенним тиском, для підприємств ГМК України є важливим інноваційним проектом щодо узгодження принципів процесного управління і методів менеджменту фінансової інженерії. Фокусування топ-менеджерів підприємств ГМК на довгостроковому зростанні інвестиційної вартості капіталу акціонерів в умовах складного зовнішнього оточення за рахунок інструментів синергетичної економіки пов'язане, на наш погляд, з наступними причинами:

- бажанням України вступу до ЄС, де підсилено роль фондового ринку;
- позитивним впливом сучасного вартісно-орієнтованого менеджменту на економіку в цілому, впровадженням стратегії інноваційного розвитку до 2030 року, зменшенням впливу корупції, що досягається за рахунок впровадження інформаційних систем типу ERP та моніторингу доходності акціонерів і роботи топ-менеджерів за допомогою ситуаційних кімнат;
- розширенням комунікацій з інвесторами, визначенням мінімальної доходності інвестицій, оцінкою ефективності проектних рішень, що дає змогу менеджерам за слабкими ринковими сигналами оцінювати свої можливості щодо створення доданої вартості;
- операційними – менеджери навчаються в реальному масштабі часу чітко оцінювати вартість альтернативних стратегій під час виконання портфеля замовлень на рівні підрозділів, вартість, яку вони одержують у результаті корпоративної реструктуризації та впровадження інновацій; крім того, перед ними стоїть завдання упроваджувати в своїх підрозділах вартісне мислення і принципи управління вартістю;
- спеціалісти з корпоративного розвитку, корпоративної фінансової інженерії одержують можливість в реальному масштабі часу оцінювати вартість своїх підприємств, бізнесу для прийняття управлінських рішень;
- інвестори, керівники інвестиційних портфелів, фондові аналітики, оцінюючи грошові потоки підприємств, можуть проводити фундаментальні аналізи щодо цінних паперів, оскільки вартість підприємств ГМК України пов'язана з економічним прибутком, яку утворюють його активи.

На рис. 1 наведений порівняльний аналіз американських і європейських методів оцінки вартісно-орієнтованого оцінювання публічними акціонерними товариствами [6].

		Раппорт	Коупленд й ін.	Стерн-Стюарт	Левіс
Ставка затрат на капітал		WACC, ставка затрат на власний капітал по CAPM	WACC, ставка затрат на власний капітал по CAPM	WACC, ставка затрат на власний капітал по CAPM	Середня ставка затрат на сукупний капітал
Критерії успішності	За декілька періодів	Акціонерна вартість	Вартість власного капіталу	Ринкова додана вартість (MVA)	Ринкова вартість власного капіталу
	За період	Рентабельність обороту, критична маржа	Доходність від інвестованого капіталу (ROIC)		Доходність від інвестицій по грошовому потоку (CFROI)
	Надприбуток				

Рис. 1. Порівняльний аналіз методів оцінки вартісно-орієнтованого управління [6]

Сильною стороною моделі Раппорта є її практична направленість і трансформація моделі акціонерної вартості у концепцію конкурентних стратегій. Слабкою стороною цієї концепції є спрощений аналіз акціонерної вартості, щодо реалізації інноваційної стратегії розвитку, неврахування інфляційних процесів і використання витрат на залучення капіталу. Сильними сторонами концепції Коупленда – Коллера – Мурріна є комбінування економічним прибутком (ЕП), простота розрахунку критерію оцінки вартості як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах – дисконтованого грошового потоку [5]. Позитивним є також наявність системи диференційованих показників для стимулювання топ-менеджерів підприємств та його підрозділів. Слабкою стороною цієї концепції є те, що не виконується корекція впливу зовнішнього оточення при визначенні ЕП, що збільшує невизначеність у процесі оцінки результатів вартості. Суттєвою перевагою підходу Стерна – Стюарда є простота його практичного використання показників економічної доданої вартості EVA і ринкової доданої вартості MVA [4]. За рахунок своєї простоти чинник EVA можливо використовувати в якості показника у сфері планування і звітності та стимулювання менеджерів всіх рівнів,

а головне у процесі комунікацій. Слабкою стороною цієї концепції є можливість маніпулювання бухгалтерськими даними наприклад, в процесі співставлення значень EVA різних підприємств ГМК, що входять до Групи «Метінвест».

В Німеччині для оцінки ринкової вартості підприємств використовується концепція Левіса [4]. Ключова ідея концепції Левіса полягає в тому, що від підвищення вартості підприємства виграють як акціонери, так і зацікавлені групи. Вартість власного (акціонерного капіталу) розглядається у якості важливого критерію вартісно-орієнтованого управління ПАТ. В якості ключового показника створення вартості підприємства виступає показник доходності акцій, який розраховується на основі нерозподіленого прибутку і зростання в часі курсу акцій. Левіс для виміру рентабельності окремого бізнесу запропонував показник доходності інвестованого капіталу на базі грошового потоку (cash-flow return on investment – CFROI). CFROI представляє собою внутрішню відсоткову ставку, при якій дисконтований грошовий потік дорівнює дисконтованій залишковій вартості валових інвестицій.

В якості іншого «вартісного важеля» виступає показник зростання. Він приведе до збільшення вартості підприємства, лише тоді, коли рентабельність інвестицій перевищує затрати на залучення капіталу. Вартісно-орієнтоване управління за цим методом може бути використане в 5-и сферах: портфельні рішення; стратегічне планування; інвестиційні рішення; бюджетування; вартість та оцінка винагород менеджерів ПАТ.

Сильні сторони CFROI як вартісно-орієнтованого показника рентабельності полягає у зменшенні бухгалтерських викривлень (перекручень) і можливостей маніпулювання вибором методів оцінки і балансування, а також включення впливу інфляції. Іншою сильною стороною даної конструкції є висока кореляція між даними оцінками і дійсною ринковою оцінкою, що підтверджується на практиці.

Слабкими сторонами CFROI є виконання розрахунків на визначену дату на базі даних попереднього періоду, неврахування майбутнього розвитку, сильно спрощені обчислення термінів використання і не амортизаційних активів, а також неврахування невідображених в активній частині балансу інвестицій (наприклад, в освіту і рекламу).

Західна школа вартісно-орієнтованого управління розробила десятки моделей керування серед яких, перспективними для криворізьких підприємств є система МПІК на основі американської моделі Generally Accepted Accounting Principles – GAAP та збалансованої системи показників [10]. Система управління побудована на основі інформації про продавання продукції і затрат на її реалізацію, показниках операційного (OP) і чистого прибутку (NI), прибутку на акцію (EPS), економічного прибутку (EP), економічної доданої вартості (EVA), доходності від інвестицій (ROI) та інвестиційного капіталу (ROIC), ринкової доданої вартості (MVA) і акціонерної вартості (SV), які в купі з показниками ліквідності у формі грошової готівки (cash) і її еквівалентів (cash equivalents) утворюють систему цільових показників вартісно-орієнтованого керування.

На рис. 2 наведена модель процесно-вартісного управління ПАТ, яка включає інтелектуальну систему управління підприємством (ІСУП) з корпоративним портфелем знань (база даних (БД), база знань (БЗ), база правил (БП) і системою корпоративного законодавства ПАТ; на вхід ПАТ надходить інформація від акціонерів, партнерів, кредиторів і управлінські сигнали $U(t)$; на вихід підприємства надходить інформація: про виплату дивідендів, курсовий дохід акціонерів, виплати відсотків кредиторів, основного боргу кредиторам, виплати премій співробітникам. Підприємство – складна динамічна система, що розвивається в невизначному зовнішньому та внутрішньому середовищах, має розроблені до 2020 року стратегічні плани інноваційного розвитку, плани виконання інноваційних проектів й оперативні плани виробництва продукції. Основне завдання, яке поставлено акціонерами перед наглядовою радою і правлінням на стратегічному періоді до 2020 року – створити максимальну вартість ПАТ ГМК. Тоді контроль за параметрами вартості в часі виконує ідентифікатор з ERP – 2005, ІСУП і збалансована система показників (ЗСП). Інформація про фінансові показники підприємства, грошові потоки надходить в ідентифікатор, який утворює з ІСУП ситуаційну кімнату управління ПАТ. Завданням якої є виконання у реальному масштабі часу стратегічної діагностики стану: доходів, економіки, вільних грошових потоків, валових прибутків тощо з врахуванням тренду інфляції і валютних курсів. Завдяки використанню системи ERP – 2005 ІСУП аналізує і видає рекомендації, щодо оцінки параметрів SGA – адміністративних і комерційних витрат, ОП, EBIT – прибутку до віднімання відсотків і податків, EBT – прибутку до віднімання податків, EPS, NOPLAT – чистого операційного прибутку за винятком скорегованих податків, NOPAT – чистого операційного прибутку після віднімання податків; EP, EVA, MVA, ROIC, ROI; ROA – доходів від активів, ROE – доходність власного капіталу; WACC – середньозважені затрати на капітал.

Отже, автором розроблена концепція інтелектуальної системи управління підприємствами ГМК на базі ERP – 2005 з алгоритмами процесно-вартісного управління і ЗСП. В ній виокремлені шість різних секторів: інвестори, процеси, персонал, постачальники, клієнти і відповідальність перед суспільством (суспільство).

У секторі інвесторів головні цілі підприємства виражені через показники вартості капіталу: (EVA), (ROI), (EPS), (SV). Чинник ліквідності є додатковою метою за допомогою якої менеджери приймають рішення щодо ефективності фінансового стану підприємства, його платоспроможності. У секторі процеси

система контролює стратегію інноваційного розвитку підприємств, процеси виконання договорів і портфеля замовлень металургійних заводів за ланцюгом: якість → кількість – час → витрати

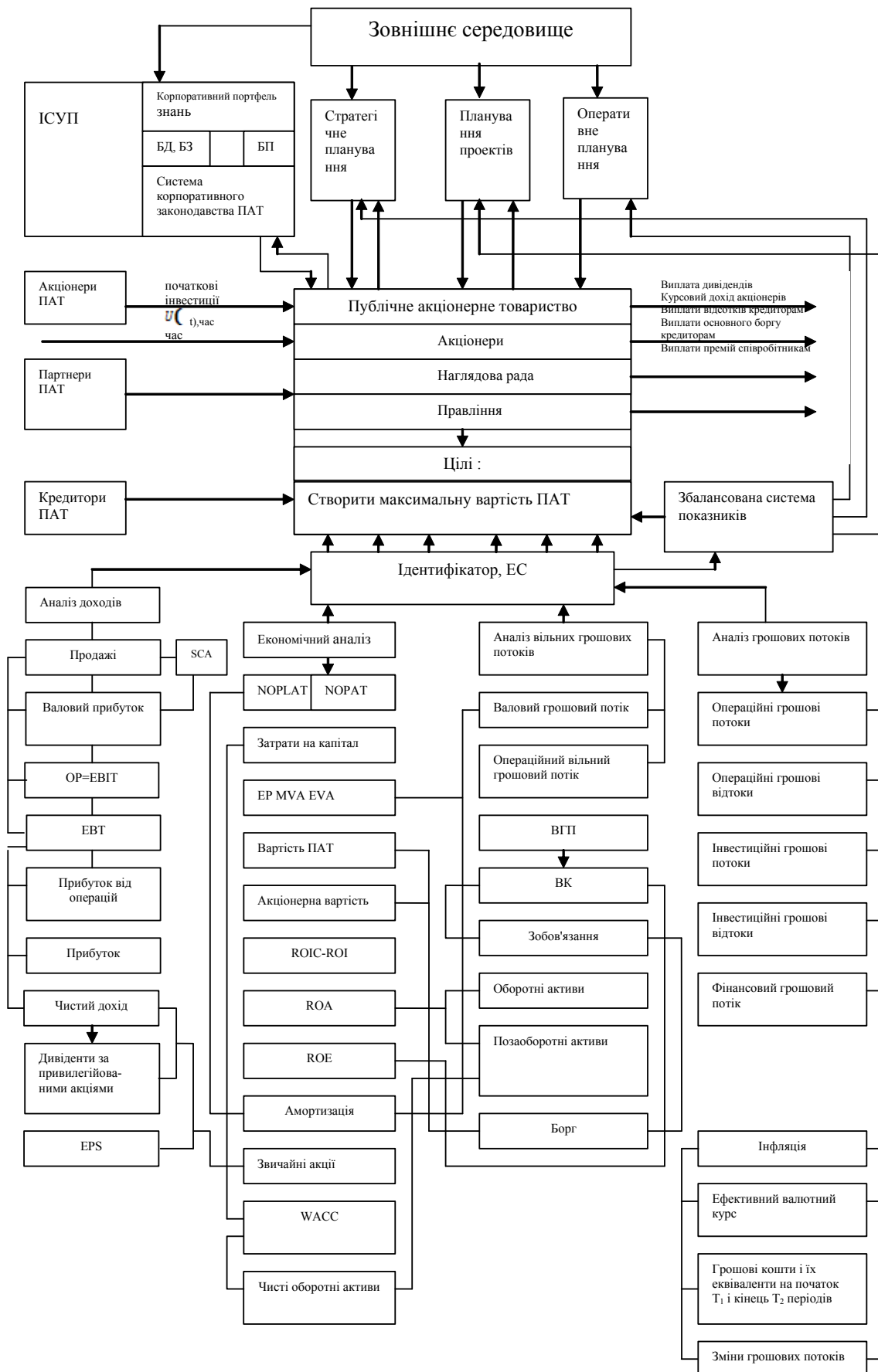

Рис. 2. Модель вартісно-орієнтованого ПАТ

У секторі процеси система контролює стратегію інноваційного розвитку підприємств, процеси виконання договорів і портфеля замовлень металургійних заводів по ланцюгу: якість → кількість – час → витрати. У секторі персонал менеджери контролюють і виконують класичні функції у цій сфері: залучення, добір, розташування, розвиток і оплату праці. При цьому менеджери з персоналу за допомогою експертних систем (ЕС) оцінюють індекси: бренд (привабливість) підприємства; задоволення споживачів; задоволення персоналу. Оцінку сектору постачальників виконує ЕС за допомогою чинників: рівня надійності постачання та співвідношення ціна – якість. При цьому рівень ціна – якість постачань характеризує якісно-вартісну значимість постачальників для Криворізьких підприємств ГМК.

У секторі клієнти ЕС оцінює індекс задоволеності: в якій мірі клієнти підприємств ГМК задоволені їх продукцією і послугами. При цьому експертна система аналізує значення коефіцієнта охоплення клієнтів та частку ринку. У секторі суспільство розраховується рейтинг корпоративної соціальної відповідальності (CSR). Таким чином, сформульовані методи вартісно-орієнтованого управління, які враховують специфіку всіх рівнів підприємства і проектів, ієрархію збалансованих показників, дозволяють топ-менеджерам підприємств ГМК, створюючи висококваліфіковані управлінські команди націлені на результат, покращувати якість та стандарти корпоративного управління.

Висновки

Досліджено існуючі концепції і моделі процесно-вартісного управління підприємствами ГМК України, продукція яких є експортоорієнтованою.

Для умов Криворізьких підприємств ГМК запропоновано авторську модель процесно-вартісного управління підприємством на базі інтелектуальних систем, ERP – 2005, збалансованої системи показників та постійної стратегічної діагностики за допомогою ідентифікатора, експертних систем бази даних, бази знань, бази правил. У реальному масштабі часу акціонери і топ-менеджери одержують інформацію про поточну вартість підприємства, що дозволяє їм ефективно діяти на міжнародних ринках, активізуючи інноваційну діяльність, ширше використовувати взаємні ресурси, для реалізації інвестиційних проектів, активно використовувати власні кошти для підвищення прибутковості проектів. Розроблена модель процесно-вартісного управління підприємством дозволяє оцінювати в часі досягнення стратегічних цілей, враховувати загальні пріоритетні напрямки удосконалення процесів керування ГМК. Шляхом скорочення витрат, впровадження інноваційних технологій і новітнього обладнання, виробництва конкурентоспроможної продукції, за рахунок підвищення професійного рівня співробітників, якості управління, доступності інформації, і прозорості, соціальної корпоративної відповідальності за соціум і екологію, формування висококваліфікованих команд, орієнтованих на вартість, будуть покращені стандарти корпоративного управління підприємствами ГМК.

Література

1. Порошенко П. : офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru>.
2. Довгань Л. Є. Управління корпораціями : монографія / Л.Є. Довгань, В.Н. Пастухова, Л.М. Савчук. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 236 с.
3. Євтушевський В.А. Корпоративне управління : підручник / В.А. Євтушевський. – К. : Знання, 2006. – 406 с.
4. Хан Д. Стоимостно-ориентированная концепция контроллинга / Дитгер Хан, Харальд Хунгенбер. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 920 с.
5. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин. – М. : ЗАО «Олимп- Бизнес», 2007. – 576 с.
6. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Дитгер Хан. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
7. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса и управление стоимостью предприятия : учеб. пособие для вузов / С.В. Валдайцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 720 с.
8. Грідчина М.В. Управління фінансами акціонерних товариств : навч. посіб. / М.В. Грідчина. – К. : А.С.К., 2005. – 384 с.
9. Хорольська О.В. Моніторинг зростання вартості публічного акціонерного товариства за рахунок впровадження комплексного проекту реструктуризації / В.П. Хорольський, О.В. Хорольська, І.Г. Довгаль // Вісник Криворізького національного університету : збірник наукових праць. – 2012. – № 33. – С. 269–272.
10. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р.С. Каплан, Д.Н. Нортон. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 320 с.

References

1. Poroshenko P.: official website. URL: <http://www.president.gov.ua/ru>.
2. Dovhan L. E., Pastukhova V. N., Savchuk L. M. Upravlinnya korporatsiyamy: Monohrafiya. K.: IVTS «Vydavnytstvo «Politekhnik», 2004. 236 p.
3. Yevtushevskyy V. A. Korporatyvne upravlinnya: Pidruchnyk. K.: Znannya, 2006. 406 p.

4. Khan D., Kharald Khunhenber. Stoymostno-oryentyrovannaya kontseptsyya kontrolylnha, per.s nem. 6-e yzd. M.: Fynansy y statystyka, 2006. 920 p.
5. Kouplend T., Koller T., MurrinDzh. Stoymostkompanyy : otsenka y upravlenye. 3-e yzd., pererab. y dop. Per. s anhl. M.: ZAO «Olymp- Byznes», 2007. 576 p.
6. Khan D. Planyrovanye y kontrol: kontseptsyya kontrolylnha. per. s nem. M.: Fynansy y statystyka, 1997. 800 p.
7. Valdaytsev S.V. Otsenka byznesa y upravlenye stoymostyu predpryyatyya: Ucheb. Posobye dlya vuzov. M.: YUNYTY-DANA, 2001. 720 p.
8. Hridchina M.V. Upravlinnya finansamy aktsionermykh tovarystv: Navch. posib. K.: A.S.K., 2005. 384 p.
9. Khorolska O.V., Khorolska O.V., Dovhal I.H. Monitorinh zrostannya vartosti publichnoho aktsionermykh tovarystva za rakhunok vprovadzhennya kompleksnoho proektu restrukturyzatsiyi. Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats. 2012. № 33. P. 269-272.
10. Kaplan R.S., Norton D.P. Sbalansyrovannaya systema pokazateley. Ot stratehyy k deystvyuu. 2-e yzd., yspr. y dop. Per. s anhl. M.: ZAO «Olymp-Byznes», 2006. 320 p.

Надійшла 16.05.2015; рецензент: д. е. н. Варава Л. М.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ СТАТИСТИКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

В роботі представлені сучасні світові тенденції розвитку статистики сільського господарства та сільських територій. Детально розглянуто Глобальну стратегію розвитку сільськогосподарської та сільської статистики, що запропонована Світовим банком у співпраці з Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО). Здійснено критичний аналіз та характеристику концептуальної основи та ключових елементів Глобальної стратегії. Отримані результати дослідження дають змогу визначити напрямки удосконалення національних стратегій з розвитку статистики.

Ключові слова: статистика сільськогосподарських територій, сільськогосподарське виробництво, національна статистична система, універсальна основа вибірки, система екологічного обліку.

K. V. DOLYNSKYI

Taras Shevchenko National University of Kyiv

WORLD MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL STATISTICS

This paper addresses the world modern development issues of agricultural and rural statistics. We reviewed in detail the Global Strategy to Improve Agricultural and Rural Statistics prepared by the World Bank in collaboration with the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). The paper provides a critical analysis and characteristic of conceptual framework and key element of Global Strategy. The outcomes of the research make possible to define directions for improvement of national strategies for the development of statistics.

Keywords: statistics of agricultural areas, agricultural production, national statistical system, environmental accounting system.

Постановка проблеми. В сучасних умовах якісно новим чином вирішується проблема розвитку статистики сільського господарства через перехід до статистики сільськогосподарських територій. Підвищений інтерес до даного питання викликаний потребою аналізу соціально-економічного та екологічного розвитку сільськогосподарських територій, яка наразі є відкритою для обговорення та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтвердженням актуальності даної проблеми є те, що в даному напрямку працюють провідні міжнародні організації у сфері статистики сільського господарства, а саме Статистичний відділ Організації Об'єднаних націй (СВ ООН), Всесвітній банк, Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Статистична служба Європейського союзу (Євростат) та ін.

Постановка завдання. Сьогодення потребує інформаційної бази для реалізації ефективних стратегій розвитку сільського господарства та сільських територій в глобальному, регіональному та національному рівнях. Саме тому, актуальною є проблема трансформації статистики сільського господарства і переходу до статистики сільськогосподарських територій. Сучасні вимоги до статистики сільського господарства потребують не просто інформації про стан і розвиток сільськогосподарського виробництва, а мають за мету скорочення масштабів бідності, соціально-економічний розвиток сільських регіонів та подолання екологічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика і практика в галузі розвитку, які відповідають за розробку інвестиційних стратегій щодо сприяння економічному зростанню, стикаються з численними проблемами у зв'язку зі зміною вигляду сільського господарства у двадцять першому столітті. На додаток до своєї виробничої функції з забезпечення зростаючого населення світу харчуванням, одягом, паливом і житлом, сільське господарство виконує й інші функції, важливість яких останнім часом набуває все більшого визнання. Крім його найважливішої ролі в забезпеченні продовольчої безпеки, в даний час все більша увага приділяється розвитку сільського господарства як ключового і потужного чинника скорочення масштабів бідності. Його розвиток також розглядається як джерело екологічних проблем і фактор, що вносить свій внесок в глобальне потепління, дефіцит водних ресурсів, забруднення довкілля та деградацію земельних ресурсів. У той же час його потенціал як джерела екологічних послуг ще тільки належить визначити, вивчити і оцінити. Багато з проблем, що стоять перед галуззю, виходять за рамки національних кордонів.

Конференцією ФАО на 36-й сесії в листопаді 2009 року і Статистичною комісією Організації Об'єднаних Націй (СКООН) на її 41-й сесії в лютому 2010 року була ухвалена Глобальна стратегія розвитку сільськогосподарської та сільської статистики (Далі – Глобальна стратегія). Глобальна стратегія забезпечує методологічну і організаційну основу статистики сільського господарства, дозволяє національним статистичним відділам підвищити якість статистичних даних, а урядам цих країн будувати політику в області продовольчої безпеки та сталого розвитку сільського господарства та сільських районів, базуючись

на достовірній статистичній інформації [1].

Мета Глобальної стратегії полягає в забезпеченні основи, що дозволяє національним і міжнародним статистичними системам збирати і використовувати базові дані та інформацію, якими необхідно керуватися під час прийняття рішень у двадцять першому столітті. Ця стратегія ґрунтується на трьох основних компонентах:

Першим компонентом є складання мінімального набору основних даних, які країни будуть збирати для задоволення поточних і виникаючих потреб.

Другий компонент – інтеграція сільського господарства в національні статистичні системи в цілях задоволення потреб директивних органів та інших користувачів, які потребують даних, порівняних за територіями та часом. Така інтеграція буде досягнута за рахунок реалізації набору методів, які включають в себе розробку універсальної основи вибірки даних по сільському господарству, реалізацію базових принципів комплексних обстежень, результати яких будуть доступні в системі управління даними.

Третій компонент покликаний забезпечити життєздатність сільськогосподарських статистичних систем шляхом управління та нарощування статистичного потенціалу [4].

Оцінка даних, необхідних користувачам, призвела до розробки концептуальної основи, яка зв'язує воедино економічні, соціальні та екологічні виміри сільського господарства. На додаток до традиційного, більш вузького підходу до сільського господарства, ця концепція включає в себе лісове господарство, рибальство, земле- та водокористування. У ній описуються взаємозв'язки між сільськими домогосподарствами, аграрними господарствами, землею, а також іншими природними ресурсами, які вони використовують і на стан яких вони впливають.

Економічний вимір охоплює сільськогосподарське виробництво (дані про продуктивність сільського господарства, кількість та вартість продукції та факторів виробництва); ринки (інформація про попит, пропозицію і ринкові ціни); дані про доходи від сільськогосподарських і несільськогосподарських видів діяльності (чистий дохід сільськогосподарських підприємств і частка ВВП, що припадає на сільське господарство).

Соціальний вимір відображає необхідність зниження ризику та вразливості (інформація, яка дозволить розпізнавати або прогнозувати потенційні фактори ризику), у тому числі в контексті забезпечення продовольчої безпеки (інформація стосовно товарного виробництва, продовольчої торгівлі та непродовольчого використання сільськогосподарської продукції), а також охоплює гендерні питання (представлення даних за ознакою статі).

Екологічний вимір сільського господарства в основному охоплює питання екологічної стійкості галузі і надання екологічних послуг.

Відправною точкою у визначенні обсягів необхідної сільськогосподарської статистики служить система національних рахунків (СНР), яка містить міжнародні стандарти для понять, визначень та класифікації видів економічної діяльності. Концептуальна основа вказує на необхідність створення системи екологічного обліку, за допомогою якої можна відстежувати вплив сільського господарства на навколишнє середовище. Система комплексного екологічного та економічного обліку (СЕЕО) паралельно СНР повинна стати відправною точкою для збору екологічної статистики. Хоча існує механізм з обліку рішень, прийнятих на рівні домогосподарства, в галузі соціальної статистики немає відповідного міжнародного стандарту. Тому керуватися слід соціально-економічними показниками, включеними в систему національних рахунків [3].

Згідно з Програмою Всесвітнього сільськогосподарського перепису ФАО 2005 аграрне господарство розглядається в якості основної одиниці економічної статистики, основною одиницею соціальної статистики є домогосподарство; в екологічній статистиці основна одиниця – ділянка землі. Пов'язавши ці статистичні одиниці з геопросторовими даними, ми зможемо інтегрувати ці три аспекти в загальну картину землекористування.

Оскільки повний набір вимог зі збору даних визначений концептуальною основою, перевищує існуючі статистичні можливості багатьох країн, в якості відправної точки для розробки Глобальної стратегії використовується мінімальний набір базових даних. Глобальна стратегія дозволяє країнам додавати до базового набору даних ті позиції, які становлять інтерес для них, і визначати періодичність їх подання. Базовий набір даних служить вихідним пунктом для процесу вдосконалення сільськогосподарської та сільської статистики.

До числа ключових сільськогосподарських культур входять пшениця, кукурудза, ячмінь, сорго, рис, цукрова тростина, соєві боби і бавовна. Саме вони займають найбільшу частку сільськогосподарських земель, на них припадає основна доля поставок продовольства і доданої вартості, що створюється сільським господарством. Дані щодо цих сільськогосподарських культур:

- засіяні і прибрані площі, врожайність і виробництво;
- запаси на зберіганні;
- зрошувані площі під сільгоспкультурами;
- ціни виробників і споживчі ціни;
- продукція для власного використання, чистий товарооборот, імпорт або експорт;
- опади та оглядові обстеження стану посівів [5].

Основні дані про поголів'я домашньої худоби включають велику рогату худобу, вівці, свині, кози і домашню птицю. Дані, необхідні за вказаними вище елементами, включають поголів'я і щорічний приріст; виробництво продукції, чистий товарооборот, імпорт або експорт; ціни виробників і споживчі ціни.

Ключові елементи даних про продукцію аквакультури та рибальства роблять значний внесок у продовольче забезпечення; а у випадку з аквакультурою передбачають використання земельних та водних ресурсів. До них належать площі під аквакультуру, виробництво, ціни, чистий товарообіг, а також імпорт та експорт; обсяг улову, кількість днів лову, переробку на харчові і нехарчові цілі.

Лісове господарство є важливим елементом землекористування, забезпечує дохід і відіграє значну роль у вивченні факторів, що впливають на зміну клімату. Необхідні дані включають:

- площі лісів, кількість вирубаних лісів, ціни на землю під вирубкою;
- ціни на деревину для аграрних виробничих потреб і її призначення [2].

Основними факторами сільськогосподарського виробництва є робоча сила, хімікати, вода, енергопостачання та основні фонди. Ці фактори вважаються ключовими, оскільки в комбінації з даними про результати виробничої діяльності вони надають інформацію про продуктивність сільського господарства, що є важливим для моніторингу та оцінки заходів, спрямованих на скорочення масштабів бідності та голоду. До них включають:

- кількість застосовуваних добрив і пестицидів;
- кількість спожитої води і енергії;
- основні фонди;
- кількість людей працездатного віку із зазначенням статі;
- число робітників, які працюють в сільському господарстві по найму;
- зайнятість членів домогосподарств в аграрному господарстві.

До соціально-економічних характеристик сільських домогосподарств належать: доходи домашніх господарств, як ключовий показник оцінки економічного благополуччя у розрізі джерел надходжень; періодичні дані про число домогосподарств, зайнятість, кількість населення, його віковому і гендерну структуру, а також рівень освіти.

Головним способом оцінки впливу сільського господарства на навколишнє середовище є моніторинг змін покриву землі і землекористуванні. Картографічна продукція отримана методом дистанційного зондування, повинна забезпечити повне охоплення всієї наземної поверхні країни з наступними показниками:

- землі під сільськогосподарськими культурами;
- землі під лісами;
- землі під луками і пасовищами;
- заболочені землі;
- поселення;
- водні акваторії;
- інші землі [4].

Щорічне подання даних потрібно за тими ознаками, на які в сукупності припадає більше трьох чвертей вартості виробництва в країні. У національну систему повинні включатися культури, виробництво яких може значно коливатися від року до року, а також ті культури, на які припадає значна частка використовуваної землі і які надають короткостроковий вплив на землекористування та екологію.

Подібність потреб у статистичних даних та необхідність вдосконалення первинної статистичної практики та методології прямо вказують на необхідність інтеграції сільського господарства в національних статистичних систем. Включення сільського господарства в національні статистичні системи сприятиме централізації використання ресурсів з різних джерел і виключить дублювання зусиль з підготовки статистичних даних, що часто відбувається в країнах, що розвиваються.

Інтеграція буде здійснюватися за допомогою формування універсальної основи вибірки для сільського господарства, покликаної забезпечити актуальність та повноту даних; її застосування в рамках скоординованої програми збору даних дозволить своєчасно подавати точні і порівнянні дані, а завдяки здійсненню стратегії в області поширення даних буде забезпечуватися їх доступність [3].

У деяких країнах, де вже існують централізовані організаційні структури, національні статистичні управління є головними установами зі збору сільськогосподарської статистики. Однак така централізація не завжди задовольняє потреби галузевих відомств. З цієї причини збір статистичних даних в багатьох країнах функціонує на децентралізованій основі, і за збір сільськогосподарської статистики відповідають міністерства сільського господарства. У обох систем є свої переваги і недоліки. Національні статистичні управління мають досвід у галузі статистичної методології та основ вибірок, який відсутній у інших відомств. Однак міністерства краще знають проблематику сільського господарства, лісництва, рибальства та землекористування. Мета Глобальної стратегії полягає в тому, щоб запропонувати механізм для інтеграції, побудований на використанні переваг обох систем.

Інтеграція сільського господарства в національну статистичну систему ґрунтуватиметься на статистичній методології з використанням інструментів, що встановлюють більш тісний зв'язок між результатами різних статистичних процесів і різними статистичними одиницями. Це може бути досягнуто

шляхом розробки універсальної основи вибірки, прийняття певних планів побудови вибірки, таких як вибірки з елементами часткового дублювання, і синхронізації анкетного опитування та обстежень [2].

Першим кроком під час формування універсальної основи вибірки для сільського господарства є визначення параметрів генеральної сукупності, таких як фізичний ландшафт і природне середовище країни, економічні результати виробничої сільськогосподарської діяльності, добробут аграрних господарств і сільського населення. Концептуальна основа передбачає поєднання економічних, екологічних та соціальних вимірників та їх статистичних одиниць, а саме: ферми або аграрні господарства, домогосподарства та земельні ділянки.

Універсальна основа повинна служити базою для проведення вибірки аграрних господарств та домогосподарств на основі імовірнісного підходу, з можливістю поєднання отриманих показників із територією яку вони займають і даними землекористування.

Формування універсальної основи вибірки починається з необхідності поєднання економічного і соціального виміру сільського господарства з параметрами, що відносяться до покрову землі та інших екологічних питань. Оскільки універсальна основа вибірки повинна бути пов'язана із землекористуванням, отримання космічних знімків території країни служить відправною точкою даного етапу.

Після завершення складання карт землекористування, наступним кроком повинна стати географічна прив'язка ділянок сільськогосподарського перепису та перепису населення до космічних знімків. Це дасть змогу відстежувати землекористування у часовому вимірі та здійснювати порівняння з місцевим адміністративним поділом [1].

Вибір часу та періодичності збору даних – головна проблема сільськогосподарської статистики. Час збору даних впливає на якість даних, особливо, якщо потрібно оцінити дані за тривалий минулий період. В результаті збір даних повинен збігатися з періодом збору врожаю. Мінімальний набір ключових даних включає в себе статистику про виробництво основних культур, продукції тваринництва, аквакультури і рибальства, а також лісового господарства. Друга вимога полягає в тому, щоб економічні дані щодо аграрного господарства включали необхідні ресурси та результати господарської діяльності. Третя вимога: необхідність збору даних з використання добрив, хімікатів, методів оранки та іншої діяльності, пов'язаної із землекористуванням, з тим щоб відстежувати вплив сільського господарства на стан навколишнього середовища. Четверта вимога – оцінка соціального благополуччя аграрних господарств і сільських домогосподарств.

Традиційна методологія полягає у формуванні окремих вибірок та проведенні окремих обстежень по кожній з категорій. Проведення спеціалізованих обстежень спрощує завдання аналізу конкретної вибірки. Останні досягнення в теорії вибірки – використання імовірнісного відбору, заснованого на критерії розміру певного набору змінних. Ця схема отримала назву «Множинна імовірність, пропорційна розміру» (МППР), оскільки відносний розмір кожного аграрного господарства визначений для більш, ніж однієї ознаки. Використання МППР підходить для багатоцільових обстежень, в яких кожна одиниця вибірки сукупності має певну підмножину ознак [1].

Нинішня низька якість даних веде до обмеженості їх використання окремими країнами і міжнародним співтовариством; цим фактором багато в чому пояснюється недофінансування сільськогосподарської статистики. Таким чином, розуміння потреб у статистичній інформації на національному рівні і того, що необхідно зробити для подання такої інформації, є ключовим елементом життєздатності системи сільськогосподарської статистики. Попит на дані буде підтримуватися і підвищуватися, якщо статистична система сприйнятлива до потреб користувачів і надає їм актуальну, доступну та своєчасну статистику з рівнем точності, який відповідає їх потребам.

Створення системи управління на національному рівні передбачає організацію національної статистичної системи, яка включає в себе галузеві відомства та інші державні організації, які виступають в якості джерел інформації. Механізм координації служить для того, щоб різні постачальники даних виходили з єдиного набору стандартів, та має за мету допомогти міністерствам і відомствам, інтегрувати сільське господарство в процес підготовки національних стратегій з розвитку статистики.

Для узгодження зусиль учасників статистичного процесу має бути створений відповідний орган управління, наприклад, у вигляді національного статистичної ради. До складу такої ради входять Міністерство сільського господарства, національне статистичне управління та інші організації, що представляють статистичні або адміністративні дані. Всі зібрані дані, незалежно від їх відомчого походження, будуть систематизуватись відповідно до універсальної основи вибірки в єдину систему комплексного обстеження, а підсумки обстеження зводяться в інтегровану базу даних [3].

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Імплементация даного проекту є довгостроковою програмою нарощування потенціалу в цілях модернізації стійких національних систем статистики сільського господарства. Очікується, що його здійснення призведе до зростання кількості країн, які матимуть можливість збору, аналізу і поширення мінімального набору основних статистичних даних, а також побудови стійкої системи статистики сільського господарства, за рахунок поліпшення управління та інтегрування сільського господарства в національну систему статистики.

Національні стратегії з розвитку статистики (НСРС) повинні бути переглянуті і за необхідності змінені з урахуванням завдання інтеграції сільського господарства в національну статистичну систему,

створення універсальної основи вибірки, системи комплексного обстеження та системи управління даними.

Враховуючи динамічний характер сільського господарства і пов'язаних з ним проблем, Стратегія повинна розглядатися як «живий документ», який буде за необхідності актуалізуватися з урахуванням зміни ситуації.

Література

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations, The World Bank and The United Nations Statistical Commission, "Action Plan of the Global Strategy to Improve Agricultural and Rural Statistics: For Food Security, Sustainable Agriculture and Rural Development", FAO: April 2013, p. 100.
2. FAO, "A system of integrated agricultural censuses and surveys", Volume 1, World Programme for the Census of Agriculture. Rome, FAO, 2005.
3. PARIS21 (The Partnership in Statistics for Development in the 21st Century.) 2010. Partner Report on Support to Statistics 2010 Round. Paris.
4. R. Benedetti, M. Bee, G. Espa and F. Piersimoni, Agricultural survey methods, UK: Wiley, 2010.
5. C. Ireland, Experimental Statistics for Agriculture and Horticulture, Wallingford UK: CABI, 2010.

Надійшла 06.05.2015; рецензент: д. е. н. Ковтун Н. В.

КРИТЕРІЇ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто сутність критеріїв підвищення фінансової безпеки підприємства. Визначено головні вимоги щодо критеріїв забезпечення фінансової безпеки підприємства. Доведено, що визначальним критерієм фінансової безпеки як елементу економічної безпеки є економічні інтереси.

Ключові слова: фінансова безпека, економічні інтереси, критерії фінансової безпеки.

L. G. SHEMAYEVA

Kyiv National Institute for Strategic Studies under the President

CRITERIA FOR IMPROVING FINANCIAL SAFETY INDUSTRIAL ENTERPRISES

In the article the essence of criteria to enhance the financial security of the enterprise and its importance to economic security. Defined the main requirements on the criteria to ensure the financial security of the enterprise. It is proved that the decisive criterion of economic security should understand economic interests. It is proved that criteria form the financial security characteristics of the object of study, to describe and to characterize its dynamics, the level of basic quantitative and qualitative parameters, which form the basis for opposition to danger. Among the main requirements in relation to the criteria to ensure the financial security of the enterprise are the following: they should be formed, given his financial interests, but also take into account the principles of management of financial security of the enterprise.

Keywords: financial security, economic interests, criteria of financial security.

Вступ

Економіка України характеризується значною відкритістю і високими потенційними темпами розвитку. При цьому, процес структурної трансформації економічної системи досі триває та спрямований на підвищення ефективності її функціонування. Фінансова система та механізми державного регулювання продовжують формуватись. Це посилює актуальність впровадження комплексного підходу до визначення факторів, що можуть негативно впливати на економічний розвиток як економіки країни в цілому, її фінансову систему так і окремих підприємств. На сьогодні системного підходу до оцінки та встановленні критеріїв підвищення не існує. Таким чином, розвиток теоретичних основ фінансової безпеки та побудова на цій основі сучасних підходів до її підвищення має важливе прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження проблем фінансової безпеки держави зробили вітчизняні та зарубіжні науковці: О. Барановській, О. Василик, О. Власюк, І. Гришуніна, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, В. Кудряшов, В. Мартинюк, В. Міщенко, С. Мочерний, В. Сенчагов, Н. Старостенко, В. Шлемко, Н. Яшина та інших.

Невирішені складові загальної проблеми

Фінансова безпека суб'єктів господарювання на сьогодні є доволі актуальною проблемою. Наукових розробок у цій галузі знань є доволі мало. Значно більше уваги приділяється вивченню економічної безпеки підприємства загалом, під якою розуміють систему забезпечення стійкості економіки підприємства, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози. Необхідність постійного дотримання фінансової безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Рівень фінансової безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво буде спроможним уникнути можливих загрози та ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Формулювання цілей статті

Вироблення загальних критеріїв, кількісних показників оцінювання фінансової безпеки на рівні підприємства можна вважати складним для вирішення завданням, що обумовлено широтою спектру підприємств, різномірних як за показниками та масштабами діяльності, так і за організаційно-правовою формою та галузевою належністю. Крім того, процес визначення переліку факторів макро-, мезо- та мікросередовища, що можуть впливати на діяльність та формувати головні загрози для конкретного підприємства, має носити в цілому індивідуальний характер.

Метою статті є визначення складу і структури основних критеріїв забезпечення системи фінансової безпеки підприємств задля, спрямованого на досягнення економічних і соціальних цілей, сприяння створенню дієвої системи управління.

Викладення основного матеріалу дослідження

Дослідження сутності економічної безпеки підприємства дозволяє виділити три основні підходи: з

точки зору юридичної безпеки, захисту від виявлених зовнішніх загроз та, нарешті, у розумінні забезпечення задовільного функціонування підприємств у змінних умовах. Наразі останній підхід є визначальним, оскільки передбачає розгляд і оцінювання економічної безпеки з точки зору стійкості внутрішньої системи діяльності підприємства до змін макро-, мезо- та мікросередовища у нормальних межах з метою досягнення поставлених підприємством цілей. Система економічної безпеки підприємства складається з таких функціональних складових, як: фінансова, силова, інформаційна, техніко-технологічна, кадрова, правова, екологічна безпека [4, 5]. Підприємство також повинно не лише стабільно функціонувати, а й розвиватися. У цьому аспекті у сучасних ринкових умовах на стратегічному інтервалі часу підприємствам потрібно спрямовувати зусилля не тільки на захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, а й на використання можливостей щодо забезпечення реалізації власних стратегічних економічних інтересів. Зміст економічної безпеки підприємств розкривається через забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища із застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.

Окремого розгляду потребує ситуація, коли підприємство функціонує неефективно (недостатньо ефективно). Тоді навряд чи можна погодитися, що здатність підтримувати такий стан речей достатньо довго можна асоціювати з безпекою. Також слід підкреслити, що поняття «загроза», як правило, характеризується зовнішніми чинниками. На сучасному етапі відбувається перенесення акцентів: від захисту елементів внутрішнього середовища до організації захисту від негативного впливу зовнішнього середовища та адаптацію до його зміни.

Для забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідним є визначення відповідних критеріїв. Критерії фінансової безпеки - це оцінка стану фінансів з погляду найважливіших процесів, що відображають сутність фінансової безпеки. Критеріальна оцінка безпеки включає в себе оцінки ресурсного потенціалу, рівня ефективності використання ресурсів конкурентоспроможності економіки, цілісності території та економічного простору, суверенітету, незалежності і можливості протистояння зовнішнім загрозам, соціальної стабільності та умов запобігання та вирішення соціальних конфліктів [2, с. 35].

Критерії формують показники фінансової безпеки об'єкта дослідження, які будуть описувати й характеризувати його динаміку, рівень основних кількісних і якісних параметрів, на основі яких формується протидія небезпеці. Основним критерієм фінансової безпеки є здатність зберігати або швидко оновлювати критичний рівень відтворення.

Фінансове середовище характеризує систему умов і факторів, що визначають вибір організації і форм фінансової діяльності з метою досягнення найкращих її результатів, що знаходяться під безпосереднім контролем керівників і фахівців фінансових служб.

Загалом, підприємство, як і будь-яка економічна система, має ефективно функціонувати у змінних умовах зовнішнього середовища, зберігаючи цілісність. З одного боку, цій вимозі задовольняє керованість структур системи, обумовлена здатністю менеджерів консолідувати всі її елементи та здійснювати керівництво через ефективний централізований механізм. З іншого боку, будь-який господарюючий суб'єкт є частиною територіального господарського комплексу, що, в свою чергу, включений у систему національної економіки. Отже, існування економічної системи як частини системи вищого порядку обумовлює потребу в забезпеченні її стійкості через стійкість її зовнішніх зв'язків. Так, важливим фактором, що впливає на економічну безпеку підприємства, є його залежність від інтенсивності його кооперативних зв'язків з постачальниками різного роду ресурсів.

Комплекс завдань із забезпечення економічної безпеки підприємства суттєво різниться залежно від того, наскільки стабільною є його діяльність. У стані стійкого функціонування підприємство вирішує завдання забезпечення економічної безпеки шляхом підтримання нормальних ритмів виробництва та збуту продукції, запобігання матеріальним та фінансовим втратам, недопущення несанкціонованого доступу до службової інформації, протидії недобросовісній конкуренції та кримінальним проявам.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що: «Національна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, сучасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [1].

Р.С. Папехін вважає, що стан фінансової безпеки характеризується критеріями та параметрами [7], тобто критерії розглядаються автором як кількісні і якісні показники фінансової безпеки, а параметри як порогові (граничні) значення показників, вихід за межі яких порушує стабільність та розвиток фінансової системи через зростання впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек.

В.І. Мунтян вказує, що критерії безпеки передбачають набір певних показників об'єкта дослідження, які його характеризують [6, с. 37], чим демонструє прихильність до підходу, відповідно до якого критеріями фінансової безпеки вчені вважають систему показників (індикаторів), використовуваних для її оцінки.

В.А. Предборський наполягає на тому, що критеріями фінансової безпеки є «відсутність штрафів, санкцій з боку державних органів за порушення законодавства (наприклад, податкового, антимонопольного), відсутність втрат від операцій з несумлінними контрагентами» [8, с.120], тобто до

показників, що визначають фінансову безпеку, відносить власний капітал, обсяг річного обороту, прибуток, рентабельність, які мають тенденцію до зростання, тобто розкриває сутність фінансової безпеки на рівні підприємств і з'ясовує, що її загрозами слід вважати «потенційні або реальні дії фізичних або юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності» і спричиняють інші негативні наслідки.

Ю.В. Квятківський, зауважує, що «...єдиним критерієм безпеки є сам факт наявності чи відсутності стану захищеності економічних інтересів» суб'єкта, а критерієм фінансової безпеки – «спроможність суб'єктів... протистояти окремим видам небезпеки» [3, с.73]. Тобто автором ототожнюється протистояння видам небезпеки з поняттями стійкості, стабільності та невразливості процесу економічного розвитку суб'єкта, проте констатація такого стану суб'єкта фінансової безпеки неможлива без системи показників, значення яких дозволяє зробити відповідні висновки

Зважаючи на те, що під критерієм економічної безпеки слід розуміти оцінку стану економіки з точки зору найважливіших процесів, що відображають суть економічної безпеки, вважаємо, що в економічній групі інтересів виокремлюються фінансові інтереси підприємства. Зазначена група інтересів підприємства є домінуючою.

Серед головних вимог щодо критеріїв забезпечення фінансової безпеки підприємства можна виділити наступні. По-перше, вони повинні формуватися зважаючи на його фінансові інтереси: зростання ринкової вартості підприємства, максимізація прибутку, достатність основного і оборотного капіталу, наявність необхідного обсягу інвестиційних ресурсів, оптимізація відрахувань до бюджету. По-друге, враховувати принципи управління фінансовою безпекою підприємства: первинність господарського законодавства; застосування програмно-цільового управління; обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії; інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту; забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу; взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства; необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз; відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії; координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві; необхідність і своєчасність удосконалення в разі потреби системи фінансової безпеки підприємства; наявність зворотного зв'язку; необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки; мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства. Розмаїтість і мобільність інтересів підприємства обумовили необхідність їхньої систематизації за рядом ознак, що дозволяє чітко їх формулювати, сформувати систему пріоритетних інтересів підприємства і визначити заходи з їхнього захисту.

Класифікація фінансових інтересів залежно від різних критеріїв наведена на рис. 1.

Критерії систематизації фінансових інтересів підприємства	
Спрямованість	Забезпеченість капіталом Максимізація прибутку Зростання вартості акцій
Значущість	Стратегічні Поточні
Розподіл у часі	Пріоритетні Другорядні
Рівень локалізації	Корпоративні Підприємства Структурної одиниці
Функціональність	За видами діяльності

Рис. 1. Система фінансових інтересів підприємства

Критерії фінансової безпеки диктують вибір певних показників фінансової безпеки, які найбільш адекватно характеризують систему відтворення, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому останні мають відповідати наступним вимогам:

- наявність високої інформативності;
  - наявність зв'язку показників з суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування і розвитку;
  - можливість їх застосування в практичній діяльності економічних суб'єктів та зацікавлених сторін.
- Отже, вважаємо, що забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі

використання можливостей зовнішнього середовища з застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища є економічною безпекою підприємства.

Висновки

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що виникає об'єктивна необхідність у вдосконаленні теоретико-методологічних основ фінансової безпеки підприємства, а також формуванні дієвого інструментарію її забезпечення.

Література

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – С. 351.
2. Воробьев Ю.Н. Сущность финансовой безопасности предприятия / Ю.Н. Воробьев, О.Г. Блажевич // Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции. – 2011. – № 3. – С. 35–40.
3. Квятківський Ю. В. Критерії оцінки фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери / Ю. В. Квятківський // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 70–74.
4. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 48–52.
5. Кузенко Т.Б. Тактичне і стратегічне планування економічної безпеки підприємства / Т.Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3. – С. 142–151.
6. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
7. Папехин Р. С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : 08.00.10 / Папехин Р. С. / ГОУ ВПО «Волгоградский государственный университет». – Волгоград, 2007. – 21 с.
8. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
9. Шнипко О. С. Види і чинники безпеки ієрархічних економічних систем: теоретико-методологічний аспект / О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5(59) – С. 78–85.

References

1. Zakon Ukrainyini «Pro osnovi natsionalnoyi bezpeki UkraYini» vid 19.06.2003 № 964-IV. Vidomosti Verhovnoyi Rady (VVR). 2003. № 39. S. 351.
2. Vorobev Yu.N., Blazhevich O.G. Suschnost finansovoy bezopasnosti predpriyatiya, Naukovy visnik: FInansi, banki, InvestitsIYi, 2011, № 3. S. 35-40.
3. KvyatkIvskiy Yu. V. Kriteriyi otsInki fInansovoyi bezpeki subektiv agrarnoYi sferi. EkonomIka APK. 2009. № 11. S. 70–74.
4. Kovalov D., Suhorukova T. EkonomIchna bezpeka pidpriemstva. Ekonomika Ukrainyini. 1998. № 10. S.48–52.
5. Kuzenko T.B. Taktichne i strategIchne planuvannya ekonomIchnoYi bezpeki pidpriemstva. Aktualni problemi ekonomIki. 2004. № 3. S.142–151.
6. MuntIyan V. I. EkonomIchna bezpeka Ukrainyini. K.: Vid-vo KVITs, 1999. 464 s.
7. Papelin R. S.Faktoryi finansovoy ustoychivosti i bezopasnosti predpriyatiya: avtoref. dis. kand. ekonom. nauk: 08.00.10. GOU VPO «Volgogradskiy gosudarstvennyiy universitet». Volgograd, 2007. 21 s.
8. Predborskiy V. A. EkonomIchna bezpeka derzhavi : monografiya. K.: Kondor, 2005. 391s.
9. Shnipko O. S. Vidi I chinniki bezpeki IerarhIchnih ekonomIchnih sistem: teoretiko-metodologIchniy aspekty. Aktualni problemi ekonomIki. 2006. № 5(59). S. 78–85.

Надійшла 06.05.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

Підп. до друку 03.06.2015. Ум. друк. арк. 15,04. Обл.-вид. арк. 10,81
Формат 30x42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № _____

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого
редакцією журналу “Вісник Хмельницького національного університету”

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63
